

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

2

PAVEL DVOŘÁK Slovensko v staroveku

Zlatá špirálka z Barce – tak trochu symbol tenkej nite, na ktorej visí slovenský starovek, azda aj symbol tejto knihy, upozornenie, že po bronz (Stopy dávnej minulosti 1 – Slovensko v praveku) získala slovenská história zlatý lesk.

Aj táto kniha je literárnou paralelou televíznych príbehov o dejinách

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

Je to takmer zázrak, ak si rímske sklo
aj po takmer dvoch tisícročiach zachovalo svoju krásu

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

2

PAVEL DVOŘÁK

Slovensko v staroveku

sken, OCR, PDF, korekcia - kpxx
verzia 1.00

© Pavel Dvořák 2003

© Photography Jakub Dvořák

© Design Pergamen (Juraj Demovič, Jakub Dvořák, Juraj Vontorčík)

Vedeckí redaktori doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc., a PhDr. Titus Kolník, DrSc.

Zodpovedná redaktorka Viera Švenková

Register a overovanie reálií Zdenka Oškerová

Elektronická úprava obrázkov Agnesa Somorovská

Korektorka Marta Biskupičová

Vydavateľstvo Rak Budmerice

Vydanie I. Budmerice 2003

Náklad 5 000 výtlačkov

Sadzba a litografie Garamond, s. r. o., Trnava

Vytlačili Tlačiarne BB, s. r. o., Banská Bystrica

Kniha vyšla s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR

ISBN 80 - 85501 - 24 - 6

EAN 9788085501254

Obsah

Na úvod	9
Hnev tatranských bohov	11
Veľká cesta za zlatým rúnom	21
Traja mŕtvi z Istebného	35
Diabol nad jazerom	45
Tajomstvo molpírskeho démona	55
Patroklos a hroby bratislavských kniežat	67
Sabat bosoriek	85
Hľadanie štvrtej Galie	95
Kliatba nad Pohanskou	111
Hádanka bratislavských Keltov	121
Obetné ohne na Havránku	139
Našla sa Gerulata	151
Strážsky poklad	167
Dievčenský hrad	189
Dvojčatá Marca Valeria Maximiana	205
Stupavský kus antického Ríma	213
Lúka plná prekvapení	223
Koniec Ríma v Páci	229
Hrniec zlata	239
Na troskách krásneho sveta	249
Záhada dlhých valov	257
Literatúra	265
Výberový register	271

- ▼ Hnev tatranských bohov
- ▼ Sabat bosoriek
- ▼ Kliatba nad Pohanskou
- ▼ Patroklos a hroby bratislavských kniežat
- ▼ Tria mŕtvi z Istebného
- ▼ Tajomstvo molpírskeho démona

rok 0

- ▲ Veľká cesta za zlatým rúnom
- ▲ Diabol nad jazerom
- ▲ Hľadanie štvrtej Galie
- ▲ Obetné ohne na Havránku
- ▲ Hádanka bratislavských Keltov

- ▼ Našla sa Geruiata
- ▼ Koniec Ríma v Páci
- ▼ Dievčenský hrad
- ▼ Hrnec zlata
- ▼ Na troskách krásneho sveta

rok 0

- ▲ Stupavský kus antického Ríma
- ▲ Lúka plná prekvapení
- ▲ Strážsky poklad
- ▲ Dvojčatá Marca Valéria Maximiana
- ▲ Záhada dlhých valov

Pri nakrúcaní filmu Veľká cesta za zlatým rúnom na gréckom ostrove Kós (zľava) režisér cyklu Gejza Kendy, Pavel Dvořák a odborný poradca Václav Furmánek. Na spodnej snímke autor námetu filmu Záhada dlhých valov Miroslav Harman, zakladateľ rímskej a germánskej archeológie na Slovensku Titus Kolník a moderátor cyklu Pavel Dvořák

Pred niekoľkými rokmi ma okolnosti priviedli na grécky ostrov Kós, jeden z najkrajších a najvzácnejších klenotov staroveku, preslávený nielen antickou architektúrou, nádhernými sochami, mozaikami, ale aj ako miesto, kde sa zrodila moderná medicína. Na Kóse pôsobil prvý z európskych lekárov Hippokrates (píše sa o ňom v kapitole Veľká cesta za zlatým rúnom), budovateľ azda najstaršieho sanatória na svete, jedinečného Asklepieionu, ktorý bol hlavným dôvodom mojej návštevy. Keď som sa potom ako vo vytržení prechádzal po pamätných miestach, odrazu ma zaujal zvláštny jav. V masívnej kamennej dlažbe najvyššej terasy boli odtlačky - hlboké stopy bosých ľudských nôh. V prvej chvíli som nechcel veriť vlastným očiam, vzápätí však vysvitlo, že to bola iba hračka prírody, čosi ako obrazová anekdota, lebo o niekoľko krokov ďalej sa stopy zmenili na zhuk obyčajných zvetraných dier, ktoré len náhodou na jednom mieste nadobudli podobu ľudských stupaji.

Tak či tak stopy. Stopy dávnej minulosti...

Symbol faktu, že aj najstaršia história po sebe zanecháva stopy, ibaže po tisícročiach ťažko povedať, kam vedú a aké poučenie ukrývajú, či nie sú len chimérou, dielom fantázie alebo náhody.

No ani vtedy nemusia byť bez úžitku.

Po roku som sa na ostrov Kós vrátil s televíznym štábom. Nakrútili sme veľké množstvo materiálu, ale stopy, ktoré ma tak oklamali, som hľadal márne. Chodil som hore-dolu po dlažbe rozpálenej slnkom východného Stredomoria, ale bezúspešne. Zišiel som o terasu nižšie a vtedy som si všimol iné stopy. Na-ozajstné stupaje odtlačené do veľkých kamenných balvanov. Boli to stopy po nohách kamenných sôch, ktoré už dávno kamsi zmizli. Zostali len dve plytké jamky, v ktorých kedysi stáli nohy stratených kamenných postáv.

Je to v podstate veľmi prozaické. Jamky mali tvar chodidiel z konštrukčných dôvodov, ale aj to je svojím spôsobom metafora, metafora o stopách, ktoré ostali po stratenej nádhere dávnych vekov.

Aj slovenský starovek je taká metafora.

Zostalo z neho tak málo, že ťažko s istotou povedať, či vôbec jestvoval, či dejiny Slovenska spreď dvoch, troch alebo aj štyroch tisícročí možno zaradiť do rámca antického sveta, či sa staroveké stopy po niekoľkých krokoch nezmenia na chiméru, dielo fantázie. Skúsme to. Aspoň za pokus to stojí.

Paul Dwin?

Drobný zlatý prívesok zo Spišského Štvrtka pôsobí po zväčšení monumentálne.
Ale v tom to asi väzí - v uhle pohľadu, ktorým sa pozrieme do minulosti

Neviem, koho by som mal citovať skôr, či Homéra, alebo Vojtecha Zamarovského, lebo ten ma vo svojom dome v stredočeských Souticiach priviedol na myšlienku nakrútiť film o spoločných črtách nášho praveku* a antického staroveku.

Alebo aj slovenského staroveku?

Čo je to vlastne starovek?

Egyptské pyramídy, Mezopotámia, nádhera helénskeho Grécka a antického Ríma, literatúra, ktorú možno dodnes čítať? Isteže, lenže to je už vrchol staroveku. Aký bol jeho začiatok? Ponášal sa na náš pravek?

Názov starovek vznikol v období renesancie, keď sa ľudia začali zamýšľať nad minulosťou a rozdelili históriu na starý, stredný a nový vek. Pravdaže, bola to len schéma, navyše od renesančných čias sa všeličo zmenilo, pribudol pravek, a to nie je malá zmena, ráta s miliónmi rokov (renesančné predstavy nepresiahli tisícročia), a tak som teda začal hľadať. Ottův slovník naučný uvádza, že starovek je „doba sahajúci od neurčitých a neurčitelných prvopočátků dějin“. Malá československá encyklopedie starovek charakterizuje ako „vžitě, ale nepřesné označení společenského vývoje od 3. tisíciletí před naším letopočtem do 5. století našeho letopočtu, kryjící se v marxistické periodizaci dějin s dobou otrokářského řádu“.

Veľa som sa nedozvedel. Pri takých neurčitých a nepresných charakteristikách by sa do staroveku vtesnal aj slovenský pravek, aspoň jeho záver, no podľa môjho názoru rovnako významný je aj spôsob poznávania tých čias, keď k hmotným pamiatkam pribudlo písmo. A také sa u nás z egyptských alebo gréckych čias nenašlo, azda ani nejestvovalo. S istým nadľahčením by sme mohli povedať, že pravekému Slovensku chýba do staroveku len niekoľko riadkov, lenže krásnych riadkov, takže to vôbec nie je málo:

* O Slovensku v praveku rozprávajú Stopy dávnej minulosti 1. Ospravedlňujem sa čitateľovi, ak sa niekde musím opakovať.

Nakrúcanie sa začína (v bielej čapici v popredí režisér Gejza Kendy)

Olymp tatranských bohov

Mladý, asi štyridsaťročný
Vojtech Zamarovský

Zeus, bronzová hlava
z Archeologického múzea
v Aténach

*Bohovia sedeli po boku Dia a poradu mali
na zlatej podlahe siene a prostred velebná Hébéliala im nektár; a bohovia, dvíhajúc poháre zlaté,
navzájom na zdravie pili a hľadeli na trójske mesto.*

Tieto verše napísal Homér v hrdinskom epose Ilias o dobytí Tróje, v diele, ktorým sa začala európska literatúra. Ožíva v nich starogrécky Olymp, ľuďom neprístupné sídlo bohov na horských končiaroch, ktoré pripomínajú naše Tatry. To preto ma režisér Gejza Kendy pri nakrúcaní filmu Hnev tatranských bohov postavil pod zachmúrené končiare Vysokých Tatier, aby som mohol povedať:

„Isteže, nik netvrdí, že na vrcholcoch Vysokých Tatier žili bohovia gréckych báji a kdesi pod nimi ležala Trója; tento príbeh chce iba upozorniť, že v tom istom čase ako v Grécku sa aj na Slovensku odohrávali čudné veci. Žiaľ, bez Homéra. Čudné veci; v Grécku známe, u nás tušené.“

A to je chvíľa, keď sa k Homérovi pripája Vojtech Zamarovský. Upozornil ma totiž, že aj grécky starovek sa začal vecami len tušenými. Najvyšší boh Zeus nežil vždy na Olympe. Matka ho porodila v jaskyni na vrchu Dikté na ostrove Kréta. Urobila to tajne, lebo jej manžel Kronos v obave o svoju vládu zožral dovtedy každé dieťa, ktoré priviedla na svet. Zeus oslobodil súrodencov, ktorí žili v otcovom bruchu - boli nesmrteľní. Rozzúrený Kronos v boji zahnal Dia až na Olymp. Zeus síce napokon zvrhol otca do podzemia, ale už zostal na Olympe, v zlatom paláci, ktorý mu vysoko, až v oblakoch postavil Hefaistos.

Zeus sa zrodil ako prastarý indoeurópsky boh, predkovia antických Grékov si ho do Grécka priniesli zo svojej pravlasti, o ktorej sa dnes už všeobecne predpokladá, že sa nachádzala v civilizačnom kotli kdesi pri Čiernom mori. A tu už objavíme isté podobnosti, pretože z tohto kotla sa okolo roku 1900 pred naším letopočtom vydali budúci Chetiti do Anatólie, budúci Gréci do Helady a ďalší, ktorých „budúce“ meno nepoznáme, na Slovensko, do Maďarska, Rakúska, na Moravu, do Čiech a ďalších krajín (viac v nasledujúcej kapitole). Nie je isté, či si aj oni priniesli zo spoločnej pravlasti vieru v Dia, ale vo Včelinciach pri rieke Slaná sa našlo v štyritisícpäťstoročnom žiarovom hrobe päť „sovích“ urien, ktoré sú rovnaké ako urny z tých istých čias objavené v predhomérskej Tróji.

Zeus nežil vždy na Olympe a spočiatku sa ani neponášal na človeka. Sprvu to bol abstraktný boh neba, ľudskú podobu získal až oveľa neskôr, po stáročiach. V jaskyni, kde sa „narodil“, našli archeológovia pamiatky z tretieho tisícročia. Meno Zeus po prvý raz spomínajú krétsko-mykénske tabuľky zo 14. storočia. Trójska vojna sa odohrala v 12. storočí a Homér, ktorý to všetko opísal, žil v 8. storočí (všetko isteže pred našim letopočtom).

Teda prinajmenšom 1500 rokov potreboval „olympský vrhateľ bleskov“, aby sa zmenil z abstraktného symbolu na boha s ľudskou podobou. To si treba uvedomiť, ak chceme pochopiť, koľko z olympskej slávy uviazlo na končiaroch Vysokých Tatier. Náboženské predstavy sa totiž všade vyvíjali od kultu zvierat a totemizmu (uctievania prírodných síl a neživých predmetov) cez bohov-zvieratá, ktoré len postupne získavali osobnú podobu, až k „Olympanom“, čo vyzerali ako ľudia a tak sa aj správali: škriepili sa, zápasili, ľúbili, mali súrodencov, priateľov, manželky, milenky, sluhov a niektorí aj pracovali ako obyčajní smrteľníci. Čosi z predchádzajúcich, často zvieracích podôb sa však zachovalo napríklad v egyptskej mytológii; taký je pohrebný boh Anubis, ktorý má ľudské telo a šakaliu hlavu, alebo Bastet s hlavou mačky. No aj v Grécku bola Héra volooká, Aténa sovoooká, Zeus sa premieňal na labuť a býka, Pan mal nohy capa, bohov sprevádzali zvieratá (najvyššieho Dia napríklad orol), niektoré zvieratá sa bohom zasväcovali (Héliove a Apolónove čriedy), obludný Minotaurus z krétskych palácov kráľa Minoa sa narodil z matky oplodnenej býkom, s nymfami sa (na vlastnú škodu) spúšťali mládenci, čo pripomína naše povesti o vílach alebo zasväcovanie dievčat v jarnej vode. Prežili aj ďalšie podobnosti, zbrane sa uctievali ako fетиše, talizmany mali čarovnú moc, všetko spolu vytváralo krásny prepletenec, ktorý už len čakal na básnika. Na Homéra:

*Kronovec Zeus vtom z Olympu rozkázal bohyni Themis
povolať do snemu bohov; tá prebehla všade a všetkým
zanesla rozkaz, by ihneď sa pobrali do domu Dia.
Prišli ta všetky rieky krem ich otca Ókeana,
prišli ta všetky tiež nymfy, čo bývali v krásnych hájoch,
ako aj v prameňoch riek a v mokrastých trávnatých lúkách.
Prišli do domu veľkého Dia, čo nad mrakmi vládne,
sadli si v portiku hladkom; ten Diovi, otcovi svojmu,*

Zvieratá sú častými aktérmi starovekej mytológie. Pohárnik bohov Ganymedes sa vznášal na orlovi

V podobe jagavého býka so zlatými rohmi uniesol Zeus krásnu Európu, aby sa mohol stať jej milencom

Takto zachytila stredoveká kronika scénu, v ktorej sa lovec Aktaión za trest premenil na jeleňa, pretože prekvapil bohyňu Artemis a jej družky pri kúpeli

Orol bol stálym sprievodcom gréckych bohov a hrdinov

Sekeromlat z Veľkej Studenej doliny

*Héfaistos, umelec slávny, sám postavil skúsenou myslou.
Takto sa teda u Dia zišli.*

Diov dom na Olympe stál vysoko v horách, kam sa normálni smrteľníci neodvážili. Vo Vysokých Tatrách vo Veľkej Studenej doline našli horolezci medenú sekerku. Mysleli si, že je to starobylý horolezecký čakan, ale archeológovia v ňom rozoznali sekeromlat, ktorý vyrobili pred vyše 4000 rokmi, približne v tých istých časoch ako najstaršie predmety v Diovom rodisku v jaskyni na vrchu Dikté, a aj on sa našiel na miestach, kam sa obyčajný smrteľník neodvážil.

Ako sa tam dostal? Do výšky takmer dvetisíc metrov nad morom? Priniesol ho ktosi smelý alebo zúfalý ako obeť, prosbu, pokus o uzmiernenie bohov, ktorí aj dnes vyvolávajú hrôzu?

Sekeromlat z Veľkej Studenej doliny pochádza približne z tých istých čias ako opevnená osada Burchbrich vo Veľkej Lomnici. Burchbrich však nebol obyčajné výšinné sídlisko, ale niečo zvláštne, tajomné. Na Burchbrichu sa našli neobyčajné veci, napríklad miniatúrne sekeromlaty z hliny - neboli to nástroje ani hračky, preto sa im pripisuje skôr náboženský význam. O náboženstve azda svedčí aj čudná figúra s naznačenou tvárou a vlasmi, ale aj osemdesiat hlinených zvieratiek, ovce, kozy, kravy, ošípané, kôň, pes, los, jeleň, pratur, medveď, takmer všetky „zabité“, rozbité, s odlomenou hlavou alebo nohami. Pre naše rozprávanie sú však možno najdôležitejšie tajomné značky na dne misky, ktorá stávala na pitoresknej nôžke, a ďalšie na prasle, akých sa na Burchbrichu našli stovky. Sú azda predstupňom písma, ktoré nám tak veľmi chýba?

Výšinné sídlisko Burchbrich založili v časoch, keď sa narodil Zeus, zvieratká sú o dve-tri storočia mladšie. Pochádzajú približne z tých istých čias ako podobné zvieratká, ktoré sa našli pri výskume gréckej Olympie. Slávny Diov chrám totiž postavili na mieste, kde predtým stávala svätyňa Matky Zeme, a aj tej sa ako obeť prinášali hlinené zvieratká.

Môže to byť všetko náhoda?

Doktor Care Blegen z americkej univerzity v Cincinnati, ktorý v rokoch 1932 - 38 viedol výskum v Tróji, upozornil, že na trójskej keramike sa objavujú rovnaké motívy ako na keramike z „Uhorska“. V čase Blegenovho výskumu však Uhorsko už dávno nejstvovalo, a navyše, doktor Blegen, žiaľ, nevedel,

ktorú časť Uhorska mal na mysli. Grécke mestá najväčšmi pripomína Myšia hôrka pri Spišskom Štvrtku. Na Myšej hôrke stála osada, ktorá v mnohom vyvoláva predstavu miest v Stredomorí, najväčšmi azda Mykén. Chránili ju najstaršie dosiaľ známe kamenné múry v strednej Európe, bránu strážili dve kamenné veže, domy boli vnútri usporiadané do ulíc, námestie bolo vydláždené kameňmi a na najvyššom mieste stála oddelená akropola, obydlie najbohatších, ako dokladali zlaté poklady, ktoré archeológ Jozef Vladár objavil v zrúcaných domoch.

Osadu na Myšej hôrke možno stihol rovnaký osud ako Tróju, ani ju neochránili mohutné hradby, aj ona zanikla pri nepriateľskom útoku a aj o jej osude rozhodli azda obyvatelia Olympu, ako naznačuje pohľad na končiare Vysokých Tatier. Tam žili bohovia, ktorí obyvateľom Myšej hôrky pripravili krutý osud. Archeológovia vykopali čosi, čo naznačuje tušenie hrozných chvíľ, strach pred neodvratným. Neďaleko brány, najzraniteľnejšieho miesta pevnosti, našli deväť znetvorených ľudských tiel. Azda išlo o jedného bojovníka, tri ženy a päť detí. Mŕtvy muž mohol mať asi dvadsaťpäť rokov. Na jeho lebke boli zreteľné stopy po ôsmich sečných ranách. Podobné sa našli aj na telách žien a detí, neboli to však rany, aké sa rozdávali v boji, ale stopy po vražde, po obete, vykonanej počas neznámeho náboženského rituálu.

Tajomné hradisko Burchbrich

O čom svedčí táto čudná
figúra? Koho predstavuje? Je to
žena? Obet' alebo bohyňa?

Zlatá záušnica
zo Spišského Štvrtka

Ten, čo vraždil, nedržal meč, skôr sekeru; ani najdlhšia rana nemala viac ako štyri centimetre

Medzi mŕtvymi telami na Myšej hôrke ležal aj pyraunos, piecka tajomného vzhľadu

Pripomeňme si obeť, ktorú priniesol Achilles pod hradbami Troje na počesť mŕtveho druha, hrdinu Patrokla, zabitého v súboji s trójskym hrdinom Hektorom.

*Spravili hranicu na celých sto stôp dĺžky i šírky.
Na vrchol hranice vložili so smútkom mŕtveho druha.
Patroklos vládca mal deväť prítulných domácich psíkov;
dvom z nich podrezal hrdlá a tiež ich na drevo kládol.
Krem toho tam vložil dvanásť trójskych vznešených synov,
ktorých sám zahubil bronzom.*

Potom chrabrý Achilles bôľne zakvílil:

*Poteš sa, Patroklos milý, hoc v smutnom príbytku Háda,
teraz ti sľubujem, čo predtým som bol sľúbil.
Dvanásť junákov chrabrých, čo splodili vznešení Trójski,
spaľuje oheň súčasne s tebou. A Hektora, syna
Priama, nevydám plameňu nikdy, lež ho hodím psiskám.*

Pri obete na Myšej hôrke Homér, žiaľ, chýbal, ale našlo sa tam niekoľko zvláštnych výrečných predmetov. Medzi mŕtvymi telami ležala hlinená hlavica vodného vtáka, džbánik, prenosná piecka-pyraunos a nad strašným hrobom tri kusy travertínu vytesané do podoby srdca. Tri kusy travertínu z Gánoviec, vzdialených len desať kilometrov od Myšej hôrky a kedysi azda rovnako slávnych, lebo ak Myšia hôrka pripomína vzhľadom Mykény a osudom Tróju, Gánovce by sa dali porovnať so starovekými Delfami.

Vonkajšia podoba, pravda, nejestvuje, zo slávnej minulosti zostal len zvyšok krátera, z ktorého kedysi vytekala minerálna voda. Ešte nedávno však stála v Gánovciach vysoká travertínová kopa a na nej trosky opevnenej osady, ktoré postavili asi pred 3500 rokmi, teda tri storočia pred trójskou vojnou. Nik z odborníkov ju nevidel, iba sa traduje, že v čase, keď sa začal ťažiť travertín, bola na vrchole kopy plocha obkolesená valom. Zrejme nie hradisko v pravom slova zmysle, vojenská pevnosť, skôr opevnená svätyňa, ktorej hlavným chrámom bol spomínaný kráter. Pôvodne bol široký asi 20 metrov, no ešte v ťadovej dobe ho zanesli kamene a zemina. Koľko z neho zostalo, ťažko po-

vedieť, ale na inšpiráciu určite dosť, niečím musel vtedajších ľudí zaujať, pretože do krátera vyhlúbili asi deväť metrov hlbokú a štyri metre širokú studňu. Aby sa nezosunula, spevnili ju masívnym trámovým zrubom a prinajmenšom sčasti vymazali hlinou. Väčšmi než studňu pripomínala vchod do podzemia, azda rovno do sídla nášho Hádesa, a účinok sa stupňoval, ak z krátera spolu s minerálnou vodou vychádzala para, no najmä smrtiaci plyn, kyslíčnik uhlíčitý, ktorý spoľahlivo zabil každého a všetko, čo sa dostalo do jeho dosahu. Pôsobivé, a ako ukázal archeologický výskum, aj strašné miesto.

Nebol to jednoduchý výskum, horná časť studňového zrubu za neznámych okolností zhorela. Našťastie bol kráter zapchatý vrstvou obilia (niektorí bádatelia túto okolnosť zľahčujú), ktorá zvrchu zhorela, zuhoľnatela, a tým ho rozdelila na dve časti. Predmety nad ňou zničil strašný oheň, ako dokladala vypálená mazanica, uhličky, zhorené trámy, kusy bronzu zliate do beztvarych hrúd, polámané a obhorené kosti zvierat aj ľudí. Žiar bol taký veľký, že steny studne miestami vypálil dočervena, na dno však nedočiahol (azda ho chránila vrstva kyslíčnika uhlíčitého, ktorá zadusila oheň), a tam sa našli dve odťaté ľudské ruky ozdobené bronzovými náramkami. Bol to zázrak, čo všetko v studni zostalo: keramika (naberačka, cedidlo, úžitkové misy, dekoratívna keramika, zlomky pyraunov, nezvyčajné terčíky vyrobené z črepov, niektoré prevítané, praslen, hlinená lyžica, závažie), zlomený kadlub na odlievanie dýk, čepieľky z pazúrika, sekeromlat z jelenieho parohu, bronzový drôt, zlatý šperk, gombíky, ale aj nádobky a šperky z brezovej kôry, perfektne zachovaný trámový rám studne a ďalšie predmety. Desivo pôsobili zvieracie, no najmä ľudské kosti - pozostatky dospelých, ale aj detí (zlomky lebiek, čeľustí a dlhých kostí) so stopami po sekaní a pálení, jednoznačný doklad o rituálnej hostine, dokonca o ľudozrútskych hodoch.

Všetky predmety svedčili o náboženskom poslaní krátera. Zvonku vyzeral ako obrovský pažerák, ktorý ústil kdesi pod zemou, v tajomnej ríši podzemného boha. Musel to byť krutý boh, ak si ako obeť žiadal aj živých ľudí.

Pri kráteri alebo aj nad ním azda stála nejaká stavba, chrám alebo niečo podobného, tá však celkom zmizla (ak z nej vôbec čosi zostalo) pri novovekej ťažbe kameňa, možno preto len predpokladať, že obety prinášali kňazi počas zložitých náboženských rituálov. Asi sa začínali obradným jedením a pitím, pričom časť jedla a nápojov putovala do podzemia. V kráteri sa našli už spomínané desiatky nádob z brezovej kôry (už len tým, že sa zachovali po tri aj

V podzemí sa našla odťatá ruka ozdobená bronzovými náramkami

Nádobky z brezovej kôry (rekonštrukcia)

Záhadne značky objavené na Burchbrichu sú možno predstupňom písma, ktoré nášmu staroveku chýba. Pravda, ťažko predpokladať, že by to bol zápis homérskej básne

Gánovce v čase vrcholiacej
ťažby

Napoly býk a napoly človek,
strašný Minotauros a labyrint,
ktorý bol jeho domovom, na
krétskej minci z 2. storočia
pred našim letopočtom

pol tisícročí, predstavujú malý zázrak), ak k nim prirátame množstvo nádob z keramiky, možno si ľahko predstaviť jeden z najrozšírenejších náboženských obradov, aj v Homérovi opísané obradné pitie a odlievanie bohom; v Gánovciach azda pitie posvätnéj minerálnej vody.

Medzi unikáty patria záušnice z brezovej kôry, ktoré napodobňovali kovový šperk, kamenný falus, prevrútané zvieracie prsty, zlatý šperk do vlasov, perly z modrastej sklenej pasty, ovčí a kozí trus, zvyšky hmyzu, kosti ježov, žiab a malých hlodavcov, ktoré asi do krátera spadli nešťastnou náhodou.

Fascinujúco pôsobia prepálené kusy mazanice, na ktorých sa zachovali odtlačky rúk; možno to boli ruky kňazov, ktorí vykonávali krvavé rituály.

A ešte jedna vec stojí za zmienku: v kráteri ležal nezvyčajný železný kosákovitý predmet. Najčastejšie sa považuje za rukoväť dýky, archeológ Václav Furmánek však upozornil, že možno ide o kosák.

A tým sa kruh uzatvára, lebo železný kosák z Gánoviec pochádza z čias, keď železo bolo najvzácnejším kovom. Jeho cenu poznáme z Chammurapiho zákonníka (pripomeňme si, že starobabylonský kráľ Chammurapi vládol v rokoch 1792 až 1750 pred našim letopočtom). Jeden šekel (babylonská váhová jednotka = 8,42 gramu) železa stál toľko, čo 8 šekelov striebra, kým jeden šekel zlata len 6 šekelov striebra. Železo bolo teda takmer o tretinu drahšie ako zlato.

Až donedávna sa predpokladalo, že železo vedeli pôvodne vyrábať len Chetiti a azda aj ďalšie národy pri Stredozemnom mori, objav v Gánovciach však dokladá, že v malom množstve ho vedeli vyrobiť aj dávni obyvatelia Slovenska. Gánovský nález nie je totiž jediný. V pozostalosti lekára - zberateľa zo Spišskej Belej Michaela Greisigera bol totiž zlomok bronzovej tepanej misy pri ústí zdobenej železom.* Našiel sa v roku 1891 v močiari neďaleko Spišskej Belej. Tam sa „olympská“ časť tatranských dejín končí. Dnes už len mokrá lúka, pred niekoľkými rokmi rašelinisko, pred tritisíc rokmi močiar, kam prichádzali veriaci, lebo pod hladinou vody, uprostred zradného bahna žili druhovia tatranských bohov - tak ako aj grécki Olympania mali svojich bližších i vzdialenejších bratov v moriach, riekach, jazerách.

* Názory archeológov nie sú jednotné, niektorí nádobu datujú do čias pred 3500 rokmi, iní ju zaraďujú až do staršej doby železnej, do celkom iných časových aj historických súvislostí.

Aj o ich priazeň sa bolo treba uchádzať, získať si ju najcennejšími darmi. Svedčí o tom nielen Greisigerov poklad, ale aj tri bronzové meče, ktoré sa tu našli v roku 1964 pri ťažbe rašeliny. Pochádzali z 10. storočia pred naším letopočtom. Do Homérovho narodenia chýbalo už len dvesto rokov, žiaľ, vtedy sa „grécky" vývoj pod Tatrami končí. Slovenského Homéra sme sa nedočkali. Civilizácia doby bronzovej zanikla bez toho, aby niekto zapísal jej príbehy. A to je nenapraviteľná škoda. Žiaľ, pretože život pod Tatrami mal rozmery, ktorých veľkosť ťažko čo len domýšľať.

Veľká Studená dolina a „olympskí" bohovia z tatranských končiarov, Veľká Lomnica so zvieratkami „olympského" typu, Spišský Štvrtok pripomínajúci vzhľadom Mykény a osudom Tróju, Gánovce s podzemím tatranského Hádesa, vodné božstvá zo Spišskej Belej, ale aj hlinené zvieratká, ktoré sa našli na hradiisku Pod lesom v Dolnom Smokovci, amulet zo zvieracích zubov objavený v skalnej štrbine na Dreveníku pri Žehre, dva poklady bronzových predmetov zo skalných roklín na tom istom vrchu, dva poklady (jeden s mečmi) v Poprade-Veľkej, zlaté predmety v Kežmarku, Spišskej Tepličke, Poprade-Kvetnici, Lučivnej, Spišskej Belej a ďalšie, dnes už neznáme miesto, na ktorom sa našlo dvadsaťšesť bronzových kosákov. To všetko dokladá, že aj na vrcholcoch Vysokých Tatier žili bohovia podobní bohom z gréckych bájí a pod Tatrami ležali naše Tróje, Mykény, Delfy, Olympie a ďalšie miesta, kde sa odohrávali obdivuhodné veci v tom istom čase ako v Grécku.

Pravda, bez Homéra. A tak by sa síce dalo povedať, že pravekému Slovensku chýbalo do staroveku len niekoľko krásnych riadkov, lenže naozaj to nie je málo:

*Keď však už navečer zapadlo žiarivé slnečné svetlo,
ihneď sa pobrali spať a každý šiel do svojho domu,
ta, kde Héfaistos, slávny a obratný umelec, palác
skúsenou myslou sám postavil každému jednému z bohov.
Olympský vrhateľ bleskov tiež išiel na svoje lôžko,
na ktoré líhal si vždy, keď prichádzal na neho spánok.
Vystúpil naň a spal - s ním zlatotrónnu tiež Héré.*

Zlatá záušnica zo Spišského Štvrtka,
nosila sa vo vlasoch ako ozdoba a udržiavala účes v poriadku

Kós - to je Hippokrates, lebo na tomto ostrove sa narodil v roku 460 pred našim letopočtom, a Hippokrates - to je dnešok, pravda, dnešok, ktorý sa začal pred 2 500 rokmi, pretože Hippokrates vzal lekárstvo bohom a urobil z neho vedu.

Lenže Kós a Hippokrates - to je aj významná kapitola z dejín slovenského staroveku, pravdaže, za predpokladu, že vôbec jestvoval.

Na Kós som pricestoval za Hippokratom vďaka cestovnej kancelárii Aeolus, ktorá do Grécka pozvala televízny štáb, aby predstavil spoločnú minulosť Grécka v novom a neznámom svetle, ale aj vďaka Zamarovskému a jeho knihe Grécky zázrak (neskôr sa k nej vrátim) a archeológovi Václavovi Furmánkovi, lebo ten prišiel na myšlienku, že na ostrove Kós možno Asklepios vystúpil z lode Argo. A Argo, to už je spomínaná kapitola dejín slovenského staroveku. Hypotetická kapitola, a preto aj toto rozprávanie je len hypotéza, veď sa opiera o báj. Pravda, o báj, ktorá sa zakladá na viacerých nepopierateľných historických skutočnostiach, a tými treba začať.

S Hippokratom sa spája najrozsiahlejšie dielo medicíny Corpus Hippocraticum, základ starovekého i stredovekého lekárstva, dielo, ktoré slúžilo ešte v 19. storočí a zachovalo sa dodnes, veď lekári ešte vždy skladajú Hippokratovu prísahu, paličkovité prsty nazývajú Digiți Hippocratici, tvár zomierajúceho Facies Hippocratica a jestvujú azda aj ďalšie názvy na Hippokratovu počesť. Zaslúži si ju, vniesol do medicíny nový pohľad. Učil, že choroby sú prírodné, nie božské javy, čím preniesol lekárstvo z náboženstva do vedy, staval na liečivej sile všemocnej prírody, ktorú vraj lekár len podporuje, praktické liečenie založil na teoretických základoch, vyzdvihoval diagnózu a prognostiku, varoval pred zovšeobecňovaním, pretože každý prípad je jedinečný, jednoducho, je toho dosť, čo vymyslel a čo platí dodnes.

Uvádza sa, že Corpus Hippocraticum pozostáva zo 73 kníh, to by bolo na jedného autora priveľa, Hippokrates napísal iba najstaršiu časť, podľa niektorých šesť, podľa iných jedenásť kníh, položil teda len základy diela, ktoré vzniklo

Je až neuveriteľné, v akej dokonalosti sa zachovali trosky Hippokratovho Asklepieionu pod hrubou vrstvou náplav

Asklepios (torzo z Archeologického múzea v Kóse) sa stal symbolom lekárstva. Had symbolizuje večne sa obrodzujúci život (podľa starovekých predstáv lízaním a dotykom hojil rany)

Monumentálne schodisko Asklepieionu

ako monumentálny celok až 300 rokov po jeho smrti v slávnej alexandrijskej knižnici. Tam sa práce viacerých lekárskejších škôl odpisovali, opravovali a ochraňovali, až z nich napokon v druhom storočí pred našim letopočtom vzniklo jednotné dielo, ktoré sa v gréčtine zachovalo v Byzancii, v latinských prekladoch vo viacerých stredovekých knižniciach, v arabčine aj na papyrusoch.

Nespomínal by som to, keby v tom nebol kus symboliky, pomôcka pri úvahe, ako je to s jestvovaním či nejestvovaním slovenského staroveku. Corpus Hippocraticum nenapísal jeden človek, boli ich desiatky, možno stovky, ich dielo sa rodilo stáročia, zachovalo sa však jediné meno, a s ním sa teraz spája všetko. Tak je to aj s dejinami, poznáme z nich len zlomok, časť, ktorá nahrádza celok; tento fakt nemožno stratiť zo zreteľa, ak sa obzeráme dozadu do obrovských časových dialáv. Pars pro toto, časť za všetko, učili nás kedysi na hodinách latinčiny - a také sú dejiny. Jeden žne slávu za všetkých. Nie je to spravodlivé, ale je to tak.

V Hippokratovom prípade to napokon veľmi nespravodlivé ani nie je, predpokladá sa totiž, že základ alexandrijskej zbierky tvorí školská knižnica Hippokratovho učilišťa na ostrove Kós. Nazýva sa Asklepieion, a nie náhodou. Hippokrates pochádzal zo starobylého lekárskeho rodu, ktorý odvodzoval svoj pôvod od Asklepieia. Asklepios nie je historická postava, bol to hrdina mnohých bájí, má nadprirodzené črty, no zároveň je to aj normálny smrteľník. Také veci sa ťažko spájajú, ale Asklepios je taký, originálny. Už jeho príchod na svet bol originálny - narodil sa z mŕtvej matky, ktorú zo žiarlivosti zabil jej milenec boh Apolón. Svoj čin oľutoval, ale bolo neskoro, zachrániť mohol už len syna. Dal ho na výchovu kentaurovi Cheirónovi, ktorý ho potom spolu s otcom vyučil lekárstvu, a to tak dokonale, že vedel nielen liečiť všetky choroby a zranenia, ale aj kriesiť mŕtvych. Svoje umenie vedel tak využiť, že ľudia prestali zomierať. Tým však prekročil hranice dané ľuďom a ohrozil autoritu bohov. Boh smrti Tanatos sa sťažoval u najvyššieho boha Dia a Zeus Asklepieia zabil bleskom. Veľmi si tým nepomohol, lebo práve v tej chvíli sa začalo miešať mýtické a reálne. Asklepios mal dvoch synov a dve dcéry, isteže len bájných, aj lekárske rod, ktorý založili, je známy len z báje, ibaže na jeho konci stojí historicky známy Hippokrates a veda, ktorú založil. Možno preto, lebo ľudia sa vzopreli bohom, neprijali Asklepiovu smrť ako trest, ale zvolili si ho za boha - nielen Gréci, ale po nich aj Rimania, ktorí ho premenovali na Aesculapia, a ten ako Eskulap, patrón lekárstva, žije dodnes.

Na počtu Asklepieia vzniklo (a stále vzniká) množstvo obrazov, sôch a stavieb. Jeho chrámy roztrúsené po celom Grécku slúžili ako nemocnice. Najznámejší stojí v Epidaure, kde sa vraj Asklepios narodil. Epidauros sa preslávil dokonalým divadlom, amfiteátrom, v ktorom sa dodnes hrá, a to najmä diela antických dramatikov.

Posvätný okrsok Asklepieion nie je teda jediný, ale svojím spôsobom jedinečný. Leží asi štyri kilometre od stredu mesta Kós. Konajú sa tam sympóziá lekárov z celého sveta a húfne ta prichádzajú turisti. Lenže vždy to tak nebolo. Svätyňu zničili zemetrasenia a na tisícročia ju zakryli zemou, takže upadla do úplného zabudnutia. Na konci 19. storočia vystúpil kósky rodák Iakovos Zarafitis s myšlienkou, že zvyšky antickej architektúry roztrúsené na príkrom opustenom horskom svahu sú trosky Asklepiovej svätyne. Argumenty, ktoré zhromaždil, priviedli na Kós nemeckých archeológov R. Herzoga a P. Schazmanna, ktorí v rokoch 1900 až 1904 odkryli svätyňu a spolu s talianskymi archeológmi, ktorí neskôr nadviazali na ich dielo, aj zvyšky starovekého Kósu (okrem iného päťtisíc nápisov, nádherné sochy a mozaiky), čím ostrov povýšili na veľkolepé múzeum antiky.

Asklepieion sa aj po vyše dvoch tisícročiach zachoval v stále pochopiteľnej podobe stupňovitých terás pospájaných monumentálnym schodiskom. Liečenie sa začínalo na najnižšej terase očistným kúpeľom, na ďalšej sa skladali obety (dnes by sme povedali honoráre), vyššie bol oltár a Asklepiov chrám. Na najvyššej a najrozsiahlejšej terase stál Apolónov chrám z čierneho a bieleho mramoru a budovy, v ktorých sa okrem iného liečilo aj spánkom. Bolo to dobre vymyslené: kúpele, viera v uzdravenie, rozhovory s lekárom, rehabilitácia, spánok, prírodné lieky - tak sa úspešne lieči dodnes.

Pre naše rozprávanie je však dôležité niečo iné. Asklepios sa zúčastnil na výprave argonautov, bol jedným z hrdinov slávnej báje, známej na celom svete z kníh, filmov, divadelných hier, obrazov, sôch, gobelínov a ďalších umeleckých diel. Pravda, takmer nikto netuší, že sa možno odohrala aj na Slovensku. Prinajmenšom hypoteticky teda patrí do našej histórie, je súčasťou slovenského, čo ako neistého staroveku, dokonca možno práve ona najlepšie dokazuje, že Slovensko malo svoj starovek.

Má veľmi zložitý, krásny a smutný príbeh. Samozvaný tesalský kráľ Pelias sľúbil hrdinovi Iasonovi, že mu prepustí trón, ak prinesie z Kolchidy rúno zlatého barana. Kolchida ležala pod Kaukazom a cesta k nej bola plná nástrah.

Iason bezmocne visí z papule draka, z ktorej ho zachráni jeho ochrankyňa Aténa

Najväčšia Asklepiova svätyňa bola v Epidaure. Na obrázku je pokus o jej rekonštrukciu

Zrúcaniny antického mesta
Kós

Mozaika z múzea v Kóse
možno zachytáva kľúčovú
scénu: Asklepios vystupuje
z lode; ktovie, či nie po návrate
z výpravy argonautov

Báj o argonautoch
zobrazuje asi 100 malieb na
starogréckych vázach, desiatky
dobových reliéfov a množstvo
moderných umeleckých diel

Navyše zlaté rúno patrilo mocnému kráľovi Aietovi. Viselo v posvätnom háji na vysokom strome a strážil ho šarkan, ktorý nikdy nezatváral oči. Iason súhlasil, ale vedel, že sám by si neporadil, preto požiadal o pomoc hrdinov z celého Grécka. Pridalo sa k nemu päťdesiat héroov - medzi nimi Herakles, Teseus, Kastor a Polux, ktorých dnes poznáme ako hviezdy, hudobník Orfeus, veštec Mopsos, ako lodný lekár nám už dobre známy Asklepios, viacerí králi... Je priam neuveriteľné, akých slávnych hostí malo kedysi Slovensko...

Vydali sa na cestu loďou Argo, ktorú dal Iason postaviť špeciálne na tento cieľ. Cestou zažili množstvo dobrodružstiev, ale zlatého rúna by sa nikdy nezmocnili, keby im nebola pomohla dcéra kráľa Aieta čarodejníka Medea. Z vôle bohov sa zaľúbila do Iasona a z veľkej lásky sa s ním spojila proti vlastnému otcovi. Uspala zázračného šarkana a pridala sa k argonautom, ktorým poskytla neoceniteľné služby. Pravda, za strašnú cenu: keď argonautov v ústí Dunaja dostihla obrovská presila kolchidských lodí vedených Aietovým synom, vylákala brata do opusteného chrámu, kde ho s Iasonom zavraždili. Potom využili hrôzu Kolchid'ánov a proti prúdu Dunaja ušli. Zlaté rúno priniesli do Tesálie, ale šťastie nemali. Iason Medeu opustil a ona z pomsty zavraždila vlastné deti, aby ich otca vystavila utrpeniu, ktoré s ním pôjde po celý život. Mýtus o argonautoch je veľmi starobylý, ako všeobecne známy ho spomína Homér, najstarší a prvý z gréckych básnikov, už v 8. storočí pred našim letopočtom. Súborne ho spracoval učenec a básnik Apollónios Rodský v polovici 3. storočia pred našim letopočtom v štvordielnom epose Argonautika. Jestvujú aj ďalšie verzie, nielen literárne, ale aj výtvarné - na vázach, mozaikách, reliéfoch; hrdinov zobrazujú viaceré sochy, no nerobia to rovnako, je medzi nimi veľký rozdiel, a to nielen v osudoch, ale najmä v zemepise. A ten je pre nás najdôležitejší. Príbehy z báje sú notoricky známe, ak majú nadobudnúť nový zmysel, musím sa vrátiť k Zamarovskému spomenutému v úvode, lebo na ostrov Kós ma priviedla mapa cesty argonautov, ktorú tento autor uverejnil v knihe Grécky zázrak.

Putovanie argonautov možno sledovať podľa dobrodružstiev, ktoré prežili, pravda, sú to dobrodružstvá bájne, mýtické, preto aj rekonštrukcia cestovnej trasy argonautov je len neistá, hypotetická, hoci veľmi poučná a pre slovenský starovek dôležitá.

Argonauti vyplávali z mesta Iolk. Iolk jestvuje dodnes, volá sa však Volos, a tak bude azda dobré, ak sa aj ďalej budeme pridŕžať súčasných zrozumiteľ-

nejších názvov. Cestou z Volosu sa zastavili na ostrove Lemnos, cez Dardaneľy vplávali do Marmarského a cez Bospor do Čierneho (vtedy Nehostinného) mora. Plavili sa pozdĺž pobrežia, hoci práve stade im hrozilo najväčšie nebezpečenstvo. Známa je napríklad historka o dvoch ustavične sa zrážajúcich skalách, ktoré vytvárali neprekonateľnú prekážku. Gréci medzi ne vpustili holubicu: skaly sa zrazili, ale neskoro, vytrhli holubici iba niekoľko pier z chvosta, a kým sa otvárali na nový úder, argonauti rýchle preplávali.

Ak sa chceli dostať do Kolchidy (dnešného Gruzínska), ktorá ležala pod mohutnou hradbou Kaukazu, museli preplávať naprieč celým Čiernym morom, no práve túto časť putovania označuje báj za najpokojnejšiu. A rovnako spiatočnú plavbu, keď do ústia Dunaja s priaznivým vetrom v chrbte doplávali za tri dni a tri noci.

Od tejto chvíle je sledovanie plavby argonautov veľkým problémom plným rozporov. Z báje možno vyčítať iba toľko, že pred rozzúrenými Kolchid'ami ušli proti prúdu Dunaja do Jadranského a Stredozemného mora. Obopliavali Apeninský polostrov, boli už na dohľad od gréckych brehov, keď ich búrka

Scéna únosu Heleny (teda vlastne začiatok trójskej vojny)

Hrdina Theseus vystupuje z lode

Zlatý náramok zo Spišského Štvrtka,
masívny kus zlata, najstarší v našich dejinách

Scéna z výpravy argonautov

Tragickú postavu Medey znázornil Alfons Mucha na slávnom plagáte s portrétom Sarah Bernhardtovej. Na obrázku sú nákresy, ktoré predchádzali hotové dielo

zahnala až do Líbye. Na pobreží uviazli na plytčine. Nezostalo iné, ako vyložiť loď na plecيا a preniesť ju púšťou nazad do mora. Keď sa opäť dostali na širu vodu, vrátili sa do Iolku (Volosu) so zastávkou na ostrove Kréta.

Možno tam sa Asklepios odpojil a vydal k domovu. V archeologickom múzeu na Kóse chránia mozaiku, ktorá znázorňuje, ako Asklepios vystupuje z člna na breh. Som presvedčený, že je to scéna jeho návratu z plavby argonautov.

Pravda, z hľadiska zemepisu je to všetko nezmysel. S loďou sa nemožno dostať z Dunaja do Jadranského mora ani z Pádu do Rhôny, najmä ak v oboch prípadoch argonautom stáli v ceste vysoké hory, a tak môžeme povedať, že nech boli starí Gréci akokoľvek múdri, v zemepise sa veľmi nevyznali, a teda Slovensko by sa do báje dostalo len nedopatrením.

Bola však za tým naozaj len neznalosť zemepisu? Báj spomína, že plavci, ktorých búrka vyhodila na brehy Afriky, týraní horúčavou a smädom niesli loď na chrbte plných dvanásť dní. Prečo by to nedokázali aj v strednej Európe? Z Dunaja možno odbočiť do srbskej Moravy, ktorú delí od Vardaru s ústím v Egejskom mori niekoľko desiatok kilometrov. Alebo po Sáve, ktorá pramení vari dvadsať či tridsať kilometrov od Rijeckého zálivu. Päťdesiat chlapov s loďou na pleciach by muselo takú vzdialenosť prekonať v priebehu dvoch-troch dní.

Z hľadiska zemepisu zaujalo argonautské putovanie ľudí už v staroveku. So záhadou trasy argonautov zápasia viac ako dve tisícročia. A to je chvíľa, keď do nášho príbehu vstupuje Vojtech Zamarovský. V knihe Grécky zázrak uverejnil totiž mapku, ktorá zachytáva dva pokusy o rekonštrukciu cesty Iasona a jeho druhov.

Staršia rekonštrukcia sa opiera o Argonautiku už spomínaného Apollónia Rodského, podľa ktorej sa argonauti po Dunaji a Rýne dostali do Lamanšského prielivu, pozdĺž francúzskeho a španielskeho pobrežia cez Gibraltársky prieliv do Stredozemného mora. Podľa modernej Loverdovej rekonštrukcie bola ich cesta kratšia, z Dunaja do Rhôny a po nej do Stredozemného mora. Pravda, rozhodujúce je, že obidve verzie rátajú s prítomnosťou argonautov na Slovensku!

A tak teda uvažujme, či by sa ich príbeh mohol odohrať aj u nás.

Mladý Iason, ktorý mal zákonný nárok na tesalský trón, sa spoiatku musel skrývať, aby ho Peliás nezavraždil. Iasonov otec dokonca predstieral, že jeho syn zomrel, vystrojil mu pohreb a postavil nádherný pomník. Aj u nás sa

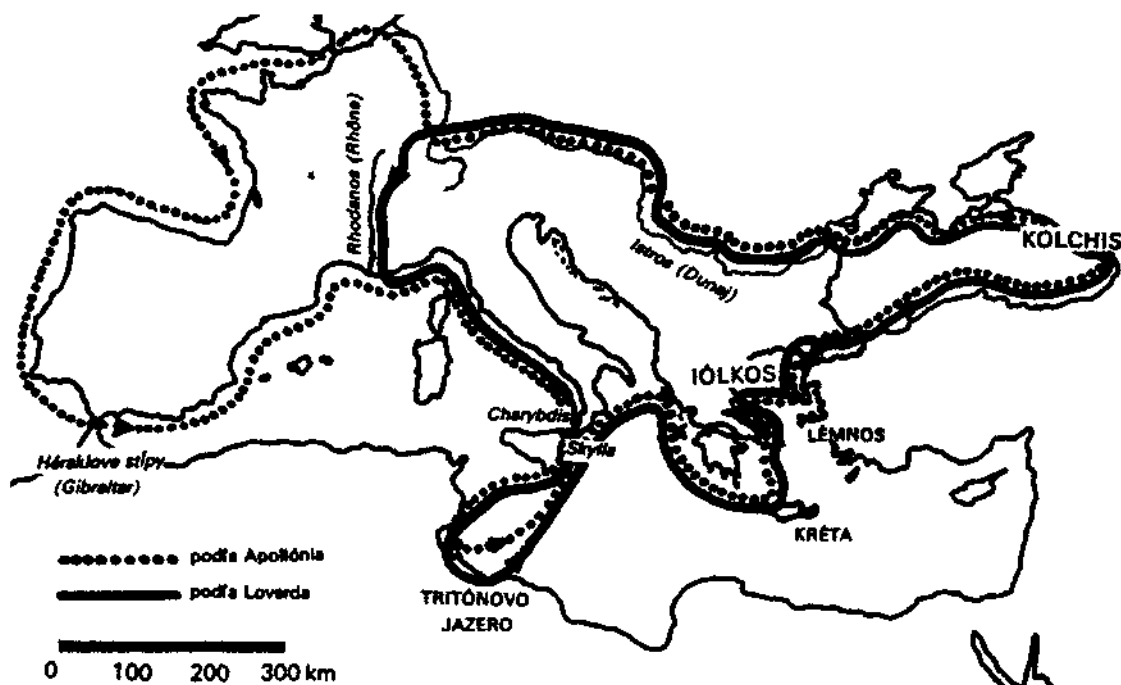
našiel dostatok dokladov o slávnostných pohreboch, napríklad v kniežacích mohylách na juhozápadnom Slovensku.* Najmä v mladšej dobe bronzovej popol vznešených mŕtvych, neraz aj s manželkami, služobníkmi a strážcami ukladali do pohrebných komôr, nad ktorými navŕšili vysoké mohyly. Niektoré boli prázdne - podobne ako Iasonov hrob a pomník.

Otec ukryl Iasona v jaskyni a najmúdrejší spomedzi kentaurov Cheirón ho učil bojovať mečom a kopijou, strieľať z luku a určite aj viesť záprah, lebo do Iolku prišiel na nádhernom voze. Aj slovenskí héroovia mali bojové vozy - svedčia o tom nielen súčasti konských postrojov, ktoré sa našli na viacerých miestach, no najmä dve veľké kolesá z bronzu, ktoré objavili v 19. storočí v Obišovciach na východnom Slovensku. Žiaľ, stalo sa to priskoro, nikto im nevenoval dostatočnú pozornosť, a tak sa stratili. Jedno koleso zmizlo bez stopy, o druhom sa predpokladá, že sa dostalo do Anglicka, kde ho počas druhej svetovej vojny zničilo nacistické bombardovanie.

Hrdinský Iason vyhľadal kráľa Aieta, ktorý opatroval zlaté rúno, v nádhernom paláci s vysokými múrmi a mnohými vežami, ktoré sa vypínali k nebu. Nevie, či by ho nadchli naše paláce, je však isté, že boli bezpečné, azda aj pohodlné a celkom určite bohaté, ako dokazujú bronzové i zlaté šperky, ktoré v ich troskách skryté pod podlahou objavili archeológovia.

* Opäť musím pripomenúť Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku), kde sa podrobne píše o objavoch, ktoré - aby som sa veľmi neopakoval - v tejto kapitole viac-menej iba vyratúvam a pomáham si aj niektorými obrázkami.

Rekonštrukcia plavby argonautov, ktorú Vojtech Zamarovský uverejnil v knihe Grécky zázrak. Plnou čiarou je vyznačená trasa podľa Loverda, bodkovanou podľa Apollónia. Obe rátajú s našim územím

Starorímska podoba zúfalej Medey

Kráľ Aietos sa bál odmietnuť mocných hrdinov, preto dal Iasonovi úlohu, o ktorej si myslel, že ho zahubí: prikázal mu osiať pole dračími zubmi a pozabíjať vojakov, ktorí vzídu z tejto sejby. Iason na pokyn čarodejnice Medey priniesol obeť vládkyni podzemnej ríše, bohyni Hekate, aby ju smel požiadať o radu. Len čo to vykonal, zatriasla sa zem a bohyňa sa zjavila s dymiacimi fackami v rukách, obkolesená strašnými obludami, drakmi chrliacimi oheň a podsvetnými psami, ktoré zavýjali a brechali. Aj v podzemí Slovenského krasu žili strašní démoni, možno ešte strašnejší ako grécki, lebo žiadali ľudské obete, ktoré bez milosti požierali. Slovenskí démoni žili aj vo vodách, napríklad v prameni v Gánovciach, a aj oni prinášali smrť. V pravekom meste na Myšej hôrke pri Spišskom Štvrtku sa našli telá ľudí obetovaných bohom, ktorí žili na končiaroch Vysokých Tatier. Aj v Nižnej Mysli objavili kultovú šachtu s telami dievčat zmárneneých na uzmiernenie neznámeho boha. Ľudské obete epos o argonautoch nespomína, ale v gréckom staroveku neboli výnimočné. Aj deti božskej matky Nefely Frixos a Hellé mali z rozhodnutia zlej macochy skončiť na oltári, na matkin príkaz ich však zachránil zlatý baran, ktorý ich odniesol na chrbte. Ten istý baran, ktorého rúno odnášal Iason z Kolchidy.

Keď Iason zasial dračie zuby, začali sa spod zeme vynárať hroty kopijí, za nimi prilby a potom aj hlavy bojovníkov, až sa napokon celé pole pokrylo vojakmi v lesklej zbroji. Aj u nás bojovali vojaci v brnení, na hlavách prilby a v rukách meč. Boli takí ako grécki héroovia, ibaže ich báje upadli do večného zabudnutia.

Keď sa Iason a jeho druhovia vrátili do Stredozemného mora, boli by ich čarovným spevom zmárnili Sirény, keby Orfeus svojou piesňou neprekonal pieseň Sirén. Nebola to len hudba, ale aj čary, a také asi poznal aj jeden z čarodejníkov z Mýtnej Novej Vsi, ibaže ten so svojou píšťalkou nezvíťazil: archeológovia ho našli v hrobe s prebitou lebku.

Lenže kedy sa to všetko odohralo? Je grécky čas zhodný s naším časom?

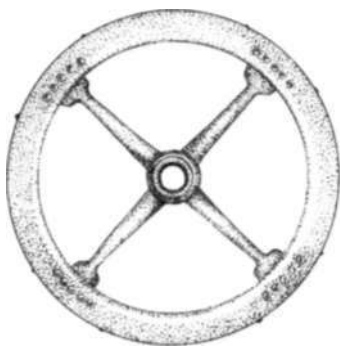
Mýty zväčša nemajú dátum, o argonautskej báji vieme iba toľko, že musí byť veľmi stará, ak ju poznal už Homér, ktorý žil v 8. storočí pred naším letopočtom. V našich podmienkach sa končila doba bronzová. Jestvovala asi 1700 rokov. Začala sa približne v polovici tretieho tisícročia pred naším letopočtom, teda asi pred 4500 rokmi. Či už vtedy žil bližšie neznámy Homérov predchodca, nevieme, z jeho spevov sa nezachovalo nič, nezachoval sa ani jediný riadok z tých čias, a možno sa ani zachovať nemohol, nikdy nevznikol,

The image features a gold necklace and a small gold ring. The necklace is made of a twisted gold wire and has several decorative elements: a knot at the top, a series of concentric spiral coils in the middle, and a single spiral coil at the bottom. The ring is a simple, thin gold band with a small knot or clasp. The background is a light, textured surface.

Náhrdelník zo zlatého drôtu z Barce.
V Barci sa po prvý raz ukázalo,
že praveké dejiny Slovenska môžu mať zlatý lesk

Koleso z gréckeho voza
v milánskom múzeu

Neumelý obrázok, to je všetko,
čo zostalo z dvoch bronzových
kolies z Obišoviec

nejestvoval, a tak sme teda odkázaní na svedectvo archeológie. Je ako vždy jednostranné a pre naše rozprávanie trochu priodborné (a iné byť nemôže), ale presvedčivé. Hovorí o tom, že pred tisíckami rokov (prinajmenšom pred 5000 rokmi) sa v nekonečných stepiach nad Čiernym morom zrodil obdivuhodný svet. Najlepšie ho poznáme zo sídlisk a pohrebísk preskúmaných až v Sintašte na východ od Uralu, na Sibíri, v Ázii, tisíce kilometrov od pobrežia Čierneho mora. V Sintašte archeológovia objavili a preskúmali praveké mesto kruhového tvaru, chránené dômyselným opevnením. Ľudia s rovnakým kultúrnym prejavom ako obyvatelia Sintašty žili aj v bližšom i vzdialenejšom okolí a najvýrečnejšie svedectvo o sebe a svojej dobe zanechali na pohrebiskách. Ležali v nich dospelí ľudia aj deti v šachtových hrobkách (hrobkách z dreva alebo kamenia) v presne vymedzenom kruhu. Pravdepodobne nad ním stávala mohyla. Bohatí a chudobní sa prísne oddeľovali. Hroby bohatých mužov boli veľkolepé, našli sa v nich bojové vozy, kone alebo časti ich tela (nezriedka hlavy aj s postrojom), bronzové sekery a dýky, kamenné kyjaky a nástroje, šipy, šperky z kovu a lastúr.

Naši predkovia žili ďaleko od Sintašty, ale neboli bez kontaktov s tým nezvyčajným svetom. S ľuďmi, ktorí žili na Kaukaze a na sever od Čierneho mora, obchodovali už od začiatku doby medenej. Spájali ich cesty, ktoré viedli cez karpatské priesmyky a popri dolnom toku Dunaja. Preto neprekvapuje, že po bližšie neznámom čase a z rovnako neznámych dôvodov sa obyvatelia euroázijských stepí pohli na juh a na západ. S pomyselným nákladom spoločných zvykov, reči, kultúry a viery prišli až do Grécka, Anatólie, ale aj na Slovensko. Neponáhľali sa, ich pochod trval stáročia, bol to skôr pomalý posun a celý ten čas sa ľudia rodili a zomierali, striedali a menili, prinášali svoje a preberali cudzie, až napokon vytvorili tri nové civilizačné strediská. Prvé bolo anatólske v Malej Ázii a spája sa s historickými Chetitmi, druhé mykénske v Grécku a poznáme ho z homérskych spevov, tretie nemožno spojiť s nijakým historicky určeným národom, spoznáваме ho len vďaka archeológii; má archeologické meno „kultúrny komplex wietenberg-otomani“ podľa najvýznamnejších nálezísk v rumunskom Sedmohradsku, pre nás je však najdôležitejšie, lebo zasahovalo na východné Slovensko a vyžarovalo ďalej na západ až na juhozápadné Slovensko i na sever do juhovýchodného Poľska.

Stojí za zmienku, že napríklad v pamiatkach mykénskej kultúry zostalo veľa charakteristických prvkov pôvodných kultúr ľudí z euroázijských stepí,

ktoré sa pomiešali s domácimi starogréckymi prvkami, a to všetko sa ešte obohacovalo o poznatky, ktoré ľudia z mykénskej oblasti získavali pri stretnutí s obyvateľmi Anatólie a Egypta.

Novým ohniskom civilizácie sa asi o tisíc rokov stalo východné Stredomorie, stade vyšli myšlienky, ktoré sa uplatnili na obrovskom území. Mykénska kultúra prenikala do severného Grécka i severného Talianska, na Istriu, Balkán a po Dunaji do Karpatskej kotliny a cez Čierne more a Ukrajinu až k Uralu. Na celom obrovskom území objavili archeológovia takmer totožné predmety, tajomne vyzerajúce pyrauny, piecky, ktoré asi vymysleli maloázijskí Chetiti, výrobky z jeleních parohov ozdobené ornamentom rovnakým v Mykénach i na Spiši, bojové sekery, krátke meče, uzdy, veľké hlinené nádoby pithosy, šperky z bronzu, ale aj z lastúr, o ktorých ťažko povedať, či pochádzajú z Anatólie, Grécka, spod Kaukazu alebo z blízkosti Košíc. Sú dokladom prinajmenšom diaľkového obchodu, ale azda aj priamych pohybov ľudí, politických tlakov, a to na území, ktoré sa v mnohom zhoduje s trasou argonautov (pravda, mnohonásobne ju prekračuje).

Nie je to číra fantázia, ak budeme predpokladať, že niekdajšiu blízkosť vtedajších ľudí nezotreli stáročia ani zemepisná vzdialenosť, že ešte vždy používali rovnaké slová a jazyk taký podobný, že by si azda rozumeli v Spišskom Štvrtku i v Mykénach, v Nitrianskom Hrádku i v Tróji, vo Včelinciach aj v Grécku, v Nižnej Myšli aj Anatólii.

Ak teda argonauti vystúpili na náš breh, našli ideálnych spojencov, ľudí, ktorí im vedeli poradiť i pomôcť.

Vráťme sa ku chvíli, keď sa Iason zmocnil zlatého rúna. Všetko dookola zahalovala tma, len v posvätnom háji na vysokom strome zlatým leskom žiarilo rúno strážené hrozným drakom. Geológ Miro Harman ma upozornil na zaujímavú vec. Ovčie rúno sa od nepamäti používalo pri ryžovaní zlata. Zlatonosný piesok sa preplavoval vodou a ťažšie zlaté zrnká sa zachytávali v kožuchu. Myslí si preto, že báj o argonautoch je najstarším dokladom o priemyselnej špionáži. A potom už vôbec nie je náhoda, ak argonauti smerovali na Slovensko, do slovenských hôr s nesmiernym bohatstvom zlata, medi a ďalších drahých a farebných kovov, ktoré sa u nás ťažili už od praveku. Archeologický výskum to dokázal napríklad v Španej Doline a nepriamo to potvrdili aj chemické analýzy zlatých predmetov z východného Slovenska; vyrobili ich zo zlata vyryžovaného v okolí Zlatej Idky pri Košiciach.

Aj naše paláce boli bezpečné, azda aj pohodlné, celkom určite bohaté, no najmä súčasné s gréckym zázrakom (rekonštrukcia mesta na Myšej hôrke)

Nápad nakrútiť film o slovenskej časti plavby argonautov sa zrodil počas nakrúcania v Španej Doline (v popredí M. Harman, za ním V. Furmánek a P. Dvořák)

Jednou z najslávnejších ľudských obetí, o ktorých hovorí grécka mytológia, je Ifigénia. Zhodou okolností ju bohyňa Artemis uniesla z oltára, kde mala zomrieť, do Tauridu, kam sa vybral aj Iason

Aj v podzemí Slovenského krasu žili strašní démoni (vo filme Jaskyňa démonov si kostým démona obliekol režisér Gejza Kendy)

Pravda, s argonautmi je to ako s Hippokratom. Hippokratov aj argonautov bolo viac, báj zhŕňa skúsenosti z mnohých ciest, ktoré podnikli viacerí Gréci. Prinajmenšom jeden z nich má aj svoje meno, grécky námorník Pyteas, obyvateľ Massalie (dnes Marseille), tej istej Massalie, cez ktorú sa plavili aj argonauti podľa Apollóniovej aj Loverdovej rekonštrukcie. Dokonca aj trasa jeho plavby je takmer totožná s Apollóniovou predstavou, aj keď sa plavil v opačnom smere. V dobe Alexandra Veľkého v roku 330 pred našim letopočtom sa totiž vydal na objaviteľskú plavbu z Massalie do severných častí Atlantického oceánu. Vtedajších moreplavcov nemožno podceňovať. Ich navigačné znalosti neboli menšie ako znalosti moreplavcov a objaviteľov zo začiatku novoveku, ich lode neboli horšie ani menšie ako napríklad lode Krištofa Kolumba. A ani ambíciami sa nelíšili. Tak ako Kolumbus hľadal cestu po mori do Indie, keď Turci prehradili cestu po súši, tak Pyteas hľadal prístup k severskému jantáru a cín, keď suchozemské trasy zatarasili pohyby Keltov v Galii. Navyše mal aj vedecký cieľ, chcel preniknúť k severnému pólu, aby videl polnočné slnko, lebo jeho astronomické znalosti boli pozoruhodné. Preplával cez Gibraltársky prieliv a už o týždeň bol pri myse Lands End na juhozápade Wallesu, oboplával Britániu a cez Severné more sa dostal do Baltského mora a na jantárové pobrežie pri ústí Visly. Tam kdesi prezimoval a vrátil sa do Severného mora. Je pravdepodobné, že navštívil Island, lebo ďalšiu plavbu mu vraj prekazilo „stuhnuté more“, zrejme zamrznutý Severný ľadový oceán. Pyteas svoju cestu opísal, žiaľ, z jeho spisu sa zachovali len zlomky, no aj z tých je zrejmé, že to bol staroveký Kolumbus; jeden aj druhý sa v mnohom mýlili (Pyteas pri meraní pobrežia, Kolumbus v predstave o ceste do Indie), ale obaja objavili nové svety, Kolumbus pre Európanov Ameriku, Pyteas pre antický svet severozápadnú Európu a Germánov.

Neboli sami, moreplavcov a objaviteľov v oboch svetoch, stredovekom i antickom, boli vari stovky. Staroveké písomné správy sú na ich mená skúpe, ich jestvovanie však dokazujú archeologické objavy. Napríklad dva takmer totožné kultové bronzové bubny, z ktorých jeden sa našiel na lokalite Hasfalva na maďarsko-rakúskom pohraničí a druhý v Balkakre vo Švédsku. Niektoré objavy sú takmer totožné s putovaním argonautov a sotva to bude náhoda. Báj o argonautoch je „pars pro toto“, časťou zastupujúcou celok, jednou cestou, ktorá nahrádza mnohé ďalšie. A autori báje o nich museli vedieť. Ako inak si možno vysvetliť súvislosť nelogického putovania argonautov po Páde do

Rhône, než mykénskymi črepami, ktoré sa podľa svedectva Václava Furmánka nachádzajú v múzeu v Legnagu v povodí Pádu, alebo objavmi mykénskych pamiatok hlboko vo vnútrozemí severného Talianska v Peschiere pri Gardskom jazere, na mieste, ktoré je po jednom z prítokov Pádu (rieke Mincio) prístupné aj loďou z Jadranského mora...

Možno to dosvedčuje aj súvislosť nelogického prechodu argonautov z Dunaja na Istriu s kopulovitým hrobom mykénskeho typu na Istrii hlboko v chorvátskom vnútrozemí (prístupnom aj loďou po plavbe dlhým zálivom). Ide o prázdny hrob, už dávno ho ktosi vykradol, ale kamenné steny hrubé dva metre a miestami aj viac dokladajú, že rovnako ako v podobnej Agamemnónovej hrobke v Mykénach aj v ňom ležal vznešený jedinec. Navyše aj on mal svoje „Mykény“, neďaleké opevnené výšinné sídlo Monkondja pri Rovinji, z toho istého obdobia ako naša Myšia hôrka, s ktorou ho spájajú aj ďalšie podobnosti.

Vráťme sa preto do báje. Jej príbeh je plný drám a tragédií a tragicky sa aj končí. Zúfalého tuláka Iasona, ktorý všetko stratil a nič nezískal, privedie osud ku Korintu, na miesto, kde na brehu odpočíva Argo. Lahol si do tieňa svojej lode, no kým spal, spráchnivená korma povolila, zrútila sa a zabila ho.

Aj tak sa končí svetská sláva...

A práve v tom je vari najväčšie poučenie báje: za jediný ľudský život sa loď, ktorú obdivoval antický svet, premenila na kopy spráchniveného dreva.

Čo potom mohlo zostať z nášho sveta, ktorý sa pominul pred tritisíc rokmi? No vari to zmenšuje grécky i náš zázrak? Či to azda nie je zázrak, keď jeden nevelký národ bol schopný viac ako tisíc rokov stáť na čele vývoja vtedajšej Európy, odolávať silnejším a popritom položiť základy vedy i kultúry, na ktorých stavíme dodnes? A či to nie je zázrak, ak aj u nás v tom istom čase jestvoval svet, ktorý možno porovnávať s gréckym? Či to nie je zázrak, ak sa vynoril spod zeme, kam ho pochovali tisícročia? Pravda, bez medeí, Iasonov a Hippokratov, bez ľudí a ich príbehov. Ale s tým sa už naozaj nedá nič robiť, lebo vidieť ten svet možno, aj keď len v troskách, ale, žiaľ, čítať niet čo.

Práve v tom je problém slovenského staroveku.

Kráčajúca nádoba z Nových Košarísk
akoby symbolizovala smer, ktorým sa
vybral svet staršej doby železnej

Hradisko v Istebnom leží rovno nad asfaltkou. Popod osem, miestami aj desať metrov vysoký val uháňajú denne stovky áut a vodiči ani netušia, aké pamätané miesto obchádzajú. Na vale je prilepený domec pána Katrenčíka, aspoň tak to bolo pri mojej ostatnej návšteve. V opevnenom priestore za valom sa pásala koza priviazaná o kolík, aby nespásala hriadky so zeleninou. Na mieste, ktoré vybudovali pred takmer tritisíc rokmi a svojím spôsobom slúži dodnes. Pravda, v dosť absurdných súvislostiach; je súčasťou modernej obce na dohľad od hutníckych pecí, z jednej strany sa vinie hradská, z druhej železnica, a ešte aj rieka Orava, ktorá kedysi chránila hradisko z dvoch strán, sa presťahovala o kus ďalej, čím tomuto miestu úplne vzala logiku.

Všetko sa zmenilo, ale hradisko je stále vystavené vetru a živlom. Keď sme tu pred niekoľkými rokmi nakrúcali televízny film Ľudia na horách, husto snežilo. Na obraze to vyzerá výborne, krásna krajina, vo vetre tancujúce vločky, vôbec nevidno, ako som sa triasol zimou. Aj to je však historické poučenie:

- Nazdávam sa, že archeológ musí svoju lokalitu poznať za každého počasia, - povedal mi pri našom prvom stretnutí Pavol Čaplovič, - v každom ročnom období. Moje prvé zoznámenie s hradiskom Tupá skala nad Vyšným Kubínom bolo mimoriadne dramatické. Ledva sme sa na ňom usadili, už prišla taká búrka, že nás vyhnala i z našej chaty. Nedalo sa v nej vydržať, cez drevené steny prenikal vietor aj dážď. Ohlušovali nás hromy a oslepovali blesky, ktoré udierali do blízkych brál. Vtedy som si uvedomil, že pravekí obyvatelia Tupej skaly museli byť pripravení na všetko. A tak mi aj prvá búrka pomohla urobiť si predstavu o náročnom živote v tých časoch, ale aj o solídnosti architektúry, ktorá musela obstáť aj v tej najväčšej nepohode.

A praveký človek sa proti nepohode vedel brániť. Drevené steny domov izoloval hlinou, aby mu dovnútra nefúkalo. Na hradisku v Istebnom sa našiel odtlačok takmer tritisícročnej ľudskej päty, ktorý vznikol pri udupávaní hliny v štrbine medzi dvoma brvnami.

Priamo pod valom hradiska v Istebnom vedie moderná cesta

Železnica odrezala niekdajšie hradisko v Istebnom od rieky Orava, ktorá ho kedysi chránila

Pavol Čaplovič

Hradisko v Istebnom. Pohľad z nádvorja na val s vežou a krytou palisádou

Diadémy, ktoré v Istebnom objavil Mikuláš Kubinyi

Malý zázrak!

Skutočne, je to neuveriteľné miesto.

Jeho minulosť odkryl jeden z nestorov slovenskej archeológie, spomenutý Pavol Čaplovič. Vykonával obrovský kus práce ako múzejník, dlhoročný správca Oravského hradu a riaditeľ Oravského múzea, ako autor i spoluautor mnohých kníh, či už vlastivedných (Oravský zámok, Podbiel, Veličná), fotografických (Čaro kresaného dreva) alebo archeologických, z ktorých treba spomenúť najmä Oravu v praveku.

Zoznámil som sa s ním v roku 1972 pri práci na prvom zväzku Odkrytých dejín a veľmi dobre sa mi s ním robilo. Možno aj preto, že nebol školený profesionálny archeológ (hoci niekoľko rokov pracoval aj v Archeologickom ústave SAV v Nitre), ale múzejník, ktorý videl aj druhú stranu zložitej úmery „diela a jeho konzument“, v tomto prípade čitateľa. Keď kniha po troch rokoch vyšla, napísal mi krásny list: dodnes sa z neho teším.

Druhý raz sme sa stretli vari o desať rokov. Všeličo sa zmenilo, ale Pavol Čaplovič si zachoval vľúdnosť. Podali sme si ruky a on sa začudoval: - Keď ste tu boli naposledy, pripadali ste mi ako mládenček, a teraz, hotový Waldemar Matuška, - čím asi narážal na moju bradu, ale hádam trochu rátal aj s chlarskou samolúbosťou, lebo spevák Waldemar Matuška bol v tom čase na vrchole popularity.

Prešli ďalšie roky: Pavol Čaplovič už nežije a ja som starší, ako bol on pri našom prvom stretnutí.

Čo sa dá robiť, čas nemožno zastaviť. No napokon práve na tomto nepříjemnom fakte sa zakladá dejepis a aj hradisko v Istebnom je súčasťou jednej veľmi významnej dejepisnej kapitoly.

Stálo na skalnom ostrohu asi 20 až 30 metrov nad riekou Oravou. Nikdy nebolo veľké, zaberalo asi pol hektára, ale určite bolo významné. Svedčí o tom poklad bronzových šperkov, ktorý sa našiel na hradisku (istebnianske diadémy patria medzi najkrajšie). Bol to šťastný objav, žiaľ, súčasť úplnej skazy. V roku 1898 pri stavbe železnice ostroh krížom preťali hlbokým zárezom a aj z toho, čo ostalo, brali materiál na stavbu telesa trate. Pod lopatami a čakanmi zmizli príbytky, väčšina valu, vstupná brána; zostala len nepatrná časť hradiska na južnej a väčšia na severnej strane. Pavol Čaplovič začal výskum starobylého torza v roku 1956, pokračoval nasledujúci rok a v priebehu ďalších desiatich rokov ho zavŕšil. Podarilo sa mu zrekonštruovať pravdepodobný vzhľad stavby,

našiel niekoľko predmetov z bronzu, no najmä sekerku a hrot kopije zo železa, čo už samo osebe napovedá, že sme sa posunuli o jednu historickú etapu ďalej - z doby bronzovej do doby železnej.

Hradisko obkolesoval už spomenutý val, široký 5 až 8 metrov, na vrchu s palisádou, chránenou z vonkajšej strany kamenným múrom s priezormi na výhľad do okolia. Na najvyššom mieste stála štvorhranná veža s kamennou podmurovkou. Podľa Pavla Čaploviča mal val pultovú strechu sklonenú do sídliska, čím vznikla krytá chodba, podoprená z vnútornej strany stenou z guľatiny omazanou hlinou (v nej sa zachoval spomenutý odtlačok päty).

Bolo to dômyselné opevnenie, a predsa nestačilo. Pod troskami palisády sa našli kostry troch nepochovaných ľudí, ktorí zrejme zahynuli pri útoku neznámeho nepriateľa a nasledujúcom pustošení, ktoré hradisko navždy premenilo na trosky. Ako a prečo sa to prihodilo, zostane už navždy tajomstvom.

Istebnianske hradisko nebolo v týchto končinách jediné. Pavol Čaplovič ma zaviedol aj na druhú stranu horského hrebeňa Oravskej vrchoviny. Vzdušnou čiarou nie viac ako desať kilometrov, ale bol to iný svet vo vidlici doliny pod Chočskými vrchmi. Križovatku akoby dodnes strážili nádherné bralá Tupej a Ostrej skaly nad Vyšným Kubínom. Azda nikdy nezabudnem na úžasný pocit, ktorý sa ma vtedy zmocnil. Opísal som ho v prvom zväzku Odkrytých dejín (Dávnoveké Slovensko) takmer básnicky:

„Tie dve bralá nad Vyšným Kubínom, to je viac ako prírodná rezervácia alebo obyčajné pracovisko archeológov a botanikov! Je v nich kus pôsobivej, takmer básnickej symboliky. To, ako sa dovtedy pozvoľna stúpajúci vršok, obkolesený hrozivým morom rozbúrených oravských hôr, odrazu zavlní, natiahne do dlhého chrbta Tupej, a potom sa roztriešti do kolmo spadajúcich skál, v zlovestnom tichu ako stôl rovnej priepasti Medziskália sa prenesie na Ostrú, na skalný masív, ktorý z toho ticha náhle vzkypí, a potom sa zasa rozbieje na penu skál, brál a balvanov, to všetko je ako skvelá báseň alebo starý obraz v širokom zlatom ráme.“

Odvtedy som už viac ráz navštívil to pamätné miesto. Je veľmi nápadné, leží na plochom rozsiahlom chrbte Tupej skaly, v najvyššom bode asi 400 metrov nad úpätím vrchu. Zo severu pomaly stúpa šľavnatou zelenou lúkou, a potom sa odrazu skončí 30 až 40 metrov vysokou neschodnou skalnou stenou. Kolmé bralá vytvárajú prakticky neprekonateľnú prírodnú prekážku, ktorú z druhej strany nahrádzajú dodnes viditeľné kontúry vysokánskych

Rez valom v Istebnom

Dnešný život v Istebnom na hradisku zo staršej doby železnej

Pohľad z Vyšného Kubína na panorámu Tupej a Ostrej skaly

Etruská kanvica objavená v Abraháme
dokladá spojnice vtedajšieho sveta

valov prerušené širokou bránou.* Obkolesujú priestor veľký asi dvakrát štyri hektáre, zabezpečený aj vlastným prameňom. Unikátne sú v rade stojace terasovito usporiadané rady domov oddelené od seba i od hradieb štyri-päť metrov širokými ulicami. Pred valmi ležalo ešte asi dvadsať ďalších osídlených, ale neopevnených hektárov, kde stáli dvory, ohrady a azda aj príbytky pastierov.

Keď Pavol Čaplovič skončil výskum, dal vyznačiť takmer trojtisícročnú urbanistiku na povrchu kameňmi.

Čosi na spôsob Kollárovho „Stůj, noho, posvátná místa jsou...”

* Vo vale vidno dve brány, jedna je však celkom nová, vybudovali ju pre traktory, aby nemuseli val obchádzať.

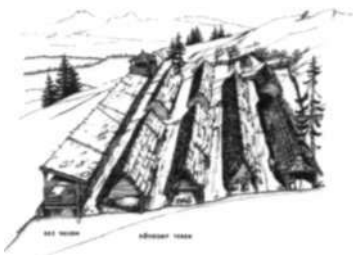
Cez hradisko v Istebnom sme vošli do podivného sveta staršej doby železnej, v ktorom sa historické - a to dokladá aj prsteň s vyobrazením bájneho kentaura objavený vo Vrbovom - mieša s minulosťou bez mena (ak, pravda, nerátame názvy, ktoré vymysleli archeológovia)

O pokojnom dožití hradiska na Tupej skale svedčí prekvapujúci nedostatok vzácnejších predmetov. Našli sa tu najmä črepy, z ktorých sa dajú zlepíť takéto krásne nádoby

Pôdorys príbytku a ulice pred ním na Tupej skale

Pokus o rekonštrukciu vnútorných uličiek hradiska na Tupej skale

Nepostála, kamene zavádzali pri kosení trávy, a tak prišiel buldozér a náznakovú rekonštrukciu zhrnul do jamy. Pavol Čaplovič sa toho nedožil, v čase našej návštevy na Tupej skale bolo ešte všetko na svojom mieste. V rozhovore sa vrátil aj k pravekým uliciam.

- To je veľmi významné a prekvapujúce zistenie, - povedal mi. - V tom čase sa obydlia na iných hradiskách hrčili za valmi do viac-menej amorfných zhlukov, a tu hneď prvou sondou, ledva pol metra širokou a 30 metrov dlhou, sme odkryli štyri do radu postavené domy a medzi nimi normálnu cestu. Aj ďalšie sondy ukázali, že sme na mimoriadnom nálezisku. Našli sme napríklad vari päť metrákov rôznych poľnohospodárskych plodín. Tri metráky pšenice, jačmeňa, iskrice, bôbu, hrachu a prosa sme aj so semenami buriny, ktorá pomohla pri rekonštrukcii vtedajšej klímy, pozbierali do mechov a poslali na ďalší odborný rozbor. Obilie bolo vo veľkých keramických zásobníkoch, ale našli sme aj zvyšky drevenej truhlice, štoky, aký sa na Orave používa dodnes. Niekde boli medzi zrnom bravčové kosti, tento spôsob skladovania údeného mäsa sa ešte donedávna považoval za najspoľahlivejší. Ak sa mäso zahrabe do zrna, nedostanú sa k nemu myši, v sypkom zrne si nemôžu robiť chodbičky.

Na Tupej skale boli aj stopy po ohniskách, hlina vypálená veľkým žiarom, zrejme v kováčskych vyhniach, v ktorých sa vyrábali a opravovali zbrane. Svedčia o tom zlomky bronzových streliek a diery v zemi, v ktorých azda stáli vedrá s vodou na kalenie kovu. V Medziskáli pod Tupou bolo niekoľko hrúd železných zliatkov. Zdá sa, že tam stáli dielne železiarov. Nebezpečné pracoviská sa aj v novoveku budovali mimo osady, aby ju neohrozovali ohňom.

Na Tupej sa to nie vždy podarilo. V archeologických sondách bolo viacero spálenísk, 4 až 5 ráz obnovené pôdorysy domov, tak ako ich po požiaroch postavili, niekedy v tej istej dispozícii, akú malo zhorené obydlie. Človek nemôže nemyslieť na Istebné a jeho krutý osud, lenže toto neboli stopy po násilí, nenapraviteľnej katastrofe, ale po požiaroch, iste aj tragických, ale, žiaľ, bežných na dedinách s domami krytými slamou ešte aj o tisícročia neskôr.

Pri poslednom požiaru hradisko vyhorelo definitívne, nikto ho už neobnovil, ale aj to sa v tej dávnej minulosti stávalo: ľudia, ktorí sa rozhodli odísť na iné miesto (v tomto prípade sa prinajmenšom aspoň časť z nich presťahovala na lepšie chránenú Tupú skalu), nezriedka svoje domovy pred odchodom spálili. O nedramatickom uváženom odchode z hradiska aspoň nepriamo svedčí malý počet vzácnejších predmetov objavených pri výskume. Je to lo-

gické, ak si svoje cennosti obyvatelia hradiska odniesli, museli mať dosť času na pokojný odchod. Napokon, nenašli sa ani ľudské kostry, ktoré by svedčili o náhlej skaze, tak ako sa to stalo v Istebnom.

Hradisko postavili v 9. alebo 8. storočí pred našim letopočtom. Zdá sa, že nie náhodou práve na tomto mieste. Naznačuje to nápadná koncentrácia lužickej kultúry na dolnej Orave pri ceste spájajúcej Ponitrie a dnešné Poľsko, kade putovala aj poľská soľ a olovo.

Hradisko žilo neuveriteľne dlho, azda pol tisícročia, takže sa stalo dejispisnou kapitolou. Zažilo obrovskú zmenu, prechod z doby bronzovej do doby železnej. Isteže sa to nestalo zo dňa na deň, bol to dlhodobý proces, ale na severnom Slovensku sa odohrával bez prerušenia, v kontinuite, a to je mimoriadne významná okolnosť pri úvahe o slovenských dejinách v ktorejkoľvek historickej etape.

Už v Stopách dávnej minulosti 1 (kapitola Traja v spore) sme hovorili o lužickej kultúre. Azda sa netreba opakovať, stačí pripomenúť, že archeológovia objavili jej charakteristické pamiatky, najmä keramiku, na obrovskom území, ktoré siaha od Pripiatskych močiarov na východe po rieku Sálu na západe a na severe od Baltického mora až dolu na Moravu a na Slovensko. Horské kraje Liptova, Turca, Oravy, horného a stredného Považia, stredného Hrona, hornej Nitry a Bebravy osídlili lužičania tak intenzívne, že to pripomína historické časy. Vybudovali v tých krajoch takmer toľko osád, ako ich tam bolo neskôr v stredoveku. A ak ich aj bolo menej, nič to nemení na skutočnosti, že lužická kultúra po prvý raz natrvalo priviedla ľudí do hôr. Klčovali a vypaľovali lesy, siali a orali, zakladali polia, ktoré neopustili ani ich potomkovia a v mnohých prípadoch slúžia dodnes.

Začiatky lužickej kultúry sa kladú do neistých čias okolo roku 1400 pred našim letopočtom, a boli to začiatky také dôkladné, že jej zabezpečili takmer tisícročnú existenciu. Ako vznikla, presne nevedno, ale asi v zložitom procese súžitia pôvodného obyvateľstva strednej doby bronzovej a pastierov tzv. mohylového ľudu, ktorý do tejto časti Európy prišiel v polovici druhého tisícročia pred našim letopočtom. Národnosť, etnicitu nositeľov lužickej kultúry nepoznáme, musíme sa zmieriť s archeologickým názvom, čo však nič nemení na skutočnosti, že je to kultúra z každej stránky významná, napríklad aj tým, že vytvorila vysoko organizovanú spoločnosť. Niektorí bádatelia sa nazdávajú, že nielen zjednotila jednotlivé kmene, ale ich aj pospájala do väčších celkov

Brána vo vale na Tupej skale

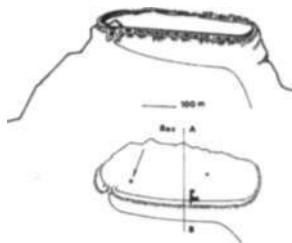
Súčasťou opevnenia boli aj strmé bralá

Z hradiska na Tupej skale je nádherný výhľad na Choč

O výskum pravekej Oravy sa veľmi významne zaslúžil Mikuláš Kubínyi (v klobúku). Na prvý pohľad vidno, že išlo o výnimočnú osobnosť. Žil takmer sto rokov (narodil sa v roku 1840) a počas dlhého života sa mu podarilo zachrániť nádherné pamiatky. Svoju jedinečnú zbierku venoval Slovenskému národnému múzeu v Martine (muž vedľa neho je, žiaľ, neznámy)

Približná rekonštrukcia opevnenia hradiska na Tupej skale

vedených ústredným náčelníkom. Vojenský náčelníci zabezpečovali svoju moc dobre vyzbrojenou vojenskou družinou. Žili na hradiskách (azda aj v Istebnom a vo Vyšnom Kubíne), ktoré sú tiež historickým dokladom; obrovské stavebné dielo, ktoré predstavujú, je už samo osebe svedectvom pracovitosti, disciplíny, zorganizovanej spoločnosti, ale aj veľkej, dalo by sa povedať inžinierskej zručnosti. Sú dobre prístupné, vhodné na trvalé bývanie, a súčasne strategicky premyslené, prispôsobené na účinnú obranu. Slúžili ako sídla správy, vojenstva, obchodu a výroby. Žili v nich roľníci (pripomeňme si metráky obilia z Tupej skaly) aj remeselníci; medzi nimi napríklad vysoko špecializovaní hutníci. V čase nebezpečenstva mohli poskytnúť útočisko obyvateľom širokého okolia. Dosiaľ sa ich našlo okolo šesťdesiat a ich usporiadanie má logiku, v tomto smere by sa dali porovnať so stredovekými hradmi: vyvolávajú dojem, akoby mali chrániť krajinu pred útokmi z východu. Možno slúžili aj na vyberanie cla. Hradisko na Tupej stojí priamo pri ceste do Poľska.

Hradiská boli aj strediskami náboženstva. V susedstve osád a hradísk sa našli rozsiahle pohrebiská, posvätné popolnicové polia. Aj ony svedčia o veľkej stálosti a dôslednosti lužičanov. Slúžili stáročia, sú na nich stovky, miestami tisíce hrobov (počet hrobov v Medzihradnom pri Dolnom Kubíne sa odhaduje na tritisíc). Sú to výlučne žiarové hroby s popolom nebohých uloženým v keramických popolniciach prikrytých kameňom, miskou, možno drevenou doštičkou. Niektoré urny majú na dne prebitý otvor, aby duša mohla ľahšie opustiť pohrebnú schránku. Popolnice sa ukladali do plochých hrobov (bohatí mŕtvi aj pod mohyly). O viere v posmrtný život svedčí množstvo milodarov, najmä nádoby s potravou a pitím na cestu na druhý svet, ale aj predmety dennej potreby, nástroje, zbrane, šperky. Aj lužické pohrebiská svedčia o stabilnej, dobre organizovanej spoločnosti. Hroby boli usporiadané, na povrchu asi označené rovom, kameňom alebo dreveným stĺpikom, lebo kým ich niekto udržiaval, neprekryvali sa a nikto ich nevykrádal. Až po dlhom čase sa nad vrstvou starých, zrušených alebo zabudnutých hrobov kopali nové. Lužické pohrebiská sú staré mnoho stáročí, budované vo vrstvách, etážovite, tak ako je to bežné na oveľa mladších kresťanských cintorínoch.

Mŕtvych spaľovali na vyhradených žiaroviskách, ktoré boli na každom pohrebisku, na väčších aj viaceré. Po vychladnutí pahreby časť popola a kostí vyzbierali a symbolicky uložili do urny. Značná časť spopolneného tela zostala na žiaroviskách. Náboženské obrady boli asi zložité a my sa už o nich veľa

nedozieme. Je to škoda, lebo napríklad v Pobedime pri Piešťanoch sa našli zvyšky svätyne s vymazanou a vypálenou dlážkou, ktorú obkolesoval trojitý magický kruh (kruhový žliabok), a na Morave rozptýlené dorezané ľudské kosti, ktoré svedčia o obradnom ľudozrúťstve.

Pôvodne sa predpokladalo, že lužická kultúra vznikla na pomerne malom území na západe Poľska v lužicko-sliezskej oblasti a v priľahlom Sasku, iba s výhradami sa pripúšťala aj severná Morava. Predpokladalo sa, že inde sa dostala vďaka neskoršej expanzii, na Slovensko cez Vlársky priesmyk z Moravy. Neskôr však nové objavy zaplnili už spomenutý obrovský priestor, na Orave aj zásluhou výskumov Pavla Čaploviča mimoriadne intenzívne, ako dokladajú pohrebiská v Oravskom Podzámku, Istebnom, Podbieli, Jasenovej, v Dolnom i Vyšnom Kubíne, poklady z Medvedzieho, Nižnej, Osádky, Žaškova, Komjatnej, Krásnej Hôrky. Početné hradiská svedčia o tom, že ľudia spolu nenažívali vždy len v dobrom. Pravda, nemuseli to byť len vnútorné spory, lužická kultúra žila pod značným tlakom susedov. Obkolesenie často prerážala, no ešte častejšie musela ustupovať. Kruh okolo nej sa zovrel pevnejšie najmä preto, že sa oneskorila pri objave železa, a tým azda aj pri organizácii spoločnosti, vytváraní stálych vojenských družín, ktoré sa zoskupovali okolo pravekých kniežat.

Zaujímavá je etnicita ľudu lužickej kultúry, ktorý žil tisíc rokov (približne od roku 1500 do roku 600 pred naším letopočtom) na obrovskej ploche ako vyhranená etnická skupina. Predpokladalo sa, že nositeľmi lužickej kultúry boli antickí Ilýri, neskôr sa spomínali Veneti. Považovalo sa takmer za isté, že to boli lužičania (Ilýri), čo pomenovali hory a rieky menami, ktoré síce používame, ale nerozumieme im: Morava, Hron, Karpaty, Nitra, Ipel', Bodva. Moderná jazykoveda od takej predstavy ustupuje. Namiesto o ilýrskom substráte (čo je aj tak len dvojica cudzích slov) hovorí o praeurópskom substráte, niekedy zoširoka o protoindoeurópskom, prípadne predindoeurópskom ľude. Žil na obrovskom priestore od Írska cez Portugalsko do Poviaľia a k Baltickému moru a stade až po Sicíliu a Krétu, čo je tak veľmi a tak málo konkrétne, že k problému slovenského staroveku to nemôže veľa povedať.

A ešte v jednom bode je lužická kultúra výnimočná. Časť vedcov ju považovala za kultúru našich priamych predkov - Praslovanov. Ide o takú významnú záležitosť, že si zasluhuje osobitnú kapitolu, za ktorou sa však treba vypraviť za hranice, do poľského Biskupina.

Rez cez obrannú priekopu

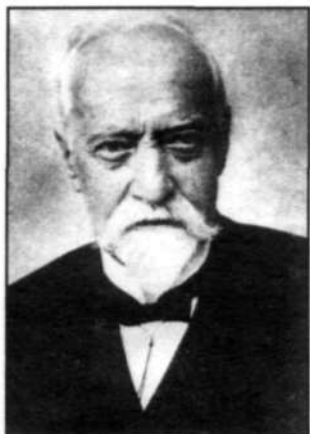
Křížové kovanie tulca z Modran
pri Komárne, pripisované Skýtom

Lužickú kultúru pomenoval Nemec Rudolf Ludwig Karl Virchow. Meno jej dal podľa početných nálezísk v Dolnej Lužici. Virchow bol lekár a politik. Ako mladý muž sa zúčastnil na revolúcii v roku 1848, šesťdesiatročný sa stal poslancom Ríšskeho snemu v Berlíne. Bol zakladateľom bunkovej patológie, ako prvý vystúpil s teóriou, že každá bunka vzniká z bunky. Liberálna politika a veda sa v ňom miešali a dopĺňali; upozornil napríklad na zlé sociálne podmienky ako zdroj infekcií, príčinu aj cholerovej epidémie v Sliezske, ktorá potom zabíjala bez rozdielu chudobných aj bohatých. Mal obrovskú autoritu, Berlín vďačí Virchowovi za kanalizáciu. Boli to časy polyhistorov, ani Virchow nezostal len pri medicíne a politike, ale cez antropológiu sa dostal k archeológii. Zasiahol do nej veľmi výrazne. Neveril ničomu, iba faktom. Nazvali ho starým pochybovačom, ale neraz sa mýlil. Preslávil sa napríklad ako nepriateľ neandertálca, autoritatívne tvrdil, že fosílny človek nejestvuje, čím pribrzdil vedecký vývoj. Nemal rád veľké slová, usiloval sa, aby veda slúžila sama sebe, hľadala si tvár i metódy, a sám našiel jednu z najdôležitejších: Črep je rozhodujúcou fosíliou archeológie, povedal a mal pravdu, moderná archeológia sa nezaobíde bez rozboru keramiky. Virchow svoju prevratnú metódu uplatnil aj na prospech našej histórie: pri výskume slovanských hradísk v Nemecku určil typický ornament slovanskej keramiky - vlnovku. Ešte vo vysokom veku bol vedúcou osobnosťou. Mal vyše osemdesiat, keď sa roku 1902 pri vystupovaní z električky pošmykol, spadol, zlomil si nohu a o krátky čas zomrel.

Jeho smrťou sa skončila jedna archeologická éra, lebo onedlho vystúpil do popredia iný Nemec - Gustaf Kossinna. Vraveli mu „malý muž s parazólom“, pretože večne nosil dáždňík a nezriedka ním bojovne mával ako mečom. Preslávil sa prednáškou o rozšírení Germánov, ktorú predniesol roku 1895 v Kasseli. Vystúpil v nej s tézou o sídliskovej archeológii, ktorá predpokladá, že vyhranené archeologické kultúry dali základ konkrétnym národom a kmeňom.

Rudolf Ludwig Karl Virchow

Gustaf Kossinna

Józef Kostrzewski

Kossinna bol brilantný archeológ, často sa však púšťal za hranice vedy. V tenkých ľudových knižkách uverejňoval smelé hypotézy. V jednej z nich - *Die deutsche Vorgeschichte* (Nemecká predhistória) napríklad po prvý raz použil termín „Kulturträger“, ktorý sa neskôr stal symbolom nadradenosti germánskych „nositeľov kultúry“.

„My Nemci, a s nami všetci ostatní členovia germánskeho kmeňa, sme naplnení hrdosťou a obdivom k sile malého nemeckého národa, keď vidíme, ako jeho synovia v praveku i staroveku opanovali celú Škandináviu i Nemecko a rozišli sa v stredoveku a v novoveku do vzdialených svetadielov.“

Na základe sídliskovej archeológie vypracoval Kossinna hypotézu, že jedna z archeologických kultúr, šnúrová, bola germánska. A to nebolo málo, pretože šnúrová kultúra (charakteristická odtlačkami šnúry na keramike) sa na konci eneolitu a na začiatku doby bronzovej rozšírila v dnešnom Švédsku, Dánsku, Nórsku, Fínsku, na pobreží Baltu a Severného mora až po ústie Seiny, v Nemecku, Čechách, Poľsku, na Slovensku i v stepiach okolo horného Dnepra a Volgy.

Na severe Európy mala byť teda pravlasť, odkiaľ sa Germáni vydali do Francúzska, Čiech, Poľska, Ukrajiny, Ruska. A nebol to mierový pochod, ako ukazuje ďalší charakteristický prvok tejto kultúry - bojové sekeromlaty (niekedy sa o nej aj hovorí ako o kultúre bojových sekeromlatov), ako aj obranné hradiská, ktoré si v tom čase budovali obyvatelia krajov, kam príslušníci šnúrovej kultúry postupovali.

V Kossinnových predstavách bolo veľa politiky, ako o tom svedčia slová, ktoré na jednom z Kossinnových výskumov povedal maršal Paul Hindenburg (roku 1914 sa stal hlavným veliteľom nemeckých vojsk na východnom fronte):

„Pri pohľade na vysokú starogermánsku kultúru je nám jasné, že len vtedy zostaneme Nemcami, kým zachováme svoj meč ostrý a svoju mládež bojovnú.“

Aj Kossinnovou zásluhou sa starí Germáni dostali v Nemecku do módy, zrodil sa nordicko-germánsky mýtus, konali sa starogermánske slávnosti, ba aj pokusy o obnovu starogermánskeho náboženstva.

Lenže Kossinna mal veľa odporcov, a to aj medzi žiakmi priamo v Nemecku i v zahraničí.

A tým sa dostávame k tretej postave tohto rozprávania.

Profesor Józef Kostrzewski z univerzity v Poznani patril medzi najvýznamnejších archeológov tých čias. Preslávili ho výskumy priamo v Poznani i v najstaršom sídle poľských kráľov v Gniezne. Zanechal po sebe veľké knižné dielo, napríklad viacväzkovú Predhistóriu poľských krajov, ktorú vydával desať rokov od roku 1939 do roku 1948 a spracoval v nej najstaršie poľské dejiny od mezolitu až po sťahovanie národov.

Józef Kostrzewski sa vrátil k staršej teórii: na základe kossinnovskej sídliskovej archeológie vypracoval hypotézu, že lužická kultúra objavená Virchowom bola slovanská. A ani to nebola maličkosť, pretože lužická kultúra zaberala obrovské územie, o ktorom sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, jej pamiatky sa našli až na francúzskom pobreží Atlantického oceánu, za Lamanšským prielivom, na Britských ostrovoch, za Pyrenejami v Španielsku, na ostrovoch v Egejskom mori a na Balkáne, teda na miestach totožných so slovanskou pravlasťou alebo územím slovanskej expanzie. O jej praslovanskosti svedčil ešte jeden argument: pre starých lužičanov je charakteristické žiarové pochovávanie, práve tak ako pre najstarších Slovanov.

Lužická kultúra žila takmer tisíc rokov a dedičské kultúry prežili až do čias prvých písomných správ. Jej nositelia vykonali obrovské civilizačné dielo, a ak šnúrovú kultúru charakterizujú bojové sekeromlaty, potom lužickú mierová kolonizácia, osídľovanie hôr a iných ťažko prístupných miest.

Nemožno sa čudovať, ak sa aj Kostrzewski rovnako ako Kossinna dostal do politiky. Do kontrapolitiky. Do nebezpečnej kontrapolitiky. Na jedno jeho vystúpenie reagovala nemecká vláda diplomatickou nótou poľskej vláde a hneď po nacistickej okupácii Poľska vydali na Kostrzewského zatykač. Celú vojnu prežil v ilegalite ako poľnohospodársky robotník pod menom Edmund Bogdajewicz. A vari najväčšmi sa o to zaslúžil Biskupin.

Biskupin je obec na brehu Biskupinského jazera. Miestni ľudia mu hovorili Grodzicha. Z Grodzichy vyčnieval asi meter vysoký ostrov. Všade naokolo boli mokré lúky a rašeliniská. Miesto ako stvorené pre baskervillského psa. A podobné miesta boli aj všade na okolí: kam oko dovidí, všade plochá močaristá krajina plná jazier. Miesto tajomné, spájané s pekelnými silami. Starí ľudia hovorili, že tam straší, že po hladine blúdia nečistí duchovia. Viacerí videli, ako sa nad jazerom vznáša smolou pokrytá čierna postava s ohnivými očami. Na hlave mala býcie rohy, na pleciach netopierie krídla, na nohách kopytá a za ňou sa ťahal chvost.

Letecký pohľad na vykopávky v Biskupine v roku 1937

Hlavný výkop v roku 1938 (letecký pohľad)

Drevené dláždenie okružnej magistrály, hlavnej komunikácie ostrovného mesta, ako sa zachovalo dodnes

Pôdorys troch domov s jasne viditeľným ohniskom

Len o niekoľko kilometrov ďalej stoja zrúcaniny stredovekého hradu Wenecja. Aj v nich sa zjavovala strašidelná postava, Mikolaj z rodu Nalenczovcov, krvavý diabol venecký, ktorý pyká za krvavé zločiny. Raz ho videli kráčať ruinami zámku, inokedy chodiť po jazere.

Grodzicha mala aj svoju prózu, v jazere sa ťažila rašelina a ťažiarci často narážali na kusy starého očerňeného dreva napitého vodou. Na niektorých bolo vidno zreteľné stopy ľudskej práce.

Nikto však tomu nevenoval pozornosť. Až do roku 1932. Vtedy prišiel do Biskupina nový dvadsaťtriročný učiteľ Walenty Szwarzjer. Veľmi sa zaujímal o archeológiu. Zhromaždil v škole peknú zbierku predmetov, ktoré sa našli pri ťažbe rašeliny.

V roku 1933 bolo veľké sucho. Riečka Gasawka, ktorá napája jazero, takmer vyschla. Hladina Biskupinského jazera klesla asi o meter, a to práve v čase, keď tam mladý učiteľ priviedol deti na školský výlet. Prišli k jazeru a s prekvapením videli, ako z rašeliny trčia celé rady hrubých šikmých drevených kolov. Učiteľ si v prvej chvíli pomyslel, že sú to strechy domov, ktoré si v rašelinisku podľa starého zvyku postavili naši slovanskí predkovia, a tak svoj objav oznámil oddeleniu predhistórie Veľkopolského múzea v Poznani.

Ešte na jeseň toho istého roku pricestoval do Biskupina vtedy už slávny József Kostrzewski. Hneď pochopil, že toto miesto vojde do európskej histórie ako unikátne opevnené sídlo ľudu lužickej kultúry, ktorej pripísal také významné miesto v dejinách Slovanov.

Už roku 1934 sa v Biskupine začal výskum, ktorý v našich podmienkach nemá obdobu. Pracovalo na ňom 200 robotníkov a 30 odborníkov. Viedol ich sám Kostrzewski, a keďže mal povinnosti aj na fakulte, pomáhal mu jeho asistent Zdzisław Adam Rajewski, ktorý Biskupinu zasvätil celý vedecký život (po vojne už ako riaditeľ Štátneho archeologického múzea).

Výskum mal vlastný balón na snímky z vtácej perspektívy, fotografovať prilietavala aj vzducholod', na nálezisku neprestajne pracovala výkonná pumpa, ktorá čerpala vodu zo sond do jazera, a výsledky boli veľkolepé. Spod rašeliny sa vynárali domy, cesty, valy a tisícky drobných predmetov.

Miesto získalo veľkú slávu. Do Biskupina prišli najvyšší štátni a cirkevní predstavitelia, Piłsudského nástupca, generálny inšpektor poľskej armády Ryzd-Smigly, ako aj poľský prezident Ignac Mościcki, ktorý vedúcim výskumníkom odovzdal vysoké štátne vyznamenania.

Ešte do vojny sa v Biskupine celoplošne preskúmal hektár niekdajšieho hradiska. Po okupácii Poľska sa výskum zastavil, Nemci dobre vedeli, že Biskupin je proti nim, že na tom mieste sa robí nielen veda, ale azda v rovnakej miere aj politika. A tak nechali všetko spustnúť. Archeologické sondy zasa zaplavila voda.

Po vojne - už roku 1946 - sa výskum v plnej miere obnovil. Teraz azda ešte väčšmi proti Nemcom ako pred rokom 1939. Z podnetu profesora Rajewského sa v sedemdesiatych rokoch časť sídliska zrekonštruovala. Vzniklo efektné múzeum, vedecké a experimentálne pracovisko, miesto, ktoré vábi turistov z celého sveta.

A je aj čím.

Polostrov zaberá pred 2 500 rokmi čosi okolo dvoch hektárov. Dávnovekí stavitelia na ňom vybudovali pevnosť, ktorá návštevníkom vyráža dych. Celý ostrov obstavali niekoľkými radmi dubových kolov na ochranu proti vlnám (niekde aj ľadu), aby ani za najväčšieho vetra nezalievali domy a neodplavovali zem. Vlnolamy boli široké tri až osem metrov, jednotlivé koly dlhé tri aj pol metra, 20-30 centimetrov hrubé, šikmo zarazené do dna jazera. Na ich výrobu sa spotrebovalo asi 4000 stromov.

Za vlnolamami stál tri metre široký a šesť metrov vysoký hlinený val s drevenou konštrukciou, zrubovými komorami vyplnenými zeminou. Býval dlhý 460 metrov a zachoval sa až do výšky jedného metra.

Hradisko spájalo s pevninou 120 metrov dlhý a 3 metre široký drevený most. Stačil na šírku jedného voza (v Biskupine objavené vozové osi boli široké 1,8 metra).

Cesta do hradiska viedla niekoľko sto metrov popod val. Cudzí návštevník ho mal stále po pravej ruke, ak ho priviedol zlý úmysel, nemohol sa dobre brániť (na ľavej ruke mal štít) ani útočiť.

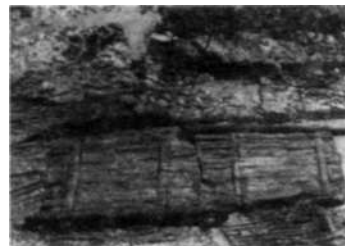
Cesta viedla do dvojkrídlovej brány, nad ktorou stála drevená veža. Jedno mohutné krídlo brány (aj s osou) ležalo v bahne, akoby ho práve teraz ktosi vyvalil.

Pôsobí to veľkolepo. Niečo podobné na svete už azda ani nejestvuje.

Za bránou sa cesta rozdvajila a obehla celý ostrov okružnou magistrálou, jej obvod krížom cez ostrov spájalo 12 rovnobežných ulíc, pri bráne s malým námestím, azda zhromaždiskom a možno aj miestom na obracanie vozov, ktoré v úzkych, zrejme jednosmerných uliciach nemali miesto na manévrovanie.

Objav vlnolamu

V roku 1939 sa v rašelinisku našli dvojkrídlové vráta, ktoré kedysi uzatvárali hradisko

Rekonštrukcia vstupnej brány

Skýtsky bojovník, strieborná, čiastočne pozlátená soška z Ukrajiny

Po oboch stranách všetkých ulíc stáli rady drevených domov so spoločnými stenami, obrátené na juh, aby dokonale využili slnko, všetky v usporiadaných zákrytoch, jeden ako druhý. Boli deväť metrov dlhé a osem metrov široké, všetky mali predsieň a veľkú izbu s veľkou posteľou s drevenou strieškou, v ktorej mohlo spať desať až dvanásť ľudí. V každej izbe bolo kameňmi dláždené ohnisko. Škóry v zrubových stenách boli poupchávané machom, hlinou a zrejme aj zateplené kožami.

Na hradisku bolo päť kilometrov dokonalých, drevom dláždených ciest a 106 rovnakých domov, spolu pre asi 1200 až 1300 obyvateľov. Na celú stavbu sa spotrebovalo 8000 kubíkov dreva a 10000 kubíkov kameňa, piesku a zeminy. Zázračná je dokonalosť, v ktorej sa to všetko dochovalo. Stála vlhkosť pôsobila na drevo ako dokonalá konzerva, v ktorej nezotleli ani také netrvácne veci ako posteľ, stoličky, varešky, lyžice, háky, drevené motyky, ale ani pšenica, jačmeň, proso, hrach, šošovica, mak, olejniný, ľan.

Biskupin jestvoval takmer štyristo rokov. Za ten čas stihol dvakrát vyhorieť. Po prvý raz bez fatálnych následkov (hneď v prvej etape svojho jestvovania), o čom svedčí skutočnosť, že ho úplne obnovili, dokonca v pôvodnej dispozícii. Okolo roku 400 pred našim letopočtom postihla Biskupin katastrofa. Podľa názoru poľských vedcov podľahol náporu Skýtov.

A Skýti, to je už história, starovek, antika, lebo Skýtov poznáme nielen z archeologických, ale aj z písomných prameňov, a ešte akých! O Skýtoch písalo viacero starovekých autorov, medzi nimi aj „otec histórie“, Grék Herodotos (žil v rokoch 484-430 pred našim letopočtom). Venoval im takmer celú knihu svojich slávnych deväťzväzkových Dejín. Skýti teda patria medzi prvé národy, ktoré sa dočkali písomnej histórie.

Herodotove Dejiny bývali povinným čítaním klasických gymnazistov, a tak si prečítajme niekoľko riadkov z prekladu, ktorý v rokoch 1863 a 1864 vydal „profesor klasické filologie na vysokých školách Pražských“ Jan Kvíčala; je pôvabný nielen starobylým príbehom, ale aj archaickou češtinou:

„Herakles prišiel do krajiny, ktorá nyní skythskou slove a postižen byv zde zimou a mrazem, zaobalil se lví koží a usnul, koně pak jeho, kteří zapřaženi jsou, se pásli, zatím božským řízením zmizely. Když Herakles procitl, hledal je a prošel celou tuto zemi, přišel posléze do tak zvané hylajské země. Tu našel v jeskyni dvoutělnou hadici, odpolu pannu, která nahoře žena, dole hadice byla. Užřev ji a podiviv se, tázal se jí, zdali zde koně jeho viděla se toulati; ona pak

řekla, že je má a že mu jich nedá dříve, až se s ní smísí. I smísil se s ní Herakles za tuto cenu; ona však odkládala vydání koňů, chtěíc, aby co nejdéle s Heraklem mohla obcovati. Posléze mu je přece vrátila a řekla: ‚Koně tyto, jižto sem přišly, ochránila jsem tobě já, tys pak mi za to dal ochranného; mámť od tebe tré synů. S těmito jak mám naložiti, až v muže vzrostou, pověz sám, mám-li je zde usaditi (neboť v země této vládu držím já), či-li k tobě posíati.‘ Tak se ho tázala, on pak na to odvětil: ‚Až uvidíš, že jsou dospělí, nepochybiš, učiníš-li takto. Koho z nich užříš, že takto tento luk bude napínati a tímto pásem takto se pásati, toho učin obyvatelům této země; kdo však toho, co ti ukazuji, nedovede, toho pošli pryč. A tak-li učiníš, budeš z toho radost míti a splníš rozkaz můj.‘

Napnův pak jeden z luků a ukázav ji způsob opásání, odevzdal jí luk i pás. Ona pak, když synové, jež porodila, v muže vzrostli, pamětliva jsouce rozkazu, učinila, jakž jí bylo nařízeno. I nebyli dva ze synů, Agathysos a Gelonos, s to, aby úkolu předloženému dostáli a musili ze země se odebrati, vyhnáni byvše

Rekonštrukcia dlhých domov

Rýchlosť ubiehajúceho času v staršej dobe železnej symbolizuje aj toto magické koleso z Chorvátskeho Grobu

Scéna z elektrónovej vázy z mohyly skýtskeho veľmoža v Kul'-Oba na Ukrajine: Boľavý zub

Romantická scenéria z 19. storočia znázorňuje mesto po útoku Skýtov

od rodičky; najmladší však z nich, Skythes, dovedl to a zůstal v zemi. A od tohoto Skytha Heraklovce pocházejí prý všichni králové Skythů."

Podľa Herodota nemali Skýti ani mestá, ani pevnosti, svoje domovy si vozili na vozoch so štyrmi až šiestimi kolesami. Boli pastieri, nie roľníci, navyše jazdci - lučičníci, preto ich nebolo možné dohoniť, ak nechceli, a naopak, neunikol im nik, po kom šli. Sú vraj nepremožiteľní a nedosiahnuteľní. Z dnešného hľadiska sa ich rýchlosť zdá trochu problematická, skýtske vozy totiž neťahali kone, ale niekoľko párov volov. Kone používali iba na jazdu a od kobýl získavali mlieko, jeden z hlavných zdrojov svojej obživy.

O prítomnosti Skýtov na západ a na sever od juhorských stepí nad Čiernym morom sa začalo uvažovať od chvíle, keď Herodotos napísal svoje Dejiny, okrem iného aj preto, že v jeho statiach o západných hraniciach skýtskej ríše všeličo nebolo jasné. Koncom 19. storočia a na začiatku 20. storočia sa tzv. skýtska okupácia Karpatskej kotliny, Poľska a Nemecka stala zásluhou bádateľov často svetového mena všeobecne uznávaným faktom. Dodnes sa niekedy nový nález z tohto obdobia bez hlbšieho rozboru a dokazovania ihneď pripíše Skýtom. Prirodzene, aj vďaka hrôzostrašným historikám z Herodota.

„Válečné obyčaje pak jsou u nich takto ustanoveny. Každý Skyth, když prvního muže zabije, pije krev jeho; a kolik nepřátel v bitvě usmrtí, těch všech hlavy králi přináší, neboť za každou hlavu, kterou přinese, dostává podílů z kořisti, která se učinila; nepřinese-li, nedostává ničeho.

Kůži pak z ní stahuje takto. Rozříznuv kůži kolem uší do kola a uchopiv se hlavy (za vlasy), vytřásá ji (hlavu) ven, potom obírá kůži a vydělává ji žebrem volovým a vydělav ji, má ji za ručník a zavěšuje si ji na uzdu koně, s nímž jezdí, a honosí se jí; nebo kdo nejvíce takových olbí za ručníky má, tent' uznáván jest za muže nejlepšího. Mnozí z nich si z těchto koží i pláště dělají, sešívajíce je jako koží kůže. Mnozí též pravou ruku mrtvých nepřátel i s nehty samými stahují a dělají si z toho schránky na šípy. I jest kůže člověčí, jakž se při těchto toulech jeví, i silná i lesklá, ba téměř nejlesklejší ze všech koží bělostí. Mnozí pak i stahují z mužů kůži v celosti a roztáhnuvše ji na dřeva, vozí ji s sebou. Takové jsou jejich obyčaje.

S hlavami pak samými ne všech nepřátel, nýbrž těch největších, nakládají takto. Vše co pod obočím jest, urezávají pilou a vyčisťujú to; a kto chudý jest, potahuje toľko vně lebku koží hovčej a takto ji užívá; kto však bohatý jest, potahuje ji koží hovčej, uvnitř pak ji pozlacuje a takto jí za pohár užívá.

Jednou do roka naplňuje každý župan v své župě kotel vína, z něhož ti ze Skythů pijí, kdož nepřátel usmrtili; ti pak, kteří toho nedokázali, neokoušejí toho vína, nýbrž sedí opodále zneuctění. I jest u nich tato hanba největší."

Ako Skýti dobyli Biskupin, ako prekonalí vodu, valy i zbrane obrancov, či obyvateľov vyhľadovali, alebo pomohlo sucho, zrada či priamy útok, poľská veda nehovorí, zistiť sa to už nedá, ale druhý požiar znamenal definitívny koniec. Pôvodné obyvateľstvo síce ešte na krátky čas obnovilo niekoľko nevelkých sídlisk v okolí, ale aj tie neskôr navždy opustilo.

Stojí za zmienku, že Biskupin nie je jediný. V kraji na hranici Kujáv a Veľkopolska jestvujú aj ďalšie opevnené sídla biskupinského typu, v okruhu dvadsiatich či tridsiatich kilometrov napríklad Smuszewo, Sobiejuchy, Izdebno, ale Biskupin je jedinečný tým, s akou úctou sa Poliaci ujali tohto miesta. Na prvý pohľad vyvoláva dojem jarmoku; pri veľkom parkovisku stoja kolotoče, detské autíčka, stánky s občerstvením a pamiatkovými predmetmi a všade zástupy ľudí, ktorí prichádzajú ako na národnú púť. Väčšinu priviezol úzkokoľajný vláčik, lebo aj on je exponátom len niekoľko kilometrov vzdialeného múzea poľskej úzkokoľajnej železnice v už spomenutej Wenecji. Všade naokolo počuť kŕkanie žiab a kto si nedá pozor a zájde do tieňa, na toho sa vrhnú komáre.

To miesto však stojí za niekoľko pichnutí. Na 23 hektároch vybudovali Poliaci rezerváciu, ktorá dokumentuje historickú kontinuitu od paleolitu až po stredovek. V Biskupine sa našli pamiatky na lovcov sobov, neolitický dom, osídlenie z čias raného bronzu, európskou senzáciou je hradisko lužickej kultúry, ktoré ožilo ešte v stredoveku, keď na polostrove stál hrádok a v jeho okolí poddanská osada.

Areál dopĺňa budova múzea, historický skanzen, stajne, pasienky pre ovce, kone, kravy a o kus ďalej priehrada postavená roku 1992 na Gasawke, ktorá zdvihla a stabilizovala hladinu jazera, aby ani povodne, ani sucho nerušili pokoj tohto pamätného miesta.

Na celej tej idyle nič nemení skutočnosť, že údajná slavicita lužickej kultúry je dnes už len minulosťou, hypotézou, ktorú opustila veľká väčšina súčasných vedcov. Pre nás je dôležité, že poľský Biskupin je jedným z kľúčov aj k histórii Slovenska. Nielen preto, že pomohol objasniť mnoho otázok spoločnej lužickej minulosti, nielen preto, že sa usporiadaním domov do ulíc ponáša na hradisko na Tupej skale, dôležité je, že Biskupin a Slovensko mali možno spoločného nepriateľa, pretože skýtsky útok smeroval nielen na Biskupin, ale aj ďalej na juh, údajne až k Molpíru, ktorému venujeme nasledujúcu kapitolu.

Rekonštrukcia pravdepodobného vzhľadu hradiska v Biskupine

Objaviteľ Biskupina učiteľ Walenty Szwajzer

Molpírsky démon, záhadná ženská figúrka: ako ukáže nasledujúca kapitola Patroklos a hroby bratislavských kniežat, pozoruhodne zapadá do historickej kapitoly, v ktorej sa dostaneme až na samý okraj homérskeho dejepisu

Nezabudnem, ako mi pred tridsiatimi rokmi Mikuláš Dušek rozprával o ľuďoch, ktorých domov skúmal, ako si ich obľúbil, ako si získali jeho sympatie, ako obdivoval ich prácu, mesto, ktoré postavili, ako ho dojímali ich tragický osud a ako potom odrazu narazil na skutočnosti, ktorým spočiatku nechcel veriť, lebo celkom prevrátili ten sympatický obraz, a z ľudí, ktorých mal rád, urobili zloduchov.

Mikuláš Dušek prišiel na Molpír ako zrelý muž, mal práve päťdesiat rokov. Kariéru začal ako učiteľ, neskôr bol múzejníkom (desať rokov kustódom a riaditeľom múzea v Komárne) a Molpír sa stal jeho archeologickým osudom. Výskumu v teréne venoval (spolu s manželkou Sigrid) takmer desať rokov, do Smoleníc sa potom dlhé roky vracal a ešte ako osemdesiatročný za pomoci mladšej kolegyne Zuzany Rajtárovej spracovával výsledky výskumu. Pri nakrúcaní filmu Tajomný hrad v Karpatoch sme urobili niekoľko záberov v jeho pracovni. Už len sedel, nohy mu neslúžili, o krátky čas zomrel.

Stratil som tým dôležitého svedka. Mikuláš Dušek mi pri jednom z prvých stretnutí ukázal zvláštnu sošku (neskôr mi daroval jej kópiu, čo sa ukáže ako dôležitá okolnosť): plochá široká plastika ženy bez tváre, ktorá vyzerá skôr ako groteskný démon než človek. Bolo by azda správnejšie napísať démonka, ale bolo by to smiešne a mne sa táto žena smiešna nevidela, o to menej, že o jedinečnej úlohe ženy v náboženstve staršej doby železnej si povieme aj v nasledujúcej kapitole Patroklos a hroby našich kniežat. Vráťme sa však k tajomnej žene z Molpíra. Jej hlavu akoby zakrývala kapucňa, nevedel som, čo mi to pripomína, možno anonymitu stredovekého kata, možno moderných gangstrov, teroristov, neviem, ale fascinovala ma. Keď sme sa po mnohých rokoch pripravovali na nakrúcanie televízneho filmu Tajomný hrad v Karpatoch (názov som si požičal od Jula Verna), chcel som ju povýšiť na symbol, urobiť z nej motív filmového rozprávania. Keď som ju však ukázal Zuzane Rajtárovej, zavrtila hlavou: to nie je molpírsky nález. Prekvapilo ma to, veď

Mikuláš Dušek vo svojej pracovni

Mikuláš Dušek pri nakrúcaní filmu Tajomný hrad v Karpatoch s kolegyňou Zuzanou Rajtárovou

Údajne skýtske železné zubadla

dôverne poznala materiál výskumu, spracovávala ho, ťažko sa mohla myliť, ale ja som mal sošku od autora výskumu! Azda si zo mňa nevystrelil! Lenže figúrku sme dlho hľadali márne. Nebola ani medzi tisíckami obrázkov po nemecky vydannej monografii manželov Dušekovcov Smolenice - Molpír, sami ich vyberali, nevedel som si vysvetliť, prečo by vynechali práve taký vzácny nález. Komusi prišlo na um, či to nie je falzum, zlomyseľný podvrh niektorého z účastníkov výskumu. Nastražili sošku v sonde, Mikuláš Dušek uveril v jej pravosť, a keď po rokoch odhalil podvod, už ju viac nespomínal. To sa občas stáva. Všeličo bolo možné, azda sa soška pred nami skryla, veď je to démon, no napokon sa predsa len našla. Nie originál (dnes je možno na svete už aj ten), ale kresba, ktorú Zuzana Rajtárová objavila na jednej zo stoviek strán výskumných záznamov.

Moja kópia sa dočkala rehabilitácie a aj úlohy v našom filme.

Možno je to celé iba náhoda, škatule s molpírskymi nálezmi zaplňajú veľa polic v archeologickom depozitári, výskumná dokumentácia má stovky, možno aj tisícky strán, Mikuláš Dušek zomrel skôr, ako ich stačil publikovať, na sošku sa mohlo zabudnúť, ale pre mňa už zostala démonom, symbolom toho tajomného príbehu.

Tajomného aj preto, že sa neodohral na obyčajnom nálezisku, niekde na stavenisku novej továrne alebo na družstevnom dvore, ale v čiernom lese na vrchu, ktorý nikdy neskrýval, že čosi tají. Je to impozantný vrch. Býval holý, ale na konci 19. storočia ho zalesnili. Nie je veľmi vysoký, meria len 370 metrov, stúpa pomaly malými lúkami, pomedzi kríky a stromy, a potom akoby sa odrazu prepadol, po skalných bralách sa zrúti do rokliny, cez ktorú pomedzi vrchy vedie priesmyk do iného sveta, z Karpatskej kotliny na Záhorie.

Ten kopec sa volá Malá Lateršarna, ale ľudia mu hovoria Molpír.

Znie to až neskutočne, romanticky, pohansky, čosi na spôsob bolo-nebolo...

Isteže, možno to tu vidieť aj celkom neromanticky. Cez dedinu vedie asfaltka, stále plná ľudí, občas po nej prejde auto a pomaly stúpa krásnym leso-parkom na Smolenický hrad. Ešte medzi poslednými domami Smoleníc sa od asfaltky oddelí iná cesta, vyasfaltovaná len na začiatku, neskôr už len poľná cesta, chodník, ktorý smeruje do hôr. Zdanlivo obyčajná komunikácia okolo kostola poza humnú po svahu do kopca, ale potom by človek musel byť slepý, aby ho nezarazil ten zvláštny kraj. Tri terénne vlny, zvyšky čohosi vzrušujú-

ceho, neskutočného, dnes po pamiatkovej úprave a náznakovej rekonštrukcii s ešte zreteľnejšou výpoveďou o tajomnej minulosti.

Od nepamäti sa tu diali čudné veci. Pred viac ako sto rokmi hľadal miestny farár Nándor Sándorfi pod Molpírom mohyly bojovníkov, asi ho inšpirovali bronzové strelky, hroty šípov, ktoré tu ľudia nachádzali, ale keď rozkopával kopčeky, ktoré pripomínali staré hroby, zakaždým nachádzal len črepy a kusy bronzu.

Prišli aj ďalší, po prvej svetovej vojne aj archeológ Antonín Loubal, lenže toto miesto odmietalo vydať svoje tajomstvo. Antonín Loubal náhle zomrel a jeho denníky a nálezy sa kamsi stratili. Už nikdy sa nedozvieme, čo tam vlastne zistil.

V čase medzi dvoma vojnami navštívil Molpír Štefan Janšák. Bol to vzdelaný človek, vedel kopat' ako archeológ a merať ako zememerač. Zmapoval všetky v tom čase známe praveké hradiská na Slovensku a viaceré nové aj objavil. Neprehliadol ani Molpír. Zakreslil jeho hranice a zmeral rozlohu: hradisko malo vyše dvanásť hektárov. Na takom priestore mohlo bývať aj šesťsto až osemsto ľudí, na Molpíre teda stávalo jedno z najväčších hradísk tých čias nielen na Slovensku, ale v celej Karpatskej kotline. Jeho výnimočnosť zdôrazňovala strategická poloha medzi strmými stráňami a hlbokými dolinami na kopci, ktorý strážil Trnavskú nížinu i cestu do karpatských priesmykov.

Štefan Janšák určil aj vek hradiska. Urobil to na základe objavených trojbokých hrotov šípov, ktoré zaujali už Sándorfiho. Také strelky používali Skýti, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, kočovný národ so zlou povest'ou, ktorý žil v nekonečných stepiach nad Čiernym morom. Tam bola jeho domovina, ale vydával sa na lúpež do obrovských vzdialeností, bol silný a krutý, dokázal si podrobiť obrovský kus Ázie. Tradovalo sa, že Skýti sa vydali aj na druhú stranu, prenikli až do východného Maďarska, západného Poľska, azda aj na Slovensko, na Moravu a do Čiech, a tak sa teda ustálilo, že na Molpíre bolo hradisko z doby halštatskej, z konca staršej doby železnej, ktoré Skýti dobyli a zničili.

Hradisko malo tri časti, dve nádvorja a akropolu. Oddeľovali ich už spomínané terénne vlny. Predpokladalo sa, že sú to zvyšky valov z kamenia a hlíny, ale už prvé sondy, ktoré vykopal Mikuláš Dušek, ukázali, že to boli kamenné hradby hrubé dva a vysoké asi tri metre, na vrchole pravdepodobne s drevenou palisádou. To výrazne zvýšilo váhu tohto miesta, ujala sa predstava, že

Obrysy molpírskeho hradiska zakreslené do terénu

Plán hradiska na Molpíre

Molpírska scenéria

Pri bráne do hradiska

Bronzová strelka, ktorá sa mala stať korunným dôkazom o zničení smolenického hradiska Skýtmi

išlo o sídlo niekoho významného, azda kniežaťa. Výnimočnosť situácie naznačovali aj výsledky archeologického výskumu.

Prvé nádvorie s bránou bolo prázdne, nenašlo sa takmer nič, zrejme tam nikto trvalo nebýval, možno slúžilo len v čase nebezpečenstva ako útočisko pre obyvateľov z okolia. Na druhom nádvorí stáli príbytky remeselníkov. Je pozoruhodné, že ich postavili na umelých terasách vysekaných do svahu, ku ktorým sa ešte vrátíme. Tretiu časť hradiska, akropolu, chránila dômyselná hradba. Vpredu stál kamenný múr a o štyri metre ďalej ešte jeden. V priestore medzi múrmi boli zrubové drevené komory vyplnené hlinou. Vytvárali pevný tri aj pol metra vysoký múr odolný proti ohňu, pravdepodobne s drevenou palisádou na vrchole. Také múry stavali Kelti, ale až o stáročia neskôr. „Murus gallicus“, tak ich nazval Gaius Iulius Caesar, ktorý ich musel dobýjať. V predkeltských časoch ich poznalo len Stredomorie s prvými európskymi kultúrami.

A potom Smolenice...

Hneď za hradbou bol rad domov. Stáli jeden vedľa druhého, približne rovnako veľké, dlhé desať a široké tri aj pol metra. Ďalšie domy boli postavené v strede akropoly opäť na terasách vysekaných do svahu. Neboli prázdne, v troskách ležali šperky, bronzové nástroje, jantárové i sklené perly, krásne zdobená keramika. Jeden z domov sa vymykal spomedzi všetkých ostatných: mal dve krídla a celkovú dĺžku takmer 25 metrov. Azda slúžil ako sídlo molpírskeho kniežaťa, palác, ale na rozdiel od domov pri hradbách bol takmer prázdny; bez zlata, bez bronzu, bez jantáru. To bola nápadná okolnosť, navyše bol neuveriteľne zničený, neznáma sila rozhádzala múry do niekoľkometrovej vzdialenosti.

Nebola to jediná nápadná okolnosť. Na akropolu sa vchádzalo cez bránu, ktorú sa podarilo odkryť ešte aj so stopami vozových kolies vyjazdenými do skalného podkladu. Chránil ju dve strážne veže po oboch stranách vstupu a oválna bašta postavená trocha obďaleč. Chránil, ale nechránil. V bráne na bruchu s hlavou obrátenou do pevnosti ležal mŕtvy muž. Jeho telo zavalilo kameň zo zrúcannej brány.

Z múrov navôkol trčali trojboké „skýtske“ šípky...

Drastický doklad o posledných chvíľach hradiska, ktoré by sa dali porovnať s tragickým koncom poľského Biskupina.

Archeologický výskum čoraz väčšmi ukazoval na veľkú drámu. Na Molpíre sa podarilo preskúmať 62 domov, vo viacerých ležali mŕtvi ľudia, ktorí potvrdzovali predstavu o tragédii a náhlej skaze.

Napríklad v dome označenom archeológmi ako číslo sedem ležali pod zrútenou konštrukciou vedľa ohniska dve kostry: z jednej strany dospelý človek, z druhej dieťa. Aj v kniežacom paláci sa našli zvyšky lebky a izolovaná, možno odseknutá hlava asi osemnásťročného dievčaťa.

Stopy po katastrofe boli aj na ďalších miestach. Na ohniskách stáli hrnce, pod ktorými sa kúrilo tesne predtým, ako sa privarila skaza. Aj na hradbe boli stopy po ohni, po obrovskom požiari, ktorý spiekol kamene vnútorného valu do celistvého príkrovu. Skaza prišla náhle a pustošila s absolútnou dôslednosťou. V domoch zostali najvzácnejšie veci: šperky, bronzové nástroje, jantárové i sklené perly, keramika, spony, kosáky, nôž, náhrdelník, náramenica, ale aj háčik na ryby, stovky praslenov a obrovské množstvo črepov, z ktorých sa výskumníkom podarilo zlepiť desiatky celých nádob. V čase prepadu boli teda celé, nerozbité, zničil ich až útok alebo čas, ktorý nasledoval.

Spod zeme sa vynárali veci, ktoré svedčili o výnimočnom postavení hradiska. O prítomnosti jazdcov i peších bojovníkov hovorili konské zubadlá, sekery s charakteristickými krídelkami, hroty kopijí, strelky, časti bronzovej prilby, šupiny z brnenia.

Viaceré pamiatky dokladali spojenie so severným Talianskom a krajom pod Alpami, a tým azda nielen obchod, ale aj osobné kontakty. Aj to je významné zistenie. V Taliansku žili v tom čase Etruskovia, slávny národ, ktorý mal písmo, používal peniaze, zlaté a strieborné mince, zdobil sa nádhernými šperkmi, budoval mestá, kde boli mosty a chrámy; mestá chránili mohutné hradby a pevné brány, mali až stotisíc obyvateľov, vytvárali samostatné mestské štáty, ktoré v konečnom dôsledku zapríčinili etruskú roztrieštenosť. Nevládali sa ubrániť Rimanom, ktorí si ich podrobili, ale Etruskovia im ešte predtým dali meno, lebo to boli oni, čo založili Rím a vytvorili báj o vlčici dojčiacej Romula a Réma.

Vráťme sa však na Molpír, lebo aj tam sa našli úžasné veci. Unikátna je batéria železiarskych pecí postavená pozdĺž hradieb. Rovnako cisterna práce vysekaná do skaly. Neuveriteľné dielo: štvorec so stranami päť aj pol metra, miestami hlboký vyše pol druhu metra. Takmer 50 kubíkov skál a kamenistej zeminy...

Niektoré terasy vysekané do skaly boli prázdne. Hradisko sa budovalo podľa presných urbanistických zásad, s perspektívou ďalšieho rastu na desaťročia dopredu. Múr obkolesoval väčší priestor, ako bolo treba v danej chvíli,

„Molpírske“ čapice z Hallstattu

Nádobka z chotínskeho pohrebiska vyrobená na hrnčiarskom kruhu, ktorý predstavoval veľkú vymoženosť nastupujúcej doby železnej

Molpírska brána podľa rekonštrukcie A. Roschera

narobili viac terás, ako bolo domov, mysleli na budúcnosť, aby aj neskôr bolo kde stavať.

Vybudovanie takého diela predpokladalo zástupy robotníkov, ale archeologický výskum odkryl len niekoľko desiatok chát, bývanie pre 600 až 800 ľudí, mužov, žien i detí. Ako si zohnali potrebné pracovné sily? Uvážme, koľko driny si vyžadovala len stavba cisterny!

Molpírske hradisko predstavovalo čosi výnimočné, bolo prekvapujúco veľké, mocné, bohaté i vyzbrojené, nemohlo byť nič iné, ako nadradené, hlavné hradisko širokého okolia, sídlo kniežaťa, vojenského náčelníka, ktorý vládol mase obyčajných ľudí, roľníkov v chudobných neopevnených dedinách pod Karpatmi, azda aj bohatším remeselníkom z Molpíra a ostatných hradísk, hrnčiarom, kováčom, železiarom, hutníkom. Keď vydal rozkaz, museli pracovať tam, kde si to želal. Spoločným úsilím postavili praveké mesto, ktoré potom ktosi vyvrátil, vyvraždil, zničil do základu.

Kto to však vykonal? Boli to naozaj Skýti?

A potom sa to stalo! Absolútne neočakávaná vec, objav, ktorý od základu zmenil pohľad na hradisko a jeho obyvateľov.

Písal som svoju prvú knihu o archeológii Odkryté dejiny (Dávnoveké Slovensko) a do nej mi Mikuláš Dušek vyrozprával toto:

„Pracovali sme v lese na severnom okraji hradiska. Už sa zdalo, že ďalej nepôjdeme. Dažďová voda dokonale spláchla zo skalnatého podkladu všetky stopy. No odrazu nám skala v sonde prudko klesla. Objavili sa na nej stopy po umelom opracovávaní... A tak sme odkryli základy svätyne s kamennými múrmi. Kolové jamy dokazovali, že mala strechu. Kultový zmysel miesta dokladali tri kamenné oltáre.“

Okolo oltárov ležali obetné predmety. Bolo to neuveriteľné, ale medzi také patrili zvyšky detskej lebky a časť kostry asi dvojročného dieťaťa. Ľudské kosti sa váľali v jamách na odpadky. Pohľad na hradisko sa začal rýchle meniť. Antropologický výskum ukázal, že z kostier, ktoré sa našli v chatách (pôvodne sa považovali za obeť útoku), chýbali niektoré časti, od trupu oddelené ostrým rezom. Nebolo pochyb. To neboli obeť útoku, ale ľudia, ktorých už Molpírčania nestačili zjesť! Zrejme nešlo o ľudozrúťstvo z hladu, zúfalstvo obliehaných ľudí, na hradisku bolo ešte aj vo chvíli zániku dosť jedla, ale o kultovú antropofágiu, jedenie ľudí z náboženských dôvodov. Azda spôsob, ako od obetí získať silu, odvahu alebo inú vlastnosť. Nie je to celkom výni-

močné, obradné ľudozrúťstvo sa dokázalo na viacerých miestach nielen na Slovensku, ale prakticky v celom pravekom svete.

Deti vo svätyni teda ktosi zavraždil, obetoval na horiacom oltári, a ako naznačujú rozhádzané a neúplné kostry, azda aj jedol.

Rovnako v dome číslo osem ležali pod veľkou nádobou zvyšky dospelého človeka, ktorému chýbala lebka a končatiny, a v dome číslo šesťnásť boli pri ohnisku zvieracie kosti a neďaleko medzi ostatnými odpadkami pohodená ľudská lebka.

Aj osemnásťročné dievča z paláca bolo azda obeťou!

A o čom svedčia zvyšky čarodejníckej masky, odlomené rohy vyrobené z keramiky, ale najmä soška, ktorou sme začali toto rozprávanie?

Je ako Molpír, tajomná, záhadná, zlovestná...

Je to ako moja soška. Nepredstavuje azda krutú kňazku neznámeho krvavého kultu?

A tak sa pomaly začala odkrývať neobyčajne temná stránka života na hradisku.

- Ani som spočiatku nechcel veriť, že by moji Molpírcania boli schopní niečoho takého, - povedal mi Mikuláš Dušek.

A bolo to naozaj strašné. Nevinní povraždení obyvatelia hradiska sa zmienili na ľudozrúťov. Pravda, ani oni dobre neskončili; mŕtvy v bráne určite zahynul v boji. Ťažko síce povedať, či to bol útočník, alebo obranca, ale sotva patril medzi víťazov, ak ho neuložili do hrobu.

Lenže práve v tomto smere jestvuje záhada.

Údajné „skýtske“ hroty šípov trčali z vonkajšej strany hradieb, tak ako sa tam zapichli pri útoku. Potiaľ by bolo všetko jasné, ale rovnaké strelky sa našli aj medzi vecami, ktoré patrili obyvateľom hradiska. Zbrane útočníkov a zbrane obrancov boli teda totožné. Obrancovia i útočníci používali tie isté šípy, navyše šípy, o ktorých sa tvrdilo, že sú to šípy Skýtov. Také niečo sa nedá prehliadnuť. Hradisko na Molpíre mohli Skýti zničiť, ale určite ho nepostavili. Jestvovalo desiatky rokov, možno aj viac ako sto, slúžilo niekoľkým generáciám, vrchol preživalo v čase od polovice 7. do začiatku 6. storočia pred našim letopočtom. Skýti by sa na Slovensku tak dlho nezdržali, ich nadvláda nad Áziou (píšu o nej všetci starovekí autori, je slávna a nespochybniteľná) trvala napríklad len 28 rokov.

Slovo „údajné“ som v predchádzajúcom odseku nepoužil náhodou. Mikuláš Dušek totiž so skýtskou stopou nesúhlasil. Molpírsky výskum začal po-

Napínanie tetivy. Čapica skýtskeho bojovníka nápadne pripomína čapicu molpírskeho démona

Bronzová trávka prilba v tvare masky zo Starej Zagory (Bulharsko) z 1. až 2. storočia nášho letopočtu

O náhlej skaze hradiska svedčí
veiká kolekcia nálezov: železné
predmety,

keramika,

zbrane,

učený mnohoročným výskumom na veľkej pieskovej dune v Chotíne. Bolo to takmer zázračné miesto, ľudia si ho vybrali ako pohrebisko už v strednej dobe bronzovej, pred vyše tritisíc rokmi, a svojich mŕtvych tu ukladali (s prestávkami) takmer dvetisíc rokov (v niektorých časoch bez prerušenia celé stáročia). Aj pre Mikuláša Duška osobne to bolo zlomové miesto, v Chotíne opustil múzejnú kariéru a stal sa profesionálnym archeológom, no najmä rozlúčil sa so Skýtmami.

Takto to napísal on sám:

„V čase začatia výskumu autor pod vplyvom starších správ a zaužívanej terminológie označil pohrebisko za skýtsko-halštatské a niektoré na ňom zistené nové prvky za prínos nositeľov tzv. skýtskej kultúry. No postupom času, po odkrytí ďalšej časti pohrebiska v rokoch 1961 -1962, po uverejnení príbuzného materiálu zo zahraničia a po študijných cestách autora v krajinách, ktoré mohli prispieť k riešeniu otázok mladšej doby halštatskej, dostal sa materiál z výskumu v Chotíne do úplne iného svetla.“

Treba zdôrazniť, že najmä do úplne nového svetla. Teória o skýtskej okupácii strednej Európy bola podrobne prepracovaná, načrtnutá, typologicky dokumentovaná keramikou, nástrojmi, ozdobami, uvádzali sa presné trasy skýtskeho putovania z dnešnej Ukrajiny do Rumunska, Bulharska, Maďarska, Poľska a Nemecka, ktoré viedli až k Berlínu, do severných Čiech a k prameňom Dunaja. Mikuláš Dušek začal overovať jednotlivé dôkazy, ktoré viedli k takým ďalekosiahlym záverom, a zistil zvláštne veci. Napríklad korunný doklad o prítomnosti Skýtov v Nemecku, zlatý poklad z Vetersfeldu (dnes poľského Witaszkowa), ktorý roku 1882 náhodne objavil sedliak, sa vykladal ako pohrebný milodar, hoci v okolí a ani nikde inde sa nenašiel nijaký hrob. Skýtske hroby napokon neboli ani v Poľsku, hoci sa im pripisuje vyvrátenie lužických hradísk, čo by predpokladalo útok tisícok bojovníkov, z ktorých mnohí museli zahynúť. Ťažko predpokladať, že by zmizli celkom bez stopy. Za dôkaz o prítomnosti Skýtov v Čechách sa pokladala bronzová hlava diviaka objavená za bližšie neznámych okolností, lenže na Slovensku v Holiaroch sa našla podobná, pravda, na avarsko-slovanskom pohrebisku, mladšom takmer o pol druhu tisícročia. A azda aj to je zaujímavé, že ani antickí autori nepíšu o skýtskej expanzii na západ, hoci o výbojoch na Blízky východ a ďalej do Ázie (Skýti postúpili až na hranice Egypta) uvádzajú podrobnosti. A tak zostal prakticky jediný doklad - údajné skýtske šípy, lenže také sa našli na obrovskom

priestore od Sibíri po Francúzsko, od Egypta po Malú Áziu, od Talianska po strednú Európu, teda aj na miestach, kam Skýti nemohli prísť ani teoreticky. Je to jednoducho tak, že dobré zbrane nepoznajú hranice, tak je to napokon dodnes; ako doklad o národnosti výrobcov sú absolútne nevhodné.

Príslušnú kapitolu v Odkrytých dejinách (Dávnoveké Slovensko) som kedysi nazval Skýtsky ústup zo Slovenska, pretože Mikuláš Dušek namiesto Skýtov ponúkol náhradu:

„Prešiel som všetky rozhodujúce múzeá, leningradské, moskovské, kyjevské, preliezol ich od pivnice po povalu, preštudoval všetky originálne skýtske pamiatky, no nenašiel som nič, čo by sa čo len trochu ponášalo na údajné skýtske predmety z nášho územia. Iba v Leningrade niekoľko džbánikov, ale o tých mi hneď aj povedali, že sú tráckeho pôvodu.“

Toto zistenie považoval Mikuláš Dušek za rozhodujúce, pokiaľ totiž medzi objavmi ukrajinských, ruských, bulharských a rumunských archeológov nachádzal pamiatky totožné s našimi, vždy išlo o výrobky antických Trákov. Tráci obývali severovýchodný Balkán, územie medzi Čiernym a Egejským morom a pohorím Balkán, dnes rozdelené medzi Bulharsko, Grécko a Turecko. Už v 7. storočí pred naším letopočtom nás Tráci od Skýtov úplne odrezali. Skýti by ich najskôr museli poraziť (to sa nikdy nestalo), až potom by k nám mohli preniknúť vojensky. A aj obchodným kontaktom chýba logika, Tráci aj Skýti obchodovali s výrobkami z dielni gréckych miest, ktoré stáli na pobreží Čierneho mora. Ťažko uveriť, že by k nám stovky kilometrov vozili veci, ktoré mohli ponúknuť aj bližší Tráci. Je to práve naopak: doklady o Skýtoch v Karpatskej kotline sú vlastne dôkazom o prítomnosti Trákov. A o prítomnosti Trákov na Slovensku najlepšie svedčí už spomínaný Chotín:

- Rituál chotínskeho pohrebiska zodpovedá tráckym zvykom, tak ako ich opisuje Herodotos, no celkom odporuje skýtskym obyčajom, - povedal mi Mikuláš Dušek. - Prítomnosť Trákov je dokázaná na južnom i strednom Slovensku. Nazdávam sa, že teória o skýtskej okupácii strednej Európy, Poľska i Nemecka je dnes už jednoducho neudržateľná.

Lenže kto potom zničil Molpír?

Hradisko patrí do celkom nových čias, do novej kapitoly slovenských dejín. Začala sa na konci doby bronzovej v 8. storočí pred naším letopočtom. V strednej Európe sa v tých časoch odohrávali podivné, bližšie neobjasnené udalosti. Archeológovia nachádzajú doklady o vojnách a ničení, o úbytku oby-

šupiny brnenia,

sklené korále

Nemožno vylúčiť, že ornament na obrázku má magický zmysel

Zlatý závesok zo skýtskej kniežacej mohyly v Kul'-Oba na Ukrajine

Na ukrajinskej Kubáni sa našla skupina skýtskych mohýl a v jednej z nich v Kelermeše tento nádherný zlatý panter

vateľstva a celkovej kríze. Pod vplyvom nových kultúr (a azda aj ľudí), ktoré prichádzali z juhu a východu, sa začala formovať nová civilizácia železnej doby. Slovensko sa rozdelilo na časti s rozličným vývojom. Juh stredného a východného Slovenska sa dostal do krízy. Územie sa postupne vyľudnilo a my nevieme, či to spôsobili klimatické zmeny, vyčerpanie zásob rúd, najmä medi, alebo útoky dobyvateľov.

Na strednom a severnom Slovensku sa aj naďalej udržala lužická kultúra. Aj ona prežívala krízu, oneskorila sa s poznaním železa a zmenou organizácie spoločnosti, ale vedela sa s ňou vyrovnávať.

Na juhozápadnom Slovensku došlo k úplnej zmene. Čo to znamenalo v osudoch ľudí, ťažko povedať; o nových časoch svedčí len archeologický materiál, a to je málo aj veľa, podľa toho, ako sa rozhodneme. Juhozápadné Slovensko sa stalo súčasťou širokého halštatského sveta, ktorý siahal od východného Francúzska po Zadunajsko a západný Balkán. Meno dostal podľa obrovského a slávneho pohrebiska v rakúskom Hallstatte a ešte slávnejších soľných baní. O Hallstatte budeme hovoriť v nasledujúcej kapitole, nepredbiehajte, ale nedá mi nespomenúť, že v baniach sa našli zázračné, soľou dokonale zakonzervované veci a medzi nimi banícke špicaté kožušinové čiapky.

Podobné tej, akú má molpírsky démon...

Človeka až zamrazí, keď si predstaví neveriteľné súvislosti.

Miestnou podobou halštatskej kultúry je kalenderberská kultúra. Vyvinula sa na kedysi neskorobronzovom území v Dolnom Rakúsku, Burgenlande, severozápadnom Maďarsku a na juhozápadnom Slovensku, čo je dôležité len ako pripomienka, že na osudy Molpíru sa treba pozerať v širokých zemepisných a historických súvislostiach.

Lenže hradisko postavili konkrétni ľudia a konkrétni ľudia ho aj vypálili a vyvraždili a zdá sa, že jedni aj druhí boli tej istej krvi, z toho istého kmeňa, z toho istého etnika, z tej istej archeologickej kultúry. Je to síce zvláštne, ale nie výnimočné. Bojové stretnutia vlastných proti vlastným sa označujú ako výsledok medzikmeňových sporov. A na Molpíre je dostatok dôkazov o napätí, z ktorého mohla kedykoľvek vzbiknúť explózia. Koľko násilia bolo napríklad treba vynaložiť na to, aby sa zhromaždilo dosť ľudí na stavbu múrov! A kto boli ľudia, ktorých Molpírci zjedli? Kam zaradiť osemnásťročné dievča na molpírskej akropole? Komu patrila odťatá hlava v základoch chaty? A čo si myslieť o nedbanlivo pohodených telách? V Homérovi sa píše, že zostať bez

hrobu bolo najväčšou pohanou. A ako vysvetliť, že dobyté hradisko nikto nevykradol? Že sa v ňom aj po dvetisícpäťsto rokoch našlo tak veľa vzácného bronzu, železa, sklenených a jantárových perál a ďalších šperkov? Ako to, že ho víťazi nevyraľovali? Prečo neprišli rabovať obyvatelia z okolitých dedín? Jedna sa napríklad našla na nitrianskom Zobore, nie veľmi vzdialenom, priamo na dohľad. Ľudia, ktorí v dedine žili, museli vidieť dym horiaceho Molpíru. Báli sa azda mŕtvych? Ale prečo sa potom nenašiel ani jeden meč, hlavná zbraň bojovníka? Prečo zmizli všetci padlí a prečo, naopak, zostal na mieste svojej smrti onen nešťastník v dobytej bráne?

Neviem, nevie to nik a už nikdy sa to nikto nedozvie.

Ibaže by prehovoril démon, ktorý dnes stojí v mojom sekretári.

A keď sa naňho niekedy pozerám, nemôžem si pomôcť, ale kapučňa, ktorú má na hlave, až nástojčivo pripomína čapicu, akú nosili Skýti, ktorých sme práve vyprevadili z našich dejín.

Čo s tým?

Démon, kňazka, baník z Hallstattu, Skýt... Bolo to tak, či onak?

Alebo celkom inak?

Čapica z Hallstattu

Čudesné zvieratko z Chorvátskeho Grobu

Patroklos a hroby bratislavských kniežat

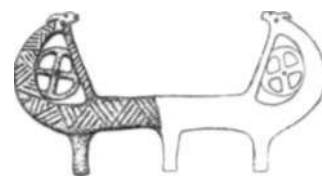
Železo malo zlú povest'. Vieme to vcelku spoľahlivo, lebo to pred dvetisíc rokmi napísal chýrny rímsky básnik Publius Ovídius Naso vo svojej nádhernej a stále vydávanej zbierke Premeny. Minulosť ľudstva ospieval v básni Štyri veky. Vychádzal zo staršej mytológie, aj z Homéra, možno teda oprávnene predpokladať, že Ovídiiov názor je názorom mnohých generácií starovekého ľudstva. Najkrajší a najslobodnejší bol vraj vek zlatý, o niečo horší strieborný, bronzový bol tretí vek a „z tvrdého železa štvrtý“:

... Štvrtá sa začne,
tvrdá, železná éra. Prudko do teba, krutá
doba z najhoršej rudy, hriešne pudy sa vrúti,
cudnosť zuteká s pravdou, vernosť úkryt si hľadá.
Na ich miesto hneď vstúpi faloš, klamstvo a zrada,
pasce násilia, hriešna láska k maniu a statkom...

Staroveká mytológia chápala železo ako priamu príčinu vojen, bojov, ne-
svornosti, neistoty, a tým aj rozpadu ako-tak ustáleného rodového systému
z konca doby bronzovej, ktorý vystriedala vláda autoritatívnych vojenských
náčelníkov. Keď som chodil do školy, učili sme sa o vojenskej demokracii. Ne-
viem, či aj súčasná veda má rada tento termín, ktorý síce vymyslel americký
etnológ Lewis H. Morgan, ale po rozpracovaní Marxom a Engelsom sa stal
jedným zo zdrojov historického materializmu. Na pochopenie pravekej minu-
losti Slovenska je však dobré všetko, čo môže urobiť hmlistý historický obraz
plastickejší. Morgan pod pojmom vojenská demokracia chápal organizáciu
moci v homérskom Grécku, vládu vojenských náčelníkov, len do istej miery
obmedzenú verejne vyjadrovanou vôľou všetkých slobodných príslušníkov
spoločnosti. Z homérskeho spevov vieme, že je to obdobie vojen, vzostupu
moci kráľov, ktorí sa opierajú o ozbrojenú družinu, podliehajú vôli bohov, čas-

Nová doba dostala svoje meno
na strmom úbočí vrchu, ktorý
sa vypína nad romantickým
mestečkom Hallstatt

Rekonštrukcia čudesného
zvieratka podľa obdobných
nálezov z iných miest,
v archeologickej terminológii
„mesačný idol“

Johann Georg Ramsauer

Kravička s teliatkom
z bronzovej naberačky
z hallstattského hrobu

to však nedbajú na vôľu ľudu. A vieme aj to, že títo králi sa pod velením jedného z nich dokázali spojiť do veľkej armády, ktorá vyvrátila mocnú Tróju.

Morgan voviedol do pravekej histórie ozajstných živých ľudí, dosadil Homérových hrdinov tam, kde moderná veda vidí predovšetkým črepy, šperky, kultúry. Je to významné pre národy, ktorých predkovia získali písmo tak neskoro, že väčšina ich dejín uplynula bez toho, žeby ich bol niekto zaznamenal, aby zachoval živých ľudí v konkrétnych situáciách a ochránil nás tak pred nudným historickým zovšeobecňovaním. Šťastní sú tí, čo sa svoje dejiny môžu učiť z Homéra, tým ostatným ostáva len hľadať obdoby, a tam patrí aj označovanie neistých alebo celkom anonymných pravekých nálezov menom konkrétnych národov.

V našich podmienkach možno o národe uvažovať až po príchode Keltov, o ktorých budeme hovoriť v nasledujúcich kapitolách. Príchod Keltov sa používa ako východiskový bod pri spätných úvahách o etnicite nositeľov niektorých archeologických kultúr. V minulosti sa používal dokonca veľmi smelo bez akejkolvek opatrnosti - každá popolnica, každý kus bronzu vyhrabaný kdesi na poli mal svojho údajného pôvodcu kdesi medzi predkami súčasných národov, Germánmi, Slovanmi alebo aj vymretými kmeňmi. Tohto postupu sa držal aj banský radca v hornorakúskom Salzburgu Johann Georg Ramsauer (1795- 1874), keď svoje objavy pripísal Etruskom a Keltom. A boli to také objavy, že neskôr stačili na ustanovenie novej historickej epochy, ktorá rozšírila dovtedy používaný trojdobý systém (kameň, bronz, železo) o staršiu dobu železnú, nazývanú aj dobou halštatskou, skrátene halštatom.

Svoje meno dostala na strmom úbočí vrchu Salzburg, ktorý sa vypína nad romantickým mestečkom Hallstatt plným schodov, pozoruhodným aj tým, že každá jeho ulička kamsi stúpa alebo klesá. Už oddávna sa v prostredí tak trochu mystickom, asi 450 metrov nad hladinou ľadovcového Hallstattského jazera objavovali náhodou narušené hroby. Náhodné objavy privábili už spomenutého J. G. Ramsauera, ktorý na Salzburgu v rokoch 1846- 1863 uskutočnil na svoj čas nevídaný archeologický výskum. Viedol ho veľmi moderne, s dobrou dokumentáciou (patrili k nej akvarely Isidora Engla, ktoré veľmi svojsky a pôsobivo nahradili dnešnú fotografiu), čo bola dôležitá okolnosť: umožnila prácu aj nasledujúcim generáciám bádateľov. Bolo to veľké šťastie, lebo J. G. Ramsauer objavil a preskúmal pohrebisko výnimočné z každej stránky. Výnimočné bolo množstvom hrobov. Otvoril ich takmer tisíc, o ďalšie sa

postarali mladší bádatelia; pôvodne ich mohli byť aj dve tisícky. Pohrebisko umiestnené na príkrom svahu bolo jedinečné aj svojou polohou, pravda, iné ani nemohlo byť, veď v krajine, ktorú uprostred hôr vytvoril ľadovec, nič okrem svahov ani nejestvuje. Ohromovalo však najmä bohatstvom hrobov. Bohaté boli prakticky všetky hroby, aj celá spoločnosť musela byť bohatá. V hroboch sa našli stovky nádherných predmetov. Spomeňme aspoň najvzácnejšie: meč s rukoväťou zo slonoviny a jantáru, nádoba ozdobená figúrkou kravy s teliatkom, bronzová prilba vytepaná z jedného kusa plechu, sklené nádoby, zrejme dovezené z etruskej Itálie. V hroboch bol popol zo spálených mŕtvych, ale aj kostry (kostier bolo o niečo viac). Obidva spôsoby pohrebného rítu, žiarový aj kostrový, sa používali súbežne v tých istých časoch, najbohatšie však boli takmer výlučne žiarové hroby. Vek jednotlivých hrobov sa dal rozlíšiť podľa milodarov, a aj v tomto smere boli zistenia jedinečné. V najstarších hroboch sa našli meče (a veľa bronzových nádob), v mladších dýky ako odznak moci a ako skutočná zbraň železné kopije. Z najmladších bohatých hrobov zbrane takmer zmizli. Nie je to prejav úpadku moci, práve naopak. Vošli sme do čias, keď najbohatší príslušníci spoločnosti vlastné zbrane nepotrebovali: aj po smrti ich chránili príslušníci ozbrojených družín, ako dokazujú hroby bojovníkov usporiadané do kruhu okolo hrobov vládcov.

Je zaujímavé, že sa nenašli takmer nijaké hroby detí a žien. Nenašla sa ani osada, ba ani miesto, kde by sa dalo hospodáriť, pričom počet obyvateľov Salzbergu sa odhaduje asi na 150 ľudí v 8. a 7. storočí pred našim letopočtom a na dvojnásobok v nasledujúcich dvoch storočiach. Aj táto skutočnosť súvisí s výnimočnosťou náleziska. V bezprostrednej blízkosti pohrebiska jestvovali totiž už v praveku solné bane. Horotvorné procesy vytlačili soľ z dna niekdajších morí na povrch, kde sa rýchle rozpúšťala až do chvíle, kým sa na nej nevytvorila ochranná vrstva zeminy hrubá od štyridsať do šesťdesiat metrov. Ľudia sa k hlbinej soli prekopali v 13. - 12. storočí pred našim letopočtom (bližšie k povrchu ju ťažili určite oveľa skôr), postupne prenikli až do hĺbky 350 metrov. Za štyri stáročia vybudovali takmer štyri kilometre štôlní s celkovou výmerou vyše sedem hektárov, ba možno aj viac. Kamenná soľ je pod obrovským tlakom nadložia plastická, mnohé štôlne a šachty čas pravdepodobne navždy uzavrel, aj tak si však možno predstaviť nekonečné množstvo soli, ktoré premenené na obchodný artikel prinieslo majiteľom obrovské bohatstvo. Soli bolo málo, hallstattské bane sú najstarším dokladom o jej ťažbe,

Pohreb pod mohylou na kresbe z 19. storočia

Halštatská mohyla na romantickej kresbe z 19. storočia

Rozvinutá výzdoba zo situly objavenej v Kuffeme v Rakúsku predstavuje jedinečný pohľad na slávnosť v staršej dobe železnej

Amfora s býčími rohmi z Nových Košarisk

zásobovali široké okolie, lebo soľ je nenahraditeľnou zložkou potravy, deficitnou najmä od chvíle, keď obilniny začali vytláčať mäso, čím sa v potrave neželateľne znížil prirodzený zdroj minerálov.

Soľ sa používala nielen na dochucovanie jedla, má aj výborné konzervačné vlastnosti, a práve tým až zázračne poslúžila archeológom. Dokonale totiž zakonzervovala predmety z netrvácneho materiálu - drevo, kožušiny, kožu, vlnu. V baniach sa našli mechy (krošne) z krásne vypracovanej hovädzej kože spevnenej drevenými lištami. V každom sa dalo vyniesť na povrch asi 45 kilogramov soli. Jedinečné sú banícke kožušinové čapice - ploché, ale aj špicaté, „fírgické“, ktoré sme spomínali v kapitole Tajomstvo molpírskeho démona. Našli sa drevené nádoby, facke, kladivá, dokonca aj mŕtvi ľudia. Taký bol napríklad údajne dokonale zakonzervovaný mŕtvy baník objavený v roku 1734. Čo sa s ním stalo, nevedno, asi ho pochovali pri múre cintorína medzi samovrahnami, lebo hoci v tom čase bol pravek ešte neznámou vecou, vytušili, že išlo o pohana. Z roku 1573 jestvuje zápis o objave iného baníka. Mal vraj trochu sploštené, ale inak výborne zachované telo, vlasy, fúzy, odev, topánky, drevený kopáč. Ako raritu ho vyložili pred kostolom, ale po čase očervenel, rozpadal sa, a tak aj jeho kamsi pochovali. Dá sa predpokladať, že sa našlo viacero mŕtvych baníkov bez toho, aby nález niekto zaznamenal, a ďalší zrejme ešte odpočívajú kdesi v bani. Bolo to nebezpečné zamestnanie, zistilo sa, že prinajmenšom tri banské revíry pravekí baníci opustili pravdepodobne vo chvíli, keď do nich vnikla voda. Dokazuje to naplavená hlina a zvyšky rastlín objavené hlboko pod zemou.

Náleziská v okolí Hallstattu sú slávne, významné, a najmä prvé, čím - ako sme si už povedali - ponúkli histórii názov pre jej novú, dovtedy neznámu kapitolu, staršiu dobu železnú, halštat, čo nie je bezvýznamná epizóda, ale historický prelom. Akoby sa v tom čase potočil svet. Odrazu prestalo platiť slávne „ex Oriente lux“, „z Východu prišlo svetlo“, lebo nové kultúry neprišli z Východu, tak ako to bolo doteraz, ale zo Západu. Má to zložité dôvody. Na príčine je predovšetkým samo železo, podľa svedectva Ovídia najhorší, lacný kov, ktorý sa v širšej miere používal v siedmom storočí pred našim letopočtom, spočiatku možno naozaj ešte ako „svetlo z Východu“, rozhodne však nie najhorší a najlacnejší kov. Presne naopak, slúžil na výrobu šperkov a ďalších drobnejších vzácnych predmetov (viac v knihe Stopy dávnej minulosti 1, Slovensko v praveku). Iba vtedy, keď sa vyriešili technologické problémy

Ramsauerov spolupracovník
Isidor Engl vytvoril
z dokumentárnych obrázkov
nádhernú sériu žánrových
akvarelov

Jindřich Wankel v čase, keď predával svoju zbierku

Býček, ktorý dal jaskyni slávne meno

spojené s jeho výrobou, začala sa nová halštatská doba v plnom zmysle slova. Ložiská železných rúd boli po celom svete, železo sa dalo vyrábať prakticky všade, rýchle sa rozšírilo, stalo sa materiálom vhodným na výrobu dokonalých, dostatočne tvrdých a relatívne lacných nástrojov i zbraní, ktoré potom zapríčinili jeho zlú povesť. Ešte dlho si udržiavalo vysokú cenu ako výrobok majstrov, ktorí si strážili svoje tajomstvo, pripisovali sa mu nadprirodzené vlastnosti, hutnícke a kováčske dielne boli magickým miestom, no železo predovšetkým rozdelilo ľudstvo, zvýšilo počet tých, ktorí si mohli dovoliť za pomoci nového kovu ovládať svojich súkmeňovcov.

Svoju úlohu zohrali aj historické príčiny, veľké sťahovanie národov (opäť treba pripomenúť prvý zväzok Stôp dávnej minulosti, Slovensko v praveku, kapitulu Debora z Dedinky), nápor morských národov, víťazstvo Grékov, ktorí prevrstvili orientálne tradície; to všetko spôsobilo, že dejiny Európy sa do značnej miery stávajú dejinami sveta.

Prejavil sa aj tlak východných nomádov. Niekedy sa predpokladá, že kniežací charakter halštatu (organizácia spoločnosti do podoby, v ktorej je schopná zhromaždiť stále vojsko na obranu, ale aj na útok) je reakciou na vpády kočovníkov z juhovýchodu. Kôň, bojový voz, nadradenosť vládcov, obrovské mohyly, kamenné hrobky, mŕtvoly na vozoch, šperky, zbrane, kráľovské dvory, vonkajší lesk, umelci, odborníci, kováči, iste aj herci a básnici, to všetko zažiarilo nielen vo vzdialených Mykénach, Tróji a v ďalších stredomorských centrách, ale aj v našom nehomérskom prostredí, v našich dejinách, ktoré, pravda, nepoznáme z nádherných básnických opisov plnokrvných živých ľudí, ale zo zhrdzavených, napoly rozpadnutých trosiek, z kostí a popola.

Ešte šťastie, že jestvujú výnimky, ktoré žiaria aj po tisícročiach, čo uplynuli od ich času. Pamiatky objavené v Hallstatte očarili divákov na svetových výstavách vo Viedni v roku 1873 a o päť rokov nato aj v Paríži. Neboli však jediné, návštevníci (a do Paríža ich prišlo 16 miliónov) mohli obdivovať aj jedinečné objavy z moravskej jaskyne Býčí skála. O svetovú slávu tohto miesta sa postaral český lekár a archeológ (neskôr známy ako „otec moravskej prehistórie“) Jindřich Wankel azda aj tým, že ho obdaril dramatickým príbehom:

„Dlouhý a slavnostní průvod se pohyboval údolím, pomalu táhl neupravenou cestou, až dosáhl jeskyně. Byl to pohřební průvod. Na dřevěném voze okutém bronzovým plechem a železem, taženém dvěma oři, ležela mrtvola. Následovali ozbrojení muži, kteří ve svém středu vedli četné ženy a dívky. By-

ly krásné, mladé, v drahocenném oděvu, ozdobeny pestrými perlami ze skla a jantaru, se zlatými a bronzovými šperky; bohatý vlas byl vtěsnán do zlatých spon, na rameni se skvěla spona třpytící se zlatem a paže i nohy byly obepjaty zlatými a bronzovými náramky a kruhy. Truchlivě vykračovaly a sledovalo je velké množství lidí se zásobou obilí, s obětními nádobami a se zvířaty určenými k porážce, aby dali plody polní práce a hospodářství milovanému náčelníkovi do hrobu. Před jeskyní se průvod zastavil. V Předsíni, magicky osvětlené spore vnikajícím denním světlem, byla přichystaná hranice polen a vedle ní kamenný oltář, pak byla mrtvola i s vozem položena na hranici, která byla podpálena. Oheň s praskotem vzplanul a osvětlil tmavou jeskyni téměř denním jasem; osvětloval hrůzoplnou scénu, která nyní následovala.

Ženy s čeledí byly zavlčeny dovnitř, zbaveny svých ozdob a usmrčeny, některým byly useknuty ruce, jiným rozřaty hlavy a vraždilo se neúnavně, dokud nebyly úplně všechny oběti zabity; i koně byli rozsekáni na kusy a jejich údy rozsety po jeskyni. Nádoby s obětními dary byly navršeny na jednu hromadu a na vše bylo rozestřeno zuhelnatělé obilí. Když bylo po pohřební hostině, navalilo množství lidu obrovské balvany na mrtvoly i na celou předsíň jeskyně a nasypalo na ně šterk s pískem, aby bylo posvátné místo uchráněno před zneuctěním a byly zastřeny stopy po pohřbu; spolu s tím byly také zasypány stopy po bývalé kovárně. Byl to pohřeb náčelníka, jež musely jako v zemi Skytů následovat do hrobu i jeho ženy, čeleď a koně. Vzpomínka na tento příšerný pohřeb se uchovala jistě velmi dlouho; naznačují to chmurné pověsti o slavnostních průvodech a podobné jiné, které ještě dnes kolují mezi lidem. Místo však zůstalo posvátné a mýty je zasvětily bohu Svantovítovi, jemuž - jak se praví - byly přinášeny lidské oběti."

(Wankel svoj článok napísal po nemecky v roku 1882, do modernej češtiny ho v roku 1988 preložil A. Grolich so spolupracovníkmi.)

Je to pôsobivé, takmer básnické rozprávanie, ktoré má vlastnú predhistóriu.

V jaskyni Býčí skála na juhu Moravského krasu sa mnoho rokov ťažil na-plavený piesok pre potreby huty v neďalekom Adamove. Všeličo sa pritom vykopalo: popol, drevené uhlie, črepy, kusy bronzu. Keď sa to dozvedel Jindřich Wankel, rozhodol sa, že jaskyňu preskúma. V roku 1869 dal vykopať hlboké sondy v tzv. Předsieni, prednom priestore jaskyne, kam prenikalo aj denné svetlo, nenašiel však nič, čo by stálo za pozornosť, preto finančne nákladnú prácu prerušil.

Bronzová násada z jaskyne Býčí skála označovaná ako žezlo

Slávny bedrový záves z jaskyne Býčí skála, v skutočnosti spojenie časti prsného panciera a závesku z konského postroja

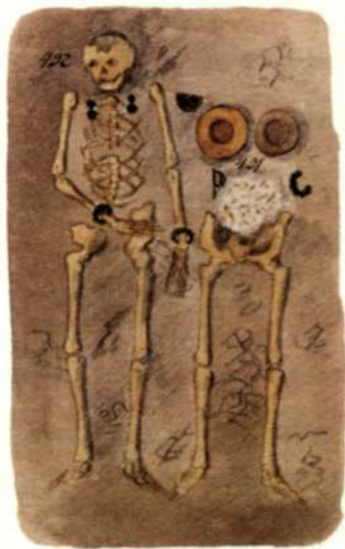

Podivná kravička z Chorvátskeho Grobu,
aj v tomto prípade náboženský symbol

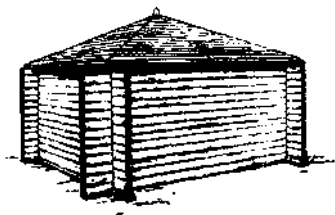
O krátky čas vošli do jaskyne dvaja študenti, bratanci Gustáv a Arnošt Feklovci, a v piesčitých naplaveninách objavili v rozbitej nádobe nádhernú figúrku bronzového býčka obalenú zuhoľhateným prosom. Keď sa Wankel o tri roky neskôr dozvedel o ich objave, začal znovu kopáť a výsledok bol ohromujúci.

Súhlas na výskum získal od kniežaťa Jana Lichtenštejna, majiteľa panstva, ktorý dal Wanklovi k dispozícii aj baníkov s podmienkou, že ak sa pri výkopoch nájde zlato, Wankel mu ho odovzdá. Keď z jaskyne vyvozili pieskové a štrkové náplavy, narazili na umelo navýšený zával balvanov. Odstránili aj ten a pod ním objavili dve obrovské žiaroviská s hrubou vrstvou dreveného uhlia a zuhoľhateného prosa na udupanej hline. V neznámom čase tu horiel obrovský oheň; balvany, čo doň napadali, vypálil na vápno, ktoré všetko skulo do takmer jednoliatej hmoty. Menšie žiarovisko meralo tridsať, väčšie sto metrov štvorcových. V popole prvého žiaroviska ležali dve sekery, dláto, sklené perly a črepy z veľkých keramických nádob. Na tom mieste našli študenti už spomenutého býčka, ktorý dal jaskyni meno. Na druhom žiarovisku sa našli vo vápne zatavené zvyšky voza a na nich napoly zuhoľhatené, napoly zväpnené kosti človeka, Wanklom spomínaného „milovaného náčelníka“. V popole ležali črepy, zvieracie a ľudské kosti a na okraji zhoreniska zvyšky čohosi, čo Wankel považoval za tkaninu. Videlo sa mu, že v jednom zámotku bola časť ľudského tela, možno srdce. Vedľa ohniska ležali bronzové a zlaté šperky, sklené a jantárové perly, železné obruče a kovania z ďalších vozov.

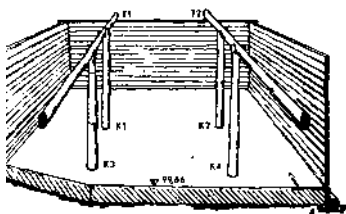
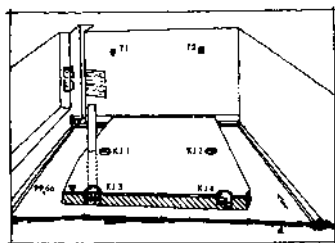
Neďaleko žiaroviska bol kus zeme vydláždený plochými kamennými doskami. Boli na nich porozhadzované kosti zvierat a ľudí, spálené drevo a obilie, kostra brava a vedľa neho mladý muž. Na dvoch kameňoch položená kamenná doska vytvárala oltár a na ňom zasypané obilím ležali dve odťaté ženské ruky, ozdobené bronzovými a zlatými prsteňmi a náramkami. Vedľa rúk bola polovica lebky. Pri stene jaskyne stáli bronzové nádoby naplnené obilím a v jednej z nádob ďalšia lebka, upravená ako pohár s prosom. Všade ležali rozbité hlinené nádoby (ich počet sa odhaduje na dvesto) a na podlahe štyridsať ľudských kostí v najrôznejších polohách, pohádzané jedna cez druhú, s roztiahnutými rukami a neprirodzené skrčenými nohami. Jedna z kostí patrila mladej žene, ktorá mala pod hlavou rozlámanú zlatú čelenku. Objaviteľom pripadala ako koruna, preto o nebohej začali hovoriť ako o princeznej. Na jej tele ležal muž s pancierom, ktorý mal rozdrvenú hlavu a bedrá a nohy

Hallstattské akvarely
Isidora Engla

Halštatské mohyly z bratislavských predmestí predstavujú impozantné stavebné dielo. Niektoré z nich skrývali stavby, pohrebne komory, domy mŕtvych, ktoré napodobňovali príbytky živých ľudí, nezaostávajúc za nimi ani v rozmeroch, ani v prepychovom zariadení interiéru. Medzi najvýznamnejšie objavy spod mohýl v Nových Košariskách patria rekonštrukcie týchto domov aj s dômyselným konštrukčným dielom tesárov zo staršej doby železnej

zavalené mŕtvym koňom. Niektorým z mŕtvych chýbala hlava, iným ruky alebo nohy. Boli to zväčša mladé ženy, niektoré nemali viac ako 12 - 15 rokov. Iba päť kostier bolo mužských. Na zemi ležali dve konské kostry bez hlavy a končatín a naokolo pestrá zmes šperkov a ozdôb zo zlata a bronzu. Ležali na kôpkach, tak ako ich postŕhali zo živých alebo mŕtvych tiel. Objavené pamiatky pochádzali zo všetkých svetových strán, mali svoj pôvod v oblasti Hallstattu, bronzové panciere z plieškov a krúžkov boli z Talianska, bronzová prilba z Grécka, nám už dobre známy býček z Blízkeho východu (možno z Egypta), jantár zo severu, z prostredia lužickej kultúry.

Žiaroviská neboli jediným objavom, v zadnej časti jaskyne bola kováčňa a dielňa na tepanie bronzu, ako dokazovali kusy surového železa, hrivny, veľké kladivá, kliešte, klíny, kovotepecké nože, kosáky, tyčinky, kadluby, bronzové plechy a pliešky.

To všetko pochopil Wankel ako svedectvo o krvavom pohrebnom obrade usporiadanom na počesť všemocného kniežaťa, za ktorým museli ísť do hrobu desiatky živých ľudí, prevažne jeho žien. Podľa zvyku tých čias pripísal krvavý obrad najprv Bojom, neskôr Slovanom, ktorí sa vraj inšpirovali pohrebným rituálom Skýtov. A práve táto hypotéza sa čoskoro stala kameňom úrazu. Ľudožrútsky rituál na kamennom dláždení, štvrtenie nielen zvierat, ale aj ľudí, to veľmi nezapadalo do vtedajšej predstavy o holubičej povahe Slovanov, a tak už Wanklova dcéra Vlasta a jej manžel J. Havelka začali presadzovať predstavu nie o pohrebe, ale krvavej medzirodovej vojne. Objavy v jaskyni Býčí skála sa stali senzáciou a sú ňou dodnes. Do diskusie sa zapájali moravskí a českí historici viacerých generácií, Býčí skála sa premenila na jeden zo základných kameňov moravského praveku. Hovorilo sa o povraždených utečencoch, prospektoroch, obchodníkoch. Nielen Wankel, aj ďalší bádatelia ponúkali príbehy. Napríklad tento: rodiny vraj ktosi vyvraždil za neprítomnosti manželov, a tí po návrate hlboko zarmútení miesto tragédie pietne upravili. Niektorí vedci presadzovali predstavu o obetisku, pohrebisku, iní o nešťastí pri náhodnom výbuchu obilného prachu, o skutku zo zúfalstva, o kruto povraždených obetiach útoku Skýtov (v jaskyni sa našli „skýtske“ strelky a na niektorých kostrách bolo vraj vidno stopy po šípoch) a jestvujú azda aj ďalšie verzie.

Lenže nešlo o príbeh, postupne sa čoraz jasnejšie ukazovalo, že niektoré Wanklove závery boli predčasné. Pravda, ťažko ho kontrolovať, nevedol si nálezový denník, o svojom objave nenapísal knihu, hoci sa na ňu chystal, väčšia časť

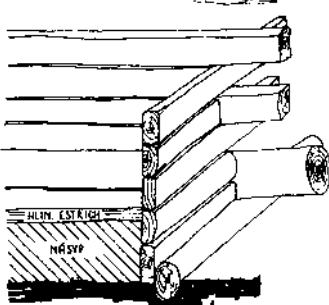
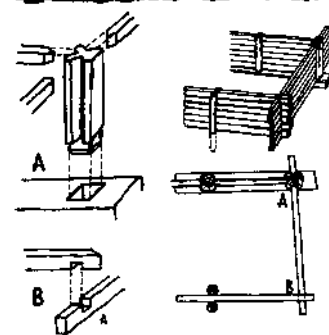
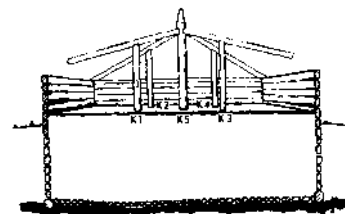
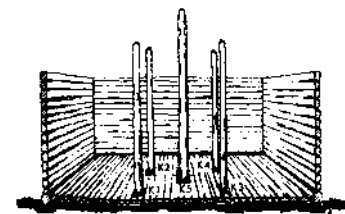
zlatých predmetov zmizla (zrejme ich dostal knieža Lichtenštejn a dnes sú na neznámom mieste), navyše Wankel svoju zbierku v roku 1883 predal za 12 000 zlatých do Viedne, kde je dodnes (a skúma sa v rakúsko-českej spolupráci).

Geológovia skonštatovali, že Wankel sa mýlil hneď v základe, údajný vápenný pancier z prepálených balvanov sú v skutočnosti minerálne usadeniny, sinter. Pochybnosti napríklad vyvoláva aj predstava o obrovskej pohrebnej vatre, v takej by vraj telo aj voz úplne zhoreli. Jedni teda tvrdia, že išlo o drevenú hrobku, na ktorú sa zrútili balvany a ochránili jej vnútro od najväčšej horúčavy, iní uvažujú o jaskynnej mohyle, lebo mohyly sú typické pre túto časť histórie, a hovorí sa aj o tom, že menšie žiarovisko sú vlastne stopy po kovárskej dielni.

Najväčšmi však utrpela Wanklova predstava o zástupe mladých krásnych žien. Hoci antropológovia majú k dispozícii len zlomok z objavených ľudských kostí, najmä lebky (ostatok dal Wankel azda pochovať), aj tak zistili, že išlo predovšetkým o mužské kostry vo veku od 34 do 40 rokov, kostra mladšej dvadsať- až tridsaťročnej ženy sa našla len jediná, niekoľko žien malo 40 až 50 rokov, jedna dokonca 50 až 60 rokov. Nemalú časť mŕtvych tvorili deti s nezistiteľným pohlavím. Ani čaša vyrobená z lebky nejestvovala, mŕtva žena so zlatou čelenkou pod hlavou vznikla spojením dvoch tiel, odťaté ruky s náramkami patrili súčasnému ľuďom (je pravdepodobné, že Wankel mladšími kosťami z výstavných dôvodov nahradil poškodené originály) a vedľa nich ležiaca lebka nebola preseknutá.

Pochybnosti zašli tak ďaleko, že niektorí archeológovia sa vzdali predstavy o náčelníkovi a tvrdili, že išlo o pohreb ženy, kňažky, čo je mimoriadne zaujímavé najmä v súvislosti s molpírsym démonom, ktorý je súčasníkom mŕtvych z jaskyne Býčí skála, či už v nej ležal náčelník, alebo kňažka. Obidve náleziská patria do halštatu, do východohalštatskej kultúry, Býčí skála do jednej z jej odnoží - horákovskej kultúry, Molpír do príbuznej kalenderberskej kultúry.

Prívlastok halštatský si vyžaduje vysvetlenie. Názov doba halštatská používajú archeológovia ako označenie pre celé časové obdobie, pre staršiu dobu železnú; halštatská kultúra je len jedna z kultúr staršej doby železnej. Delí sa na západnú a východnú. Do východnej patrí nielen Býčí skála a Molpír, ale aj halštatské náleziská z Bratislavy a jej okolia, ďalšia kapitola slovenského staroveku.

Halštatské pamiatky sa v Bratislave našli na viacerých miestach. Boli to, pravda, len náhodné objavy - napríklad v bývalej Haithovej tehelni medzi Trnávkou a letiskom, pri Kostole sv. Trojice na Župnom námestí, na Panenskej ulici, v Rusovciach (štyri hroby zo zničeného pohrebiska). Významné boli objavy, ku ktorým dospel systematický archeologický výskum Bratislavského hradu. Neuveriteľnou náhodou sa v obstavanom priestore pivnice severovýchodnej veže zachovali zvyšky neveľkého domu. Bol to malý zázrak, že na malom priestore pod štyri metre hrubým násypom zostal dom so zachovaným pôdorysom, ohniskom a desiatimi hlinenými nádobami. Postavili ho priamo na hradnej skale, do ktorej vysekali základy, a tak mu od severu poskytli prirodzenú ochranu skalnej vyvýšeniny. Bol postavený veľmi starostlivo, o čom svedčí aj do kameňa vysekaný žliabok na odvádzanie dažďovej vody. Podlahu mal vysypanú pieskom a vykuroval sa otvoreným ohniskom. Dym unikal cez sedlovú strechu, z ktorej zostala už len jamka podporného kola. Z črepov sa podarilo zrekonštruovať veľkú, tuhou leštenú amforu s tenkými stenami, ozdobenú žliabkami a vpichmi, ako aj ďalšie jednoduchšie nádoby. No nielen to. Asi v tridsaťmetrovej vzdialenosti sa našiel ďalší dom a rozptýlené stopy po živote v staršej železnej dobe boli takmer všade. Nástoľčivo naznačovali jestvovanie niečoho veľkého a významného. Vedúca archeologického výskumu Bratislavského hradu Tatiana Štefanovičová o tom napísala:

„Rozsiahle stavebné úpravy zničili ďalšie objekty. Možno sa len domnievať, že zničili aj opevnenie, ktoré na tejto vyvýšenine môžeme najpravdepodobnejšie predpokladať.“

A o niečo ďalej:

„Na základe malého zachráneného torza sídliska nemožno bližšie určiť jeho charakter, možno len predpokladať z pomernej hustoty kalenderberského osídlenia na území Bratislavy a okolia, že výšinné sídlisko mohlo zohrať v tej dobe dôležitú úlohu.“

Nádherná séria pohrebných
nádob z nálezísk v okolí
Bratislavy

Pod dôležitou úlohou azda myslela kmeňové stredisko s vyčleneným remeslom, delbou práce, spoločenskou diferenciáciou, výmenou, správnu, vojenskou i náboženskou funkciou, tak ako sme to videli na Molpíre, pravda, objavené v prostredí veľkého mesta, ktoré svoju minulosť prevrstvilo a ničilo mnohonásobne opakovanou výstavbou. Možno však nezmizla úplne. Jestvuje aspoň nepriamy dôkaz o existencii bratislavského kniežacieho centra, a tým sú mohyly v bezprostrednom okolí mesta. Nevytvárajú mohylové polia so stovkou mohýl tak ako v Rakúsku a Maďarsku, ale napriek tomu ide o pozoruhodné pamätníky. Niektoré sú ešte aj dnes vysoké takmer päť metrov. V plochom teréne Podunajskej nížiny na východ od Bratislavy pôsobia takmer monumentálne. Napríklad v Dedinke pri Dunaji (Nová Dedinka) navŕšili takú veľkú mohylu, že na nej v stredoveku postavili kostolík, aby ho ochránili pred povodňami. Na stavbu mohyly pri Nových Košariskách potrebovali toľko materiálu, že na ploche veľkej asi štvorcový kilometer vykopali všetku zem až po štrkový podklad, takže tam - v duchu známeho príslovia - dodnes tráva nerastie.

Juhozápadné Slovensko je bohaté na mohylníky, nachádzajú sa v Nových Košariskách, v Chorvátskom Grobe, Dedinke pri Dunaji, Dolných Janíkoch, Moste na Ostrove, ďalšie sú v Čukárskej Pake, Kvetoslavove, Pustých Úľanoch, Reci, Šamoríne, Turni, Smoleniciach a v Plaveckom Mikuláši. Ako vidno, najviac ich je v bezprostrednej blízkosti Bratislavy, azda v súvislosti s predpokladaným hradiskom na hradnom kopci.

Ich archeologický výskum podnietilo sústavné rozorávanie. Trval niekoľko rokov a najväčší rozsah nadobudol v Nových Košariskách (dnes časť Dunajskej Lužnej) medzi Malým Dunajom a hlavným tokom, asi šesťdesiat kilometrov od mestského centra. Novokošarištianske mohyly boli vysoké asi tri metre a miestni obyvatelia im pripisujú turecký pôvod. Jednej zo skupín dominuje mohyla vysoká štyri a pol metra s priemerom základovej pätky okolo šesťdesiat metrov. Naproti tomu niektoré mohyly ani nevidno, sú celkom rozorané.

Kožené krošne z Hallstattu na vynášanie soli z bane. Sol' ich dokonale zakonzervovala a premenila na múzejný exponát

Amfora z Nových Košarísk

Lovecká scéna

Homérske scény z Nových Košarísk

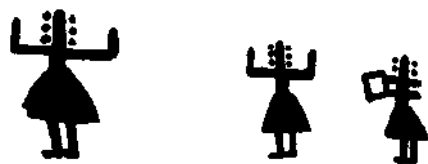
Výskum, ktorý viedla Magda Pichlerová, sa zameriaval na halštatské pamiatky, ale objavil pritom pozoruhodnú škálu ľudského osídlenia. V mohylách sa zachovali stopy po živote Keltov a Veľkomoravanov. V plášti jednej mohyly ležali tri kostry, jedna s bronzovou strelkou v nohe. V bezprostrednej blízkosti mŕtvych tiel bola detská kostrička bez milodarov. Asi o pol kilometra ďalej sa našlo sídlisko z doby bronzovej a priamo pod jednou z mohýl niekoľko kostrových a jeden žiarový hrob zo strednej doby bronzovej. Zvyšky ďalších hrobov boli roztrúsené v plášti mohyly, tak ako sa pri stavbe mohyly zničilo staršie pohrebisko. Ani pod mohylou však nebola sterilná pôda, ale zvyšky osídlenia z medenej doby. Eneolit, bronz, halštát, latén, Veľká Morava, spolu 3 000 rokov života na niekoľkých ároch skúmaného priestoru... To je azda dosť na konštatovanie, že Žitný ostrov, ktorý historici dlho považovali za neobývateľný, ponúkal výhodné životné podmienky.

Halštatské mohyly sú učebnicou dejepisu. Ako stavby majú svoj vzor na juhovýchode, pravda, tam sa stavali na ochranu mŕtvych tiel, kým u nás, podľa domácich tradícií, ktoré siahajú až do mladšej doby bronzovej, nebohých spopolňovali. Iba v najmladších mohylách sa pod násypmi našli ľudské kostry, ktoré archeológovia považujú za predzvesť príchodu Keltov.

Na stavbu mohýl bolo treba vynaložiť obrovskú prácu, sú teda výsadou bohatých, svedectvom o hlbokých spoločenských rozdieloch. Mohyly z Nových Košarísk neboli výnimkou.

Pod prvou skúmanou mohylou ležal hrob na úrovni niekdajšieho terénu, podsýpaný štrkom a žltým pieskom. Okolo hrobu stálo dvadsaťpäť nádob. Našli sa aj kosti z pohrebného karu, ale sám hrob bol prázdny, neboli v ňom ani najmenšie zvyšky ľudských kostí. Azda teda išlo o symbolický pohreb, vykonaný so všetkou dôkladnosťou, možno aj s ľudskou obetou (nad hrobom sa našla detská kostrička).

Výskum inej mohyly sa odohrával za takmer groteskných okolností. Na dne drevenej komory ležali semená lúčnych kvetov. Pôsobili ako kvetinový dar, čo by bola rarita; pravda, v takom prípade by pozostalí museli do hrobu položiť odkvitnuté kvety, a to nedávalo zmysel. Napokon sa zaujímavý prípad vysvetlil činnosťou škrekča: prehrabal sa do hrobu ešte pred nasýpaním mohyly a spravil si v ňom zásobáreň, od ktorej ho potom odrezali masívnym násypom a tak vytvorili archeologickú záhadu.

Tri ženy z janicej amfory

a jeden muž, ktorý vedie koňa a nijako sa netají svojím mužstvom

Hrob v tejto mohyle bol mimoriadne bohatý: okolo prepálených ľudských aj zvieracích kostí bolo tridsaťdeväť nádob, železná a bronzová ihlica, vaječné škrupiny (vajciam ako symbolu zrodu živého zo zdanlivo neživého sa od nepamäti prikladal magický zmysel) a zvyšky z karu: kosti z ošípanej, zajaca, ovce, hovädzieho dobytká, kozy, psa, ryby, husi a kačky.

Prepálené ľudské kostičky ležali na troch kôpkach pri stene drevenej hrobky veľkej ako obytná izba. Je zaujímavé, že prepálené kostičky ležali spolu s hrčou roztaveného bronzu a črepmi z rozbitých nádob aj nad komorou. Ktovie, či tu nepochovali viac ľudí odrazu.

Drevená komora v susednej mohyle bola vysoká dva metre a veľká ako izba (vyše osemnásť štvorcových metrov), mala ihlanovitú strechu a podobu zrubu, budovaného veľmi dômyselne bez použitia klincov. Steny a drevená dlážka boli vymazané hlinou.

Pozoruhodné nálezy pochádzajú aj z ďalších mohýl: hrobová komora obložená kožou (možno kožušinami), obetované dieťa, rekordný počet - osemdesiatjeden nádob, nádoby zdobené rohmi a iná nádoba, z ktorej vyčnievali hlinené ruky v obetnom geste. Keramika z Nových Košarísk akoby nás prenášala do iného sveta, ale aj do iného dejepisu. Zvyčajný popol, črepy a skorodované predmety nahradila plnokrvnou, už takmer homérskou historickou lekciou. Niektoré vázy boli totiž vyzdobené maľbou pohrebného ceremonálu.

Jedna z nich zobrazovala býka, jazdca, zápasníkov (možno aj tanečníkov), šamana (šamana v sukniach, teda ženu, tak ako je ženou aj molpírsky démon) a kráčajúceho človeka držiaceho v rukách obdĺžnikový predmet, ktorý sa považuje za hudobný nástroj podobný na lýru.

Žena v adoračnom geste, šamanka v sukniach je namaľovaná aj na druhej nádobe. V ústrety jej kráča človek s lýrou, tentoraz jednoznačne chlap, ako dokladá jeho hrdo vztýčené mužstvo, vedľa neho dvojica zápasníkov (tanečníkov), muž s koňom a obďaleč stojace zviera, podľa chvosta možno pes.

To už nie je zvyčajný pravek, ale homérsky príbeh, rituál, ktorý sa ponáša na Patroklov pohreb opísaný v Iliade:

*Najsamprv pre rýchlych jazdcov predložil vznešenú cenu:
zajatú ženu, čo dobre sa vyznala v rozličných prácach,
okrem nej trojnožku s uchami, veľkú až dvadsaťdva meríc,
tomu, kto dobehne prvý...*

Šamanka v geste požehnania
alebo prosby

Slnecný motív

Amfora z Nových Košarísk

Ďalšia amfora z Janík

Žena na vrcholci jedle

Kozmický motív

Pre Homérov opis boja zápasníkov by mohla rytina z Nových Košarísk slúžiť ako ilustrácia:

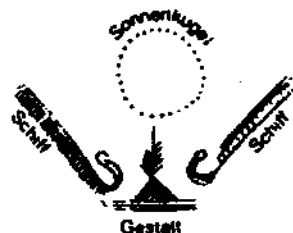
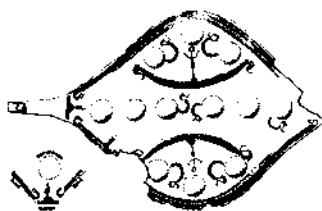
*Ked' sú už hotoví na boj a doprostred hľadiska zídu,
mocnými rukami chytia sa navzájom v náručie pevné.
Mocným zvieraním rúk im obidvom praskali chrčty,
ako ich ťahali tvrdo, a vlhký pot z tela im stekal.
Na rebrách, ako aj na pleciach všade im nabehli pruhy,
sfarbené červenou krvou, no oni stále a stále
túžili víťazstvo dobyť a získať tak trojnožku krásnu.*

Nové Košaríská nie sú jediným náleziskom mýtov zo staršej doby železnej. Etela Studeníková preskúmala rozsiahlu mohylu v Janíkoch. Bola ako malá pevnosť obkolesená priekopou. V hrobe pod mohylou ležali spálené kosti, ktoré podľa antropológa Milana Thurza patrili mladšiemu človeku (kosti ďalších dvoch ľudí sa našli v mohylovom zásype). Okolo hrobu bola uložená veľká kolekcia keramických nádob, najmä nádherných amfor. Niekoľko z nich sa podarilo zrekonštruovať; možno posúdiť ich krásu, no najmä zvláštnosť. Aj na nich sa totiž podarilo objaviť maľované postavy. Nie je to napokon v prostredí kalenderberskej kultúry celkom zvláštnosť, aj z iných nálezísk sú známe maľované scény lovu, obety, tkania, konského záprahu, žien so zdvihnutými rukami a podobne. Niekedy sú to len náznamy, schematizované motívy ľudí a zvierat, ktoré treba namáhavo dešifrovať.

Ústrednou postavou výzdoby janíckej amfory je žena v sukni s ramenami zdvihnutými v geste požehnania. Bodky okolo jej hlavy azda predstavujú šperky. Takmer rovnaká je aj druhá ženská postava, pravda, menšia.

Tretia žena je najmenšia a nesie pred sebou štvoruholníkový predmet, ktorý sme už určili ako lýrovitý nástroj. Nie je to jediný hudobný nástroj tých čias, známy je aj trúbkovitý nástroj podobný na grécky dvojité aulos, predchodcu klarinetu a hoboja. Mnohé naznačuje, že hudobná a tanečná produkcia bola nevyhnutnou súčasťou niektorých ceremónií tých čias.

O kus ďalej na porušenom vydutí amfory je namaľovaný muž, opäť nám už známy „malý muž s veľkou palicou". Zdá sa, že vedie koňa (je znázornený veľmi schematicky, hlava vyzerá ako špirálovitý háčik) s jazdcem v sedle. Na prvý pohľad to laik nepostrehne, určiť podobu tejto scény sa podarilo len

Slnečné motívy a strom s človekom na vrcholci na bronzovom kovaní opasku z Poľska

na základe analógií z iných nálezísk. A nie je ich málo. Ceremoniálne scény sú známe aj zo zahraničia, sú to nielen maľby na nádobách, v južnom Švédsku sú vyryté do skál, vyryté sú aj na bronzovom kovaní opasku objavenom v Poľsku.

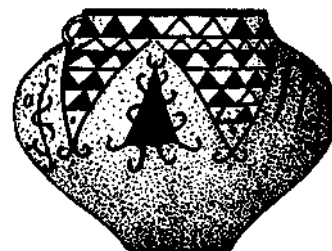
No v jednom smere sú Janíky unikátom. Na veľkom črepe z nádoby, z ktorej sa zvýšili len zlomky, je namaľovaná žena, ktorá stojí na vrcholci stromu. Má podobu jedle a vyrastá z trojuholníkového podstavca (azda to nie je náhoda, ak sa ponáša na podstavec nádoby s býčou hlavou z Nových Košarísk). Žena v sukni má ruky zdvihnuté v geste požehnania. Neďaleko sú namaľované vtáčiky. Spojenie ženy, stromu a slnečných vtáčikov bolo častým motívom tých čias (nikde inde sa však nezachoval v takej úplnosti ako v Taníkoch). Zrejme to nebude náhoda, skôr stvárnenie vtedy veľmi rozšíreného mytologického príbehu. Je veľká škoda, že obsah báje sa nikdy nedozvieme. Môžeme len hádať, či strom symbolizoval život, okolitý svet, poznanie alebo niečo celkom iné. Isté je, že niektoré stromy a nezriedka celé lesy sa považovali za posvätné.

Podobný strom ako v Janíkoch sa našiel aj na váze v Reci v mohyle, ktorú preskúmal Bohuslav Chropovský. Aj tu ktosi stojí na vrcholci stromu, ktorý akoby mal nohy. O kúsok ďalej sedí krásny vtáčik na päťuholníkovom podstavci, ktorý asi znázorňuje slnko. Zložitý ornament na inom mieste sa vykladá ako tancujúca žena.

Je to jednoducho úžasné. Malby spod halštatských mohýl sú novým a vzrušujúcim prvkom našich dejín. Azda významnejším prvkom, ako si vôbec vieme predstaviť. Motív slnka a vtáka vychádzal z tradícií doby bronzovej *, a naopak, „malý muž s veľkou palicou“ je už predzvesť novej viery a novej doby, s ktorou sa ešte len stretneme v ďalšom rozprávaní tejto knihy, napríklad v kapitole Lúka plná prekvapení.

Čo k tomu dodať? Azda stačí zopakovať, že šťastní sú tí, čo sa svoje dejiny môžu učiť z Homéra. Všetkým ostatným nezvyšuje iné, len porovnávať a premýšľať. S tým sa nedá nič robiť, ale aj tak celkom jasne vidno, že slovenský pravek má staroveké črty, ktorým chýba už len básnik a niekoľko krásnych riadkov.

* Viac sa o tom píše v knihe Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku) v kapitole Debora z Dedinky.

Amfora z Rece

Tancujúca žena

Strom z Rece s človekom na vrchole

Vtáčik na symbole Slnka

Sklené korále z pohrebiska v Palárikove

Sú také miesta, ktoré sa ponášajú na uzol, na zložitý uzol zviazaný z viacerých pradien, ktoré sa prepletajú, miešajú, vzájomne prekrývajú a zakrývajú; ťažko určiť, čo k čomu vlastne patrí. Je logické a normálne, ak je taký uzol spletený zo starších i mladších pradien, ale celkom jedinečné, ak sú to všetko pradená so zvláštnou vôňou.

A práve o tom je tento príbeh.

Už prešlo takmer päťdesiat rokov od chvíle, keď Jozef Paulík začal skúmať mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. * Boli to monumentálne stavby, ponúkli jedinečné objavy, aj keď ich ničil čas a vykrádači hrobov, ktorí sa prekopávali k pohrebným milodarom nezriedka obrovskej hodnoty. A ako inak, keď pod mohylami ležali najmocnejší a najvznešenejší ľudia, ktorých moc a bohatstvo, hoci už len v troskách, udivovali aj po tisícročiach. Každá nová mohyla sa menila na senzáciu, ale jedno miesto zavoňalo ešte čímsi navyše...

Vlastne ani neviem, čím zavoňalo, hovorí sa tomu „čosi medzi nebom a zemou“; zavoňalo jednou z tých vecí, ktoré možno len evidovať, vysvetliť ťažko, lebo sú zmesou vedeckého faktu a tušenia.

Roku 1972 prišla na rad mohyla v Palárikove v polohe Kopcová remíza. Stála na najvyššom mieste mierne vyvýšenej duny s rozlohou viac ako 13 árov, čo uprostred nížiny je už kopec. Na vrchole býval triangulačný bod (v čase výskumu už nejestvujúci), preto vieme celkom presne, že mohyla mala vrchol 119 metrov a sedem centimetrov nad hladinou mora. Darmo by sme ju však hľadali, niet po nej ani pamiatky. Dunu aj s mohylou odsúdili na smrť. Niekdajšiemu Jednotnému roľníckemu družstvu kopček zavadzal, a preto sa rozhodlo, že ho po skončení výskumu rozhrnú a zrovnajú.

Zvláštne. Niektorí ľudia si myslia, že ten kopček ani tak veľmi nezavadzal, aby ho bolo treba ničiť za veľa peňazí, mal však zlú povesť, a skôr tá ho zahubila...

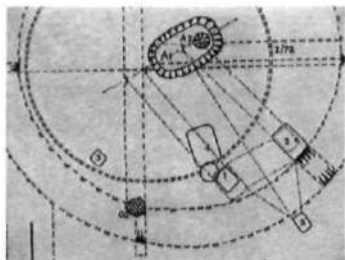
* Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku), Debora z Dedinky.

Bosorka z filmu Sabat bosoriek

Jozef Paulík

Plán výskumu

Mohyla počas výskumu

Mohyly už v čase medzi dvoma vojnami zameral Štefan Janšák. Pretože ju v čase stavby ohradili mohutnou priekopou, mohol zistiť celkom presne, že mala priemer 40 metrov. Z pôvodnej výšky možno aj desať metrov zostalo niečo vyše troch, a na každom metri bolo čosi nezvyčajné.

Nehlboko pod orniceou ležal hrnček hore dnom a pod ním husie vajce, neďaleko ohnisko sa zvyškami ľudskej lebky, črepy a ľudské kosti pomiešané so zvieracími.

O niečo hlbšie boli hroby z tureckých čias, ale aj lebky, ktoré ktosi oddeľil od tela.

Pod pamiatkami z tureckých vojen ležali tri keltské hroby, muža, ženy a dieťaťa, v takých zvláštnych súvislostiach, že si to vyžaduje osobitný rozbor, ale o tom až neskôr.

Celkom naspodku boli základy dvoch mohýl z mladšej doby bronzovej (nad staršou mohylou po istom čase navŕšili mladší mohylový plášť). Dve kolové jamky vykopané do pôvodného terénu naznačovali, že v mohyle bola drevená hrobka asi so sedlovou strechou.

A ešte jednu zvláštnosť objavil Jozef Paulík - stopy po obrovskom lieviku, cez ktorý sa pred tisícročiami do mohyly prekopali vykrádači hrobov a výlúpili jej obsah.

Celá mohyla bola záhadná, a to od samého začiatku. Nikto v nej neležal a nič v nej ani nebolo, nijaký popol, nijaké stopy po pohrebe, po spálenom tele, len zopár črepov, ktoré umožnili datovať stavbu mohyly na koniec 2. tisícročia pred našim letopočtom, približne do čias pred 3 200 rokmi, teda sto alebo dvesto rokov po skončení trójskej vojny.

To nie je len dátum, zdá sa, že história antického Grécka je jeden z kľúčov k našej záhade. Staré Grécko, ale aj staroveký Rím a ďalšie antické národy poznali takzvaný symbolický hrob, kenotaf, čo doslova znamená prázdny hrob, azda hrob veliteľa bojovej výpravy, ktorého telo zostalo kdesi v diaľke, človeka, ktorý sa utopil, stratil, stal sa obeťou divej zveri alebo zahynul iným podobným spôsobom.

Starí Gréci verili, že duše nepochovaných mŕtvych blúdia po svete a niekedy sa menia na zlých, nebezpečných démonov. Ak sa im chceme ubrániť, treba im vrátiť pokoj, ponúknuť aspoň symbolický hrob, primeraný významu mŕtveho bojovníka. A to je kenotaf. Často mohutný, ale bez nebožtíka. Pravda, zmysel mal iba vtedy, ak ho mŕtvy prijal. Preto po dokončení stavby po-

zvali nebohého do hrobu napríklad tak, že trikrát nahlas vyslovili jeho meno. Ak pozvanie prijal, bolo všetko v poriadku, ak nie, menil sa na prízrak, ktorý mohol škodiť živým.

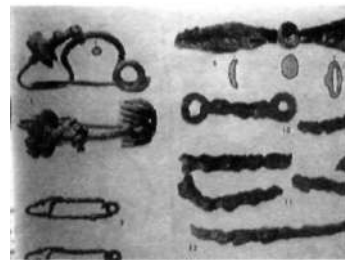
Slovo upír sa mi vidí trochu moderné, hoci upírov pozná mytológia aj veľmi starobyľných národov, ale mne priveľmi pripomína cicanie krvi, a v našom prípade ide skôr o... Pravda, to už sa budem opakovať: ... o veci „medzi nebom a zemou“, o veci, ktoré možno len evidovať, vysvetliť ťažko, lebo sú zmesou vedeckého faktu a tušenia...

Palárikovská mohyla predstavuje v našich podmienkach zatiaľ veľmi výnimočný jav. Na celom Slovensku sa našli len dve mohyly so symbolickým hrobom, v Cabaji-Čápore pri Nitre a v Palárikove. Už sme spomínali, že do palárikovskej mohyly vnikli zloději. Čo vzali, ťažko povedať, je pravda, že do symbolických hrobov sa mohli vkladať bohaté milodary, celé poklady, zarážajúca je však skôr skutočnosť, že do mohyly sa prekopali cez šachtu veľkú desaťkrát desať metrov. Na to museli vyhádať stovky kubíkov zeminy. To nevyzerá na obyčajných zlodějov, skôr išlo o manifestáciu sily, vojenskú pravu, ktorá prišla a kenotaf zničila. Azda ho chcela znesvätiť a mŕtveho potupiť, lebo keď nepriatelia odtiahli, ktosi mohylu obnovil, nebohého si udobril, vrátil mu miesto posledného odpočinku; ešte vždy bol zrejme veľmi nebezpečný.

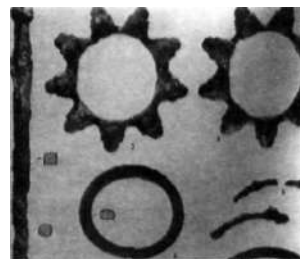
Možno bol nepochovaný mŕtvy významný hrdina, héros, taký významný, že aj jeho pamiatka musela mať veľkú cenu, ak sa o ňu bojovalo.

A možno to ani nebol bojovník. V staroveku boli mocní a významní aj kňazi a čarodejníci. Indickí, perzskí, chaldejskí a egyptskí kňazi boli kňazmi aj čarodejníkmi súčasne: vedeli chodiť vo vzduchu, kresť iskry z hviezd, zaháňať (alebo, naopak, privolať) ľadovec a búrky, predpovedať budúcnosť, zaklíňať ľudí na vlkov, svine, havrany, skaly, stromy, dokázali stiahnuť mesiac z neba, vyvolať mŕtvy z hrobu, nájsť ukryté a tajné veci, liečiť ťažké choroby alebo ich na ľudí uvažovať. A to nie sú výmysly. V Ríme vraj platil zákon (a vieme, že rímske právo je základom moderného práva), ktorý zakazoval vyvolávať búrky a ľadovec a rovnako preháňať obilie z cudzieho poľa na vlastné.

Je to celé veľmi zvláštne. V bronzovej dobe sa dejiny palárikovskej mohyly začali celkom nezvyčajnou situáciou, a tá sa potom v inej podobe niekoľko ráz opakovala. Akoby neznámi ľudia pred 3 200 rokmi určili tón, ktorého sa držali aj ich nasledovníci.

Predmety z doby laténskej

Keltské pamiatky (vľavo žezlo)

Zábery z nakrúcania filmu
Sabat bosoriek

Unikátne žezlo z keltského
hrobu

Takmer tisíc rokov sa nedialo nič, až potom prišli ľudia k mohyle po druhý raz. Boli to Kelti, prvý známy národ našich dejín, budú o nich hovoriť nasledujúce kapitoly, ale už teraz treba upozorniť, akým pozoruhodným spôsobom vošli do nášho rozprávania. Na úpätí mohyly vykopali tri veľké hrobové jamy, na dne dláždené drevom, a položili do nich muža, ženu a dieťa. Boli to zvláštne hroby pre zvláštnych ľudí. Mužovi dali do hrobu ženské šperky a žezlo, naozajstné, akoby z rozprávky vystrihnuté žezlo. Aj dieťa bohato obdarovali a obliekli do mužského odevu, do zmenšených mužských šiat. Celý hrob posypali kančím zubami. Ženský hrob ktosi vykradol, kostra bola rozhádzaná a rozhádzaná bola aj kostra dieťaťa, ktoré k nej uložili, preto bolo ťažko zistiť, či šlo o novorodenca, alebo o ešte nenarodené dieťa. Šperky zmizli, zostali len na odhodenom ramene, ale patina na ostatných kostiach dokazuje, že ich nebolo málo. V blízkosti hrobov sa nachádzala veľká oválna stupňovitá jama, ktorú Jozef Paulík trochu neurčito označil ako kultový objekt.

Celkom výnimočná bola poloha hrobov. Palárikovo je známe veľkým keltským pohrebiskom (budeme o ňom hovoriť v nasledujúcej kapitole), ale všetky hroby sú normálne, na rovine, iba tieto tri v starej mohyle, povýšené nad všetky ostatné. Jozef Paulík si preto myslí, že patrili keltským kňazom, druidom, druidskej rodine, na Slovensku zatiaľ jedinej.

Teda opäť antika, lebo z antických správ vieme, akí boli druidi mocní, významní, uctievaní, ako vedeli veštiť, čarovať. Starali sa nielen o bohoslužby, náboženské otázky a obety, mali aj súdnu právomoc. Ich rozsudky boli prísne. Kto sa im nepodrobil, toho vylúčili z účasti na obetných obradoch, čo sa rovnalo vyhnanstvu.

Na svoje povolanie sa pripravovali v špeciálnych niekoľkoročných učilištiach. Všetko sa učili naspamäť; robiť si poznámky (Kelti používali grécke písmo, ale poznali aj latinku) považovali za bohorúhačstvo. Učili o nesmrteľnosti duše, záhrobnom živote, uctievali mnohých bohov, niektorých dramatickým spôsobom. V posvätných bukových či dubových hájoch im obetovali nielen striebro, zlato, bronzové šperky a hľby vojrovej koristi, ale aj živý dobytok, niekedy dokonca aj ľudí. Najmä zločinci bývali vhodnou obetou, ak ich však nebolo, museli ísť na smrť nevinní. Topili ich vo veľkých kadiach, vešali na posvätné stromy alebo upaľovali (aj viacerých odrazu) vo velikánskych prútených košoch upletených do tvaru ľudskej postavy. Kelti verili v noc. Aj čas merali nocami a nie dňami, ich kruté obety a komplikované obrady mali preto dvojnásobne pôsobivú scéneriu.

Tri hroby v mohyle sú osobitne dôležité, otvárajú novú časť tejto knihy venovanú Keltom, dobe latinskej, ale ešte skôr, ako sa dostaneme k epoche, ktorá je zlomom v histórii Slovenska, dopovedzme si príbeh palárikovskej mohyly.

Prešlo takmer pol druhá tisícročia a na vrchole mohyly postavili akúsi neznámu murovanú vežu, strážny hrádok, a okolo pevnosti vykopali priekopu. Ťažko povedať, komu patrila, možno cisárovi a možno Turkom. Poznáme iba jej vek. Na dne malej zemnice sa našla minca Ferdinanda I. z roku 1557. Opäť sme teda v podivných časoch. Od bitky pri Moháči uplynulo ledva tridsať rokov. Pohanskí Turci obsadili Dolné Uhorsko, tisli sa na západ, na Viedeň, i na sever, na Slovensko, kde ich priťahovali bohaté banské mestá. Vládla neistota, bezprávie, zúfalstvo, čas ako stvorený pre lumpov, ale aj čertov a diablov a celú tú zvláštnu spoločnosť, ktorá vždy v ťažkých chvíľach sľubuje bezmocným ochranu. Ak sa v minulosti vravievalo „cuius regio, eius religio“ (koho panstvo, toho náboženstvo), tu azda platilo „nijaké panstvo, nijaké náboženstvo“.

Neďaleko veže stáli domce, v jednom veľká chlebová pec, azda pre celú posádku, pri domoch obilné jamy a neďaleko malý cintorín, ale nie zvyčajný cintorín, miesto posledného pokoja, naopak, cintorín-necintorín, doklad o krivde, surovosti, vraždách - zrejme nepotrestaných.

V jame pôvodne hlbokaj asi tri metre, ale už napoly zasypanej, uložili nehlboko pod povrchom telo mládenca, skôr dieťaťa ako muža. Ľavú ruku mal v ostrom uhle vykrútenú za chrbát. Hrdzavé pracký z dávno zotletého remeňa dokladali, že chlapca pred smrťou poviažali. Pri jeho tele ležal kamenný brúsny kotúč. Okolnosti pripúšťajú predpoklad, že to bol brusiarik, ktorého azda zavraždili a obetovali, uložili ho do starej obilnej jamy, možno s prosbou za bohatú úrodu.

No akáže to mohla byť prosba - šesťnásť storočí po Kristovom narodení zabiť chlapca? Komu ho obetovali? Kresťanskému Bohu celkom určite nie.

V tom čase sa tu museli odohrávať zvláštne, výnimočné, tajomné veci, naznačujú to rozbité poháre a kosti netopiera vo výklenku pivnice, no najmä ďalšia jama vykopaná do už zasypanej priekopy a v nej zvyšky rozštvrtených mŕtvol, rozbité ľudské lebky, posekané končatiny, zrejme vojakov, lebo medzi kosťami sa našli pracký z remeňa na upevnenie kordu a vojenský gombík.

No nielen to, v jame sa váľali aj rozsekané zvieracie kosti, zvyšky jedla. Neboli jedlom aj neznámi vojaci? Natrafil archeologický výskum na stopy po ľudozrútoch?

Minca Ferdinanda I.

Nákres jedného z podivných hrobov

Ľudské kosti so stopami po krájaní

Bosorky sa nesú na sabat na prasati

Zuby obesenca pomáhali pri čarovaní (Goyova karikatúra)

Ťažko povedať, čo sa tu odohralo. Cintorín-necintorín je prinajmenšom dokladom o čudnom vzťahu k mŕtvym. Boli to kruté vojnové časy, ale ešte aj čosi navyše, a čo to bolo, to nevieme povedať, možno len hádať, fantazírovať.

Najmladšiu časť podivnej histórie palárikovskej mohyly najlepšie charakterizuje jednoduchý objav. Už sme ho spomínali: hrnček obrátený hore dnom a pod ním vajce. Vaječnými škrupinami bolo vyplnené aj dno jednej z jám. Jednoduchý objav s hlbokým zmyslom. Hydina v hrobách mala od najstarších čias rituálny význam, a to nielen v praveku, sliepky sa kladli do hrobov ešte aj v novoveku. Podľa povery sa tým uzmierovali démoni, čierne sliepky a čierne kohúty mali odplátiť nečisté sily. A rovnako vajce, symbol vzkriesenia, zrodu živého z neživého. Vajíčka sa väčšinou nachádzajú v ženských hrobách, a niet sa čomu čudovať, ženy-bosorky sa s nečistou magiou spájali častejšie ako muži.

A nebola to vždy len nevinná mágia rozličných zarietavačiek a liečiteľiek chorých kráv. Na mohyle sa našiel malý cintorín z čias tak veľmi nedávnych, že na kostrách ešte viseli zdrapy šiat. Mŕtvych neuložili s úctou, aká im náleží, jedného nedbanlivo hodili do jamy, iný ležal dolu hlavou, ďalší mal odseknutú pravú nohu položenú vedľa tela, susedovi chýbala ruka, jeden z mŕtvych mal v ústach hrst uhlíkov, v niektorých hrobách ležali lebky, ku ktorým chýbali telá.

Bolo tam aj ohnisko a v ňom obhorené zvyšky lebiek a ďalšie ľudské kosti pomiešané s kosťami zvierat, jednoznačné svedectvo o ľudozrúťstve, v praveku bežnom, lenže náš cintorín pochádzal z novoveku...

Také veci sa mohli diať len pri čarodejníckych obradoch, sabate bosoriek, na stretnutí s diablom. Sabat bosoriek a ľudozrúti v Palárikove možno pred sto či dvesto rokmi, to je naozaj neuveriteľné!

Celé by to znelo priam fantasticky, keby nejestvovalo toľko nesporných faktov: prázdna mohyla, hroby druidov, zavraždený brusiarik, rozštvrtení vojaci, stopy po bosoráctve...

V čase, keď som pripravoval túto kapitolu, dostala sa mi do rúk kniha národopisných prác Jozefa Ľudovíta Holubyho, vzácneho človeka, evanjelického kňaza, botanika, etnografa, no najmä už nášho súčasníka. Holuby zomrel roku 1923, možno ešte žijú ľudia, ktorí ho osobne poznali. V Holubyho knihe je kapitola Čarodejníctvo, ľudová viera. Keď som ju začal čítať, až sa mi ne-

chcelo veriť: ľudové recepty, nad ktorými sa Holuby usmieva, ale aj pohoršuje, akoby boli vznikli na palárikovskej mohyle.

Holuby píše napríklad takto:

„Mám v rukách dve slovenské proti tým najrozmanitejším chorobám rozumné a nerozumné lieky radiace knižočky. Jedna je z roku 1793 v Trnave tlačená a nosí názov ‚Zelinkár; z veľkých zelinkárskych kníh witáhnutí‘.“

Niet pochybností, ide o známu knihu Juraja Fándlyho, o ktorej sa učia už školopovinné deti, Fándly ju celú asi nenapísal, v knihe figuruje len v „Predmluwe“, a aj to iba iniciálami „Tebe dobre pragíci G. F.“. Aj tak to bol trochu šok, keď som si prečítal o lieku „Proti nezzčazti, ináč Wredu“:

„... wezmi preparowané Kozti z hlawi Čloweka, ktorí násilnú Smrťú zemerel, a Srcó s Krčící, z Lastowički, dežd'owé Čerwíki, wlčé Gádra, páwowí Trus, a píwońkowi Koreń: spraw s toho wsseckého Prassek, a keď ťa má Nessčasti napadať, uží ho.“

Môj šok zrejme nebol namieste, Fándly bol síce osvietenec katolícky kňaz, ktorý sa navyše značne idealizuje (moderné vydanie Zelinkára z roku 1978, už podpísané plným menom, podobné rady neuvádza), ale jeho práca je knihou ľudového liečiteľstva, a tak síce radí najmä bylinky „z veľkých zelinkárskych kníh witáhnuté“, ale nevyhýba sa ani iným prostriedkom (napríklad rozdrveným kostiam psa). Napokon, Zelinkár má vyše dvesto rokov, svet sa odvtedy zázračne menil (isteže nielen k lepšiemu), a tak aj Fándlyho rady možno vziať ako inšpiráciu do príbehu palárikovskej mohyly.

Holuby napokon uvádza aj ďalšie, z dnešného hľadiska rovnako absurdné recepty. Isteže ich neodporúčal na liečenie, zapísal ich ako národopisec, ktorý zaznamenáva všetko zaujímavé, čo ešte jestvuje v tejto oblasti.

Takto sa napríklad liečili detské suchoty: voda z deviatich brodov, hlina z deviatich detských hrobov, slama z deviatich nárožníkov, deväť starých kapustných hlúbov a deväť vretien, to všetko sa dá zvariť, dieťa sa v tom okúpe, povalí po deviatich detských hroboch, položí na prah a dá sa preskočiť psovi.

Tento recept Holuby získal roku 1883 a v tom istom čase mnohé ďalšie. Hlavnou zložkou lieku proti korheľstvu bola napríklad šnúrka prespanky, proti šľakom porazeniu krv čierneho kohúta alebo kocúra, proti epilepsii sa pálili „kusy lebky zo starých hrobov vykopanej“ a k mladej žene, ktorú za dievčerstva, a ešte viac po vydaji, v noci ustavične mätalo (gniavilo), pozvali zarietavačku:

Sklené koráliky z Palárikova

Zelinkár,

z veľkých
zelinárstiev knih
v t i á h n u t i,
v i k l a d a g i c i f r á t k e,
a l e z r e d e l n é,
a v e l m i u j i t e n é M a d i z o b i t a g n i m i Z e -
l i n k á m i, p r o t i t e m o c n ě m o b i d n o g ě h o
l u d s k ě h o p o k o r e n ě.

v T r n a v e,

Vitlačení z Utatami Váno Vredptatitelom u
Wiclauna Zelinka, Privil. Knihlačara,
Roku 1793.

Titulný list Zelinkára z roku
1793 bez uvedenia Fándlyho
mena

W T r n a v e
Vydané Roku 1793.
Dňa 20. Srpná.

Čebe dobre prajici
G. F.
Dobrádať
W. R.

5

Iba na strane 18 sa objavujú
iniciály Juraja Fándlyho (G. E)

„Zavolaná Cigánka liečila ju odvarkom ľudskej umrlčej hlavy, nad ktorou
mne neznáme zaklínacie formuly šomrala.“

Vyzerá to neuveriteľne, ale ešte za Holubyho čias posielali ľudia chorého
na liečenie do Pešti ku katovi. Jednu bosorku navštívil Holuby v spoločnosti
Aloisa Jiráska a majster historického románu o nej povedal: „Ta baba je všemi
mastmi mazaná.“

Skúsme si to zaradiť do historických súvislostí. Antické čarodejníctvo sa
postupne dostalo do nemilosti, Židia ho vyhlásili za dielo zlého ducha a ten-
to názor prebralo aj kresťanstvo. Čarodejníkov považovali za sluhov pohan-
ských bohov, besov. Zvyšky pohanských bohoslužieb sa udržali už len v po-
verách, pohanských bohov nahradil diabol. A proti tomu vytiahla inkvizícia.
Jej argumenty dnes už nechápeme. Roku 1459 povedal napríklad inkvizítor
v slávnom arrarskom procese, že masť na lietanie bosoriek sa vyrába z ropu-
chy krmenej hostiami, z kostí obesenca potlčených na prach, z detskej krvi
a magických rastlín.

Démonológ de Lancre (zrejme aj sám bol čarodejník) zapísal roku 1612
priebeh sabatu, na ktorom sa zúčastnil. Diabol sa vraj zjavil ako odporne za-
páchajúci cap. Stáli tam kotly plné ropúch, vreteníc, ale aj srdc nepokrstených
detí a mäsa obesencov. Žien bolo oveľa viac ako mužov. Bozkávali satana - vzal
na seba podobu mladého muža - pod chvost na zadok. Celý sabat mal orgias-
tický charakter. „Mnohí iní nám povedali,“ napísal démonológ, „že potešenie
a slasť na sabate sú také veľké a takého rozličného druhu, že nejestvuje muž
ani žena, ktorí by sa ho radi nezúčastnili.“ Ženy smilnili v prítomnosti svojich
mužov, otec zbavil panenstva vlastnú dcéru, matka zneužívala syna, muži
a ženy ponúkali svoje deti. Trvalo to celú noc. Až tesne pred rozvidnením sa
diabol premenil na kohúta a odletel.

O štyri storočia neskôr Holuby zapísal, že aj na Slovensku sa ropušia šťava
pridáva do vôd a zvarov, ktorými sa prelievali kolá na poškodenie tomu, kto
ich prekročí, do mastí, liekov, ba aj do prípravku na neviditeľnosť.

A aj naše bosorky vraj lietajú: na spiacich ľudoch, ktorých osedlajú, nasadia
im ohlávku a chodidlá a dlane im namažú čarovnými šťavami. Vedia lietať aj
na metle, kutáči, lopate, najmä za temných, búrlivých nocí, keď sa ponáhľajú
na svoje snemy.

Čarodejnice, čertove nevesty, pápež Inocent VIII. v roku 1484 odsúdil
osobitnou bulou, ktorá sa dočkala aj návodu na použitie. Bolo to smutne

Ľudská tvár na spone zo Stupavy - najstarší
portrét slovenského staroveku

Kelti sú prvým historicky známym národom, ktorý osídlil Slovensko. Navyše od keltských čias vieme pomenovať aj ďalšie národy, ktoré u nás v rozličných časoch žili. Úžasné: pred takmer dvetisíc päťsto rokmi sa odohrala zlomová historická chvíľa, keď obyvatelia Slovenska po prvý raz dostali vlastné meno. Éra na našom území len hypotetických Ilýrov, Skýtov, Trákov, Kimerov a ľudí celkom bez mena sa končí. Pravda, nie úplne, aj naďalej u nás žili dedičia všetkých predchádzajúcich epoch, národy, o ktorých nevieme a ani sa nikdy nedozvieme, ako sa volali (ak vôbec nejaké meno mali). Archeológia zložitú situáciu vyriešila opatrne, podľa švajčiarskeho náleziska La Tène nazvala novú dobu laténom, mladšou dobou železnou. No je to čas historických Keltov, prvého konkrétneho národa v našich dejinách.

Kelti boli dokonalí kováči

Ide o veľkú zmenu.

Keď som pred tridsiatimi rokmi vstupoval do sveta archeológie, nevedel som sa ubrániť pátosu:

„Viac ako dve tisícročia ležala malá kostra pod dvojmetrovou vrstvou hliny, viac ako dve tisícročia nad ňou orali, zberali tabak, jazdili poľahy a naposledy aj traktory. Ale to už bola predzvesť chvíle, v ktorej sa objaví na povrchu.“

Rozprávaním o detskej kostičke som začal kapitolu venovanú archeologickému výskumu veľkého keltského pohrebiska v Palárikove, na ktoré ma zaviedol Blažej Beňadik. Už vtedy som sa pokúšal o príbehy a malý Kelt (podľa niektorých bádateľov Keltka, dievča) ponúkal zaujímavú a nezvyčajnú situáciu. Pochovali ho doprostred desaťmetrového kruhu, obkopali plytkou priekopou a do hrobu mu dali prstene, náramky, nánožné kruhy, misky, hrnčeky a jedinečný svietnik v tvare topánky, aká sa už dávno nenesie. Bolo to z každej stránky pozoruhodné miesto. Na pohrebisku sa našlo takmer sto hrobov a v niektorých ležali významní ľudia, muži v plnej zbroji a ženy s drahými šperkmi.

Prechádzal som sa s Blažejom Beňadikom popri sušiarni tabaku v širšej a úrodnej rovine. Predstavoval som si atmosféru keltského cintorína na ma-

Figúrka keltského bojovníka
(podľa Matthewsa a Stewarta)

Bronzový diviak, symbol
sily, divosti a potencie slúžil
pravdepodobne ako ozdoba
prilby (podľa Matthewsa
a Stewarta)

lom kopčeku tienenom posvätnými bukmi, s hrobmi, nad ktorými stáli drevené koly, niekde azda aj kamenné stély, drevené striešky, výnimočne možno aj mohyly. Ani na um mi vtedy neprišlo, že príbeh palárikovského pohrebiska nie je v mojej predstavivosti, ale úplne inde, že je ním hľadanie štvrtej Galie. Lebo to je naozaj záhada hodná zamyslenia, kde sa okolo dolných tokov Nitry, Váhu, Hrona a Ipľa nabral slávny a starobylý národ, ktorý takmer štyri storočia určoval chod histórie celej Európy, porážal Rimanov i Germánov, dobyl svet, no predovšetkým vytvoril civilizáciu, z ktorej žili ešte aj naši dedovia.

Termín štvrtá Galia má v našom príbehu kľúčovú hodnotu, ale netreba predbiehať, ešte sa k nemu vrátíme.

História Keltov sa začína kdesi medzi Alpami, Rýnom a Šumavou. Vďaka vojnám, ktoré rozpútali, a ďalším vojnám, ktoré sa viedli proti nim, tešili sa stáročia trvajúcej pozornosti antických autorov. Až do detailov zachytili ich históriu, ale aj ich samých, spôsob života, vzhľad, názory, vlastnosti, zvyky. Diodoros Sicílsky, Hekataios z Miléta a Herodotos opísali Keltov v časoch, keď ešte žili pri prameňoch Dunaja v 5. storočí pred našim letopočtom, Lívius zachytil ich vpád do Itálie o sto rokov neskôr, Strabón informoval o výprave Keltov na Balkán, písali o nich aj Tacitus, Plínius, pre náš príbeh je však rozhodujúci Gaius Iulius Caesar. V rokoch 58-51 pred našim letopočtom porazil Galov za Alpami (Rimania Keltov nazývali Galmi a ich vlasť Galiou), opísal to v monumentálnom diele, v slávnych Zápisoch o vojne v Galii, ktoré patria medzi základné diela rímskej klasickej spisby.

Kedysi sa gymnazisti učili spamäti:

„Gallia est omnis divisa in partes tres...“, čo znamená: „Galia ako celok sa delí na tri časti...“

A to je ono. Poučku o troch častiach Galie si treba zapamätať, stane sa osou nášho príbehu.

História Keltov je plnohodnotná, šľavnatá a trojrozmerná, lebo staroveký dejepis Keltov obdivuhodným spôsobom doplnili archeológovia. Odkryli takmer rozprávkový svet, lebo ak majú niekde povesti o kráľoch, princeznách, šarkanoch a princoch reálnu predlohu, tak potom určite v krajine Keltov, z ktorých jedni žili na hradoch takmer na kuracej nôžke a druhí v chudobných chyžkách za nepreniknuteľnou bariérou spoločenskej nerovnosti.

Keltskí králi mali pohreby ako egyptskí faraóni. V Hochmichele pri Hundersingene v Nemecku stojí mohyla (a okolo nej ďalšie) ešte aj dnes trinásť

metrov vysoká a osemdesiat metrov široká. Hoci ju už pred stáročiami vylúpili, pri archeologických výskumoch, ktoré sa tu začali už koncom 19. storočia a trvali viac ako sedemdesiat rokov, sa našlo trinásť mŕtvych z rozličných čias, v ústrednej komore bohato zdobený voz (vo vedľajšej ešte jeden), stovky sklenených perál, zvyšky nádherného odevu, napoly rozpadnuté kože teliat, konská srst' a vrkoč z ľudských vlasov. Bývalo zvykom (poznáme ho od Grékov a Peržanov), že muži si na znak smútku nad stratou vynikajúceho bojovníka oholili brady, koňom ostrihali hrivu a chvost a odstrižky vložili do hrobu; azda aj ženský vrkoč bol obeťou. Stojí za zmienku, že v bezprostrednej blízkosti mohylníka vari na dvadsať minút chôdze stálo keltské opevnené kniežacie sídlo; v Hochmichele bolo azda rodové pohrebisko jeho vládcov.

Vo Francúzsku na vrchu Vix objavili archeológovia v roku 1953 (pracovať tu začali už v roku 1929) kosť asi tridsaťročnej kňažnej, ktorá ležala na krásne zdobenom štvorkolesovom voze. Na hlave mala takmer polkilový zlatý diadém, na hrdle jantárový náhrdelník, pri boku ďalší zo železa, slávnostný odev zopnutý zlatými a železnými sponami. V rohu hrovej jamy stála drahocenná grécka bronzová váza (kratér) vysoká 164 centimetrov, ktorá vážila viac ako dva metráky, čo je antický rekord.

Aj v desiatkach iných hrobov ležali ďalšie vozy, stovky konských postrojov, elegantné dýky, ťažké meče, zlato, striebro, bronz, celé štvrtky diviakov, ako aj žalostné zvyšky ľudí, ktorí museli nasledovať mŕtveho vládcu na druhý svet.

Asi v 5. storočí pred naším letopočtom sa v tejto rozprávkovej krajine prihodilo čosi nerozprávkové. Dopadol na ňu akýsi nevysvetliteľný úder. Bohaté mohly ustúpili, hroby chudobných zbohatli. Objavuje sa v nich bojovník so železným mečom a kopijou, predzvesť strašnej vojny, ktorú Kelti vniesli do najbohatšej časti vtedajšej Európy, keď sa onen mečom ozbrojený bojovník, čo azda najprv vyhnal svojich kráľov, dal na pochod do ďalekých krajov.

Vykráčal na sever, na juh i na východ. Dobyl Španielsko a dostal sa k brehom Stredozemného mora a pozdĺž Seiny sa prebil až k Lamanškému prielivu a Atlantickému oceánu. V 4. storočí pred naším letopočtom sa preplavil do Anglicka a Írska a írske územie neopustil dodnes.

Približne v tom istom čase prekročili Kelti Alpy a vyplienili Itáliu až po Sicíliu. Rímsky dejepisec Titus Lívius o tom ponúka historku (ako však dodáva, sám jej neverí). Keltovej vraj do Itálie priviedol istý Arruns. Urobil to z pomsty, mladý muž mu odviezol ženu a on sa rozhodol, že sa poráta nielen

Keltov poznáme nielen zo správ starovekých spisovateľov, ale aj z umeleckých diel. Nádherná rímska socha umierajúceho Gala bývala taká slávna, že sa podľa nej vyrábali porcelánové kópie na výzdobu meštianskych domácností

Nádherný, vyše metrový bronzový opasok
zdobený emailom z bohatého hrobu v Palárikove

so zvodcom, ale aj s ľahostajnými spoluobčanmi. Vzal víno a zanesol Keltom, ktorí žili za Alpami. Keltom neznámy nápoj zachutil, a vtedy im povedal, že za horami je ho dosť a ak chcú, prevedie ich cez alpské priesmyky k jeho prameňom. Tak sa vraj Kelti dostali do Itálie. V roku 387 dobyli Rím, vtedy ešte málo významné mesto na rieke Tiber, a v strednom, no najmä v severnom Taliansku zostali veľmi dlhý čas. Boje s Keltmi sa na niekoľko storočí stali trvalou súčasťou rímskej histórie.

Ďalší prúd Keltov prešiel strednou Európou, objavil sa v Trácii, Macedónii, Grécku, kde vyplienil aj slávnu delfskú veštiareň, prekročil Bospor, obsadil Malú Áziu a vytvoril v nej svoj najjužnejší štát Galatiu. Ozbíjal krajiny vzdialené stovky, ba aj tisícky kilometrov od horného toku Dunaja. Súveké spisy sú plné náreku nad vyčíňaním Keltov (Galov) a termín „galská hrôza“ vošiel do dejín.

Bola to veľkolepá, krvavá, dramatická a tragická dejinná kapitola, ktorá sa bezprostredne dotkla aj nášho územia. Je preto namieste zamyslieť sa nad tajomnou silou, ktorá rúcala starý keltský svet a vyhnala ľudí na zboj. Lenže čo ako sa nad tým budeme zamýšľať, už sa to nikdy nedozvieme. Môžeme len hádať. Možno bola roľnícka bieda neznesiteľná, možno sa Kelti tak rozmnožili, že ich vládcovia sami vyviedli za hranice, možno sa odohrala naozajstná revolúcia, možno bolo treba z neznámych dôvodov zmeniť život. Nevedno. Isté však je, že Kelti sa dali na pochod, spočiatku azda jednotlivo, potom po skupinách, a napokon v celých kmeňoch, ktoré strhávali ďalšie. Blúdili Európou, niekde plienili, inde sa usadzovali natrvalo.

Už spomínaný historik Titus Lívius o štyristo rokov neskôr zaznamenal túto povesť:

„Vtedy to bol Ambigatus, veľmi silný panovník tak pre svoju statočnosť, ako aj pre majetok - súkromný i svojej obce. Za jeho vlády bola totiž Galia taká úrodná na plodiny a ľudnatá, že sa zdalo takmer nemožné vládnuť nad takým početným ľudom. Bol to už starší muž a sám si želal uláviť svojmu kráľovstvu od tohto davu ľudí, ktorý mu bol už na ťarchu; preto vyhlásil, že pošle synov svojej sestry Bellovesa a Segovesa, podnikavých mládencov, do tých sídel, ktoré mu ukážu bohovia svojimi vešteckými znameniami; mali k sebe povolať toľko ľudí, koľko sami chcú, aby im nejaký kmeň nemohol brániť, až ta prídu. Segovesovi bol určený Hercýnsky les.“

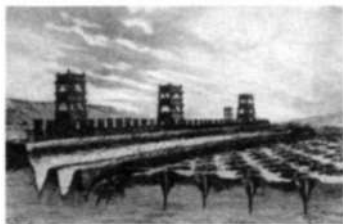
Hercýnsky les pôvodne tvorilo rozsiahle horské pásmo v celej strednej Európe, iba neskôr, keď sa antickí zemepisci lepšie zoznámili s našou oblasťou, vy-

Hrobku v nemeckom Hochdorfe akýmsi zázrakom nik nevylúpil. Archeologický výskum v rokoch 1978 a 1979 sa stal senzáciou, keď sa ukázalo, akým bohatstvom oplývajú mohyly keltských kráľov. Na obrázku rekonštrukcia interiéru hrobky

Keltský vojak so štítom podľa Ľudmily Cvengrošovej

Opevnený Caesarov tábor
s vlčími jamami v predpolí

Zlatá spona z Hochdorfu

členili z neho menšie či väčšie pohoria: les Gabréta (asi Šumava a Český les), pohorie Sudéta (asi Krušné hory a Krkonoše), Les Luna (podľa niektorých bádateľov Pavlovské vrchy, podľa iných Malé Karpaty) a ďalšie. Hercýnsky les nemal presne určené hranice, ale azda sa veľmi nepomýlime, ak budeme predpokladať, že do Hercýnskeho lesa pôvodne patrilo aj dnešné Slovensko alebo aspoň jeho časť.

Podľa Strabóna bol Hercýnsky les mimoriadne hustý a navyše ho tvorili mohutné stromy. Podľa Plínia Staršieho to bola nedotknutá pustatina, plná prastarých, takmer nesmrteľných dubov. Jedny vraj padajú spráchnivené na zem, iné sa dvíhajú dovysoka, podopierajúc sa navzájom, vytvárajú prepleťajúcimi sa zakrivenými konármi oblúky, akoby otvárajúcu sa bránu, popod ktorú môžu prechádzať jazdecké oddiely. Všetky stromy sú obsypané žaludmi a Rimania si ich veľmi vážia.

Podľa už spomínaného Gaia Iulia Caesara žije v Hercýnskom lese jednorozec s jediným rohom uprostred čela, zubor len o málo menší ako slon a los, ktorý nemá v nohách kíby; ak padne, viac nevstane. Poľovníci podrežú stromy na miestach, kde zvyčajne oddychuje, a keď sa zviera oprie, zvalí sa aj so stromom.

Podstatou Caesarových zápiskov je však rozprávanie o tom, ako sa Kelti vydali na výpravu zo svojej domoviny, ktorá sa im videla pritesná. Dva roky sa vraj pripravovali, potom spálili opevnené sídla (bolo ich dvadsať), neopevnené dediny i osamotené dvory, všetko prebytočné obilie a dali sa na cestu aj so ženami, deťmi a starcami. Bolo ich vraj celé mračno: 263 000 Helvéto, 36 000 Tulingov, 14000 Latobíkov, 23000 Raurakov, 32000 Bójov, spolu 368000 ľudí a z nich 92000 v zbrani. Keď ich potom Caesar porazil, do niekdajšej domoviny sa ich vrátilo ledva 110000.

Spomenutí Bójovia zohrajú v našom príbehu dôležitú rolu. Žili totiž aj v dnešných Čechách a názov ich krajiny Bojohemum, vlast' Bójov, zostal natrvalo zachovaný v cudzojazyčnom pomenovaní Česka - Bohémia. Neboli takí bohatí ako ich západní príbuzní, paláce a veľkolepé mohyly nepoznali. Bývali v chalupách so slamenou strechou v neopevnených dedinách, ak hrozilo nebezpečenstvo, ukryli sa na pevných hradiskách, ktoré si pre ten prípad postavili. Ryžovali zlato, ťažili železné rudy, tuhu, obrábali polia, chovali dobytok. Záhadná revolúcia sa ich nedotkla, útoku agresívnych súkmeňovcov sa síce nevyhli, no odolali mu. Ustúpili trochu z cesty a vďaka opevneným hradiskám si ubránili celý juh a nížiny dnešných Čiech.

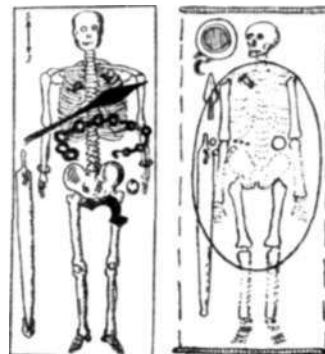
Vráťme sa však k Caesarovi. V počte nepriateľov zrejme nadsadzuje, chcel vyzdvihnúť svoje bojové zásluhy, Keltov však bolo určite veľa; iba v Galii vraj päť miliónov, ako píše jedni autori, dokonca dvadsať miliónov, ako udávajú druhí. Stali by sa obrovskou silou, keby sa vedeli zjednotiť a vytvoriť pevný štát, čo sa im však nikdy nepodarilo.

Základom keltskej spoločnosti bola rodina, ktorej vládol otec, ani matka však nemala podradné postavenie. Tešila sa veľkej vážnosti, čo dokazujú bohaté ženské hroby, no aj dedičské právo, ktoré sa vzťahovalo dokonca aj na nemanželské deti. Viac rodov tvorilo kmeň, niekedy obrovský, ale málokedy pevný. Raz sa kmene zlučovali a miešali, inokedy proti sebe bojovali, a vtedy si za spojencov priberali aj odvekých nepriateľov - Germánov a Rimanov.

Na čele kmeňa stál kráľ, privilegovaní boli vojaci (equites - jazdci) a kňazi (druidi). Druidi boli mocnejší ako králi. Mali na starosti výchovu detí zo vznešených rodín, vykonávali obety, spravovali posvätné dubové háje, pozorovali hviezdy, starali sa o udržiavanie vzdelanosti.

Pôvodnú domobranu nahradili Kelti stálym vojskom. Nebolo malé, čo dokazuje množstvo bojovníckych hrobov, často až štvrtina z celkového počtu. Na kostrách nezriedka vidno stopy po zraneniach, zahojené sečné i bodné rany, rozbité lebky či dokonca chýbajúce údy. V niektorých hroboch lebky celkom chýbajú, čo azda svedčí o barbarskom zvyku odrezávať porazeným nepriateľom hlavy. Kelti si ich v čase bojovej výpravy priväzovali na sedlo a doma potom pribíjali na príbytky alebo balzamovali a ukazovali hostom ako dôkaz svojej statočnosti. Bojovali pešo, na koňoch i v bojových vozoch, skrytí za štítmí, niektorí v brnení a prilbe, útočili mečom, oštepom i kopijou.

Keltskí vojaci často slúžili ako žoldnieri, bojovali proti nepriateľom macedónskych kráľov, v Hannibalovom vojsku proti Rimanom, keltskí vojvodcovia sa niekedy dali najímať aj do vojsk svojich protivníkov. Pozoruhodným spôsobom sa to premietlo aj v slovenských archeologických nálezoch. Z cudzích krajov si totiž nezriedka priniesli zlaté, strieborné a medené rímske aj grécke mince. Ak si ich niekde zakopali a nevyzdvihnuté poklady po dvoch tisícročiach našli bádatelia, získali jedinečný doklad o oblasti pôsobenia niekdajších majiteľov mincí, ako aj o tom, z ktorého smeru prišli. Také sú napríklad originálne grécke strieborné mince - tetradrachmy Filipa II. Macedónskeho, ale rovnako aj ich trácko-getske napodobneniny objavené v okolí Bratislavy; dokladajú, že Kelti, ktorým kedysi patrili, k nám prišli po dunajskej ceste z juhovýchodu. Po-

Hlavnou zbraňou Keltov bol meč s dvojitém ostrím a drevenou rukoväťou, ako aj kopija s hrotom dlhým až 30 centimetrov. Častý bol aj listovitý oštep a drevený štít potiahnutý kožou, s držadlom a so železným kovaním po obvode. Hroby keltských bojovníkov z Moravy (Dražůvky u Žďánic a Slavkov u Brna)

Železný kľúč z Pohanskej

Kresba rímskej sochy zajatého Kelta

dobne zlatá minca, statér Alexandra Veľkého, objavená v Kurime pri Bardejove, sa k nám dostala z Grécka pravdepodobne cez územie Dákov na východe.

Každá minca môže ponúknuť jedinečné svedectvo a je veľká škoda, ak sa informácia o objave nedostane na správnu adresu. Mincový dejepis je veľmi zaujímavý a dôležitý. Kelti spočiatku brali mince len ako prejav prepychu a bohatstva. Čoskoro sa ich však naučili používať aj v obchodnom živote. Keď sa po dlhých cestách usadili natrvalo, začali si raziť vlastné mince, v strednej Európe pravdepodobne už na začiatku 3. storočia, priamo na Slovensku najneskôr na prelome 3. a 2. storočia pred našim letopočtom. Prvé keltské mince napodobňovali grécke, azda je to svojím spôsobom spomienka na roky, keď bojovali v macedónskom vojsku. Možno sa im grécke mince páčili, zoznámili sa s tajomstvom ich výroby, vyhovovali im z obsahovej stránky, najmä obraz jazdca na koni, v ktorom mohli vidieť seba samých, a možno mali aj iné dôvody. V každom prípade si počínali veľmi zručne. Verne napodobnili hlavu Dia na jednej strane i jazdca na druhej, ale problémy im robilo písmo, mená Filipa a Alexandra komolili, skracovali alebo celkom vypustili a nahradili rozličnými značkami. Neboli zrejme samoúčelné, možno mali náboženský význam, možno určovali príslušnosť k určitému spoločenstvu, kmeňu alebo podobne. Spomenúť možno napríklad slávny poklad objavený v obci Ptičie pri Humennom, v ktorom bolo 237 strieborných mincí, napodobnenín tetradrachiem Filipa II. Macedónskeho, pravda, bez uvedenia jeho mena. Možno ich Filip už nezaujímal, pravdepodobne však vynechali písmo zámerne, pretože písanie v tých časoch pre nich ešte nebolo samozrejmosťou. A to sa nezmenilo ani v 2. storočí pred našim letopočtom, keď Kelti razili mince na celom území dnešného Slovenska (najstaršie dosiaľ známe mince s lýrou objavené v Nitre patria do prvej polovice 2. storočia pred našim letopočtom), ale až o sto rokov neskôr najmä vďaka mincovní v Bratislave, lenže o tej si povieme až v kapitole Poklady kniežat a Biateca.

Starovekí autori opisujú Keltov ako odvážnych, rýchlych, ale aj ľahkovážnych, až detsky naivných a zvedavých. Zastavovali vraj kupcov a pýtali sa na novinky, ktoré potom náležite zveličovali. Túžili po novotách, lesku a sláve a napodobňovali všetko, čo sa im zapáčilo. Ich učenívosť, schopnosť napodobňovať cudzie umenie a ich zručnosť vzbudzujú obdiv.

Milovali boj, neviazanú zábavu a hodovanie. Boli odvážni, ale nadmerne bojovní, ochotní porušať sa pre každú maličkosť, rýchli a obratní v skutku aj slove.

Lampička v tvare starobylej topánky
z detského hrobu v Palárikove

Keltský bojovník na romantickú kresbu z 19. storočia

Bronzová pohovka, na ktorej ležalo telo kráľa v Hochdorfe (Nemecko)

Detail výzdoby rekordného bronzového kráľa z hrobu kňažnej vo francúzskom Vix

Radi sa obliekali pestrofarebne, kvalitné vlnené látky zdobili farebným vzorom, najčastejšie pásikmi alebo štvorcami. Nosili farebný chitón (čosi ako halenu) a krátke nohavice - asi po kolená - prepášané koženým opaskom. Hornú polovicu tela mali nahú - najmä v boji - alebo v priliehavom šate s dlhými rukávami. Pred chladom sa chránili vlneným plášťom bez rukávov, voľne prehodeným cez plecia. Upevňoval sa sponou, spony, často veľmi drahé, nosili aj na ostatných častiach odevu. Za väčších mrazov sa zahalovali do kožušín. Milovali šperky, náhrdelníky, náramky, nánožné kruhy, krásne reťazovité opasky, ženy sa zdobili kvetmi, strapcami, zlatým vyšívaním a podobne. Vlasy si farbili, účesy spevňovali vápnitým roztokom, a to nielen ženy, ale aj muži. Na nohách nosili drevené sandále, v zime a na pochode plátennú alebo koženú obuv s pevnou podrážkou.

Radi jedli varené i pečené mäso, hovädzinu, baraninu, bravčovinu, rybacinu, ale aj divinu (z poľovnej zveri sa veľkej úcte tešil najmä diviak). Olej nepoužívali, mali dosť masla. Žili uprostred polí, na ktorých pestovali všetky druhy obilnín, repu, ľan, konope, cibuľu, cesnak, zeleninu, na lúkach sa pásli kravy, ovce, kone i bravy. Ak im niečo chýbalo (víno, korenie, prepychové predmety), dovezli to z cudziny.

Filozof a historik Poseidónius, predstaviteľ stoicizmu, takto opísal ich stávanie:

„Pokrmu predkladajú tak, že pod ne dávajú seno, a to na drevených stóloch máločo vyvýšených nad zemou. Málo jedávajú chleba, zato veľa mäsa upraveného vo vode alebo pečeného na uhlí či ražňoch. Jedlá si ponúkajú jednoducho a čisto, ale v porciách ako pre levy. Jedia si berú obidvoma rukami celé kusy a z nich odhryzujú. Ak sa tam nájde voľáčo, čo sa dá len veľmi ťažko odtrhnúť, okrajujú to malým nožíkom, ktorý majú uložený v osobitnej pošve. Ponúkajú aj ryby; ryby jedia pečené so soľou, s vínnym octom a s rasťou. Tú pridávajú aj do nápoja. Nápoj roznášajú obsluhujúci v čašiach; sú hlinené alebo strieborné. Majú totiž aj čosi také ako táce, na ktorých predkladajú jedlá; jedny sú z bronzu, iné zase drevené a pletené ako košíky. Ako nápoj slúži zamožnejším víno dovážané z Talie. Pije sa však čisté, iba niektorí primiešavajú trochu vody. U ľudí nižšieho postavenia slúži ako nápoj obilné pivo upravované medom. Obsluha prebieha tak, že chlapec nosí čašu z pravej strany naľavo a potom z ľavej strany na pravú. Aj bohom sa klaňajú tak, že sa obracajú vpravo.“

Ľudská obeta, prekreslená scéna z gundestrupského kotla v Dánsku. Topenie nešťastníka v kadi, divú šelmu (veľkého psa?) a slávnostný ráz obetného rituálu si treba zapamätáť. Zide sa nám pri čítaní kapitoly Obetné ohne na Havrátku

Pri hostinách sa hlučne zabávali, niekedy aj zápasili. Začínali zo žartu, ich zápas sa však nezriedka končil vážnym zranením, ba aj smrťou. Pravda, nie vždy sa bili, radi recitovali a spievali. Medzi Keltmi vznikla tradícia dvorského chválorečenia, ospevovania pána, jeho hrdinstva a pohostinstva, ktorá sa udržala až do stredoveku.

Nadovšetko vynikali ako zruční remeselníci. Nezanechali po sebe monumentálne sochy ani dokonalú architektúru, nevytvorili jednotný štát, keltský jazyk sa rozpadal na desiatky odlišných dialektov, ale remeslo doviedli do takej dokonalosti, že sa ďalšie dve tisícročia prakticky nemenilo. Pri výbojoch do antického sveta preberali nové technológie v hutníctve, kováčstve, sklárstve, zbrojárstve, zlatníctve, šperkárstve, ktoré potom privádzali k dokonalosti; vedeli zvätať, kalit', tepať, nitovať, pilovať, odlievať i zlievať. Rozšírenie hrnčiarskeho kruhu malo prevratný význam, úplne zmenilo život aj obyčajných ľudí a napríklad keltské rotačné kamenné žarnovy prekonal až novovek.

Kelti sú slávny národ, opriadli ho stovky legend a báji, tisíce vedcov i amatérov vyťahovali hĺby právd, poloprávd i vyslovených lží, napríklad v 19. storočí v takej miere, že už vtedy sa začalo hovoriť o keltománii. Kelti sa považovali za najstarší národ na svete, aj Adam a Eva boli Kelti, pripisovali im každú pamätihodnosť, falšovali ich literárne diela a tzv. pankeltizmus sa staval do ideologického protikladu ku germánskej vojenskej legende a britskému imperializmu. Za stáročia sa nazhromaždilo toľko keltskej literatúry, že dnes nie je v ľudských silách celú ju prečítať.

Zdalo by sa teda, že o Keltoch nemožno povedať nič, čo by už nebolo napísané, no potom sa v archeologických sondách objavila Galia, o ktorej Caesar nemohol mať ani potuchy: Gallia quarta, štvrtá Galia, ak by sme chceli doplniť caesarovské delenie, spomínané v úvode tohto príbehu.

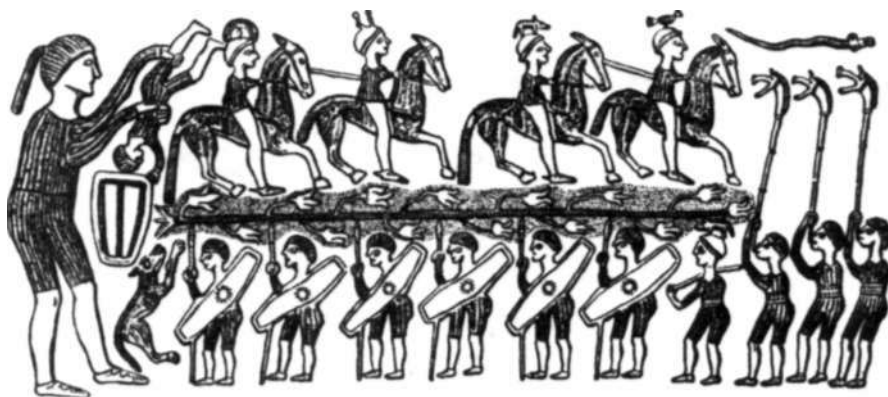
Tým sa, pravda, dostávame na dosť neistú pôdu. Je riskantné pokúšať sa kombinovať archeologické objavy s historickými udalosťami, ale je to úžasný pokrok, dôkaz o tom, že Slovensko vošlo do éry naozajstného staroveku, preto podstúpme toto riziko.

Hlava keltského hrdinu z opuky objavená v Mšeckých Žehroviciach pri Rakovníku

Zvyšok keltského príbytku objavený v Bratislave pri výskume príjazdovej cesty na Nový most (vtedy Most Slovenského národného povstania)

Z keltského boha ide hrôza

Rekonštrukcia dvorca oppida
v Hrazanoch v Čechách

Ako sa k nám Kelti dostali, ťažko povedať. Väčšina azda pri návrate z lúpežných výprav do Grécka a Malej Ázie, nie je však vylúčené, že niektorí už na začiatku odpadávali od bojového prúdu a usadzovali sa na miestach, ktoré sa im zapáčili. A aj to je možné, že prvé keltské skupiny k nám priviedla snaha o objavenie nových rudných ložísk.

Najstaršou keltskou pamiatkou na našom území je desať keltských hrobov zo 4. storočia pred našim letopočtom, ktoré sa našli v Stupave. Stupavské pohrebisko je azda pamiatkou na prvú vlnu keltskej expanzie, dokladom o pochode Keltov cez Záhorie do Karpatskej kotliny, tak ako aj kostrové pohrebisko v Bučanoch pri Trnave, krásny nákrčník objavený v Myjave alebo maskovitá spona zo Slovenského Pravna.

V 3. storočí pred našim letopočtom zastavili Rimania postup Keltov na Apeninskom polostrove a začali ich tlačiť na sever. Ťažisko keltskej expanzie sa posunulo do Podunajska. Možno vtedy sa u nás usadili natrvalo, najprv v nížinách stredného Podunajska, v úrodných riečnych nivách na východ od Váhu, v Ponitří a Požitaví, na severe až po Hlohovec, Nitru a Levice.

Na prelome 3. a 2. storočia pred našim letopočtom Keltov nápadne pribudlo. Prenikli až na východné Slovensko a na severe do vzdialených horských oblastí. Keltské pamiatky v Turci, hroby v Detve a Batizovciach pri Poprade naznačujú, že sa azda usilovali dostať pod kontrolu bohaté rudonosné oblasti. Všeobecný vzrast keltskej moci v strednej Európe sa vysvetľuje príchodom nových ľudí, azda Keltov zo severného Talianska, ktorí ustupovali pod nepretrajným tlakom Rimanov. Mohli by o tom svedčiť antické výrobky a severoitalské keltské mince objavené na našom území.

V nasledujúcich desaťročiach (približne v polovici 2. storočia pred našim letopočtom) sa ťažisko keltského osídlenia presunulo na západ od Váhu. Na výbežkoch Malých Karpát vyrastajú hradiská, ktoré však odrazu zanikli. Aj pre tento jav jestvuje historické vysvetlenie. Približne v tom istom čase (podľa historických správ okolo roku 120 pred našim letopočtom) vpadli do strednej Európy Germáni, ktorých morské záplavy vyhnali z ich sídel na Jutskom polostrove. Pod germánskym náporom sa na stredný Dunaj pravdepodobne presunula aj časť českých Bójov. Priniesli k nám vyspelú civilizáciu, mincovníctvo a stavbu miest a pre náš príbeh znamenajú dôležité historické upresnenie: v dejinách Slovenska už figuruje nielen široký historický pojem Kelti, ale aj konkrétny keltský kmeň: Bójovia.

O prítomnosti českých Bójov na Slovensku svedčia zlaté mince mušľovitého typu s nápisom BIATEC. Také totiž - aj keď bez nápisu - razili Bójovia už v Čechách. Viacerí bádatelia sa preto nazdávajú, že slávne české dúhovky (zlaté mince pravidelne nachádzané za dúhy, po daždi, keď omyté zažiarili v lúčoch vynárajúceho sa slnka) a zlaté mince zo stredného Dunaja sú dielom jedného etnika - Bójov. Nie je to jediný názor. Iní historici si myslia, že spomínané mince iba napodobňovali dúhovky, a jestvuje aj taký názor, že ich razili českí minciari, ktorí vstúpili do služieb kniežat na južnom Slovensku.

Napokon, zlaté mince sa u nás dlho nerazili, vystriedali ich mince zo striebra. Nezmenil sa však len mincový kov. Vojtěch Ondrouch upozornil, že sa výrazne líšia aj ďalšími znakmi. Strieborné mince vraj nadväzujú na antické vzory z grécko-rímskeho sveta, preto si myslel, že treba hovoriť o dvoch vývojových líniiach týchto mincí. Je to asi príliš špecifický odborný problém, v zásade sa ujal názor (doložený archeologickým materiálom), že Čechy i južné Slovensko obývali príslušníci jedného kmeňa - Bójovia.

Pravda, ako ďaleko ich možno stotožniť s Bójmi spomínanými v antických správach, to je základná otázka nášho príbehu. Veď medzi Bójov možno patrí aj slávny vojvodca Breunus (pochádzal údajne z Hercýnskeho lesa), ktorý obľahol Rím a bol by ho aj dobyl, keby ho podľa ďalšej slávnej historiky nezachránili husi. Začuli Keltov, ktorí sa pod ochranou nočnej tmy pokúsili prekonať mestské hradby, a gagotom zobudili spiacich rímskych vojakov. Rím sa tú noc síce ubránil, ale napokon sa ho Kelti roku 387 pred naším letopočtom aj tak zmocnili a Rimania museli žiadať o ponížujúci mier. Kelti si dali zaplatiť vysoké výkupné v zlate. A nielen to. Na váženie zlata si priniesli falošné závažie, a keď Rimania protestovali, už spomenutý Breunus prihodil

Keltský bojovník - niekdajší nositeľ „galskej hrôzy“

Bronzové nánožné kruhy, obľúbený keltský šperk

Dva pohľady na bronzovú sponu v tvare ľudskej postavy zdobenú jantárom z Hrádku u Manětína v západných Čechách

na váhu svoj meč a zvolal: „Vae victis!“ „Beda porazeným!“ (Aj tento výrok musel kedysi poznať každý gymnazista.)

Na juhozápadnom Slovensku sa našli desiatky keltských dedín a stovky keltských hrobov. Ležia v nich kostry vojakov v plnej zbroji, bohatí ľudia s množstvom milodarov, ale aj úplní chudáci, a ako absolútna výnimka v palárikovskej mohyle s pompou pochovaní kňazi, druidi. Väčšina bádateľov sa prikláňa k názoru, že keltská spoločnosť sa rozpadla na vládnucu „rytiersku“ vrstvu, podporovanú a do istej miery aj ovládanú kňazmi, na zámožných remeselníkov a obchodníkov, na chudobných a úplne chudobných, azda príslušníkov podrobených etník. Caesar píše o keltských otrokoch, ale napríklad v pražskom Bubenči sa našlo žiarové, teda typicky nekeltské pohrebisko - Kelti v tomto období pochovávali výlučne kastrovo - v bezprostrednej blízkosti keltského pohrebiska. Na miestach, kde spolu odpočívajú mŕtvi, sa ani živí neoddeľovali. Aj tak ťažko povedať, aký postoj zaujali Kelti k staršiemu obyvateľstvu, možno len predpokladať, že ho azda prerobili na svoju laténsku mieru, asimilovali, pokeltštili. Pozdĺž Ipl'a, Hrona a Váhu jestvovalo súvislé keltské osídlenie takmer bez stôp po pôvodnom obyvateľstve, čo môže dokazovať pokeltštenie územia.

Výskum keltských pohrebísk ukázal ďalšiu zaujímavú vec. Podľa starovekých autorov boli Kelti vysokí, mali modré oči a jemnú pleť. Treba rátať s tým, že pre počerných a drobných Talianov (Rimanov) bol každý trochu iný ako oni svetlovlasý, modrooký, čo už isteže skontrolovať nemožno, Kelti však rozhodne neboli nadmieru vysokí. Kelti z pohrebiska v Brne merali v priemere len pol druhu metra, výškový priemer mŕtvych v Trnovci nad Váhom sa pohyboval medzi 150 - 160 centimetrami a v Dvoroch nad Žitavou medzi 160 - 170 centimetrami.

Keltské pohrebiská patria medzi najdôležitejšie zdroje nášho poznania tejto kapitoly slovenských dejín, no postupom času sa ich výpoveď komplikuje. V druhej polovici 3. storočia pred našim letopočtom sa objavujú nové pohrebiská s prevahou žiarových hrobov a na konci laténu jestvujú výlučne už len plytké, žiarové, nápadne chudobné hroby, čo je iste prejav radikálnej zmeny viery, ale možno aj dôsledok celkového úpadku spoločnosti.

Slovenskí Kelti žili na úrodných nížinách v menších či väčších osadách alebo osamotených dvoroch v jednopriestorových drevených domoch, zväčša v tvare štvorca alebo obdĺžnika veľkého trikrát štyri metre, výnimočne bol

dlhý až trinásť metrov, zvyčajne bez piecky či ohniska, niekedy vykurovaný kozubom, krytý slamenou alebo trstinovou sedlovou strechou. Domy boli trochu zahĺbené do zeme a ich konštrukciu tvorili stĺpy a koly vypltené prútím, zvonku aj znútra vymazané hlinou. Niektoré domy mali kamennú podmurovku alebo základy vysekané do skaly. Podlaha bola hlinená, iba sčasti vyložená kameňmi, steny boli z guľatiny spájanej klincami a skobami. V susedstve stáli hospodárske staviská, chlievy, zásobnicové jamy, studne a pece.

Podobné domy sa stavali aj v iných obdobiach, no čosi sa predsa zmenilo: keltské domy neboli prístupné každému, majitelia si ich zamykali, slúžila na to zámka so železným kľúčom. Nie je to maličkosť. Ľudia už nemuseli zakopávať majetok do zeme, ak ho chceli zabezpečiť pred nepozvanými hosťami. Je to súčasne doklad o keltskej remeselnej zručnosti a vynaliezavosti. Kelti k nám vtrhli ako dobyvatelia a korisníci, no keď sa potom usadili, pretvorili strednú Európu a zavŕšili jej civilizačný vývoj. Využili pritom bohaté skúsenosti, ktoré získali pri kontaktoch s Rimanmi, svoje výnimočné organizačné schopnosti, zmysel pre technickú a umeleckú dokonalosť, zorganizovali sa, vybudovali obchod, remeslo doviedli k vrcholu, vytvorili súbor špecializovaných výrobkov a nástrojov, ktoré sa nezmenili celé stáročia, a nezriedka ich v keltskej podobe používame dodnes. Ako kuriozitu spomeňme destilačnú nádobu objavenú v Palárikove; nielenže dokazuje už spomínané keltské hľadovanie alkoholu, ale aj starobylú tradíciu slovenskej lavórovice. *

Vráťme sa však k štvrtej Galii.

- Našli sme mnoho dokladov o tom, - povedal mi Blažej Beňadik, - že aj na periférii keltského sveta platilo veľa z toho, o čom rozprávajú antické pramene. Preskúmali sme viacero hrobov, ktoré ukazujú na Rimanmi spomínané ľudské obety, telá bez hlavy, ženský hrob, nad ktorým ležala hore chrbtom, akoby pohodená kostra muža. Bežné sú zvyšky mäsitej potravy a ďalšie obety a milodary. Remeselnícke výrobky nájdené v hroboch a niekedy aj na sídliskách sú na vysokej úrovni. V Bratislave sa našla hrnčiarska veľkovýroba, oddávna sú známe slovenské keltské mince. To všetko svedčí o tom, že prinajmenšom dve storočia, od 3. po 1. storočie pred našim letopočtom, bolo Slovensko pevnou súčasťou obrovskej keltskej krajiny.

* Lavórovica sa u nás začala páliť dávno pred Keltmi. Dokladá to destilačná nádoba zo staršej doby bronzovej objavená na Myšej hôrke v Spišskom Štvrtku.

V kamenárskej dielni na Pohanskej
sa našli nedokončené tváre keltských bohov

Objav štvrtej Galie nie je len zemepis, ale aj objav novej doby, staroveku. Pravda, nie je to celkom jednoznačný objav, ešte celé stáročia sa v našich dejinách bude miešať história a archeológia, písmo a pamiatky hmotnej kultúry, a teda aj pravek a starovek. Starovek, žiaľ, len ako odlesk príbehov antických autorov a je otázka, či aj na našom území jestvovali reálie, ktoré spomínajú, či napríklad na Slovensku boli keltské mestá, oppidá, ktoré opísal Gaius Iulius Caesar.

V bezprostrednej blízkosti Slovenska celkom určite.

Jednou z najefektnejších častí štvrtej Galie je „vlast' Bójov", Bojohemum, Bohemia, a tak je namiesto otázka, ako veľmi sa vlast' slovenských Bójov podobala na českú, lebo tá zaujíma miesto na vrchole keltskej kultúry. Hovorí o tom viacero príkladov.

Nad riekou Berouňkou neďaleko Berouna na vrchu Hradiště nad Stradonicami v stredných Čechách stávalo obrovské, už dávno zabudnuté mesto. Nie celkom zabudnuté, 80-hektárový priestor, obkolesený dobre viditeľnými valmi, sa prehliadnuť nedal, zrejme od nepamäti dráždil ľudskú fantáziu, a tak teda z času na čas prichádzali zvedavci s nádejou, že nájdu poklad. Vykopali pár jám, čo našli, to odniesli, predali, ale v podstate sa nič nemenilo. Stradonice by sa dožili vari až do veku modernej archeológie, ktorá z nich mohla urobiť jednu z najzaujímavejších kapitol učebnice dejín stredoeurópskeho staroveku, ale potom prišiel šťastný či nešťastný nález: roku 1877 sa na Hradišti našiel obrovský poklad, 200 zlatých mincí. Do Stradonic pritiahli húfy zlatokopov. Vykopali stovky, azda aj tisícky predmetov, figúrky, spony, mince, črepy, kovania, klince, bronzové nádoby, dokonca aj formy na odlievanie zlatých mincí a kostené rámčeky na písacie voskové tabuľky.

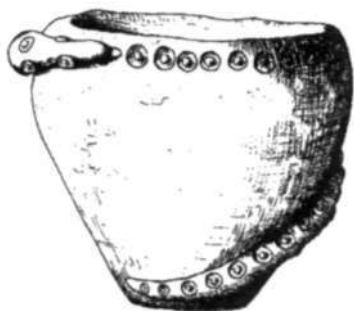
Obrovské bohatstvo dalo podnet na senzačný chýr, že sa našlo hlavné mesto germánskeho kráľa Marobuda, no senzáciu vystriedala druhá: nijaký Marobud, nijakí Germáni, poklady sú ešte staršie - keltské. Na Hradišti stálo

Trochu groteskná tvár
neznámeho božstva

Figúrka zo Stradonic

Jedna z nádob, ktoré vyrábali falšovatelia

pred dvetisíc rokmi najstaršie mesto v Čechách, keltské oppidum, ktoré Germáni po príchode do Čiech zničili.

Škoda, že sa v 19. storočí zničilo nanovo a definitívne. Novovekí ničitelia zašli až tak ďaleko, že z Hradišťa vraj vyvážali celé vagóny ľudských kostí na spodium pre cukrovary. Jedno z najdôležitejších a najbohatších keltských stredísk v strednej Európe sa zmenilo na neprehľadné kopy poprehadzovanej hliny. A hoci zlatokopi naryžovali metráky starožitností, nestačilo to, záujem bol väčší, preto sa začali vyrábať dômyselné napodobneniny, ktoré dodnes v desiatkach európskych múzeí nevedia odlíšiť od originálov.

Šťastnejšou obdobou Stradonic je Staré Hradisko pri Prostějove na Morave, už v časoch Komenského známe ako nálezisko jantáru. Nepodľahlo nájazdom zlatokopov a stalo sa vedeckým pracoviskom, miestom, kde si štvrtá Galia začala hľadať svoj rozmer.

Oppidá v Galii, ktoré opísal Gaius Iulius Caesar, poznáme pomerne presne. V Alézii, kde sa vzdal hlavný vzbúrenec Vercingetorix, žilo napríklad desaťtisíc obyvateľov, v čase vojny sa vraj za hradby uchýlilo ďalších sedemdesiat tisíc ľudí. Caesar určite zveličoval, bol to vojak s väčším záujmom o mŕtvych než o živých nepriateľov. Takto napríklad opisuje osud obyvateľov dobytého keltského mesta od chvíle, keď odhodili zbrane a...:

„... behom hnali sa do najodľahlejších končín mesta. Časť ich pobili vojaci ešte v meste, časť jazdci, keď sa dostali von z brán. A medzi našimi nebol nik, kto by sa ulakomil na korisť. Takí boli rozhnevaní, že neušetřili ani slabých starcov, ženy a malé deti. A tak sa napokon zo 40 000 ľudí zachránilo živých a zdravých sotva 800 mužov, ktorí hneď pri prvom pokriku vyrazili z mesta.“

Alebo:

„Na všetkých stranách mesta strhol sa pokrik. Tí, čo boli ďalej, mysleli si, že nepriateľ je už v meste. Vyrútili sa teda útokom von z mesta. Matky hádzali z hradieb šaty a striebro a vychylujú sa nahými ňadrami za hradbu, zalamovali rukami a zaprisahávali Rimanov, aby mali s nimi zľutovanie, aby zadržali vražedné ruky pred ženami a ich deťmi. Niektoré sa za ruky dávali spúšťať z hradieb a vzdávali sa vojakom.“

Caesarove hrôzostrašné opisy a čísla sú dobré len na základnú orientáciu. Českí archeológovia zvolili inú metódu, porovnali veľkosť keltského Starého Hradiska a priľahlej súčasnej obce Nové Hradisko a vyrátali, že počet obyvateľov oppida sa mohol pohybovať okolo čísla 5000. Jaroslav Böhm sa pokú-

sil o ešte racionálnejší výpočet. Dal zmerať kubatúru valu a konfrontovať ju s výkonom moderného robotníka. Ak na odkop kubíka hlíny treba päť hodín práce, na kubík kameňa desať hodín, potom stavba keltského opevnenia zabrala asi 60000 pracovných dní. Pravda, podobná stavba má svoj časový limit, val sa musí dokončiť za rok, lebo v zime by sa zosunul do priekopy. Jaroslav Böhm rátať aj s tým, že v jednom roku je na zemné práce vhodných asi tridsať týždňov. Pri stavbe valu oppida, ak sa mala dokončiť v takto ohraničenom čase, sa teda zišlo asi tisíc robotníkov. Ak k nim prirátame ich rodiny, deti, chorých, starcov a ľudí, ktorí nevyhnutne museli robiť aj inú prácu, číslo päťtisíc sa ešte o niečo zvýši.

Pravda, boli aj väčšie oppidá. Gigantom je Hradišť nad obcou Zbraslav pri Prahe, meria 70 hektárov; je také veľké, že sa nezmestilo na jeden kopec, postavili ho na dvoch kopcoch. Obidva opevnili a spojili valmi, ktoré sú dlhé deväť kilometrov a ešte aj dnes šesť metrov vysoké a dvadsaťpäť metrov široké. Je to veľa, ale nie je to rekord, v zahraničí jestvujú aj väčšie oppidá; keltské mesto v Manchingu v Hornom Bavorsku má 380 hektárov a v Kelheim v Dolnom Bavorsku vyše sto hektárov.

Pravda, nejestvujú len slávne a obrovské oppidá: Hradišť pri Českých Lhoticiach meria tridsať hektárov a zaobišlo sa bez pokladov, ak za také nerátame črepy, železné nástroje, rýle, kosa a podobne. Trisov pri Českom Krumlove zaberá dvadsaťjeden hektárov. Našli sa tam len črepy, spony, občas minca a podobne. Napokon aj veľmi slávny Maiden Castle v južnom Anglicku meria len šesťnásť hektárov. Pripomeňme si ako kuriozitu, že pri výskume tohto oppida sa pri bránach našli obrovské kopy kameňov do praku, spolu asi 22000. Kelťom veľmi nepomohli, v rokoch 44 a 43 ich oppidum dobyli a zničili Rimania.

Zmerať opevnený priestor je pomerne jednoduché, ale určiť, koľko v ňom žilo ľudí, nevieme. Oppidá neboli zastavané súvislo, veľké plochy zostávali prázdne, za hradbami boli ohrady pre dobytok, možno aj polia a podobne. Neboli to však dediny, zohrávali veľmi významnú spoločenskú úlohu. Vyrastali napríklad na dôležitých komunikáciách, najmä na križovatkách, ktoré boli

Zo stradonických zlatých „dúhoviek“ sa zväčša zachovali už len neumelé obrázky

Kováčska lopatka

Rekonštrukcia brány oppida
v nemeckom Manchingu

Z Manchingu pochádza aj
tento krásny predmet, ktorého
účel je nejasný

od vekov strediskom výmeny. Kelti mali výborne organizovaný obchod, tovar kupovali aj za hotové, za mince, ktoré si sami razili. Niekedy ich vyrábali zo zlata a nezriedka falšovali; olovené jadro zakrývali zlatom alebo naopak, zlato z pravých mincí opilovali. Mince sa preto vážili a váhy, podobné našim lekárenským váham, patria k pomerne častým nálezom v oppidách.

Pohyb tovaru zámerne uľahčovali. Na diaľkových cestách v pravidelných vzdialenostiach - približne každých 30 kilometrov - budovali stanice s nocľahárňami. Pravdepodobne na nich stáli aj colnice. Nájdené podkovy zasa čosi hovoria o tvrdých povrchoch. Podľa historických správ bola cesta aj na pravom brehu horného Dunaja dláždená.

Oppidá boli aj vojenskými centrami; na obranu hradieb, dlhých až niekoľko kilometrov, museli mať stále posádky. Boli tiež strediskami správy, o čom jednoznačne svedčí razba mincí. Nemôže byť sporov ani o tom, že v nich stáli významné svätyne a bývali kňazi.

Oppidá boli výrobné centrá. Často ležali priamo na náleziskách rozličnej suroviny, najmä rúd. Vyrábali sa v nich predmety najmä zo železa, ale aj z hlíny, dreva, kostí, bronzu, zlata, skla, textílií, parohov. V českých oppidách sa našli lekárske nástroje, rydlá a rámčeky na voskové tabuľky, na ktoré Kelti písali. Popísané voskové tabuľky sa isteže už dávno zničili, je to veľká škoda, trvácnym dokladom o rozšírení vzdelanosti je však latinské písmo na keltských minciach. V Bratislave písali aj na keramiku. Našli sa tri nápisy, dva na dne vyhotovené pred vypálením, tretí vyškrabaný do hotovej nádoby. Aj toto Kelti odpozorovali zrejme od Grékov. Azda to súvisí s magickou úlohou nádob.

To všetko sú fakty, napriek tomu treba povedať, že oppidum definíciu nemá. Oppidá boli svojské opevnené mestá, vrcholí nimi keltská kapitola európskych dejín, ktorej sa poeticky hovorí „kvet oppíd“, lebo oppidá sú naozajstným kvetom keltskej kultúry.

Západoeurópske oppidá poznáme z priameho opisu rímskych autorov, najmä už spomínaného Caesara, a viaceré objavili archeológovia. Mali veľmi rozdielny charakter. Spočiatku to boli len ohradené miesta, kam sa obyvateľstvo z okolia uchýľovalo v prípade nebezpečenstva, iba neskôr získali naozajstný mestský charakter svojím vnútorným životom ako strediská správy, vojenstva, výroby, moci a ideológie. Jestvovali významnejšie i menej významné oppidá. Podľa Caesara Helvéti, ktorých Rimania porazili a vyhnali, pred odchodom z vlasti spálili dvanásť oppid a štyristo dedín.

Jednotlivé oppidá sa líšili nielen veľkosťou, ale aj významom, čo po dvoch tisícročiach ťažko odhadnúť, keďže vieme len približne, ako keltské mestá vyzerali. Ich najdôležitejšou súčasťou bola dokonalá hradba, zväčša vysokásky val s priekopou, spredu chránený kamenným múrom, zvnútra spevneným domyselnou drevenou konštrukciou. Vchody boli na konci kliešťovitých vstupov z oboch strán lemovaných hradbami, čo uľahčovalo kontrolu, ale aj obranu, a zatvárali sa masívnymi bránami. Za hradbami stáli jednoduché drevené domy, ale nezriedka aj zložitejšie stavebné konštrukcie. Spájali ich dláždené cesty, ktoré viedli aj okolo dielni, maštali, niekedy baní. Priestor za hradbami ponúkal bezpečie pre život, pre prácu a obchod.

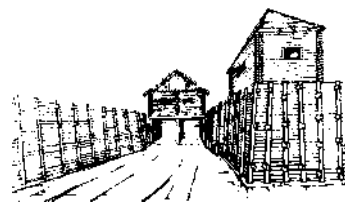
Keď som sa pred tridsiatimi rokmi pokúšal preniknúť do tajomstva slovenských Keltov, s oppidami sa veľmi nerátalo. Iba optimisti spomínali ako možnosť Devín a Bratislavu, ale tie sa vraj nikdy nenájdu, lebo všetky stopy už dávno zotreli ustavične pribúdajúce stavby. Niekedy sa spomínal aj Zemplín, dodnes obkolesený monumentálnymi valmi, kde sa síce razili aj mince charakteristické koníčkom štylizovaným do podoby zvláštneho vtáka (označujú sa ako zemplínsky typ), ale opevnenej plochy je vraj na oppidum primálo.

S oppidami na Slovensku sa jednoducho nerátalo. Zvláštna skepsa. Na juhozápadnom Slovensku žili Kelti hustejšie ako kdekoľvek inde v strednej Európe. Ich výrobky boli na vysokej úrovni, v Bratislave sa našlo tak veľa mincí, že sa už oddávna hovorilo o bratislavskej mincovni (budeme o nej hovoriť v nasledujúcej kapitole). Na pohrebiskách boli veľmi bohaté i veľmi chudobné hroby a také bývajú len vo veľmi rozvinutej spoločnosti. Aj historické okolnosti sa ponášali na české. Ak germánski Kimbrovia ohrozovali pravý breh Moravy (už roku 113 pred našim letopočtom), určite ani na ľavom brehu sa nežilo s pocitom väčšej istoty. Navyše ťažko možno predpokladať, že by slovenskí Kelti boli hlúpejší ako ich českí súkmeňovci, a predsa: na Slovensku vraj oppidá nejestvovali.

Akoby sa zabudlo na objav Štefana Janšáka...

Štefan Janšák objavil v roku 1928 na kopci Pohanská nad Plaveckým hradom záhadné valy. V ich okolí boli roztrúsené keltské črepy a aj rozmery hradiska boli obdivuhodné: dvojité, miestami až trojité val chránil územie v tvare nepravidelného štvoruholníka s rozlohou 38 hektárov.

Pohanská je vysoká tristo metrov, jej nadmorská výška je necelých 500 metrov a výškový rozdiel medzi horným a dolným opevnením hradiska je asi 150 metrov. Vybíha ako polostrov zo západného predhoria Malých Karpát hlboko

Obrázok brány objavenej v Nitrianskom Hrádku zreteľne ukazuje dlhé kliešťovité zalomenie hradieb. Spolu s mohutnými vežami chránili najzraniteľnejšie miesto opevnenia

Kosa a kováčska nákova

ko do Záhorskej nížiny. Ponúka vynikajúci výhľad na hrebene Malých Karpát i do rozľahlej roviny. Už to ju predurčuje, aby sa stala strategicky významným miestom. Pohanská navyše leží na západnom konci pravekého priechodu cez Karpaty (priesmyk Buková-Trstín), kade zrejme viedla aj niektorá z bočných vetiev Jantárovej cesty (poviem si o nej v kapitole Našla sa Gerulata).

Je to nápadné miesto. Pozvoľné stúpanie nečakane preruší nápadne dlhá terénna vlna. Ešte zreteľnejšou ju dnes robí súvislá lemovka kríkov. Sú to zvyšky valu, za ktorým kopec prudko stúpa. Na kraji lesa sa znovu zavlní. Na okraji druhého valu možno rozoznať aj zvyšky priekopy. Na mnohých miestach vidno črepy. Tesne pod lesom je výdatný prameň chránený ďalším valom a v lese ešte jeden so zvyškami stredovekej obmurovky a kde-tu malé terasy vysekané do svahu.

Úžasné miesto, a predsa trvalo takmer pol storočia, kým sa v roku 1968 začal na Pohanskej systematický výskum, ktorý viedol Jozef Paulík zo Slovenského národného múzea.

- Na každej trase, ktorú sme kopali, - povedal mi pred tridsiatimi rokmi, - sme zistili stopy po živote. Niekdajšie zruby zotleli bez stopy, ale všade boli črepy, železné i bronzové predmety. Nápadné bolo množstvo akoby zabudnutých alebo zámerne ukrytých kľúčov. Terasy nie sú veľké, ale ani keltské domy si nepredstavujeme ako paláce.

Sondy vo vale odhalili veľmi dômyselné opevnenie. Vpredu múr z kameňov kladených nasucho (bez malty), za ním hlinený val s drevenou konštrukciou. Na strategicky najzraniteľnejších miestach stál dvojité múr, „murus duplex“ (hlinený val ohraničovali dva múry, zadný vyšší ako predný). Staviteľským vrcholom Pohanskej bola vstupná brána na akropolu, najvyššie, osobitne opevnené miesto. Viedla k nej dovnútra lomená cesta, z oboch strán lemovaná hradbou. Vchod uzatvárali solídne, z hrubých brvien postavené drevené vráta, ako ukazuje nález dlhého železného klinca. Ten, kto chcel dobyť bránu, musel útočiť na obrancov, ktorí dotierali nielen z oboch strán z lomeného valu, ale aj z vysokej mohutnej drevenej veže, ktorá stála na pilieroch nad bránou. Stĺp, ktorý ju v strede podopieral, delil cestu na akropolu do dvoch prúdov.

Také dômyselné opevnenie mohol vybudovať len skúsený staviteľ a stovky robotníkov. Vysokú organizáciu spoločnosti potvrdzujú aj ďalšie nálezy, napríklad päť veľkých zásobnicových nádob neďaleko valu. Pre jednu rodinu boli priveľké, museli slúžiť na organizované zásobovanie (minimálne v čase obliehania).

Železné nástroje

Pohľad na Pohanskú.
Prerušovaná čiara vyznačuje
líniu vonkajšieho valu

Rekonštrukcia brány
na Pohanskej

Kedy opevnenie vzniklo, ťažko presnejšie povedať, podarilo sa určiť len približný dátum: asi polovica 2. storočia pred našim letopočtom. O dátume zániku hovoria hromadné nálezy železných predmetov. Vzácne predmety sa niekedy zakopávali do zeme ako obeta bohom, častejšie však v čase nebezpečenstva, preto takmer vždy svedčia o hrozbe, a navyše aj o naplnení tejto hrozby - o skaze, smrti, úteku, zajatí, otroctve... Jozef Paulík našiel na Pohanskej tri sklady ukrytých železných predmetov a Lev Zachar, ktorý neskôr pokračoval vo výskume, aj štvrtý. Pod koreňmi stromu sa našla kováčska lopata, sekery, vrták, sekáč, kosa, nožnice, hákový kľúč, pošva meča, všetko narýchlo pozbierané pravdepodobne v kováčskej vyhni (v kolekcii boli hotové výrobky, polotovary, ale aj poškodené veci pripravené na opravu). Druhý poklad - depot (bola v ňom aj ťažká náková) ležal vedľa nápadného balvanu, ktorým si nešťastný majiteľ označil cestu k svojmu majetku. V treťom depote boli železné hrivny, ktoré slúžili nielen ako surovina, ale aj ako primitívne platidlo. V depote, ktorý objavil Lev Zachar, boli aj železné putá, zrejme ako doklad o organizovanej trestnej moci, a váhy na zlaté mince ako korunný dôkaz o peňažnom obchode. Predmety zakopali do zeme v prvej polovici 1. storočia pred našim letopočtom, vtedy asi Pohanská zanikla.

Hradisko na Pohanskej možno zničili Dákovia, ale vylúčiť sa nedá ani vojna medzi znepriatelenými kmeňmi. Ani iné oppidá dlho nežili. Kelti sa postupne dostali do trojitého tlaku Dákov, Rimanov a Germánov. Od polovice 1. storočia pred našim letopočtom až po rozhranie letopočtov vidno úpadok aj v archeologických pamiatkach. Priame nebezpečenstvo signalizuje spevňovanie hradieb niektorých oppidá a márnosť odporu dokumentujú začaté, ale nedokončené stavby.

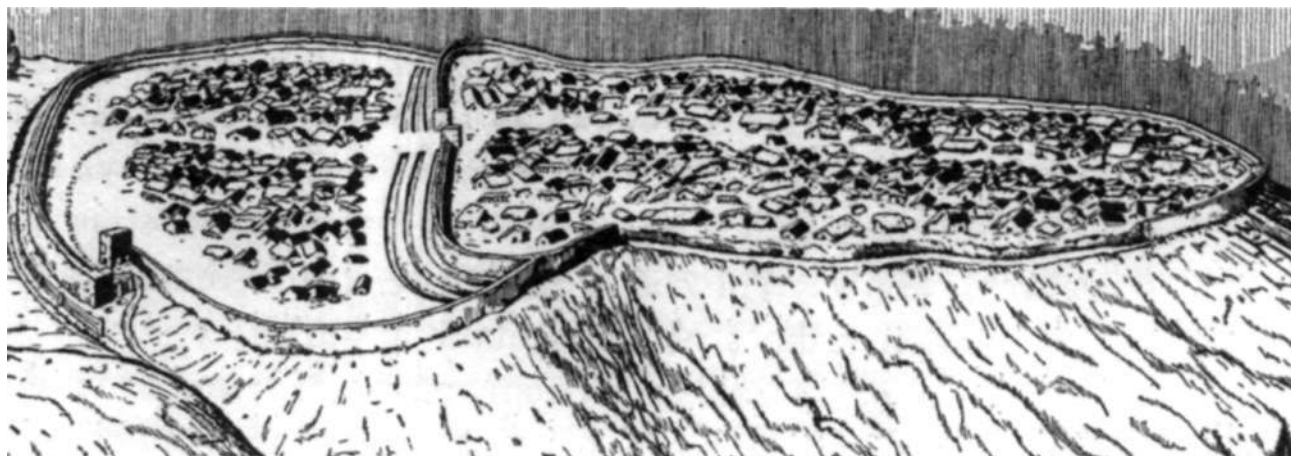
To sme však odbočili od základného problému tohto príbehu: stálo na Pohanskej oppidum, prvé známe keltské mesto na Slovensku?

Je to zvláštne, ale stará skepsa neustúpila. - Niekedy mám taký dojem, - povedal mi krátko po skončení výskumu Jozef Paulík, - ako keby sme oppidum na Slovensku ani nechceli. V Bratislave a na Devíne sa vraj nedá dokázať, Zemplín je malý... Som presvedčený, že to všetko boli oppidá, a o existencii oppida na Pohanskej mám priame dôkazy. Také nemajú ani mnohé zahraničné oppidá, o ktorých nepochybuje ani slovenská veda... Už samotná rozloha je ohromujúca: oppidum na Pohanskej je väčšie ako celá stredoveká Bratislava! Žili tu tisíce ľudí, za hradbami boli dielne, chránené vodné zdroje, cesty,

umelé terasy, dláždené priestranstvá, priestory na obchod. Aj dokonalosť hradbového systému, najmä veža nad bránou, ukazuje na mimoriadne významné stredisko vtedajšieho sveta. Našli sme stopy po existencii remeselnej výroby (kováči), žili tu roľníci, hrnčiari, vojaci. Odkryli sme podlahu kamenárskej dielne vydláždenú kamením. Ležali na nej nedohotovené žarnovy, ale aj fragment stély ozdobený dvojhlavou soškou. Aj to je doklad o významnom stredisku kultu, náboženstva. Záhadou sú obrovské jamy lievikovitého tvaru na akropole. Celkom určite to nie je dielo prírody, vyťaženy materiál leží na povrchu, ale nie sú to ani bane, lebo kto by ťažil obyčajný vápenec takým namáhavým spôsobom! Boli azda aj to kultové jamy, obetiská? Usiloval som sa preniknúť až na dno, ale nedalo sa, svahy sa zosúvali a na solídne zabezpečenie som nemal prostriedky. Kopal som na Pohanskej tri roky, ale nepreskúmal som viac ako percento opevnenej plochy, zvyšných 99 percent určite skrýva nejedno prekvapenie, ale už aj objavené pamiatky stačia ako bezpečný dôkaz o jestvovaní strediska mestského typu.

Treba hádam ešte doložiť, že archeologický výskum na Pohanskej objavil históriu, ktorá presahuje niekoľko tisícročí. Val vznikol už v neskorej dobe bronzovej, Kelti ho iba obnovili. Zaujímavé, že nielen keltský val, ale už jeho predchodca zanikol násilím, požiarom. V troskách čakal pol tisícročia na Keltov a po nich ďalšieho pol tisícročia na Slovanov. Aj tí ho opustili, hoci okolnosti nepoznáme. V polovici 13. storočia postavili na Pohanskej Plavecký hrad, pri ňom kláštor, gotický kostol, cintorín, dokonca aj rybník. Ale Pohanská vari nikomu nepriniesla šťastie. Za kuruckých vojen sa dostala do frontovej línie, takže v roku 1707 opustili ťažko poškodený hrad aj poslední obyvatelia. Potom Pohanská už len pustla a po odchode archeológov sa dočkala azda definitívnej skazy. Priestor keltského oppida zaplavili hľadači pokladov, tak ako sa to stalo pred sto rokmi v Stradoniciach. Vyzbrojení modernými detektormi kovov vyrabovali všetko, čo našli. Už len hlboké jamy dokladajú, ako smutne sa skončila jedna kapitola slovenského staroveku.

Keltské oppidum na Starom Hradisku na Morave
(rekonštrukcia podľa J. Böhma)

Keltské mince sú čítankou starovekých dejín

Píšem o keltskej Bratislave už vari desiaty raz, ale nie je to prosté opakovanie, omieľanie toho istého, skôr svedectvo o napredovaní výskumu, o nových objavoch, udalostiach a názoroch. Začal som skepsou - v roku 1974 v knihe Odkryté dejiny (Dávnoveké Slovensko). Nebola to moja skepsa, ale skepsa vtedajšej vedy, ktorá predpokladala, že slovenskí Kelti skutočné oppidá nestavali; boli vraj priveľmi vzdialení od svojich prirodzených stredísk a ich kultúra je iba akýmsi odleskom keltskej kultúry na západe.

Nebola to úplná skepsa, pripúšťala výnimku, a tou bola práve Bratislava.

Najväčkorysejší bol český archeológ Jan Eisner, a pretože to bol zakladateľ modernej slovenskej archeológie (počas svojho pôsobenia na Komenského univerzite v Bratislave vydal v roku 1933 prvú historickú syntézu Slovensko v pravéku), je jeho názor mimoriadne zaujímavý.

V roku 1952 napísal:

„V Bratislavě badatelé právem vidí hlavní oppidum keltských Bojů v době jejich pobytu v Karpatské kotlině v 1. století před naším letopočtem.“

V už spomínaných Odkrytých dejinách v kapitole Bratislava kniežaťa Biateca som zaznamenal aj názor numizmatičky Evy Kolníkovéj:

„Na základe terajšieho výskumu sa neukazuje, že by na Slovensku jestvovali klasické oppidá, keltské mestá (presnejšie, sídliská mestského typu); okrem Bratislavy, kde existenciu centra možno predpokladať. Veľké množstvo objavených mincí ukazuje, že sa hádam v Bratislave aj razili, hoci, prirodzene, rozhodujúci nález chýba. Formy na odlievanie, razidlá alebo kusky suroviny, ktoré by mincovňu spoľahlivo lokalizovali, sa ešte nenašli. A hádam sa ani nenájdu. Nie je isté, či sa hádanka bratislavských Keltov raz definitívne vyrieši...“

V tej istej kapitole sa vyjadril aj vtedajší riaditeľ Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave Alojz Habovštiak:

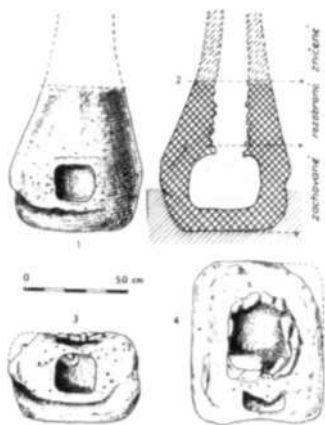
„Ak oppidá chápeme ako opevnené strediská výroby, obchodu i administratívy, potom Bratislave skutočne chýba už len to opevnenie, všetko

Lev Zachar (vľavo)
s moderátorom filmu Poklady
kniežaťa Biateca Pavlom
Dvořákom na Partizánskej ulici

Budova niekdajšej Tatrabanky

Hrnčiarska pec z Námestia slobody

Nástroje, ktoré sa našli ukryté v hrnčiarskej peci na Námestí slobody

ostatné možno mať za dokázané. Či sa však rozhodujúci nález podarí, ťažko povedať..."

Už o štyri roky v ďalšom zväzku Odkrytých dejín (Predveká Bratislava) sa mi videlo všetko jasné, o čom svedčí názov príslušnej kapitoly - Kvet keltskej Bratislavy. Bolo to v čase, keď sa vyhľadávali a slávili rozličné historické výročia, a ja som sa usiloval (neúspešne) pripomienkou keltskej mincovne upozorniť na dvojtisíce výročie mestskej podoby Bratislavy. Trochu som tým predbehol udalosti, rozhodujúce objavy priniesli až nasledujúce roky, zhrnul som ich roku 1993 v Zlatej knihe Bratislavy v kapitole Poklady kniežaťa a Biateca. V tom istom roku sme nakrúcali rovnomenný televízny film, v ktorom účinkoval archeológ Lev Zachar. Bola to veľmi príjemná spolupráca, preto sme sa dohodli, že sa k nej o rok vrátíme. Celkom jasne sa pamätám na naše posledné stretnutie; ku koncu zimy vybehol z podchodu na Mierovom námestí v Bratislave, a keď ma zbadal, povedal: „Na jar začíname s výskumom na Pohanskej, čakám vás." O niekoľko dní som šiel po Žižkovej ulici. Nad bránou Archeologického múzea visela čierna zástava a vzápätí som sa dozvedel tragickú správu: 18. marca 1994 Lev Zachar po krátkej a ťažkej chorobe náhle zomrel. Túto kapitolu venujem práve jemu, pretože sa rozhodujúcim spôsobom zaslúžil o vyriešenie hádanky bratislavských Kelto, ako to nazvala Eva Kolníková.

Pravda, tejto chvíli predchádzalo mnoho objavov i náhodných nálezov; ak sa teraz k niektorým vrátíme, bude to súčasne návrat k textom, ktoré som uverejnil pred rokmi, azda to nebude na škodu.

V rokoch medzi dvoma svetovými vojnami sa na Námestí republiky (dnešné Námestie Slovenského národného povstania) stávala budova Tatra-banky s podzemným kinom. Základy sa kopali do veľkej hĺbky cez navážky a dažďové nánosy až na pevné podlažie. Odstraňovali sa stovky kubíkov zemin a pritom sa v roku 1923 našiel poklad. Poklad v dosť relatívnom zmysle slova. V kultúrnej vrstve, čo objavitelia ani netušili, lebo to bol len popol, kosti a črepy, sa objavovali akési staré haraburdy, bronzový krúžok, pokrivené kovanie, držadlo, a tak pozornosť robotníkov upútali až stovky malých sčernetých mincí. Na prvý pohľad príťažlivé neboli, ale stačilo urobiť ryhu nožom alebo klincom a v škrabanci sa zablyšťalo striebro. Ktovie, ako by skončili, keby sa o náleze nebol dozvedel profesor Komenského univerzity Václav Chaloupec-ký, ktorý medzi robotníkmi zozbieral 399 mincí.

Či to bolo všetko, nevedno, mince vraj boli roztrúsené v zemi. Možno, ale možno aj nie, lebo ďalší bratislavský poklad, 58 veľkých strieborných mincí, ktoré objavil Ján Vítek pri kopaní kanála na Námestí slobody neďaleko starej plynárne pri ústí Parnej (Starohorskej) ulice v roku 1937, bol ukrytý v keramickej nádobe, rovnako ako ďalší poklad objavený neďaleko na Pöllnskej (Žilinskej) ceste v roku 1942, ktorý našli robotníci pri kopaní základov pre obytné domy. Nádobu rozbili a odhodili, zopár mincí si možno nechali, ale prevažná časť (270 kusov) sa dostala do múzea. Dôležitý bol údaj z obhliadky miesta náleziska: v bezprostrednom okolí boli zvyšky keltských domov...

Poklady keltských mincí nie sú v Bratislave výnimočné. Správa o prvom pochádza z roku 1776; čo bolo predtým, nevieme, ale neskôr sa našli ešte ďalšie na dnešnej Čelakovského ulici, na neznámom mieste v okolí Bradlianskej ulice, 32 mincí sa našlo pri archeologickom výskume na Bratislavskom hrade a evidujú sa aj desiatky nálezov jednotlivých mincí uložených v Mestskom múzeu, objavených prevažne na neznámych miestach, ale aj na Michalskej, Jesenského a Záhradníckej ulici, na Kolibe a v Petržalke. Z okolia mesta možno spomenúť poklad 124 mincí v Jarovciach, menšie nálezy vo Vajnorochoch, v Devíne, Devínskej Novej Vsi a na ďalších nie príliš vzdialených miestach mimo bratislavského obvodu, ako aj v neďalekom Rakúsku. V roku 1958 sa spomínalo vyše 1500 objavených mincí (toto číslo ustavične rastie), z toho 1353 na slovenskom území.

Ide o mince toho istého typu, ktorý odborníci nazvali bratislavským typom, lebo iných keltských mincí sa našlo dosť aj inde, tak veľa, že v 19. storočí ich už múzeá ani nechceli, a ako napísal nestor českej archeológie Jan Erazim Vocel, „obyčajne do slévadel vrhány bývají“. Čo však bola veľká škoda, lebo keltské mince predstavujú nielen vzácnu starožitnosť, ktorej zberateľská cena mnohonásobne prevyšuje hodnotu kovu, ale aj významnú historickú pamiatku, dejepisný prameň; bratislavské mince napríklad aj preto, že sú u nás prvým dokladom o používaní písma:

BIATEC, NONNOS, DEVIL, BUSU, BUSSUMARUS, IANTUMARUS, COBROVOMARUS, COISA, AINORIX, FARIARIX, EVOIURIX, TITTO, COUNOS, COVIOMARUS, MACCIUS.

Úžasné, prvý písomný zápis na Slovensku, naše hieroglyfy, runy, klinové písmo - už si neviem spomenúť na ďalšie -, a prečíta ho každý školák, lebo ide o dodnes používanú latinku, ešte aj zapísanú veľkými písmenami.

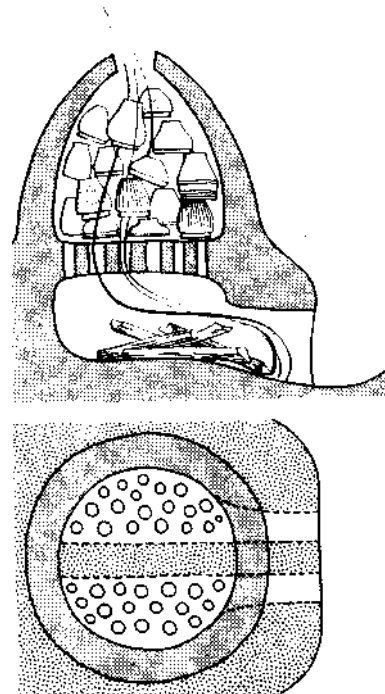
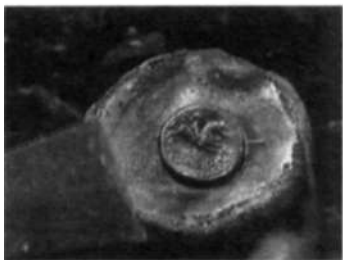
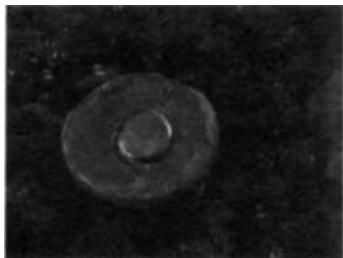

Schéma vypaľovania keramiky v keltskej hrmčiarskej peci

Vo filme Poklady kniežat'a Biateca sme si razbu bratislavských mincí vyskúšali v praxi

Pravda, zložitejšie je to s ich významom. O nápisoch predbežne nemožno s istotou povedať, čo značia, niekedy sa iba predpokladá, že najčastejšie slovo BIATEC (v skratke aj BIAT alebo BIA) je vlastné keltské meno s neurčeným významom, koncovka MARUS sa prekladá ako veľký a interpretuje ako „veľkoústy“, „ten s kráľovskými ústami“, základ COVIO ako „nafúknutý“, IANTV ako „žiarivý“, RIX je rex, teda kráľ, vojvodca, FARIA sa považuje za germánske meno a interpretuje sa ako „kráľ prievozníkov“, COISA za keltské meno, ktoré sa vykladá ako starostlivý, keltským menom je údajne aj COVNOS s významom „skvelý“, DEVIL je skrátaná forma mena DEVILLIVS, odvodeného od slova deus - božstvo, MACCIVS je azda MAGIVS, veľký, mladý a koncovka -OS sa považuje za zdobneninu.

Okrem nápisov je na bratislavských minciach veľa obrazov, na averze najčastejšie mužských i ženských portrétov alebo dvojportrétov, v jednom prípade namiesto hlavy šarkan skrútený do kruhu na minci MACCIUS. Na reverze mincí (s písmom) býva najčastejšie jazdec, ale aj kôň, vlk (alebo medveď, ťažko to rozoznať), okridlená kentaurka, okridlený grif, lev v skoku, ozbrojený muž v boji s medveďom, harpya, diviák a unikátna je šelma, možno panter, ktorej trčia z papule ľudské nohy na minci MACCIUS.

O keltskom (a rovnako dáckom) mincovníctve sa hovorí ako o barbarskom. Kelti peňažníctvo nevymysleli, je to objav viacerých antických národov dávno pred nimi, Kelti ich len napodobňovali. Vychádzali najmä z gréckych (neskôr aj rímskych) predlôh, ktoré kopírovali často až otrocky, spočiatku azda v priamej spolupráci s gréckymi mincmajstrami. Prostredníctvom antických mincí obchodovali, ale pretože ich bolo málo, začali si niektorí panovníci aj mimo antického sveta raziť vlastné mince. Vyrábali sa podľa antických predlôh, postupne však hrubli, strácali na váhe i na kvalite kovu, ich vzhľad sa kazil, barbarizoval, no súčasne sa zbavovali cudzích vzorov, menili sa na originálne, svojské keltské diela, a v tejto chvíli sa stávajú najcennejším prameňom historického poznania.

Keltské mince sú často vyrazené vyslovene lajdácky, nie sú dokonale okrúhle, obraz nebýva umiestnený presne v strede, neraz vidieť, ako kov pretiekol cez raznicu, stratili antickú precíznosť, čo niekedy vedie až ku grotesknosti. Poznáme napríklad mincu s dvojportrétom, ktorá sa pri razení posunula, takže vlasy z prvej hlavy sa dostali do tváre druhej hlavy, čím vznikol obraz fúzatej ženy, no a kôň na reverze má šesť nôh a dva chvosty. Také nie-

čo by Rimania alebo Gréci do obehu nikdy nepustili, Kelti áno, zrejme im to neprekážalo, a to je dôležitá historická stopa. Kelti uplatnili na minciach svoj individuálny vkus. Možno im chýba zmysel pre poriadok, precíznosť, ale nemožno nevidieť umelecké ambície, tvorivé schopnosti; v mnohých prípadoch úplne opustili grécke a rímske vzory, v lepšom prípade ich menili na nepoznanie, a to nás oprávňuje predpokladať, že k mincovým obrazom si vyberali námety zo svojho okolia, späté s prostredím, v ktorom žili a boli naň odkázaní. Keďže mince sa nerazia zo zábavy, ale na spoločenskú objednávku, sú na nich veci (zrejme aj ľudia), ktoré si zasluhujú úctu, a v takom prípade je jedno, či je to úcta z presvedčenia, alebo vynútená okolnosťami.

Ak tento predpoklad domyslíme do dôsledkov, dospejeme k prekvapujúcim zisteniam, a práve to urobil profesor Komenského univerzity Vojtěch Ondrouch (viac si o ňom povieme v kapitole Kus stupavského Ríma), ktorý problematiku keltských mincí spracoval v mnohých štúdiách a vo dvoch samostatných knihách (Keltské mince typu biatec z Bratislavy a Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku). Nasledujúce riadky sú pokusom o interpretáciu jeho myšlienok.

Spomeňme si na mincu MACCIUS na reverze so šelmou, ktorej trčia z papule ľudské nohy, na averze so skrúteným šarkanom. Profesor Ondrouch pripomenul Caesarovu správu o keltskej viere v nesmrteľnosť duše a jej prevetľovanie, lebo šarkan skrútený do kruhu v starovekých predstavách symbolizoval ustavične sa opakujúce mesačné fázy, v prenesenom zmysle nesmrteľnosť, mal teda duchovný, náboženský význam.

Keltské mince razili nielen svetskí vládcovia, ale aj kňazi, azda aj minca MACCIUS je dielom druidov. Naznačuje to nielen šarkan, ale aj reverz s obrazom človeka, ktorý mizne v papuli strašnej šelmy. Obet' bývala pravidelnou súčasťou náboženských rituálov, ľudská obet' mala najvyššiu cenu. Vykonávali ju druidi a tí predkladali bohom živých ľudí na viacero spôsobov, napríklad tak, že ich hádzali divej zveri. Aj druhá strana mince môže mať teda náboženský zmysel.

Lenže šarkan na averze nahrádza hlavu na ostatných minciach; ak má konkrétny zmysel, musia ho mať aj jednotlivé portréty. Ak šarkan symbolizuje duchovnú moc, ten istý význam musia mať aj ľudské tváre, symbolizujú svetskú moc. Azda sú to priamo portréty vtedajších panovníkov. Taký dojem vyvoláva napríklad profil hlavy bez fúzov, s vysokým čelom, vyvýšeným

Mince bratislavského typu sú jedným z kľúčov k dejinám Keltov na Slovensku

Kolekcia železných nástrojov
bratislavských Keltov

temenom a ostrým, podlhovastým nosom, ozdobenej náhrdelníkom, ktorý Kelti považovali za znak vznešenosti.

Profesor Ondrouch upozornil na podobnosť biatekov (ako nazýval mince bratislavského typu) s rímskymi republikánskymi mincami. Zistil napríklad, že najčastejšie sa vyskytujúca minca s jazdcom a nápisom BIATEC napodobňuje rímsku republikánsku mincu z rokov 46-45 pred našim letopočtom. To je teda (aspoň približne) čas bratislavského mincovníctva. Zároveň však predpokladal, že rovnako ako na spomenutých rímskych minciach, aj na biatekoch sú osobné mená „bezpochyby predstaviteľov najvýznačnejších rodov keltského kmeňa a najvýznačnejší z nich bol podľa počtu registrovaných razieb bezpečne Biatec“.

Lenže na minciach je ešte ďalších 14 mien (ak poznáme všetky, čo vôbec nie je isté). Pätnásť vládcov na približne 30 rokov, lebo asi tak dlho sa razili biateky, by bolo priveľa, profesor Ondrouch preto predpokladal, že ústredným panovníkom, kniežaťom bol Biatec, kým Nonnos (i toto meno sa vyskytuje pomerne často) bol azda majiteľom mincovne, ktorá pracovala aj pre ostatných nižších, možno len župných náčelníkov, ktorých mená sa na minciach objavujú iba sporadicky. Tento predpoklad oprel o Caesarov opis pomerov z centrálnych keltských oblastí; kmene sa spájali do väčších celkov, rada starších volila dvoch úradníkov, ktorým na jeden rok zverovala vládu. V čase nebezpečenstva stál na čele jediný kráľ (knieža).

Profesor Ondrouch vyslovil názor, že Biatecovi patrila najvýznamnejšia časť Bratislavy, hradná skala a priľahlé podhradie s trhoviskom, a práve pre potreby trhoviska dal raziť svoje mince. Trvalo to pomerne krátko, asi dvadsať-tridsať rokov, pričom prvé mince (aj zo zlata) s nápisom BIATEC sa razili okolo roku 70 pred našim letopočtom.

Isteže, to všetko by bola pravda len za predpokladu, že sa mince bratislavského typu skutočne razili v Bratislave. A dokázať to vôbec nie je jednoduchá záležitosť.

Keltské mince mali pevne stanovenú hodnotu. Tomu zodpovedala technológia výroby. Najprv sa odvážilo presné množstvo studeného kovu (Kelti razili mince zo zlata, striebra, medi a bronzu), ten sa roztavil a nalial do hlinenej formy, v ktorej dostal tvar i veľkosť mincového kotúčika. Ešte horúci kotúčik sa položil na spodné, vopred nahriate razidlo, znovu nahrial a úderom kladiva na raznicu razil odrazu na oboch stranách, a to vo chvíli, keď kov tu-

hol, vtedy bol najplastickejší. Na razbu zo studeného kovu by sa musel použiť obrovský mnohotonový tlak.

Najspoľahlivejším dôkazom o lokalizácii mincovne sú teda hlinené formy (hoci napríklad v Maďarsku sa podarilo nájsť aj vzácne razidlá), lebo tie nemali nijakú cenu, keď splnili svoj účel, končili na smetiskách ako bezcenný odpad.

Pravda, podobný objav vonkoncom nie je samozrejmosťou a nič nenasvedčovalo, že v Bratislave k nemu niekedy aj dôjde. Od objavu pokladu v základoch Tatrabanky sa nálezy tak rozmnožili, že v mestských uliciach vytvorili takmer súvislú sieť, ale ani jediná mincová forma, ako tá príslovečná ihla v kope sena, sa dlho nenašla.

Pod Bratislavou leží miestami až pol druhá metra hrubá vrstva z keltských čias. Ťažko si predstaviť, koľko ľudí bolo treba, aby po sebe zanechali takú masu odpadkov, ale žili takmer všade.

Hrúbka kultúrnej vrstvy na Bratislavskom hrade svedčí o jeho veľmi intenzívnom osídlení a objav ďalšieho pokladu keltských mincí o jeho vysokej úrovni. Boli v nej mince prevažne zo západu, z Norika, azda ako svedectvo o obchode, v každom prípade o širších medzinárodných vzťahoch.

Veľmi intenzívne keltské osídlenie odkryl výskum Podhradia (predchádzal stavbe Nového mosta). Stopy po Keltoch sa našli na Rybnom námestí a Vydrickej ulici, ale najviac ich bolo na rohu Židovskej a Kapucínskej ulice a ďalej v širokom páse cez Suché mýto, Októbrové a Mierové námestie až po Námestie slobody.

Keltské pamiatky boli v Starom Meste na Kapitulskej, Prepoštskej, Klariskej, Panskej a Ventúrskej ulici, na Hlavnom námestí bola celá batéria dokonalých hrnčiarskych pecí, keltské pamiatky sa našli aj na Hviezdoslavovom námestí, na Námestí Slovenského národného povstania, Palisádach, Veternej, Konventnej, Panenskej a Partizánskej ulici, ale aj na Kolibe.

Objavy ponúkali masívnu, lenže neúplnú výpoveď. Ťažko si napríklad vysvetliť, prečo sa nenašlo keltské pohrebisko. Tisícky ľudí, ktorí žili v keltskej Bratislave, museli svojich mŕtvych kdesi pochovávať, ale tí záhadne kamsi zmizli, nenašiel sa ani jediný, ak nerátame päť kostrových hrobov objavených v plynovodnej ryhe na Námestí Slovenského národného povstania, lebo boli úplne bez milodarov, a teda mohli byť keltské, ale nemuseli. Ani v okolí mesta to nie je oveľa lepšie: v Rači sa našli nánôžné kruhy, ale nijaké kosti, na Devíne štyri veľmi poškodené hroby a v Rusovciach nevelké pohrebisko. To je všetko,

Predmety z bratislavských keltských nálezísk

V jednom z hrobov v Palárikove sa našiel pár bronzových trojpuklicových nánožných kruhov.
Nosili sa na oboch nohách a azda pri chôdzi štrngali ako ostrohy

hoci v Bratislave muselo byť veľké a ľudnaté stredisko, čo dokazujú pamiatky v meste, ale aj na okolí, v Trnávke, vo Vajnoroch, v Dúbravke, Karlovej Vsi, Záhorskej Bystrici, Devínskej Novej Vsi a viaceré na Záhorí. Všade tam stáli dediny, ktoré Bratislavu zásobovali potravinami.

Veľký objav nasledoval štyridsať rokov po náleze v Tatrabanke. Na začiatku šesťdesiatych rokov sa upravovalo vtedajšie Gottwaldovo námestie (dnešné Námestie slobody) na nové socialistické centrum Bratislavy. Terén sa vyrovnával a zmiernoval sa jeho sklon. Buldozér cez deň zhŕňal zeminu, ktorú brigádnicí popoludní ručne rozhadzovali. Pod jednou z kôp, ktoré nazhŕňal veľký stroj, našli neobyčajnú veľkú guľu z hliny vypálenej na kameň. Chceli ju rozbiť, ale nedalo sa, iba čo rozkopali otvor, ktorý do nej viedol. Ktosi zavolať múzejníkov. Prišli a s prekvapením zistili, že ide o keltskú hrnčiarsku pec. Podľa tvrdenia buldozeristu bolo guľ veľá, celá batéria. Keď ich vylupoval zo zeme, kotúľali sa pred radlicou ako ozrutné lopty. Drvil ich pásmi a táto náhodou ušla jeho pozornosti. Buldozeristovu výpoveď potvrdzovala kultúrna vrstva plná odpadkov, popola, uhoľného prachu, kostí a črepov z posledného storočia pred našim letopočtom.

Pec je unikát, no ešte dôležitejší je jej obsah. Keď ju rozrezali, aby sa dala previezť do múzea, našli v nej celú kolekciu nedostatočne vypálenej keramiky. Prekvapuje, že pec vyhasla skôr, ako sa vypaľovanie skončilo, čím sa celá dovtedajšia práca znehodnotila, keramika na rošte sa rozbila a rozsypala. No nielen to, pec poslúžila na ešte jeden nepredvídaný účel: ktosi do nej ukryl viaceré nástroje, motyku, sekeru, dve dláta, radlicu a ďalšie. Iste preto, aby ich zachránil. Konal v strachu, v nebezpečenstve, ktoré sa ukázalo vážnejšie, ako predpokladal, keďže sa po svoj majetok nevrátil.

Koho sa však bál?

To je zrejme kľúčový moment hádanky bratislavských Keltov. V tejto súvislosti je preto dôležitý ďalší veľký objav, na ktorý prišiel Adrián Vallašek pri výskume Académie Istropolitany. Pod súvislou veľkomoravskou vrstvou našiel na Kapitulskej ulici záhadné zbúranisko, celé bloky stien a napokon aj dva pevné múry. Prvý bol dlhý sedem metrov a hrubý 120 centimetrov. Stál na pevných kamenných základoch širokých dva metre a vykopaných do hĺbky vyše dvoch metrov. Boli schopné uniesť obrovskú záťaž, azda aj viacpodlažnú stavbu. Niekoľko krokov od prvého múra stál mohutný pilier (s pôdorysom 140-krát 170 centimetrov) z precízne opracovaného kameňa. Aj on bol

Záhadné keltské múry, trosky monumentálnej stavby, azda svätyne

Precízne opracované kamene nárožia

Adrián Vallašek na mieste
objavu

schopný uniesť monumentálnu stavbu. O tri kroky ďalej stál druhý múr (našli sa z neho štyri metre) ukončený starostlivo opracovaným nárožím. Pri múroch zostali zvyšky maltovej dlážky vyloženej riečnymi okruhliakmi, medzi druhým múrom a pilierom bol 30 centimetrov vysoký schod, medzi pilierom a prvým múrom kamením vydláždený kanál, ktorý sa na úrovni nároží rozvetvoval. Jedno rameno bolo slepé, končilo sa ľadvinovou vyhlbeninou, druhé sa strácalo v priestore, kde sa už nedalo kopat'.

Zvyšky stavby boli miestami vysoké vyše metra a také pevné, že na nich ešte v stredoveku postavili základy neznámeho domu. Je teda isté, že na dnešnej Kapitulskej ulici stála spoločensky aj funkčne výnimočná stavba (ako naznačovali aj neforemné kúsky medeného plechu s malými nitmi, ktoré ležali v troskách, azda zvyšok neidentifikovateľnej výzdoby stropu). O jej keltskom pôvode nebolo pochybností. Dokazovali ho črepy z jemnej tuhovanej keramiky. Ide teda o najstaršiu murovanú budovu na Slovensku, ktorá nemá obdobu nikde na okolí.

Pravda, ťažšie sa určuje jej účel. Zrejme bola súčasťou väčšieho, neskôr celkom zničeného stavebného celku. Objaviteľ sa prihovárал za to, že ide o honosnú budovu, azda o chrám alebo palác. Profesor Bohuslav Novotný mal iný názor, nazdával sa, že sa našli zvyšky hlavnej brány bratislavského oppida. Pravda, takej predstave odporuje na verejnú premávku nie dosť nosná maltová podlaha, no najmä schod medzi pilierom a múrom a azda aj kanál; ťažko si predstaviť, ako by schod prekonávali vozy. Dôležitý je iný postreh profesora Novotného. Z perfektného kvádrovania nároží usudzuje, že brána neslúžila dlho, lebo v opačnom prípade by jej rohy boli otlčené, olámané a opotrebované. Ak sa niekto pustil do takej nákladnej a honosnej stavby, iste ju nechápal ako provizórium, zanikla teda predčasne a v takom prípade možno predpokladať, že svoje postavenie stratil aj staviteľ.

Titus Kolník upozorňuje aj na možnosť, že stavba bola dielom Dákov, ktorí sa Bratislavy na istý čas zmocnili. Svoju hypotézu postavil na črepech dáckej keramiky, ktoré sa našli roztrúsené v okolí. A to je významná historická okolnosť, ktorá si vyžaduje vysvetlenie.

K Dákom, ako je známe, sa hlásia predovšetkým Rumuni, Dákovia však žili aj u nás na východnom Slovensku a azda aj na juhu stredného Slovenska.

Antickí autori opísali Dákov veľmi presne, čo však, ako napokon vždy, treba brať len veľmi informatívne. Boli vraj urastení, svetlej pleti, s modrými

očami a plavými, trochu hrdzavými vlasmi, ktoré jednoduchý ľud nosil nad čelom pristrihnuté, vzadu dlhé až po plecia. Urodzení ľudia si vlasy zakrývali vlnenou čapicou, ktorá bola znakom spoločenského postavenia. Bohatí aj chudobní nosili zastrihnutú bradu. Dácke ženy vyobrazené na Trajánovom stĺpe v Ríme boli vysoké, štíhle, s vlasmi sčesanými do uzla, v strede rozdelenými cestičkou. Muži nosili široké, ale aj priliehavé nohavice, na boku rozstrihnutú košeľu zopnutú širokým opaskom a voľne spustenú cez nohavice, na košeli kabát s rukávcami, pláštenku bez rukávov alebo kožušinovú šubu s kapucňou. Ženy nosili košeľu s naberanými rukávmi, sukňu, dlhý plášť a šatku.

Dákovia, podobne ako Kelti, boli vyspelý a kultúrny národ. Od 8. storočia pred našim letopočtom žili pod priamym vplyvom gréckej kultúry, ktorú šířili staré grécke kolónie na pobreží Čierneho mora - Istros, Tomis a ďalšie. Poznali písmo, razili mince. V ich krajine bolo toľko zlata, že sa niekedy nazýva starovekou Kaliforniou. Azda práve preto sa do Dácie už od 4. storočia pred našim letopočtom tísli Kelti a neskôr aj Rimania. Malo to trvalé následky. Dákovia a Kelti sa sčasti zžili na úžitok obidvoch etník a latinizovaním Rimanmi porazených dáckych kmeňov vzniklo nové etnikum Dákorománov, ku ktorému sa dnes s veľkou hrdosťou hlásia Rumuni.

V roku 82 pred našim letopočtom, podľa iných bádateľov v roku 70 pred našim letopočtom a podľa ďalších dokonca až v polovici 1. storočia pred našim letopočtom Dákov zjednotil Burebista, ktorý sa tak stal prvým panovníkom na obidvoch brehoch Dunaja. Podľa povesti naučil Dákov disciplínu.

Nákrčný kruh z Veľkej Mane

Prinútil ich napríklad, aby zničili vinohrady a odriekli sa vína. Udržiavať ľud v poslušnosti mu pomáhal akýsi Deceneus, ktorý žil dlho v Egypte, kde sa naučil z rozličných znamení vyčítať vôľu bohov. Od istého času považovali za boha aj samého Decenea.

Burebista vybudoval v Orastijských horách veľkolepé centrum svojej ríše. Kamenné stavby z dokonalých kvádrov, monumentálne schodisko, mohutné hradby, dláždené cesty, antické sochy a stĺpy, ako aj tisícky drobných predmetov uvádzajú dnes do úžasu nielen turistov, ale aj odborníkov.

Burebistova ríša sa dostala do konfliktu s Rimanmi aj Keltmi. Burebista sa najprv rozhodol porátať s Bójmi. Bójom vládol kráľ Kritasir, pod jeho vládu patrili aj ďalšie keltské kmene, napríklad Tauriskovia usídlení v Noriku. Pravda, v tejto chvíli sa písomné pramene dostávajú do rozporu s archeologickými pamiatkami, do rozporu, ktorý zatiaľ nevieme vysvetliť. Kritasirovo meno sa nevyskytuje ani na jedinej minci bratislavského typu. Netušíme, prečo je to tak, ale ako to v takých chvíľach býva, vysvetlení sa ponúka hneď viacero. Napríklad také, že okrem hlavného kráľa Kritasira jestvovali ďalší menší „králi“ a Biatec bol jedným z nich. A nie je vylúčené ani to, že Bójovia na ľavom brehu Dunaja do Kritasirovho spoločenstva nepatrili. To by mohla byť významná okolnosť, lebo súperenie Keltov a Dákov sa skončilo ťažkou porážkou Keltov niekedy medzi rokmi 58 až 44 pred našim letopočtom. Burebista vyplienil a zničil ich vlasť, ako píše antickí autori, premenil ju na „bójsku púšť“. Nijaká písomná správa však nehovorí o tom, či sa katastrofa dotkla aj Bójev na juhovýchodnom Slovensku, jediné informácie ponúka archeológia.

Pozornosť bádateľov sa už oddávna obracala na Bergl, kopec nad Bratislavou (jeho súčasťou je aj Hradný vrch), kde dnes stojí luxusná štvrť Červený kríž. Jan Eisner opísal objavy na Bradlianskej a Hlavatého ulici, bronzové držadlo, železný kľúč, dve nádoby, praslen, črepy jemnej tuhovanej keramiky, kamenné žarnovy, zvieracie kosti a zvyšky laténskych príbytkov. Podľa jeho opisu ležali v popolovitej hline, ktorá sa mohla vytvoriť aj pri požiari. Eisner vyslovil domnienku, že z tohto miesta pochádza aj poklad uložený v Mestskom múzeu bez uvedenia bližších nálezových okolností.

V auguste 1978 sa na Partizánskej ulici kopala ryha na kábel. Robotníci narušili akýsi objekt obklopený vrstvou lomového kameňa. Všimol si to profesor Karol L. Zachar, známy herec a režisér (menej sa vie o jeho záujme o históriu). Upozornil na svoj objav syna, archeológa. Lev Zachar ryhu preskúmal, a to

bolo šťastie, lebo obsahovala priam neuveriteľné veci, ak vezmeme do úvahy, aký malý priestor odkryla.

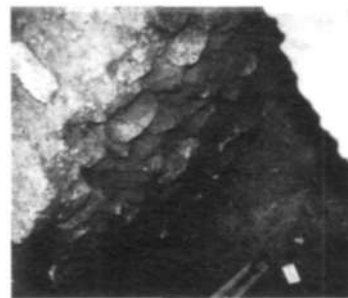
Neznámy objekt, ktorý upútal pozornosť Karola L. Zachara, boli trosky veľkej stavby, deväť metrový kus múra na kamenných základoch. V stene ryhy boli zlomky železných predmetov, črepy, zvieracie kosti a iné pamiatky, za celkom výnimočné však treba označiť šupiny železného panciera, železný hrot šípu a železnú lícnicu prilby. V ryhe bol aj zlomok keramickej platničky na dávkovanie mincového kovu... Prvý doklad o existencii mincovne v Bratislave! A ešte aký doklad: do platničky sa zmestilo až 2,73 gramov mincového kovu a v dvoch bratislavských pokladoch sa našli mince, ktoré vážili 2,17 gramu... Objavená dávkovacia platnička mohla slúžiť práve na výrobu týchto mincí.

Tým sa pominula jedna z posledných výhrad proti oppidu v Bratislave.

V ryhe sa našlo aj zuhoľnatené drevo a prepálená mazanica, veci, ktoré charakterizujú zánikový horizont, doklad o skaze, možno vojne. Dalo by sa povedať, že jedna vrstva nálezov bola „mierová“ so svedectvom o výrobe mincí, druhá „zániková“. Lev Zachar dospel k názoru, že nie sú súčasné, pamiatky v „mierovej“ vrstve sú staršie, približne z prvej polovice 1. storočia pred našim letopočtom, pamiatky v „zánikovej“ vrstve sú asi o jednu generáciu mladšie. Nie je vylúčené, že sa tým ohraničil čas najväčšieho rozkvetu keltského mesta, možno čas najväčších obáv, strachu pred neznámym nebezpečenstvom.

Ako ukázali ďalšie objavy, bol to oprávnený strach...

Veľkú príležitosť dostali archeológovia pri rekonštrukcii Pálfiho paláca na Panskej ulici. Pracovali v mimoriadne zložitých podmienkach v suteréne budovy (museli brať ohľad na jej statiku, niektoré sondy mohli otvárať len postupne v priebehu troch rokov 1983- 1985), ale výsledky výskumu aj tak prekonalí všetko očakávanie. Cez podzemie paláca sa archeológovia prekopali k pôvodnému terénu, pravdepodobne do blízkosti ústia jedného z ramien do hlavného toku Dunaja. Na toto miesto ich priviedla hlboká šachta. Pôvodne asi slúžila ako sklad na potraviny, náhle však prišla chvíľa, keď sa premenila na strašný hrob. V neprirodzenej polohe v nej ležali mŕtvi ľudia, muž a žena, muž na ľavej strane pŕs s tvárou obrátenou k zemi, žena akoby v pokľaku. Ako ukázal antropologický rozbor Pavla Gomolčáka, telá neboli kompletne. Mužovi chýbala hlava, žene veľký kus tela. Ako sa to stalo, ťažko povedať, ale určite za dramatických okolností, lebo najprv (zrejme za požiaru) sa do šachty zrútili spálené trámy, ktoré spevňovali jej priestor, prinajmenšom jej ústie, až potom

Šachta s mŕtvym telom

Dávkovacia platnička - korunný
dôkaz o bratislavskej mincovni

do nej hodili aj mŕtvych. Oheň v tej chvíli ešte neuhasol. Telá oddeľovali stopy po požiari, spálenisko bolo nad nimi i pod nimi. Medzi troskami ležali kusy spálenej zeme, úlomky bronzu, no najmä pamiatky, ktoré poukazovali na to, že ide o dielňu, azda tak dávno hľadanú mincovňu kniežaťa Biateca. V zemi boli zlomky dávkovacích platničiek, zlievarenské téglíky a mince cudzieho pôvodu, podobné minciam z Bratislavského hradu.

Archeológovia čoskoro prišli na ďalší objav. Na Rudnayovom námestí medzi Pálfiho palácom a miestom, kde Adrián Vallašek objavil honosnú budovu, sa našli zvyšky pevnostnej priekopy, na dne zavalenej kamením, azda zo zrúteného čelného múra drevozemného valu. Hoci to nebola vonkajšia hradba, ale iba deliace opevnenie medzi Hradným vrchom a podhradím, padla tým aj posledná z výhrad, ktoré sme spomínali v úvode. Hádanka bratislavských Keltov sa vyriešila. Našlo sa všetko, čo k oppidu patrí, opevnenie, mincovňa, murované stavby, doklady o ozbrojenej moci, diaľkovom obchode, organizovanom remesle, azda aj o náboženstve. Lev Zachar hypoteticky určil aj jednotlivé štvrte oppida: akropolu na hradnom kopci, podhradie na území dnešného Starého Mesta a menšiu remeselnícku časť na Námestí slobody. Zaujímavé je, že posledné dve časti boli oddelené 500 - 600 metrov širokým pásom bez nálezov. Celková výmera keltského mesta prevýšila päťdesiat hektárov. Len na porovnanie: stredoveká Bratislava bola sedemsto metrov dlhá a štyristopäťdesiat metrov široká, zaberala približne tridsať hektárov, teda asi polovicu z rozlohy o viac ako tisíc rokov staršieho oppida.

Bratislavské oppidum zrejme dobre neskončilo. Archeológovia objavili aj ďalšie doklady o katastrofe, ktorá ho zničila. Pri Vodnej veži sa našli rozvláčené kosti prinajmenšom desiatich mŕtvych ľudí a medzi nimi stopy po požiari, kovové predmety, spony, a to všetko zavalené kamením. Výrečné svedectvo ponúkla železná strelka zapichnutá v spálenej drevenej konštrukcii, možno vo zvyšku opevnenia. Stopy po požiari sa našli aj na Sedlárskej ulici a traja mŕtvi ľudia na Michalskej ulici.

Možno teda takmer s istotou povedať, že bratislavské oppidum zaniklo násilím, následkom katastrofy. Azda nie celé, možno sa hrad ubránil, ale bez zázemia dlho žiť aj tak nemohol.

Väčšina bádateľov pripisuje zničenie Dákom. Robia to na základe historických správ a podľa nich dácka okupácia dlho netrvala. Burebista sa zamiešal do sporu Caesara s Pompeiom (na strane Pompeia), po Caesarovom víťazstve

Mince bratislavských Keltov - jedinečný pohľad
do tváre, ale aj duše najstarších i podľa mena známych obyvateľov Slovenska

sa preto vzdal ďalších výbojov, stiahol sa do svojej krajiny a pripravoval sa na rozhodujúci boj. Lenže k tomu nikdy nedošlo: Caesara zavraždili v senáte republikáni, Burebistu priamo v jeho sídle vzbúrení veľmoži. Jednotná Dácia sa rozpadla na množstvo menších slabých štátov.

Archeológ jednoznačne poukazuje na boj a nasledujúcu skazu. Presnejšie rozmery katastrofy však nemôže určiť. Vyzerá to tak, že Dákovia sa posunuli ešte ďalej na západ, dácka keramika sa našla až na Devíne.

Už sme spomínali dácke črepy v Bratislave. Bolo ich len veľmi málo, azda sa Dákovia ujali vlády nad zničeným oppidom. Podľa Caesarovej správy porazení Bójovia ušli zo svojich domovov aj s rodinami, ženami, deťmi i starcami, ale v Bratislave to rozhodne neplatí. Boli porazení, ale z Bratislavy neodišli, aj naďalej tu žili a pracovali, svoju typickú keramiku vyrábali ešte na začiatku rímskej doby, dokonca razili aj mince, aj keď len medené. Vynikajúci znalec laténu, český archeológ Jan Filip vyslovil domnienku, že Keltov v Bratislave ešte pribudlo, keď sa sem uchýlila časť ľudí, ktorí sa stali obeťami vojny s Dákmi.

Oppidum k starej sláve už nikdy nevzkriesili.

„Preto ho ani Ptolemaios, svedok z konca prvej polovice 2. storočia nášho letopočtu, nezaznamenal vo svojej Geografii na mieste dnešnej Bratislavy. Bezpochyby preto, že za jeho čias kleslo na bezvýznamnú osadu, ktorá svoj pôvodný význam exponovaného obchodného strediska na strednom Dunaji, riadeného predtým kniežaťom vojenskej demokracie, medzitým stratila,“ napísal profesor Ondrouch.

V Ptolemaiových časoch (ptolemaiovskú problematiku rozoberá kapitola Dvojčatá Marca Valeria Maximiana) patrila Bratislava Rimanom. Taký bol osud aj ďalších oppíd. Na prelome letopočtov sa rýchlo romanizovali. To bola napokon ich jediná záchrana, bez Rimanov by zanikli samy od seba, bez zázemia nemohli jestvovať a porazení Kelti už také zázemie nemohli vytvoriť. Rímska okupácia však neznamenala koniec Keltov, naopak, vyzerá to tak, že si udržali aj svoju spoločenskú organizáciu. Rimania premenili viaceré oppidá na území provincií na rímske centrá, ale Kelti v nich zostali ako významní dodávatelia pracovných síl, potravín, remeselníckych výrobkov a podobne. Kmeňová organizácia Keltov v severnej Panónii zanikla vraj až za cisára Hadriána (117 - 138), podľa iných bádateľov dokonca až na konci vlády cisára Antonina Pia (vládol do roku 161). Isteže, nevieme posúdiť jej úroveň a nemôžeme ani povedať, aký mala vplyv na konzervovanie zvyškov oppíd, je však viac ako

isté, že keltskí domorodci veľmi neustupovali. Provinciálne rímske náhrobky dokazujú, že obyvatelia Panónie si dlho udržiavali svoje kroje, niektoré prvky ilýrsko-keltského odevu sa vraj uplatňovali ešte v stredoveku. Tuhý život mali aj náboženské kulty. Kelt mohol dosiahnuť významné spoločenské postavenie. V múzeu v Komárne je uložená náhrobná stéla z druhej polovice 1. storočia nášho letopočtu, na ktorej je vyobrazená Nerimanka. Jej úroveň v spoločnosti potvrdzuje nákladne opracovaný náhrobný kameň a úctu ku keltskej tradícii typicky krútený náhrdelník, torques, ktorý bol pre Keltov znakom výsadnosti, privilégií. Kelti si udržiavali tradičný pohrebný rítus a azda aj jazyk, ako svedčí rímsky sarkofág tlmočníka z dáčtiny objavený v Brigetiu.

Ako ukazujú archeologické nálezy, Kelti prežívali v dnešnom Maďarsku a na južnom a juhozápadnom Slovensku ešte v druhej polovici 2. storočia nášho letopočtu (svedčí o tom napríklad keltská osada objavená v Rusovciach). Profesor Ondrouch sa nazdával, že ako národ zanikli až za dramatických udalostí počas markomanských vojen v rokoch 161 - 180.

Oppidu v Bratislave bol však už dávno koniec.

Nemusí to platiť na iných miestach, napríklad na neďalekom Devíne, kde sa našli keltské pamiatky na celom priestore stredného hradu i v podhradí, mnoho príbytkov, krásna keramika vyrobená na kruhu, žarnovy, mince, spony, na dolnom hrade dokonca nárožie neznámej kamennej stavby, remeselnícky objekt, unikátna bronzová figúrka psíka, spona, jednoducho stopy po veľkej osade, ktorá pretrvala až do rímskych čias. Jan Eisner predpokladal, že na Devíne bolo aj v neskorej dobe laténskej „rozsáhlé galské oppidum, pretože se téměř všude, kdekoli se tam začne kopat, přijde na pozdní laténskou keramiku“, čo napokon potvrdil aj nedávny mnohoročný archeologický výskum, ktorý viedla Veronika Plachá (o výskume Veroniky Plachej sa viac píše v pripravovanom treťom zväzku Stôp dávnej minulosti).

Kelti (pravdepodobne už romanizovaní) žili na Devíne ešte v 2. storočí, ako aj Kotíni na severnom Slovensku. Ide však o takú dôležitú a zaujímavú historickú kapitolu, že si zasluhuje osobitné rozprávanie.

Zlaté mince z Velkého Bysterca
(nález Mikuláše Kubínyho z roku 1879)

Neveľké podhorské mesto Púchov voviedol do európskych dejín barón Emil Friedrich Johannes Hoenning O'Carroll.* Pravda, v jeho časoch to bolo celkom iné mesto ako dnes, v čase ošiaľu z panelových sídlisk ho zbúrali. Nezošlo z neho takmer nič, ani ulice a námestia, ani domček, kde barón zomrel; iba cintorín - aj ten v tieni panelákov - a na ňom hrob s dátumom úmrtia: 1894. Je to smutné, azda až tragické, ale, žiaľ, aj normálne: minulosť jednoducho mizne, mŕtvych ľudí striedajú živí, starých mladí a nezriedka sa to všetko deje za tragických okolností; ibaže zbúranie Púchova bolo predčasné a to, čím ho nahradili, je bezútešné. Tento príbeh je iný, spomína na niečo, čo za spomienku stojí; aj to sa pominulo, ale je na čo spomínať, lebo barón Hoenning odchýlil okno, ktoré viedlo do veľkolepých, vzrušujúcich čias. Aj ony sa pominuli, ale ešte skôr, ako sa to stalo, zapísali sa do našich dejín žiarivým a nezmazateľným písmom. To nie je metafora, naozajstným písmom, isteže aj všeličím iným, iného bolo dokonca oveľa viac, aj tak je to však plnokrvná dejepisná kapitola.

V barónových časoch stálo na svahoch nad riekou Váh žiarivo biele bralo. Ani z neho nezostalo celkom nič; pohltit ho kameňolom, a tým zničil archeologické nálezisko, ktoré sa mohlo stať učebnicou dejín.

A vlastne sa ňou aj stalo, ako dokladá práve táto kapitola. Stalo, lebo barón Hoenning pochopil rozhodujúcu vec:

„Všetko, čo nám známeho je z časov, kým nebolo ešte písanej histórie, môžeme založiť jedine na nálezy a vykopaniny, z ktorých poslednejšie môžu byť cennými jedine len vtedy, jestli prevádzané sú systematicky a znalecky s tou intenzívnou pozornosťou, skúmateľskou zručnosťou a pravdymilovnosťou, ktorá jedine pomáha vede k pravým kľúčom, takže aj prakticky možno ich upotrebiť.“

* Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku).

Púchovská skala, presnejšie povedané to, čo sa z nej zvýšilo

Barón Hoenning

Kolekcia železných šperkov

Hoenning písal o „pravých kľúčoch“ po nemecky, ale už krátko po barónovej smrti ľudia pochopili význam jeho slov, o čom svedčí aj uvedený trochu archaický preklad Pavla Halašu z roku 1903.

Keď to Hoenning písal, bol už skúsený archeológ, ale jeho začiatky boli kuriózne:

„V blízkej dedinke V. našiel hospodár dva meče, aké som predtým krajšie a zachovalejšie nevidel nikdy. Patrili spolu, ako to ich vystrojenie dokazovalo. Gazda ponúkol meče ľuďom neznajúcim ich účel, ani hodnotu. Nik ich nechcel kúpiť. I šiel milý gazda k slúžnemu a ponúkol ich jemu. Slúžny dôvodí, že meče sú ukradnuté, a zavedie s milým gazdom vyšetrovanie a zadrží ho prípadne aj vo väzení, napriek jeho prízvukovaniu o nevinosti. Až keď občania z V. potvrdili, že meče sú nájdené, vypustil gazdu, dal mu päť zlatých a meče si podržal, prepustiac ich pozdejšie priateľovi. U tohto videl som ich a chcel odkúpiť, a hoci patričný majiteľ nemal žiadneho záujmu za otázne predmety, neprepustil mi ich, lež daroval jeden z nich krajinskému múzeu v Budapešti a druhý predal viedenskému agentovi za 110 zlatých.

Nuž, nebola to nepravosť, spáchaná proti gazdovi, a nedbalosť meče jeden od druhého oddeliť?”

Emila Hoenninga „nepravosť“ a „nedbalosť“ pobúrili, čo je sympatické, pre naše rozprávanie je však dôležitejšie, že ho priviedli k archeológii.

Vybral sa hľadať miesto nálezu, rozhodnutý, že ho preskúma. Pri jednej z prechádzok ho zaujalo bralo obkolesené veľkými balvanmi. Na jednom z nich sedelo asi šestnásťročné roľnícke dievča v šatke. Páslo kravy a spievalo melancholickú slovenskú pieseň; každú slohu zakončilo ujúkaním (barón napísal „juchetser“), ktoré vždy z väčšej a väčšej diaľky opakovala ozvena.

Barón oslovil dievča v jej materčine (ako sám zdôrazňuje), a keď sa vyľakalo, upokojil ho zaštrnganím mincí.

„Nepočula si nikdy, že by tu hore stál dom alebo kaštieľ?” spýtal sa potom dievčaťá.

A dozvedel sa, čo chcel. V Púchove sa vraj rozpráva, že mestečko ešte pred sto rokmi stálo na skale, a pretože v ňom žilo veľa hrnčiarov, dodnes po nich zostali hĺby črepov. Niektoré sú veľké ako koše na zemiaky a z takej hrubej hliny, že dva dni bolo treba kúriť, aby v nich zovrela voda.

Hoenninga to pobavilo, sto rokov je vraj ľudová časová jednotka pre vzdialenú minulosť, ale inak vzal rozprávanie dievčaťá vážne. Ak si aj jednoduchí

Ľudia všimli, že sa na skale odohrávalo čosi veľké, a prebájili to do starého, nikdy nejestvujúceho Púchova, musela to byť veľkolepá minulosť, preto sa rozhodol Púchovskú skalu - lebo to bolo to bralo, pod ktorým stretol dievča - prebádať. Čoskoro zistil, že prišiel na jedinečné nálezisko. Aj Púchovská skala by vraj mohla písať dejiny toho, čo videla a zažila, lebo v rozličných hĺbkach je obsiahnuté všetko od troglodytov až po delovú guľu z rákociovských vojen. Porovnal ju s vtedy slávnym náleziskom Schweizersbild vo Švajčiarsku a nazval ju „Skalou prekvapení“, lebo na malom priestore sa tam vraj vykryštalizovali všetky periód y ľudskej histórie.

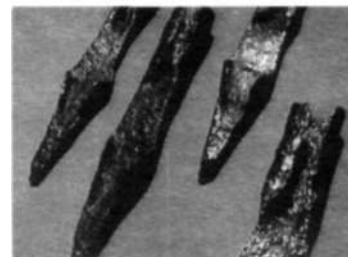
A do istej miery mal pravdu. Jedna z týchto periód je naozaj doslova európska, čo, pravda, barón ešte netušil.

Na juhu Púchovskej skaly objavil Hoenning prepálený val okolo skalnej rozsadliny a v ňom črepy z rozrušeného pohrebiska z bronzovej doby. Val vraj vybudovali diví obyvatelia z kamennej doby, keď porazili pokročilejší kmeň z bronzovej doby. Ich pohrebisko pritom zneuctili (použili ako stavebný materiál). Lenže pokrok aj tak zvíťazil. Vyhnaní bojovníci „bronzového“ kmeňa sa vrátili - medzitým sa zoznámili so železom - a divochov zasa vyhnaní.

Barón svoju hypotézu postavil na rozboře keramiky. Črepy pripísal na vrub boja a ničenia. Rozpoznal niekoľko systémov popolníc. To mu stačilo na teóriu o dvoch znepriatelených etnikách. Divý kmeň - ako sa niekedy stáva - zvíťazil nad civilizovanejším, po víťazstve odhodil nedokonale zbraň a chytil sa lepšej zbrane porazených.

V častých nálezoch Terry sigillaty, antického porcelánu a v ďalších výrobkoch zo starovekých dielní videl dôkaz o súvislosti bojových udalostí s Rimanmi. Ich prítomnosť tak ďaleko od rímskeho impéria pokladal za doklad o výboji, ktorý je v dejinách bežný. Operoval Feničanmi, Macedónčanmi, Peržanmi, Egypťanmi, a nemyslel pritom len na ozbrojenú expanziu, ale aj na túžbu národov vstupovať vzájomne do bližších stykov, zaľudňovať kraje a vyhľadávať neznáme končiny. Pripomenul misionárov a lekárov, ktorí do zaostalých krajín prinášajú požehnanie, a vyslovil domnienku, že to tak bolo aj v minulosti.

V tej chvíli, keď barón zapísal túto múdru vetu, ešte netušil, ako blízko sa dostal k vyriešeniu jednej z historických záhad, kardinálnych otázok európskych dejín, do jeho čias nevyriešeného tajomstva, kam sa podeli a ako skončili nadunajskí Kelti, v našom svete prvý známy antický národ, ktorý stáročia ovládal podstatnú časť strednej Európy a potom sa kdesi stratil, zmizol, rozplynul.

a nástrojov (z Havránku) púchovskej kultúry, o ktorej Hoenning ani netušil, že jej dal archeologické meno

Film Podivný barón sa nakrúcal za tuhej zimy. V popredí Karol Pieta, vedľa neho moderátor Pavel Dvořák

Hoeningg ešte nemohol rozpoznať vedecký prínos svojich objavov, dalo by sa povedať, že použil ním spomenuté „pravé kľúče“ do nepravých dverí, uchýlil sa k príbehu, v ktorom sa (podľa vtedajších veľmi skreslených predstáv o praveku) tri doby, kamenná, bronzová a železná, pominuli v priebehu niekoľkých rokov. O dve generácie mladší archeológ Jan Eisner sa romantických predstáv celkom odriekol, nehľadal dvere pre „pravé kľúče“, nepúšťal sa na nepevnú pôdu dohadov, ale čo videl, opísal, zaradil, ak sa dalo, datoval. Hovorí sa o ňom, že skôr ako vytvoril syntetické dielo Slovensko v pravéku, preštudoval všetky prístupné múzejné depozitáre, každý črep vraj doslova ovoňal, a tak mu teda neušlo, že črepy, ktoré na Púchovskej skale objavil Hoeningg, sú iné ako ostatné, preto im dal nové meno: púchovský typ. Také meno nič neznačí, nie je to vizitka na pravých ani nepravých dverách, je to len oznam, informácia o dosiaľ neznámom, ale kedysi celkom určite jestvujúcom celku. Tak si napokon počínal aj v iných prípadoch a vytvoril chronológiu slovenského praveku, ktorá v mnohom platí dodnes.

Inak sa správal Eisnerov súčasník Rakúšan Eduard Beninger, ktorý roku 1937 v knihe *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei* (Germánske nálezy na Slovensku) ako prvý vedecky vyhodnotil nálezy baróna Hoenninga. Zistil, že ide o nový, samostatný jav, ktorý vytvorili príslušníci viacerých archeologických kultúr, preto Eisnerov púchovský typ povýšil na archeologickú kultúru, nechal však v platnosti názov, pre ktorý sa Eisner rozhodol, a nazval ju púchovskou kultúrou. Zápis Púchova do európskych dejín, ktorý začal písať Hoeningg, pokračoval, ibaže aj Beninger hľadal dvere pre „pravé kľúče“, a ako sa ukáže neskôr, zvolil si dvere nepravé, keď púchovskú kultúru pripísal germánskemu kmeňu Sidónov.

Pri všetkej úcte k Beningerovmu dielu treba povedať, že vzniklo aj z politických pohnútok. Beninger prišiel na Slovensko, dalo by sa povedať, s delikátnou úlohou. Pripadlo mu vyhľadať stopy po Germánoch. Písal sa rok 1937, jeho kniha sa volala *Germánske nálezy na Slovensku*, vydal ju Ústav pre výskum sudetonemeckej vlasti Nemeckej vedeckej spoločnosti v Reichenbergu (čo je český Liberec) a Beninger ju venoval zakladateľovi a ideológovi germánskej archeológie Gustafovi Kossinnovi.

Pravda, Beninger vykonal obrovský kus práce. Zhromaždil všetky vtedy známe pamiatky púchovskej kultúry a zaradil medzi ne aj predmety, ktoré sa našli v okolí Liptovskej Mary, dnes už nejestvujúcej dediny korunovanej

strmým, čiastočne zalesneným nevysokým vrchom s pekným menom Havránok. Strmý vlastne ani veľmi nie je, nákladné auto sa naň hravo vyštvára, a ani pešo cesta netrvá dlho, od hradskej nie viac ako dvadsať minút, a predsa patrí Havránok čiže Hradište alebo aj Vrchhrádok, ako ho tu pôvodne volali, medzi tie kopce, čo ich opriadli legendy o čarodejnicích, pokladoch, šibenicích, viselcoch, zakliatcoch a ktovie o čom ešte.

A pravdu povediac, nie neprávom. Neprešlo ani dvetisíc rokov odvtedy, čo na Havránku horeli ohne, obrovské vatry viditeľné na desiatky kilometrov, ohne, na ktoré ľudia hľadali s hrôzou, tušiac, že možno práve v tej chvíli na nich zomiera človek, krvavá obeť krutým bohom. Na tomto vrchu sa totiž ľudia s bohmi stretávali, na jeho vrcholci bolo možné vyprosiť si milosť, priazeň, odpustenie, podporiť prosbu o božskú lásku darom, obilím, šperkom, peniazom a z času na čas aj obetovaním živého človeka.

Isteže, na ohne i na obety sa už dávno zabudlo, no pluhy, ktoré z času na čas vyorávali črepy, kusy hrdzavého železa, uhlíky a ďalšie predmety, neklamne vraveli, že zem na Havránku čosi tají, že sa pod ňou skrýva čosi nekaždodenné. V časoch hospodárskej krízy sa ľuďom dokonca zazdalo, že na Havránku našli uhlie, začali sa k nemu prekopávať, zbytočne sa však namáhali, boli to len kusy zuhoľnateného dreva. Našli sa však iné veci, starší ľudia sa ešte donedávna pamätali, ako istý Stein kupoval od ľudí predmety, ktoré vykopali alebo vyorali. Dobré vraj platil najmä za „gombičky“, ktoré po prvý raz našiel ešte pred prvou svetovou vojnou akýsi pastier. Nebolo ich málo a v Budapešti vraj za ne dobre zaplatili, preto ich ľudia začali systematicky hľadať. Ibaže to neboli gombičky, ale mince zo striebra alebo medi a razili ich Kelti.

Pripomeňme si, že Kelti pôvodne žili len na južnom Slovensku pri Dunaji, na dolnom Váhu, Nitre a Hrone, na juhu Východoslovenskej nížiny, rýchlo však prenikli za bohatými ložiskami rúd aj do hôr, na severovýchodnú Moravu, severné Slovensko, do Sliezska a Poľska. Lenže neprichádzali do prázdnych priestorov, už od doby bronzovej v nich žili ľudia, príslušníci lužickej kultúry (opäť mi prichodí pripomenúť prvý zväzok Stôp dávnej minulosti), a tí sa dostali pod hospodársky a určite aj vojenský tlak podunajských Keltov. Nikto nevie, ako ten tlak pôsobil, je však isté, že pôvodní lužičania a Kelti spoločne vytvorili svojráznu kultúru, nám už známu púchovskú kultúru, nápadnú výraznými keltskými prvkami, ako je napríklad typický náhrdelník, rotačný žarnov, hrnčiarsky kruh, pluh so železným krojidlom i radlicou, sústruh, ale

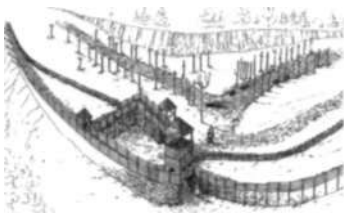
Vstupná brána

Zimná scenéria obetiska

Stavba priehrady Liptovská Mara odhalila jedinečnú kapitolu slovenských dejín

Rekonštrukcia svätyne (kresba I. Berta)

Spodná časť hrnčiarskej pece objavená v jednej z osád podhradí

aj veľkými centrálnymi hradiskami, ktoré v mnoho pripomínajú na juhu stojace oppidá.

Kto mohol tušiť, že jedno z nich leží pod zemou na Havránku, na vrchu opradenom povestami, ktoré neboli celkom nepravdivé...

O všetkom rozhodla stavba priehrady, presnejšie povedané archeologický výskum, ktorý sa na dne budúcej priehrady a na bližšom i vzdialenejšom okolí začal v roku 1965. Už vtedy sa tu objavil Karol Pieta, ktorý výskum vedie dodnes (prvé štyri roky ho sprevádzal kolega a kamarát z vysokoškolských štúdií Václav Furmánek). Je to najmä jeho zásluha, že sa vedecké pracovisko premenilo na múzeum v prírode. Navyše napísal knihy, s ktorými možno spoľahlivo kráčať po Havránku i po stopách púchovskej kultúry. Pravda, vtedy ešte nemohol tušiť, že sa mu Havránok stane láskou na celý život.

Výskum sa začal na už dávnejšie známych náleziskách, azda sa neočakávalo nič veľké, no hneď prvé nálezy a možno aj trocha šťastia spôsobili, že narástol do nebývalých rozmerov. Spomínaná trocha šťastia mala dosť grotesknú podobu. Skupina nových robotníkov v snahe zavraždiť sa archeológom prišla na nálezisko už pred začiatkom výskumnej sezóny a na vlastnú päsť začala kopáť na mieste, kde sa predbežne s výskumom vôbec nerátalo. Konali prihorlivo a nežiaduco, ale trafili presne na jednu z dlažieb keltskej svätyne, čo sa vtedy isteže ešte nevedelo; až nasledujúci výskum ukázal, že na Havránku stálo dovtedy netušené kultové miesto ľudu púchovskej kultúry, svätyňa, ktorá je najväčším a najvýznamnejším objavom dlhoročnej vedeckej práce.

Rozkladala sa za kamenným múrom. Vojst' smel iba ten, kto sa očistil pri obetnej stéle; len potom mohol prejsť cez mohutnú polokliešťovitú bránu, ktorú chránila ďalšia hradba a drevená veža, na miesta, kde horeli mohutné ohne. Ľudia tam prinášali nádoby s nápojom, kusy mäsa, obilie, šperky, mince, náradie, nástroje, kovovú surovinu (zostali z nej železné koláče, medený ingot, zvitky strieborného drôtu a striebro roztavené do beztvarych zliatkov), ale aj drevené predmety, textil a kusy vonnej živice, ktorá ešte i dnes po zapálení vydáva výraznú vôňu podobnú tymianu. Stojí za zmienku, že v tej istej obetnej hranici sa našli starodávne masívne náramky, ktoré vyrobili pôvodní obyvatelia hôr, a rovnako opasky v tomto priestore nových Keltov. Zvyšky hranice spolu s nezhoorenými obetnými predmetmi sa ukladali v oblúkovitom páse vedľa drevených stĺpov, z ktorých zostali len jamy v zemi, mohli to však byť

akési praveké totemy. Popol zo žiarovísk sa z času na čas prikryl plochými kameňmi, až vznikla súvislá dlažba.

Archeológom sa podaril objav, ktorý naháňa hrôzu. V strede areálu sa našla do skaly vytesaná jama. Na jej dne sa nachádzala mohutná zásobnica. Okolo nej, ale aj nad ňou boli rozhádzané neúplné ľudské kostry, samostatné lebky a samostatné kosti viacerých ľudí. Boli to väčšinou ženy. Jedna z nich bola zmrzačená zle zrastenou zlomeninou, ďalšia mala zdeformovanú lebku (možno trpela duševnou chorobou) a jednu kosť tak zničila tuberkulóza, že sa nedalo určiť jej pohlavie. Azda to svedčí o úspornosti, veriaci predkladali bohom najmä ženy, ktoré mali v spoločnosti nižšiu cenu, a ešte aj to (ak sa dalo) zmrzačené a najmenej užitočné.

Aj z iných prameňov vieme, že Kelti zabíjali ľudí z náboženských dôvodov, nie je však jasné, prečo ich po smrti štvrtili a hádzali do hlbkej jamy. Azda bola symbolom vstupu do podsvetia, uľahčovala kontakt s bohmi, ktorí žili v podzemí, lebo tí ovládali nielen svet zomretých, ale aj veci, ktoré zo zeme vzišli, určovali úrodnosť polí, a tým aj možnosti života.

Lebky a kosti boli rozbité a dolámané. Obete zabíjali tupými údermi, možno palicami, a potom niektoré časti ich tela upiekli a pravdepodobne aj zjedli. Na kĺboch stehenných kostí jednej zo žien sa našli stopy po štiepaní, azda štvrtení trupu, jedna lebka a panvová kosť boli opálené.

Zo správ antických autorov vieme, že Kelti sa uchýľovali k ľudským obetiam vo vážnych chvíľach, keď sa chceli dozvedieť, čo im prinesie budúcnosť, keď si chceli bohov nakloniť, vyprosiť si ich odpustenie a pomoc. Obetovali im vojnových zajatcov, zločincov, otrokov, ale aj celkom nevinných ľudí. Už sme o tom hovorili, ako ich zabíjali: bohovi Esusovi ich vešali na stromy, vládcovi nebies Taranisovi upaľovali, Teutatesovi topili vo veľkých nádobách. Jednu z nich až nástojčivo pripomína už spomenutá zásobnica, veľká ako hlinený sud, objavená na Havránku. Stĺpy rozostavané po obvode kamennej dlažby mohli v prípade potreby poslúžiť aj ako šibenice.

Pravda, na Havránku nestálo len obetisko, hradby obkolesovali rozsiahly priestor s množstvom rozličných objektov a na lúke pod nimi bolo niekoľko pomerne veľkých neopevnených dedín. V čase najväčšej slávy sa na Havránku razili aj mince, čo dokazujú objavené zlomky foriem na mincové kotúčky. Všetky mince majú na jednej strane koňa, na druhej lastúrovitú vypuklinu. Je to pozoruhodný doklad tradícií, ktoré ľudia zachovávali ešte aj vtedy, keď už

Pohľad do obetnej jamy. Na dne vidno ľudské kosti

Drastický doklad o obete živých ľudí, stopy po údere tupým predmetom do hlavy neznámej ženy

Kamenná dlažba, ktorá sa stala kľúčom k pochopeniu zmyslu pevnosti na Havránku

Maľovaná váza

Vo vlhkom prostredí sa zachovalo aj drevo

nevedeli, čo vlastne znamenajú. Mince z Havránku totiž napodobňujú grécke mince, majú ich tvar i váhu, a do istej miery aj razbu. Vypuklina na averze totiž nahrádza hlavu Filipa II. Macedónskeho, ktorý púchovským Keltom už nič nehovoril, a zrejme z rovnakého dôvodu premenili pôvodného jazdca na koníka s niekoľkými bodkami na chrbte namiesto človeka v sedle.

Mince z Havránku nie sú jediným dokladom mincovníctva púchovskej kultúry. Vo Veľkom Bysterci pri Dolnom Kubíne sa našli dva poklady a aj v nich mince na averze s vypuklinou namiesto hlavy, na reverze s rozlične štylizovaným koňom, ktorý ich delí na viacero typov. Pre odborníkov je to dôležité, že z mincí sa dajú vyčítať dôležité veci. Medzi striebornými mincami vo Veľkom Bysterci bolo aj niekoľko zlatých a jeden denár cisára Augusta, o ktorom vieme, že panoval na prelome letopočtov. Je to teda ďalší dátum do slovenských dejín (prirodzene, objavený poklad musel byť mladší).

No nielen to. Na niektorých severoslovenských minciach je skratka CAT, a zdá sa, že to je konečne ten pravý kľúč do správnych dverí, pretože písmená CAT sa určujú ako Kotíni, a to už je naozajstný a nepopierateľný starovek, pretože o Kotínoch jestvuje viacero historických správ, ktoré do našich dejín opäť vnášajú nový prvok. Kotíni boli príslušníci jedného z keltských kmeňov, ktorí nielen písali, ale ako prví obyvatelia Slovenska zaznamenali aj svoje meno.

Treba povedať, že Rimania Kotínov veľmi neobdivovali. Na svoju hanbu sa vraj venujú ťažbe železa, ktoré potom predávajú iným národom. Zrejme si mysleli, že Kotíni by si mali zo železa ukúť zbrane sami pre seba a stať sa vojakmi, čo sa v tých časoch považovalo za dôstojnejšie zamestnanie ako baníctvo. Je oveľa dôležitejšie, že na Kotínov sa viažu ďalšie, a veľmi dôležité letopočty. Rimania ich chceli v rokoch 166 - 180 zapojiť do boja proti Germánom, ktorí v tom čase Kotínov ovládali. Rátali, že zatúžia po slobode, no keď sa potom Kotíni napriek dohode do bojov nezapojili, po víťazstve nad Kvádmi sa s nimi Rimania porátali. Vojensky ich porazili a zvyšky kmeňa presídlili na svoje územie. Je, pravda, otázne, či údajná zrada Kotínov bola tým pravým dôvodom, zrejme išlo skôr o snahu osídliť provincie vyľudnené počas vojny. V južnej Panónii, v okolí Mursy a Osijeka sú „Cives Cotini“, „kotínski občania“ doložení ešte v polovici 3. storočia, a to sú posledné písomné zmienky o keltských obyvateľoch Slovenska.

Stojí za pripomenutie, že podobné príbehy rozprávajú aj archeologické nálezy.

Z portréu zostala vypuklina.
z jazdca niekoľko bodiek

Čaplovičova rekonštrukcia kotínskeho hradiska na Ostrej skale nad Vyšným Kubínom

Pieskovcová stéla pred vstupom do svätyne na Liptovskej Mare

Dym, ktorý stúpал zo svätyne na Havránku, pripomínal mnoho storočí, že vôľa bohov je najvyšší zákon. Mnoho storočí je však priveľa, vo veľkom časovom rozpätí sa odohralo všeličo, čo svätyňu od základu menilo. Na prelome letopočtov vyrástol okolo obetiska dva a pol metra vysoký kamenný múr a na neprístupných miestach val. Múr zmenil situáciu celého obetiska. Starú studňu zrušili a vykopali novú. Archeológovia v nej našli už len dve kostry, opäť ženské. Ubudlo aj ostatných obetných predmetov, navyše sú menej dokonalé ako obety z prvého obdobia. Viacero okolností svedčí o úpadku. Nie je vylúčené, že ktosi Havránčanov vytlačil od zdroja surovín. Napokon došlo aj ku katastrofe. Svätyňa a okolité obce odrazu zanikli, Havránok a dve zo šiestich osád v okolí určite násilím. Dokazujú to zvalané múry a strelky zapichnuté z vonkajšej strany valu, ale aj zničená hrnčiarska pec v jednej z osád, pec, z ktorej namiesto hrnčiara vybrali tovar po dvoch tisícročiach až archeológovia. Bojovalo sa tvrdo, obrancom nepomohli vysoké múry, komplikované opevnenie ani dômyselná strážna veža. Ktosi sa nebál havránskych bohov a bez obáv zničil ich chrám.

Do krajiny vpadli cudzí ľudia. Vypálili a spustošili nielen Liptovskú Maru, ale aj ďalšie hradiská. Najmenej sedem opevnení, ktoré archeológovia preskúmali v oblasti Žiliny, Oravy, Liptova, Spiša, náhle zaniklo: zostali len požiarom zničené hradby a domy, z ktorých si ľudia nestačili vyniesť svoj majetok.

O neznámej hrozbe svedčia aj archeologické nálezy z Tupej skaly nad Vyšným Kubínom, o ktorej sme hovorili v kapitole Traja mŕtvi z Istebného. Ľudia opustili svoje domovy a presťahovali sa na bezpečnejšiu Ostrú skalu v susedstve. Menšiu osadu, ktorá tam stála už predtým, premenili na rozsiahle sídlo. Pod temenom vrchu žila malá skupina privilegovaných, nižšie sa nachádzala osada obyčajných ľudí. Ich bezpečnosť strážil mohutný dvojité val, z vonkajšej strany vysoký možno aj vyše desať metrov. Na jeho vrchole stála za kamenným múrikom drevená palisáda. Zrejme ani to nestačilo, po istom čase val spredu a zozadu spevnili dvoma kamennými múrmi, spojili ich drevenou konštrukciou a priestor medzi nimi zasypali hlinou. Hradbu, ktorá tým vznikla, pokrývala šikmá drevená strecha. Do hradiska sa vchádzalo cez bránu, ktorú s valom spájali pieskovcové balvany. Za bránou stáli zruby s kamennou podmuroukou.

Neznáma katastrofa neznamenalala vyľudnenie. Z osemnástich preskúmaných osád v Liptove tri na Havránku katastrofu prežili. Pravda, svätyňa zanik-

la a aj púchovská kultúra už len živorila; keltské vynálezy, peniaze, sústruh, hrnčiarsky kruh upadli do zabudnutia. Karol Pieta vyslovil domnienku, že ničenie a hrôzu vyvolal vpád Germánov, že Germáni nevytvorili púchovskú kultúru, ako si myslel Beninger, ale naopak, zničili ju. Dokladajú to aj historické správy, ktoré hovoria o veľkom pohybe Germánov. Archeologicky sa to, žiaľ, dokázať nedá. Dobytateľ sa síce usadil na Havránku, o jeho prítomnosti hovoria viaceré prepychové predmety, ale zväčša sú to výrobky Rimanov, priveľmi všeobecné na usvedčenie ničiteľov svätyne. Tí sa napokon dlho ani nezdržali, hádam len niekoľko rokov, a zasa odtiahli.

Vtedy minimálne jedna zo zničených a opustených osád ožila. Akoby sa do nej vrátili ľudia, ktorí sa pred nepriateľom uchýlili do hôr. Do istej miery sa vrátili k svojmu zamestnaniu, svedčia o tom objavené dielne na spracovanie jantáru, rohoviny, striebra, bronzu i železa. Nie je vylúčené, že ožili aj bane.

Staré časy sa však už nikdy nevrátili. Územie púchovskej kultúry sa zmenšilo a jeho etnická jednota sa narušila. V archeologických sondách sa objavili prvky ďalších kultúr, akoby sa pod ochranu Karpát uchýlili noví ľudia, zvyšky viacerých kmeňov. Ich mená môžeme len hádať: Kotíni, Ilýri, možno aj Dákovia, Osovia, ktorí si pod nadvládou germánskych susedov uchovali istú identitu.

Na konci 2. storočia tu život zaniká. Správa o Kotínoch, ktorých Rimania presídlili do Panónie, je zrejme pravdivá. Iste neodišli všetci, lebo asi o dvesto rokov sa v niekdajšej svätyni objavili potomkovia tých istých ľudí, čo ju pred dvoma-troma storočiami postavili. Kontinuita nálezov je nesporná, jestvovanie však krátke. Severné Slovensko akoby sa na nasledujúcich takmer 700 rokov celkom vyľudnilo, ale to sa stať nemohlo, niekto musel prežiť, ak sa až do dnešných dní zachovali prastaré ilýrske, keltské a germánske názvy hôr a riek, lebo ďalší ľudia sa v Liptovskej Mare objavili až v 9. storočí. No keďže to boli Slovania, ide už o celkom inú dejepisnú kapitolu a bolo by pustou fantáziou domýšľať, ako sa kdesi v horách stretli s poslednými príslušníkmi lužickej kultúry.

Archeologický skanzen a jeho tvorca

Náramok zo Zohora, masívny zlatý šperk
s historickým leskom germánskej kapitoly našich dejín

Nakrúcali sme televízny film Stratená Gerulata. Postavili ma na pravý breh Dunaja v Petržalke a ja som čakal, kým sa pripraví technika. Tak sa to robí vždy; je to okamih sústredenia, keď si opakujem text, ale aj chvíľa napätia; stáva sa, že vtedy si náhle uvedomím, čo vlastne treba povedať a čo možno vypustiť, veci sa spresnia, nadobudnú vyhranené kontúry a vtedy - hoci som sa na Bratislavu pozeral od betónového piliera Starého mosta a popod železnú konštrukciu videl hrad a domy, tak ako tam stoja dnes - som si až nástojčivo uvedomil, aké pocity asi mali Rimania, keď po prvý raz zastali na dunajskom brehu a zahľadeli sa cez mohutný veľtok: tam na druhej strane je svet nebezpečných Kvádov, barbarského kmeňa, o ktorom veľa hovorí už jeho meno, vraj vzniklo z germánskeho slova kwaad, čo značí zlý... Patrí im ľavý breh Dunaja, ale bezpečný pred nimi nie je ani pravý. Sú pripravení kedykoľvek zaútočiť, zabíjať, páliť, lupiť, brať do otroctva. Možno aj teraz hľadia na rímsky breh plný lákavej koristi. Treba sa mať ustavične na pozore, lebo lužné pralesy plné zradných močiarov a neschodných miest ukryjú celé armády nepriateľov, ktorí sa kedykoľvek pod ochranou tmy môžu preplaviť na druhý breh, v zime dokonca pohodlne prejsť po ľade hoci aj na koňoch.

Váza v tvare ženy sa stala symbolom rímskych Rusoviec

Na začiatku tohto príbehu stála antická mapa Limes Romanus s vyznačenou Gerulatou

Reliéf objavený v rakúskom Carnunte: Viktória a Neptún, ktorý bol nielen bohom mora, ale aj jazier a riek. Podoba, v akej je zachytený na našom obrázku, je teda asi podobou hlavného boha Dunaja

Rímska cesta v Anglicku (Yorkshire)

Pravda, ak chceme pochopiť pocity Rimanov, treba si pripomenúť, že hľadelí cez iný Dunaj, ako je ten dnešný. Vtedajší Dunaj bol neporovnateľne širší a plytší; obrovská, valiaca sa rieka. Do Karpatskej kotliny preskakala cez úzke horské priesmyky po riečnych prahoch, balvanoch a hlbčinách, búrlivo sa valila vpred, ale už niekoľko kilometrov nad Bratislavou sa začala doširoka rozlievať a strácať časť sily, ktorú rozdelila do desiatok ramien a vedľajších tokov.

Žiaľ, už sa nikto nikdy nedozvie, ako presne vtedy vyzerala, čo platí o to väčšími, že svoju podobu z času na čas menila, najmä za povodní opúšťala staré ramená a vytvárala nové.

Pravda, neplatí to všade, dodnes jestvujú miesta, ktoré majú pevnú, konštantnú podobu, a to je pre naše rozprávanie veľmi dôležité, lebo hľadanie pevných bodov je poslaním dejepisu; o starovekej histórii to platí v plnej miere.

Jedno z takých miest určuje Vodná veža, stredoveký hrádok, dnešné múzeum, niekdajšie mýto bratislavského brodu. Po dlhej búrlivej ceste cez hory a predhoria akoby odrazu povolilo zovretie a Dunaj si mohol vziať priestor najprv na pravom petržalskom brehu a o niekoľko kilometrov nižšie aj na ľavom. Vytvoril pomalú suchozemskú deltu, rieka sa rozdrobila do stoviek menších i väčších tokov, ktoré ešte kde-tu možno vytušiť z polohy a tvaru Žitného ostrova. Pod hradnou skalou vlastnou rozpínavosťou pribrzdená rieka sa pomaly zbavovala štrku, ktorý nabrala v horách, a ukladala ho do pevného lôžka. Stalo sa základom brodu. Bolo to asi impozantné miesto. O Dunaji v Bratislave jestvuje mnoho povestí, v ktorých sa spomínajú podivné tvory, vodné žienky a zelení mužíčkovia; isteže, sú to novodobé romantické rozprávky bez historickej ceny, je však zaujímavé, ako až nástojčivo upozorňujú na skaly a bralá, ktoré do vody nahádzali čerti, a potom na nich sedávali vodné panny a vodníci. Aj útesy asi určovali trasu brodu, z ktorej poznáme len malú časť, miesto, kde sa brod opieral o pevný breh a kde pomedzi už spomenuté skaly a bralá smeroval na druhú stranu, na miesto, na ktoré sa už navždy zabudlo.

Aj to je dejepis; zriedkakedy dostaneme možnosť pochopiť udalosti vcelku, najčastejšie nám ponúknu len čosi, jeden breh, zatiaľ čo ten druhý sa stráca v hmle nepoznateľného.

Treba povedať, že prvý Riman neprišiel do Petržalky náhodou. Rimania už dávno prekročili Alpy a obsadili rozľahlé južné územie stredného Podunajska. Rozdelili ho na tri provincie: Rétiu, Norikum a pre naše rozprávanie rozhodujúcu Panóniu, ktorá zaberala dnešné východné Rakúsko, pravobrežné Maďarsko,

časť Chorvátska a Slovinska. Spolu s mestami na severe Talianska sa stala takmer plnoprávnou súčasťou centrálnej ríše. Delila sa na dve časti. Strediskom Dolnej Panónie bol vojenský tábor Aquincum (jeho trosky dodnes vidno na severnom okraji Budapešti), strediskom Hornej Panónie bolo Carnuntum v Rakúsku, na dohľad od Devína. Vojenský tábor v Carnunte začali Rimania stavať už roku 14 nášho letopočtu, krátko po príchode na stredný Dunaj. Sídliť tu miestodržiteľ provincie Panónia, ktorý zastupoval cisára. Jeden z carnuntských miestodržiteľov Septimius Severus sa dokonca neskôr stal cisárom. Vie sa aj o pobyte ďalších cisárov - Domiciána, Hadriána, Maximiana, Valentiniana.

Nie je to náhoda. Horná Panónia mala veľkú strategickú hodnotu, strážila nebezpečnú hranicu s Germánmi, preto sa hneď na začiatku rímskej expanzie k Dunaju ubytovala v Carnunte celá légia (asi šesťtisíc vojakov). Chránili hranicu, ale v rovnakej miere aj dobyté územie. Rímska okupácia nebola príjemná, podrobení príslušníci keltských, dáckych, ilýrskych a azda aj ďalších kmeňov museli stále čosi platiť, prichádzali o svoje starobylé práva, museli živiť rímske vojsko, veteráni im brali pôdu.

Viac ako sto rokov stačila na obranu jedna légia. Rimania žili s Germánmi viac-menej v mieri, Germánom vládli králi, ktorí považovali za výhodné vychádzať s Rimanmi v dobrom. Neskôr sa to však zmenilo. Zo susedov sa stali nepriatelia, ktorí stálymi vpádmi ohrozovali bezpečnosť a hospodárstvo provincie. Rimania začali spevňovať hranicu. Pozdĺž Dunaja vybudovali najprv len provizórne tábory chránené priekopami a hlinenými valmi, ale v pomerne krátkom čase ich prestavali na trvalé tábory z tehál a kameňa. Do pohraničia prišli ďalšie tri légie, ktoré sa usadili vo Vindobone (na území dnešnej Viedne), v Brigetiu (oproti ústiú Váhu východne od maďarského Komáromu) a v Aquincu (Budapešť).

Rímske vojenské tábory boli veľmi rozsiahle a solídne stavby. Mali štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys a chránili ich veže, priekopy a niekedy veľmi mohutné hradby. Ich tvar určovali cesty, ktoré umožňovali vstup do tábora cez štyri brány a na námestí (fôre) uprostred tábora sa križovali. V strede tábora stáli chrámy, budova veliteľa, kasárne a v uliciach vykurované domy, nemocnice, kúpele, stajne, sklady. Bežnou súčasťou táborov bola kanalizácia.

Medzi hlavnými tábormi stáli menšie pevnosti, pozorovateľne a strážne veže. Spoločne vytvárali mohutnú obrannú líniu, slávnu hranicu Limes Ro-

Rímske loďstvo na Dunaji
(kresba podľa reliéfu
na Trajánovom stĺpe)

Zrúcaniny Carnunta

manus spojenú cestou, ktorá viedla od Galie až k Čiernemu moru. Prirodzene, nebola jediná, ďalšie cesty viedli severojužným smerom. Pre naše dejiny je dôležitá najmä slávna Jantárová cesta z Aquileie (na sever od Benátok) k Baltu, lebo prechádzala aj cez naše územie, keď sa v Carnunte, prv ako prekročila Dunaj, križovala s Podunajskou cestou. V bezprostrednej blízkosti bratislavského brodu bol teda významný komunikačný uzol.

Rímske cesty, to je civilizačný výdobytok, ktorým starovek o stáročia predbehol stredovek. Hlavné rímske cesty mali pevný kamenný povrch a označovali ich orientačné body, míľniky, na ktorých sa udával počet míľ a krokov k najbližšiemu mestu (nultý „zlatý“ míľnik na fóre v Ríme udával vzdialenosti do všetkých dôležitejších miest impéria). To, pravda, platí len o cestách na území impéria (dláždená rímska cesta je napríklad v rakúskom Stillfriede), za hranicami bolo už všetko iné, hoci ani tam nemožno vylúčiť, že niektoré úseky Jantárovej cesty boli upravené. Svedčia o tom pamiatky objavené v Bratislave a jej okolí. Starší bratislavský historik Tivadar Ortway videl vraj zvyšky rímskej cesty, ktoré sa našli asi v trojmetrovej hĺbke v blízkosti Primaciálneho paláca, rímsku cestu pripomínalo archeológovi Petrovi Baxovi dláždenie z lomového kameňa objavené na Panskej ulici, Štefan Janšák objavil na Devíne „širokú, mierne stúpajúcu vozovku, vysekanú do skaly nad tokom Moravy na mieste, kde skala spadla priamo do vody“, ktorú na základe rímskych nálezov v okolí považoval za „dielo rímskych inžinierov“.

Na cestách fungoval ďalší vynález staroveku: pošta. Spočiatku dopravovala len správy, neskôr aj ľudí a batožinu. Rímska pošta spájala obrovské územie, ktoré siahalo z Británie až do Perzie a od Krymu po severnú Afriku. Už za prvého rímskeho cisára Augusta jestvovala súvislá reťaz stálych poštových stredísk, ktoré viedli štátni úradníci. Slúžila cisárovi, diplomacii, vojenstvu, s cisárskym povolením niekedy aj súkromníkom. Na trase boli stanice, kde sa prepriahali alebo presedlávali kone, a oddychové stanice s možnosťou nocľahu.

Dôležité boli aj riečne cesty. Rimania mali silné loďstvo, classis Pannonica, ktoré malo trvalé prístavy v Carnunte a Brigetiu a spájalo obidva dunajské brehy, čo je tiež dôležitá okolnosť pre dejiny nášho staroveku.

V susedstve vojenských táborov postupne vyrástli civilné osady, niekedy mestá, ohradené mohutnými hradbami, vnútri s tržnicami (archeológovia objavili v Carnunte tržnicu, ktorá sa rozkladala na takmer štyroch hektároch), kúpeľmi, amfiteátrom, bazilikou, poschodovými obytnými domami, radnicou, chrámami, knižnicou. Mali kanalizáciu, dláždené ulice, množstvo obchodíkov

Strieborný prsteň z Gerulaty

Strieborný prsteň s nápisom
„Viintio, užívaj šťastne v mene božom“

Trosky Bergla nad zrúcaninami Gerulaty

Krásna miska, terra sigillata, doklad o vysokej úrovni života v Rusovciach na začiatku 3. storočia

a krčiem. Prepychové domy zdobili nástenné maľby, mozaiky, vykurovali sa ústredným kúrením, často mali vlastné záhrady. Rímske civilné osady bývali väčšie ako stredoveké mestá, na ktoré sa neskôr niektoré z nich premenili.

V civilných osadách žili vojenski veteráni s rodinami. Keď odišli z armády, cisár im dal pôdu, čo bol šikovný ťah: postaral sa im o obživu a súčasne v provinciách zachoval užitočných ľudí. Tam sa zväčša aj oženili, spočiatku nelegálne, pretože sa to zakazovalo, ale od 3. storočia získavali rímske občianstvo aj ich manželky. Rimania naverbovaných vojakov málokedy nechávali doma, kde by mohli byť nebezpeční, posielali ich slúžiť na druhý koniec ríše. Ženatí vojaci a dôstojníci pravdepodobne nežili v tábore, tam chodili len do služby, usadili sa v civilnej osade, kde žili aj obchodníci, remeselníci, úradníci; na vysokej úrovni, ako dokazujú archeologické nálezy.

Do miest prichádzali aj domáci ľudia, Kelti, Dákovia, Ilýri a azda aj príslušníci ďalších kmeňov, všetci, čo mohli niečo ponúknuť: každé vojsko dostáva žold a chce peniaze kdesi minúť, bola to jedinečná príležitosť, ako zbohatnúť, odhliadnuc od armádnych objednávok, ktoré dosahovali obrovské sumy.

Veľké zisky ponúkali krajiny za hranicou. Rímski obchodníci chránení ozbrojeným sprievodom prenikali ďaleko za Dunaj, predávali všetko, o čo bol záujem, kupovali potraviny, suroviny, otrokov, ale napríklad aj luxusný jantár. Na cestách sa orientovali podľa cestovných máp, latinských itinerárov (cestovných denníkov). Taká je napríklad Tabula Peutingeriana, antická mapa z 3. storočia, ktorá sa zachovala v kópii vyhotovenej v stredoveku. Nie je to mapa v dnešnom zmysle slova, skôr akýsi obraz cesty, dlhý takmer sedem metrov a široký čosi vyše 30 centimetrov.

Pre naše rozprávanie je dôležitá ďalšia mapa - Itinerarium Antonini, lebo zachytáva reťazec pevností, ktorý sa ťahal medzi Carnuntom a Brigetiom: Gerulata, Ad Flexum, Quadrata, Ad Statuas, Ad Mures.

Carnuntum a Brigetio boli veľké hlavné mestá, ktoré archeológovia preskúmali a skúmajú dodnes, aj pevnosti medzi nimi sú zväčša známe, ale jedna z nich sa kamsi stratila - Gerulata, hoci o jej jestvovaní nemôže byť pochyb, uvádza ju totiž aj ďalšia mapa Tabula Peutingeriana pod gréckym menom Chertobaldos.

Gerulata stála medzi Carnuntom (pri rakúskom Petronelle) a táborom Ad Flexum (maďarský Mosonmagyaróvár), čo je vzdušnou čiarou asi 10-20 kilometrov, teda kdesi v chotároch dnešných dedín Rusovce, Čunovo, Jarovce, pravda, presnejšie miesto zostávalo dlho záhadou.

Možností bolo veľa. Zachovala sa napríklad správa z roku 1737: Írski cestovatelia Richard Pococke a jeho bratanec Jeremiah Milles priplávali po Dunaji do Rusoviec a videli tam ruiny sčasti zatopené riekou. Do Rusoviec situoval Gerulatu o 40 rokov neskôr aj Matej Bel, naproti tomu Nemec von Groller ju hľadal v Jarovciach. Rímske pamiatky sa našli aj na ďalších miestach, v Čunove detský hrob a horár Först roku 1930 vykopal v záhrade starej školy v Rusovciach kamenný sarkofág. Mal aj cennú zbierku mincí, prsteňov a iných predmetov. Ďalší kamenný sarkofág vraj slúžil v Jarovciach akémusi sedliakovi ako válov; žiaľ, už dávno sa kamsi stratil.

Systematicky hľadal Gerulatu kustód múzea v Magyaróvári (dnešný Mosonmagyaróvár) Agost Sötér. Na dvore jedného domu v Rusovciach vykopal rímsku hrobku postavenú z tehál a okolo nej rozrušené hroby. Neskôr objavil aj kamennú hrobku a ďalšie pamiatky. Hoci aj v čunovskom chotári objavil bronzovú sponu, kosti a zlatý prsteň (stade pochádzal aj detský hrob s krčahom a malý kamenný sarkofág bez nápisu), vyslovil názor, že Gerulata stála v Rusovciach. Priťahoval ho najmä nevysoký kopček Bergl s najväčším bohatstvom rímskych nálezov, v tomto smere mu však zle poslúžila vtedajšia majiteľka rusovského panstva grófka Henckelová, ktorej sa Bergl zapáčil z celkom iných dôvodov: dala si na ňom postaviť altánok a vysadiť aleju stromov, čím znemožnila archeologické vykopávky.

Dňa 15. októbra 1945 pririekla mierová konferencia v Paríži Československu 22 kilometrov dlhé a miestami až sedem kilometrov široké predmostie na pravom brehu Dunaja. Stáli tam tri kedysi slovanské obce Jarovce, Čunovo a Rusovce. Za tureckých vojen ich osídlili Chorváti, v 18. a 19. storočí boli sčasti ponemčené a pomad'arčené. Pravda, rozhodujúce je čosi iné: Slovensko po prvý raz získalo územie na pôde niekdajšieho rímskeho impéria a česko-slovenskí bádatelia mali možnosť kopat' priamo na pôde Panónie, v prvom rade, pravda, uskutočniť dávny sen archeológov: objaviť Gerulatu.

Stará hádanka však zostávala aj v nových pomeroch nevyriešená. Nič sa nezmenilo ani potom, keď v roku 1949 na cintoríne v Rusovciach preskúmala Ľudmila Kraskovská detský hrob z rímskych čias a Vojtěch Ondrouch v Čunove zvyšky rímskeho stavebného materiálu, lebo to zasa viedlo len k starej pochybnosti, v ktorej z obcí pri Dunaji treba hľadať Gerulatu.

Vykonala sa aj obhliadka Sötérovi podozrivého Bergla, ale bez významnejších výsledkov. Názov Bergl nieslo niekoľko metrov vysoké návršie pri kostole,

Pamiatky rímskej architektúry
v Rusovciach

Ján Dekan vrátil Gerulate jej niekdajšie meno

Rímske ruiny sa pod ochranou Bergla miestami zachovali až do dvojmetrovej výšky

Jaroslava Schmidtová, predstaviteľka najmladšej generácie výskumníkov, ktorej sa podarilo nájsť priestor rímskej stanice pod súčasnými Rusovcami

na ktorom stála obytná veža; neskororománsky hrádok z polovice 13. storočia. Už dávno sa rozpadol, zostal z neho len kus tri metre hrubého múru a jedno nárožie, všetko ostatné podomleli a strhli záplavy. Nápadné bolo čosi iné: v kamennom múre boli aj trosky neznámej rímskej stavby...

Roku 1961 sa spevňovali dunajské hrádze. Ktosi rozhodol, že Bergl (hrádok-nehrádok) treba rozobrať a použiť ako stavebný materiál. Rúcal ho buldozér, no jedného dňa narazil na neprekonateľnú prekážku. Asi šesť metrov pod úpätím kopčeka bolo nárožie z masívnych kamenných kvádrov. Riaditeľ miestnej školy P. Sitňanský oznámil objav Slovenskému národnému múzeu. Na obhliadku pristavovala Magda Pichlerová a hneď žiadala zastaviť ďalšie práce. Pod hlinou sa totiž objavovali kamene pospájané typickou rímskou maltou, na zemi boli zlomky rímskych tehál, zuhoľnatené trámy, dokonca aj črep sviatočnej rímskej keramiky, terry sigillaty.

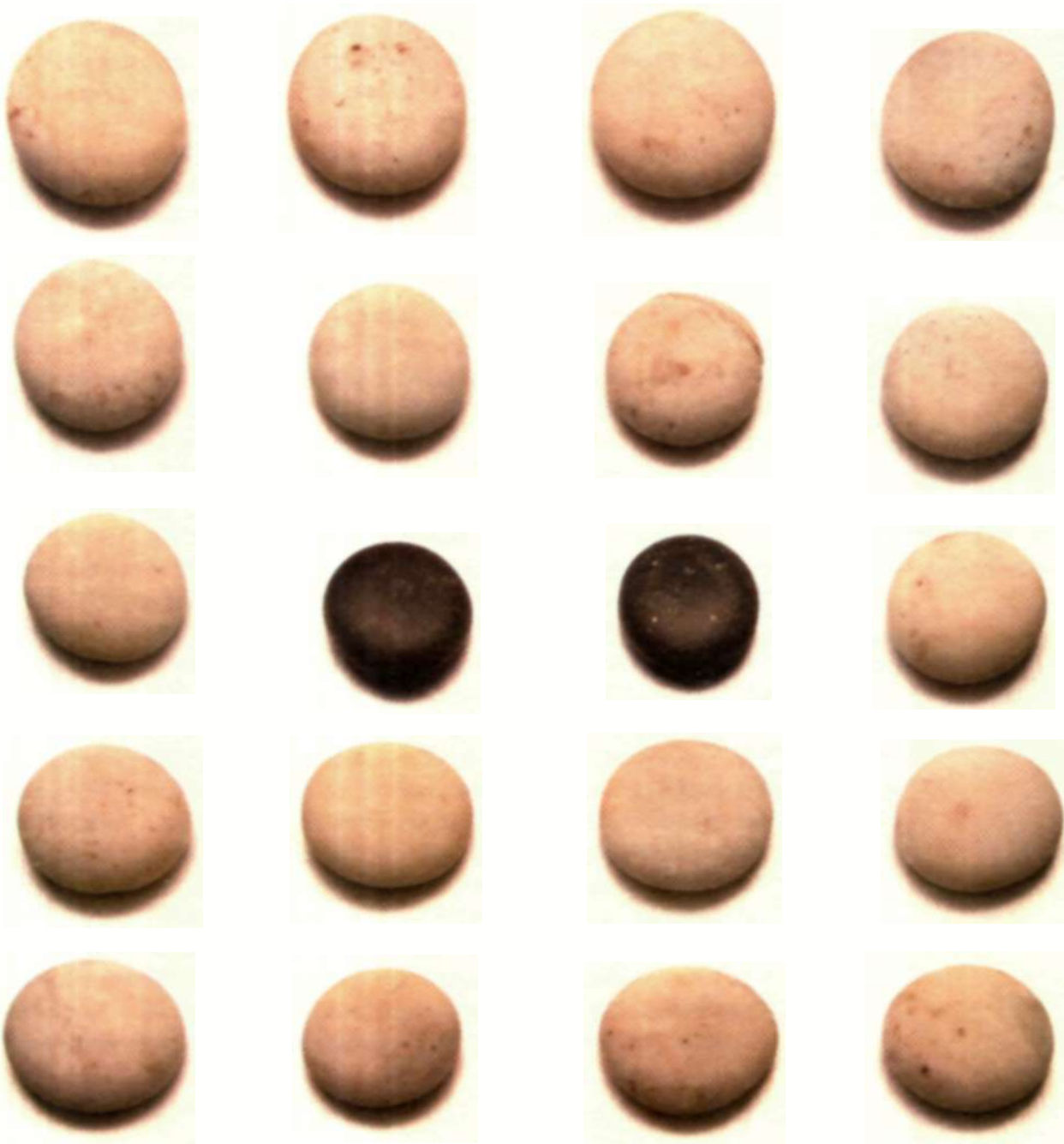
Na základe objavu a odporúčania Archeologického ústavu SAV v Nitre navrhlo Krajské stredisko na ochranu pamiatok v Bratislave vyhlásiť Bergl a jeho okolie za chránený objekt. O krátky čas tam vykonala Ľudmila Kraskovská záchranný výskum a na základe skvelých výsledkov padlo rozhodnutie preskúmať lokalitu systematicky.

Ľudmila Kraskovská vykopala súvislý múr. Aké však bolo prekvapenie výskumníkov, keď spolu s múrom sa vynorila aj groteskná záhada: vysoko nad základmi ležala podlaha, ktorá k nim patrila.

- Až systematický výskum nám vysvetlil, ako sa podlaha dostala nad múry, - povedal mi pred tridsiatimi rokmi neskorší vedúci archeologického výskumu Ján Dekan. - Vďaka náhode, ktorá zachránila aj trosky rímskej architektúry. V 12. storočí si ich vyhliadli stavitelia obytnej veže. Rovno pri mŕtvom ramene Dunaja, ktoré bolo v minulosti splavné (ešte aj dnes sa za povodní zaplňa vodou) a ponúkalo bezpečný prístav a možno aj prechod cez Dunaj, teda na strategickom mieste prvej kategórie potrebovali vybudovať pomerne náročnú stavbu. Keď nechceli, aby jej základy zatápal Dunaj, museli pod ne navŕšiť umelú vyvýšeninu. Mierna vyvýšenina a na nej stojaci pevný prstenec základu niekdajšej rímskej pevnosti poskytovali ideálne podmienky. Odhadli, že trosky spevnia násyp, zabránia, aby sa nezosúval, preto niekdajšiu rímsku pevnosť zasypali, sčasti materiálom, ktorý vybrali z jej bezprostredného okolia, a to bol materiál plný rímskych pamiatok, sčasti materiálom, ktorý navozili z iných miest. Keď začali okolo umelého vŕška kopáť priekopu, rímsky múr nevydržal,

Septimius Severus

Hracie kamene rímskej hry z bielej a čiernej sklovitej hmoty zo strážskeho pokladu. Škoda, že sa nezachovali všetky a zmizla aj hracia, pravdepodobne drevená doska - možno by sme vedeli, ako sa Rimania na Slovensku zabávali

Sklené fľaštičky slúžili na uschovávanie kozmetiky

Kahanec zdobený tvárou

Kolky na tehľách určili vojenské oddiely

prepadol sa, a tým sa dostal pod podlahu. V zásade však hrubý násyp spoľahivo zakonzervoval rímsku architektúru. Zvyšky stredovekej pevnosti navyše oklamali prípadných zvedavcov, a to aj naslovovzatých odborníkov.

A koľkí sa tu vystriedali! Okrem tých, ktorých sme spomenuli, aj Ladislav Snopko, Viktor Ferus, Michal Slivka, Peter Baxa, Juraj Halagan, Vladimír Varsík, Eduard Krekovič, Radoslav Hošek, Jana Geržová, Igor Bazovský, z poslednej výskumnickej generácie Jaroslava Schmidtová a azda aj ďalší. Každý tu zanechal kus svojho ja, kus práce, nápad, objav. Napokon, musela to byť uchvacujúca práca. Dávna domnienka Agosta Sötéra sa plne potvrdila. Pod hrubou vrstvou navážky ležali mohutné múry rímskej stavby, zvyšky stĺpov, murivo miestami zachované až do dvoj- či trojmetrovej výšky, pospájané hrubou vrstvou cementovej malty, tzv. opus incertum, ako hovorili Rimania.

Jedna záhada sa vyriešila, druhá vznikla. Objavené múry boli postavené zo zvyškov akejsi staršej rímskej stavby, no nielen to - ako stavebný materiál sa použili aj mohutné rímske náhrobné kamene, viaceré z nich s ozdobnými reliéfmi a nápismi. Ak ako murivo použili niekdajšie umelecké diela, bolo to nápadné a pre výskumníkov nadovšetko výhodné, pretože na jednom z náhrobných kameňov (našiel sa už koncom 19. storočia) rozpoznal Ján Dekan, že ide o nápis označujúci príslušníka 1. jazdeckého oddielu germánskych Kananefatov, osídlených pri ústí Rýna, predkov Holanďanov. A o ich jednotke sa vedelo, že sídlila v Gerulate. Málokedy sa archeológom stáva, aby spolu s náleziskom objavili aj jeho niekdajšie meno; v Rusovciach sa to podarilo, stará rovnica sa bez pochybností potvrdila, navyše sa objasnila záhada, ako sa môže stratiť a potom zasa nájsť mesto s názvom, dokonca aj s dejinami.

Začali ich Kelti, lebo názov Gerulata je keltský. Rímsku históriu sa podarilo určiť najmä pomocou pohrebísk. V Rusovciach sa našli štyri: na školskom dvore, na pozemkoch družstva, v Kovácsovej ulici a pri románskom kostolíku v parku kaštieľa. Ich výskum však sťažovala skutočnosť, že Rimania svojich mŕtvych pôvodne spaľovali. Napriek tomu sa podarilo preskúmať okolo 400 hrobov, v ktorých sa našlo množstvo mincí, v zriedkavých kostrových hroboch v ústach alebo v ruke nebohého ako prevozného pre Chárona, prevozníka cez rieku Styx (tzv. chárónstvo), neskôr v kresťanskom období už len ako prejav tradície. V hroboch bola keramika, črepy sviatočnej luxusnej terry sigillaty i terry nigry (nádoby z červenej alebo čiernej hliny zdobené malými figúrkami), kahanec, sklené fľaštičky (flakóny) na parfúmy alebo inú kozmetiku, výnimočne aj bronzové predmety. Unikát-

ny je rámik zrkadla s hlavami Dioskurov, patrónov jazdcov, vzácne sú aj koráliky z jantáru i skla, kostené ihlice, strieborný prsteň, krásny džbán v tvare ženskej postavy v dlhých šatách, spony zdobené emailom, niektoré v podobe zvierat.

Gerulata bola vojenská pevnosť, objavy vojenského výstroja a výzbroje sú však zriedkavé, lebo zbrane boli majetkom eráru a do hrobov sa nedávali. Našli sa však zvyšky krúžkového brnenia, rozličné kovania, amulety, hroty oštepov, nože, kostené nákončie pošvy meča, kus podkovy usposobenej na jazdu v močaristej pôde. Prítomnosť jazdcov azda dokladá aj konský „cintorín“ v pieskovej dune neďaleko rímskeho pohrebiska (posádka v Gerulate musela mať vyše 300 koní).

Zaujímavé sú železné cvočky z podrážok vojenských bagančí. Archeológovia objavili aj ich odtlačky na tehľách, na ktoré niekto neopatrne stúpil, a na iných tehľách aj odtlačky psej labky.

O vojakoch rozprávajú náhrobné kamene, jeden napríklad s menom Trevírčana Flavia Attia. V Gerulate bol sedem rokov signalistom. Na jeho náhrobnom kameni je reliéf jazdca s kopijou, kováčskymi nástrojmi, orlom a rozetou.

Rímske posádky mali aj technické oddiely. V okrajových častiach Gerulaty sa našli pece na pálenie vápna a tehál a zvyšky ešte jednej presnejšie neurčenej pece, azda sklárskej. Z neznámych dôvodov sa zrútila, možno pri zemetrasení, ktorého ničivé stopy sa podarilo dokázať v neďalekom Carnunte.

Tehly sa značili kolkami jednotlivých légii, v Gerulate svedčia o prítomnosti lukostrelcov, ľahkoodencov, prakovníkov, ktorých prítomnosť potvrdzujú aj dobre vypálené keramické guľky (s priemerom tri-štyri centimetre), ktoré možno používali ako cvičné streľivo.

To všetko však nie je iba zbierka kuriozít, ale historický prameň, ktorý umožnil zrekonštruovať dejiny Gerulaty v takej úplnosti, v akej by ich nemohol zachovať nijaký písomný prameň.

Rimania prišli do Rusoviec v druhej polovici 1. storočia. Na brehu dunajského ramena postavili vojenský tábor, ktorý opevnili dvojitou priekopou a hlineným valom. Pod Berglom a v jeho susedstve zostali z tých čias zvyšky kasárenských budov. Tábor neskôr prestavali, vybudovali z kameňa a tehál. V jeho susedstve vyrástlo civilné obchodné stredisko. Je takmer súčasné s vojenským táborom, svedčí o tom jedno z objavených pohrebísk, na ktorom sa začalo pochovávať už okolo roku 70. Civilná osada ležala pod dnešnou dedinou, to veľmi komplikuje výskum, objavený kus priekopy a trosky strážnej veže však ukazujú, že aj táto časť Gerulaty bola zrejme opevnená. Navyše priekopa sa postupne

Rímska dôstojnícka prilba, zdeformovaná úderom

Objaviteľ prilbice Štefan Jaborek

Odtlačok legionárskej topánky

Zvyšky vedierka z tisového dreva na napájanie koní (na protiaľhlejšej strane jeho rekonštrukcia) - dôkaz, že v strážskom poklade boli aj drevené a možno aj ďalšie menej efektne predmety, ktoré nenávratne zmizli a my sme tým prišli o nenahraditeľné svedectvo

premenila na smetisko, našlo sa v ňom veľa črepov (aj sekundárne prepálených požiarom), kusy krčahov, misiek, amfor (aj dvojuchá amfora, v akej sa uschovávali vzácne oleje), zásobník, kahancov, zlomky bronzu a rozbité sklo.

Osobitne dôležité svedectvo o ďalších osudoch Gerulaty ponúkli tehly s kolkom XV. légie, keďže vieme, že v roku 62 sa presunula na Blízky východ, bojovala v židovskej vojne, zúčastnila sa na dobytí Jeruzalema a zničení Šalamúnovho chrámu (čo si Židia dodnes pripomínajú modlitbou pri Múre nárekov) a potom sa zasa vrátila na stredný Dunaj. K nám sa odlesk týchto veľkých tragických udalostí dostal osobitne zaujímavým spôsobom. V Komárne sa podarilo nájsť hlinený židovský svietnik zo začiatku 2. storočia, doklad o tom, že spolu s vojakmi XV. légie sa k nám dostali aj prví Židia, azda ako otroci, ktorí neskôr ako obchodníci získali slobodu.

O niečo neskôr postihla Gerulatu katastrofa. Germáni ju nečakane prepadli a zničili. O rímskej porážke sa v Rusovciach našlo neuveriteľné svedectvo. Pri kopaní vo svojej záhrade na Gerulatskej ulici číslo 64 narazil Štefan Jaborek na bronzový predmet. Privolať archeológov. Už pri zbežnej obhliadke sa v zemi našli zvyšky architektúry, kamene, tehly, trosky dutých tehál z vykurovacích kanálov, no najmä črepy keramiky z prvej polovice 2. storočia, čo aspoň približne určuje čas germánskeho prepadu. Keď Ladislav Snopko vybral zo zeme záhadný kovový predmet, ukázalo sa, že je to slávnostná rímska dôstojnícka prilbica, bohato zdobená plastickými aj rytými motívmi vtákov a orlicou s hadom omotaným okolo nôh. Honosná úprava jednoznačne dokazovala, že prilbica patrila vyššiemu dôstojníkovi. Poškodila ju korózia, hlavne však úder, ktorý smeroval na jej hornú časť. Úplne ju zdeformoval, čo svedčí o tom, že v tom čase nebola na ľudskej hlave, ale ležala na pevnej podložke, kde ju zavalili trosky, možno trosky veliteľskej budovy, lebo o kus ďalej ležala hlavica kamenného stĺpa, azda zvyšok celého, už dávno rozobraného stĺporadia. V rímskom vojsku vládla prísna disciplína, súčasti výbroje patrili armáde, nemohli sa povalovať, mali miesto len v kasárňach a o kasárne prichádzajú vojaci spravidla iba v prípade porážky, ktorá vysvetľuje náhle zničenie celej Gerulaty.

Gerulata zostala v troskách možno sto rokov, možno o niečo menej. Potom sa Rimania vrátili a znovu začali stavať. Z tejto etapy pochádza väčšina honosnej architektúry, fórum, široké okolo 35 metrov (čo azda nemá na celej hranici obdoby), obkolesené mohutným stĺporadiím, ktoré dodávalo námestiu skôr civilný než vojenský charakter. Možno slúžilo ako stredisko obchodu, spoločenského

Reliéf Ikara so zvyškami farby. Aj on skončil ako stavebný materiál

Do gemy rímskeho pečatného prsteňa, objaveného na Bratislavskom hrade, je vyrytá nahá ľudská postava v klobúku, ktorá drží v pravej ruke prilbu a v ľavej, cez ktorú má prehodený plášť, akúsi guľu

Stará sláva a jej pád: kamene so sochárskou výzdobou použité ako murivo

Murovaný kanál, ktorý z Gerulaty odvádzal odpadovú vodu

i kultúrneho života. V jeho strede stála studňa vymurovaná z dokonale opracovaných kvádrov, jeden z najefektnejších exponátov múzea, ktoré vyrástlo na troskách antickej Gerulaty.

Už sme spomínali kamenné kvádre vyrobené z niekdajších náhrobných kameňov. Bol to výhodný materiál, po ktorý nebolo treba chodiť ďaleko. Pozdĺž ciest do táborov stávali cintoríny s prepychovými mauzóleami. Tak to zrejme bolo aj v Gerulate. Pri obnove vojenského tábora starý cintorín rozobrali a náhrobníky, ktoré stratili svoj význam a pietu, použili ako stavebný materiál. Ich znesvätenie svedčí o príchode nových ľudí, ktorí nemali k svojim predchodcom nijaký vzťah, ale rovnako o zmene myslenia, azda i viery. Nezničili totiž len súkromné hrobky, až štyri metre vysoké nadzemné mauzóleá bohato zdobené reliéfmi (spomeňme aspoň objaveného Ikara a Daidala, pastiera s frýgickou čiapkou, nymfy s delfinom), ale aj kedysi posvätné náboženské symboly, oltár Jupitera Dolichejského alebo nadživotnú sochu Fortúny, ktorú niekto zámerne rozbil a rozhádzal. Staré božstvá v súťaži s prenikajúcim kresťanstvom zrejme strácali svoju moc. Azda v tomto smere čosi naznačuje tehla s primitívnym vyobrazením postavy nesúcej kríž.

Za vlády Valentiniana, posledného rímskeho cisára na strednom Dunaji, v čase najväčšieho germánskeho ohrozenia, Rimania hranicu prebudovali. Fórum v Gerulate stratilo civilný charakter a dostalo sa do rúk vojakom. Slúžilo ako skladisko, ako ukazujú zvyšky zuhoľnateného obilia (pôvodne bolo uložené v 15- až 25-kilogramových vreciach), asi pol druhu metráka raže a jačmeňa z konca 4., možno zo začiatku 5. storočia.

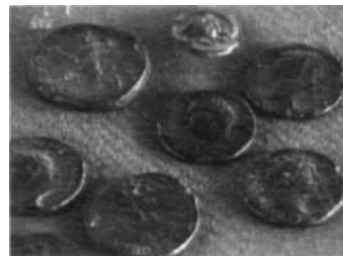
Priam symbolicky završuje antické dejiny Gerulaty pravdepodobne gótsky hrob z čias sťahovania národov, svedok jej definitívneho pádu.

Za viac ako štyridsať rokov výskumnickej práce našla Gerulata svoje dejiny, ale aj rozmer. Archeologická mapa Rusoviec je plná bodov a každý z nich je významnou položkou dlhého zoznamu objavených antických pamiatok. Z novších nálezov možno spomenúť malú hrobku s rímskou mincou, zvyšky jednoduchého rímskeho príbytku, zbúranisko domu miestneho obyvateľa zo 4. storočia, trosky honosnej stavby s vykurovaním v podlahe i stenách v civilnej osade, no najmä zvyšky kamenných stavieb (určujú ich tehly, keramika a škridlice s kolami XIV. légie) ďalšej civilnej osady, o kus ďalej ešte jednej, možno aj ďalšieho tábora - ako naznačuje objavená priekopa -, ktorý od kamennej architektúry Bergla oddeľuje osem až desať metrov široký pás bez nálezov.

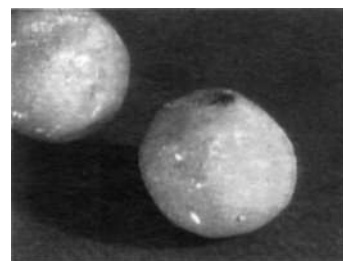
Poslednej generácii výskumníkov sa tak podarilo dokázať, že akokoľvek sú zvyšky architektúry pod niekdajším Berglom honosné a efektné, je to len jedna z častí niekdajšieho tábora. Všetko ostatné zmizlo alebo len čaká na objavenie, ale aj súčasné objavy dali niekdajším predstavám starších historikov nový a nečakaný rozmer. Výskum ukázal, že v staroveku stálo v Rusovciach rozľahlé sídlo významné nielen z vojenskej, ale aj z hospodárskej, spoločenskej a kultúrnej stránky. V Gerulate teda žili spoločenski a kultúrni ľudia, azda nie je zveličením predpokladať, že do Carnunta, ktoré nemali ďaleko (po hradskej 15 míľ a ešte ľahšia bola cesta loďou), chodili nielen na väčšie nákupy, ale aj do amfiteátra či do divadla. Možno ani pre obyvateľov Carnunta nebola Gerulata stratenou vartou, a nie je vylúčené, že ju navštívil aj niektorý z rímskych cisárov, Septimius Severus takmer určite.

V Gerulate nežili len Rimania, ale zaručene aj Germáni, Sýrčania a pravdepodobne aj ďalší, v nie veľmi vzdialenom Aquincu napríklad aj Noričania, Dalmatínci, Dákovia, Rétania a lekár až z Afriky. Je to všeobecný jav, občanmi Rímskej ríše bola na konci 4. storočia pestrá zmes Afričanov, Ázijčanov i Európanov. Sotva to bolo iné aj v Gerulate. Čo sa dialo neskôr, keď sa vojsko od Dunaja sťahovalo hlbšie do vnútrozemia, ťažko presnejšie povedať. Niektorí obyvatelia civilnej osady sa zrejme pridali, ale niektorí zostali a v nasledujúcich desaťročiach zohrali významnú historickú úlohu. Spomalili celkový úpadok, ktorý nasledoval, zachovali aspoň niečo z antických výdobytkov pre národy, ktoré vystriedali Rimanov. Stará reťaz zoslabla, ale nepretrhla sa.

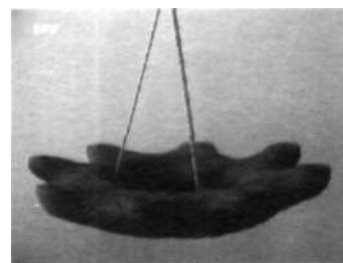
V Gerulate sme mohli sledovať nielen dedičstvo Keltov, Dákov, Ilýrov a ďalších, ale na tých istých miestach sa našli stopy aj po živote z mladších čias. Také je napríklad pohrebisko Longobardov, posledných Germánov na našom území, a slovanských hrobov sa našlo takmer toľko ako rímskych. Ťažko s istotou povedať, čo sem ľudí priťahovalo. Ktovie, azda druhý koniec brodu, ktorý sa nám strácal kdesi v hmlách. Desať kilometrov, ktoré delia Gerulatu a Vodnú vežu, nie je tak veľa, ako by sa mohlo zdať. Prechod cez Dunaj bol zložitý a závažný problém, možno si vyžadoval služby sprievodcov z radov miestnych ľudí, ktorí vedeli, kde sa možno spoľahnúť na pevnú pôdu a čomu sa treba vyhýbať, a možno sa tu uplatnili aj vojaci, ktorí bedlili, aby brod nezneužil niekto nepovolaný. Nevedno, no tak či tak možno hovoriť o druhom konci dejepisnej reťaze, ktorý sme spomínali v úvode, o jednom z pevných bodov starovekej histórie.

Mince v ústach mŕtvych slúžili ako prevozné pre Cháróna

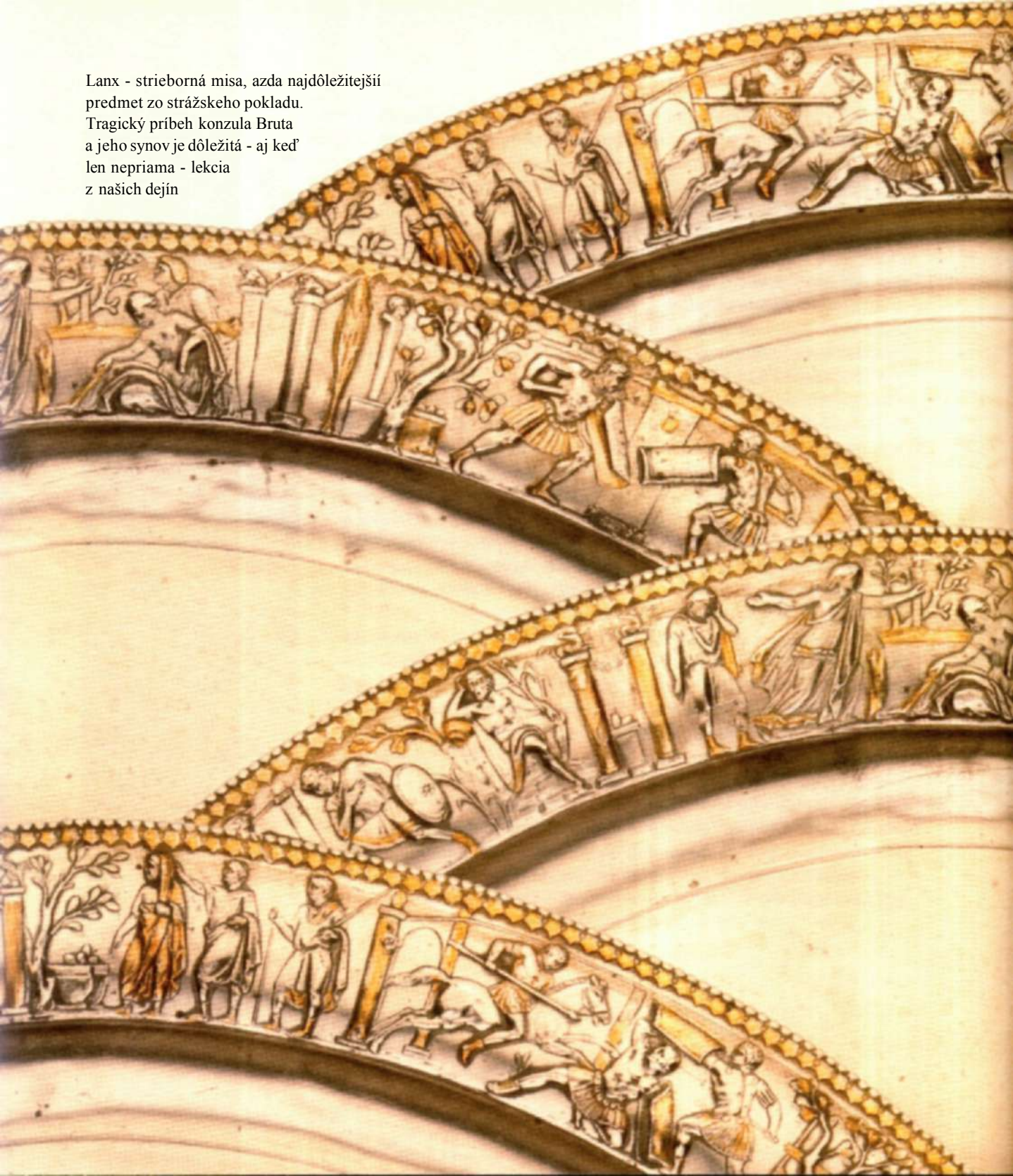

Keramické guľky, azda cvičné strelivo pre prakovníkov

Svietnik objavený v Komárne, svedectvo o príchode prvých Židov na Slovensko

Lanx - strieborná misa, azda najdôležitejší
predmet zo strážskeho pokladu.
Tragický príbeh konzula Bruta
a jeho synov je dôležitá - aj keď
len nepriama - lekcia
z našich dejín

Nijaká pamiatka slovenského praveku nezasiahla tak hlboko môj osobný život ako strážsky poklad. Azda aj preto, že mi o ňom rozprávali veľkí vedci a nezabudnuteľní, vzácní ľudia Vojtěch Ondrouch, Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, koniec koncov aj nadšený múzejník Ernest Opluštil a český bádateľ Bedřich Svoboda. Niektorých som stretával roky, a celý ten čas sa stále čosi dialo, menilo, vyvíjalo, vyjasňovalo, lenže práve o tom je tento príbeh, o tom, ako strážsky poklad vošiel medzi ľudí, ako zvláštne sa to odohralo a aké to bolo dobrodružstvo, kým sa dostal do múzejných vitrín.

A zároveň aj o tom, aké významné veci z toho vyplývajú.

Začalo sa to vo chvíli, keď strážsky poklad bol najmä tušením veľkých vecí, veľkým očakávaním, ešte len čakal na dramatické odhalenie, ale už mal punc dôstojnosti a úctyhodnosti. Mal som dvadsať rokov a sedel som medzi poslucháčmi histórie na filozofickej fakulte v Bratislave, ktorým profesor Vojtěch Ondrouch rozprával o stratenom strážskom poklade. Mohol vraj napísať novú, veľkolepú kapitolu slovenských dejín o prvých kráľoch a ich moci, žiaľ, stalo sa to iba sčasti, ľudská chamtivosť všetko pokazila. Profesor Ondrouch hovoril so smútkom v hlase. Počujem to dodnes ako výzvu vydať sa za niečím tajomným a zvláštnym.

Odvtedy som bol veľa ráz na pohrebisku kráľov, o ktorom nám rozprával. Pravda, medzitým sa zmenilo na smetisko ako napokon takmer všetky dedinské tehelne pod Malými Karpatmi, kde sa kedysi vyrábali výborné tehly, lebo všetko sa v nich robilo starostlivo, ručne, aj hlina sa ťažila celkom jednoducho pomocou hrubých kolov. Spráš, z ktorej sa vyrábajú tehly, sa totiž kála podobne ako drevo. Tehliari vyrovnali a očistili profil hliniska do vysokej kolmej steny a potom kálali kus po kuse tak, že do zeme kus od steny vo vzdialenosti, ktorú poznali len oni sami, zarážali hrubé koly ako klíny. Tĺkli do nich dovtedy, kým sa hlina nezosypala v mohutnom závale.

Sama osebe to musela byť dramatická technológia, ale to, čo sa odohralo v Strážach, mi pripadá ako scéna z Felliniho filmu.

Cedidlá a bronzové nádoby
zo Zohora

Zranenie Brutovho syna

Jedného dňa, bolo to 23. februára 1939, vypadol v Strážach zo steny hliniska, vysokej asi osem až desať metrov, hrob. Keď sa usadil prach, v hline sa zaligotalo striebro, azda aj zlato a vysoko nad terénom sa černeli prázdne obrysy hrobky.

Stala sa totiž neuveriteľná vec: robotníci odvalili práve ten kus hliny, v ktorom bol ukrytý kráľovský hrob. Mohlo to byť ešte dramatickejšie, stačilo zraziť koly o dva-tri metre bližšie k okraju a v stene hliniska by sa vysoko nad zemou objavila ľudská kostra a okolo nej poklady.

Tehliarski robotníci v mihu zareagovali. Vrhli sa na veci a brali všetko, o čom si mysleli, že má cenu. Ešte aj ľudskú kostru rozbili čakanom, či do nej azda nezapadli nejaké šperky. V hlinisku zostali iba veci podľa ich mienky bezcenné a drobnosti, ktoré sa zapatrošili v hline.

Tak nám o tom rozprával profesor Ondrouch. Na jeho slová zrejme nik nezabudol, ale iba ja som bol svedkom pokračovania príbehu. Pred tridsiatimi rokmi som písal svoju prvú knihu o archeológii a vtedy som sa za strážskym pokladom vybral po druhý raz. Vyhľadal som svedka objavu, niekdajšieho riaditeľa piešťanskej meštianky, nadšeného spolupracovníka kúpeľného múzea Ernesta Opluštila (jeho krstné meno sa niekedy uvádza ako Arnošt). Sedel za písacím stolom a pracoval. Zdal sa mi starý a chorý, ale zrejme preto, že ja som mal vtedy iba 35 rokov a starý sa mi videl každý od štyridsiatky vyššie. Hodno azda spomenúť, že pán Opluštíl zomrel o viac ako štvrtstoročie neskôr v roku 1990, keď mal 92 rokov. Na udalosti sa pamätal celkom presne:

- O náleze som sa dozvedel od okresného náčelníka, žiaľ, neskoro. Keď som prišiel do tehelne, všetko bolo rozhádzané, rozkradnuté. V hline sa váľala deravá bronzová obojná nádoba a bronzová trojnožka, ktorá slúžila ako podstavec. Iej „sviatočný“ strieborný dvojník bol preč, našťastie mi ho onedlho priniesol mladý robotník s otázkou, či je zo striebra, alebo cínu. Musel som ho oklamať, a tak sa miska presťahovala do môjho auta. Potom som pozbieral, čo ešte zvýšilo. Z kostry som vzal aspoň lebku. Zakreslil som aj zvyšky hrobu. Musel mať úctyhodné rozmery: bol dlhý štyri metre a ležal päť a pol metra pod povrchom. Zlato sme nenašli takmer nijaké a ťažko aj prisahať, či tam skutočne bolo, ale veľa vecí sa určite stratilo, jasne o tom hovorili odlomené uchá chýbajúcich nádob. No čo som mal robiť? Keby som mal peniaze, mohol by som ešte niečo odkúpiť, ale bol som len dobrovoľným spolupracovníkom múzea.* A na policajné vyšetrovanie neboli priaznivé časy. Nezabudnime na

dátum objavu: 23. február 1939. O niekoľko dní pribudol na mape Európy nový štát, samostatná Slovenská republika, a tá mala, ako to v politicky vypätých chvíľach býva, iné starosti, ako sa starať o históriu. Všetko vtedy vrelo, nebolo istoty, koho by zaujímali nejaké starožitnosti! Hovorí sa napríklad, že četníci robotníkov bili. Skôr by som to pripustil pri náleze prvého hrobu. Ten bol napokon hlavným dôvodom, prečo sa nálezy tak rýchle roztratili. Ľudia už poznali ich cenu a obávam sa, že cez kúpeľných hostí v Piešťanoch aj možnosť ich predaja do zahraničia.

To je dôležitý poznatok: objav z februára 1939 nebol jediný, ale dokonca už štvrtý na tom istom mieste. V rokoch 1930 a 1931 sa v tehelni našli za neznámych okolností dva hroby z čias sťahovania národov, v jednom aj zvyšky koňa; z milodarov hodno spomenúť bronzový kotlík, jednoduchý sklený pohár a ďalšie predmety, ktoré zachránil správca piešťanských kúpeľov a tajomník Piešťanskej muzeálnej spoločnosti Václav Vlk. Pán Opluštil mal však na mysli iný nález. V roku 1933, asi o desať metrov bližšie k tehelni, tak ako stena strážskeho hliniska pomaly ustupovala, sa totiž vysypal hrob rovnako krásny a rozmerný ako ten, ktorým sme začali toto rozprávanie. Ani vtedy nebolo v malej tehelni poučeného svedka, aj vtedy sa určite veľa stratilo (povrávalo sa o nádhernom zlatom náhrdelníku), a ak nezmizlo všetko, opäť to bola zásluha Václava Vlka, ktorý pozbieral a potom vystavil v kúpeľnom múzeu okrem strieborných spôn aj nezvyčajne krásnu zlatú sponu, strieborné a bronzové nádoby, cedidlá, nožík, hrebeň a celý súbor krásnych brúsených sklenených nádob: misky, ktoré mohli slúžiť aj ako poháre, a dve dvojuché fľaše údajne aj so stopami po červenom víne. Podarilo sa ich zrekonštruovať z črepov, ktoré v hline tehelne štyri dni zbieral český archeológ Jiří Neustupný. K objaveným predmetom neskôr pribudlo strieborné cedidlo, nožičky, lyžička a niektoré drobnejšie predmety zo staršieho hrobu. Profesor Ondrouch správu o nálezoch publikoval, v jeho knihe *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku* je úplný zoznam zachránených predmetov: strieborné a pozlaťené spony, strieborné ostrohy, bronzové a strieborné misky a nádoby, strieborné a bronzové cedidlá, drevené vedrá, strieborný nožík, šidlo a lyžičky, zlaté okutie pásu, terra sigillata, striebrom okutý hrebeň, zvyšky konského

Sklené nádoby z Vysokej pri Morave a zo Zohora

Soška Merkúra z Ivanky pri Dunaji

* Ernest Opluštil bol v tom čase správcom piešťanského múzea. Túto funkciu vykonával bezplatne.

Zúfalý brat nad zraneným

Strieborné nožničky - zväčša sa považujú za nefunkčný hrobový milodar, stopy po brúsení však svedčia o opaku - možno sa používali na strihanie nechťov

Strieborné cedidlo
s očkom na zavesenie

postroja, strelky a sklené kamienky rímskej hry, predchodcu dnešnej dámy, a vždy tie strašné vyčítavé odlomené uchá, ktoré jednoznačne dokazovali, že najkrajšie predmety chýbajú.

Napriek všetkému bolo toho dosť, dosť na výskum aj na rozlet fantázie. Václav Vlk zachránil lebku mladej, asi dvadsaťročnej ženy. Bolo to zvláštne, pretože lebka, ktorú našiel pán Opluštíl, patrila mladému, dvadsať- až tridsať-ročnému mužovi. Dva hroby mladých vznešených ľudí, takmer rovesníkov, asi desať metrov od seba...

O čom to svedčí? Aký bol ich príbeh?

Celkom iste to bol jedinečný svet. Na jednej spony sa našli kúsky čínskeho hodvábu, posledné zvyšky hodvábného pohrebného rúcha. To je až neuveriteľné: dvetisícročný slovenský čínsky hodváb...

Presnejšie povedané, takmer dvetisícročný, spony sa podarilo datovať: vyrobili ich na konci 3. storočia nášho letopočtu.

A to je teda čas nášho príbehu.

Narazili sme na jedinečnú zabudnutú dejinnú kapitolu, ktorú ešte vždy obostiera tajomstvo. Skúsme z nej pochopiť aspoň niečo. Niektoré okolnosti sa priam núkajú.

Oba hroby boli nápadne bohaté a veľké, navyše mŕtvych nespálili, ako bolo zvykom u Germánov, ale pochovali nespopolnených, ako to robili Rimania. Profesor Ondrouch vo svojej knihe napísal: „V hrobách sú pochovaní príslušníci šľachtického rodu, ktorý vojensky a politicky ovládol ak nie celé Považie, iste aspoň okolie Piešťan.“ A pretože obyvateľmi Slovenska boli v tých časoch germánski Kvádi, niet dôvodu pochybovať, že sú to hroby kvádskeho kniežat, ktoré ovládali strategické miesta na spojnici Považia a Pomoravia, v širšom zameraní Podunajska a Baltu, jednu z trás slávnej Jantárovej cesty, o ktorej sme hovorili v predchádzajúcej kapitole.

Určite to boli významné miesta. Dva germánske kniežacie hroby zo Stráží nie sú jediné, už aj predtým sa v hlinisku našla bronzová spona a pinzeta, pravdepodobne z iných, chudobnejších hrobov, ktoré ušli pozornosti tehliarov. O sedem kilometrov ďalej leží obec Očkov s obrovským žiarovým pohrebiskom (250 preskúmaných hrobov), v neďalekom Pobedime systematicky nepreskúmaný komplex viacerých osád, dlhý asi päť kilometrov, najväčšie nálezisko terry sigillaty na Slovensku.

To je dosť na úvahu, a tak sa teda o ňu pokúsme.

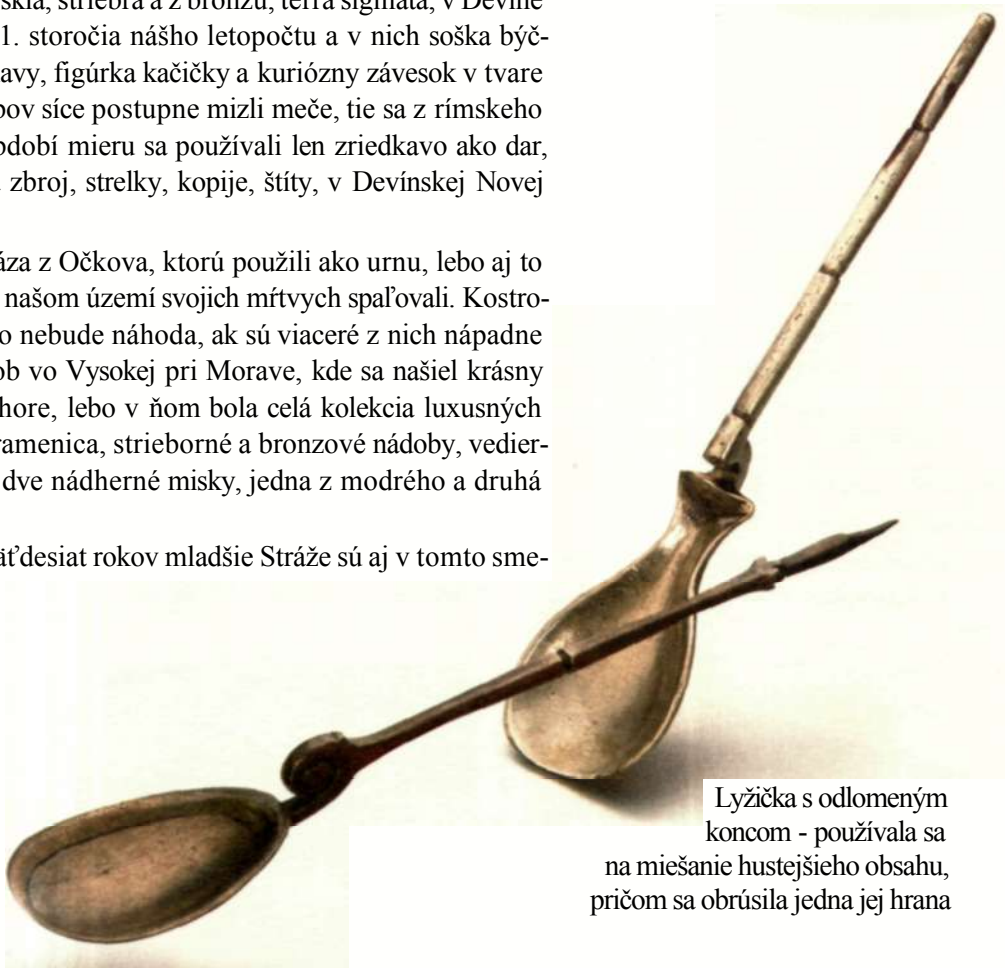
V doterajšom rozprávaní padlo slovo kráľ, kráľmi nazývali germánske kniežatá Rimanian. Vojtěch Ondrouch písal o kniežatách. To naozaj nie je málo, ak sa do slovenskej histórie po prvý raz tisnú kniežatá, a možno naozaj aj králi.

Je zaujímavé, že z pohľadu archeológie je začiatok rímskej doby časom úpadku. Tento rozpor ťažko vysvetliť, ale archeologické zistenia sú celkom jednoznačné. Prestal sa používať hrnčiarsky kruh, krásne keramické kahance nahradili primitívne lúče a fakle, nenašli sa nijaké hradiská, ale ani iné väčšie sídla, len malé osady a v nich zopár domov, skôr chatrčí, lebo inak naozaj ťažko nazvať chyže z dreva, prútia, hliny, často postavené nad jamou, v ktorej sa žilo medzi štyrmi hlinenými stenami na rozlohe nanajvýš 15-20 štvorcových metrov.

Lenže to je len jedna strana vtedajšej mince a tá druhá je až neuveriteľne iná, akoby v úplnom rozpore so všednosťou života, ktorého stopy sa našli v archeologických sondách. V 1. a 2. storočí Germáni azda nestavali paláce, ale na pohrebiskách, kde ukladali svojich mŕtvych, doslova plytvali bohatstvom. Bohaté pohrebiská objavili archeológovia v Abraháme, Sládkovičove, v Kostolnej pri Dunaji a na ďalších miestach, v hroboch sa nachádzali rímske luxusné predmety, nádoby zo skla, striebra a z bronzu, terra sigillata, v Devíne sa našli dva žiarové hroby z 1. storočia nášho letopočtu a v nich soška býčka, držadlo v tvare baranej hlavy, figúrka kačičky a kuriózný závesok v tvare ruky ukazujúcej „figu“. Z hrobov síce postupne mizli meče, tie sa z rímskeho územia nesmeli vyvážať, v období mieru sa používali len zriedkavo ako dar, o úcte k boju však svedčí iná zbroj, strelky, kopije, štíty, v Devínskej Novej Vsi kratšie mečičky.

Unikátna je alabastrová váza z Očkova, ktorú použili ako urnu, lebo aj to treba povedať, že Germáni na našom území svojich mŕtvych spaľovali. Kostrové hroby sú výnimkou, a asi to nebude náhoda, ak sú viaceré z nich nápadne bohaté. Taký je napríklad hrob vo Vysokej pri Morave, kde sa našiel krásny sklený pohár, no najmä v Zohore, lebo v ňom bola celá kolekcia luxusných predmetov: masívna zlatá náramenica, strieborná a bronzové nádoby, vedierka, spony, panvice, cedidlo a dve nádherné misky, jedna z modrého a druhá z priehľadného skla.

Pravda, zhruba o sto-stopäťdesiat rokov mladšie Stráže sú aj v tomto smere absolútna výnimka.

Strieborná lyžička, bodec z druhej strany sa používal ako vidlička

Lyžička s odlomeným koncom - používala sa na miešanie hustejšieho obsahu, pričom sa obrúsila jedna jej hrana

„Figa“ z devínskeho hrobu

Držadlo misky z germánskeho hrobu v Devíne

Rozpor medzi chudobnými osadami a bohatými hrobmi určite o niečom svedčí, vysvetlenie však nie je v nomádstve, Germáni už dávno nekočovali. Musí to byť taká črta ich života, ktorá nám predbežne uniká.

Jestvuje však aj ďalší zdroj informácií, písomné pramene, ktorých je čoraz viac. Predstavujú Germánov v tradičnej schéme: nohavice, kožený opasok, plášť, kožušiny, fúzatí muži, ženy so šperkmi, ale spomínajú aj pevné osady, ku ktorým vraj patrili primitívne pevnosti, drevené zruby, ktoré používali len niekedy, pretože pred silnejším nepriateľom radšej ušli do hôr.

Dôležité je však iné. Ich spoločenská organizácia, kmeňové usporiadanie a v rámci kmeňov vojenská demokracia, o ktorej sme hovorili v kapitole Patroklos a hroby bratislavských kniežat. O dôležitých veciach rozhodovalo zhromaždenie slobodných príslušníkov kmeňa, tam sa konali pravidelné súdy a na snemoch sa volili vojvodcovia a králi. Všetci Germáni si neboli rovní, jedni mali všetky práva (kniežatá a ich družiny, kňazi, obchodníci, niektorí remeselníci a roľníci) a iní nijaké alebo len čiastočné. Vznešení Germáni bojovali a žili z koristi, kým nevoľníci, zajatci, otroci, ženy, deti, starci a zvyšky pôvodného obyvateľstva museli pracovať. Stredoslovenskí keltskí Kotíni napríklad dodávali železo.

Starovekí historici opisujú aj veľmi konkrétne historické udalosti, azda v nich by sa dalo nájsť čosi, čo by nám umožnilo pochopiť spomínaný rozpor. Rimania sa zoznámili najprv so Svébmi, ktorých považovali za najbojovnejších spomedzi Germánov. Caesar proti nim bojoval v rokoch 55 a 53 pred našim letopočtom, dlho bez väčších úspechov, lebo Svébovia mali svoju taktiku, v nebezpečných chvíľach zmizli za Rýnom. Keď dal Caesar postaviť cez rieku most, po ktorom prechádzali légie, Svébovia ušli do lesov. Až na prelome letopočtov sa Rimania na Rýne usadili tak pevne, že Svébovia radšej odtiahli na východ, a tak sa dostali až k nám. Kráľ Marobud priviedol jeden zo svébskych kmeňov, Markomanov, do dnešných Čiech. Iný kmeň, Kvádov (ako sme už povedali, ich meno vraj pochádza z germánskeho slova kvaad, zlý), priviedol kráľ Tudrus k strednému Dunaju na dnešnú južnú Moravu a do Dolného Rakúska, odkiaľ pomaly prenikali aj na Slovensko.

Antických autorov zaujal najmä Marobud. Nebol vraj nepriateľom Rimánov (v Ríme ho vychovali), usiloval sa vyjsť s nimi podobrotky. Zjednotil germánske územie do obrovskej ríše, ktorá siahala od Dunaja k Baltu. Mal údajne obrovskú armádu, 70 000 pešiakov a 4000 jazdcov a veľkú rezidenciu

Rímski pešiaci bojujú so sprisahancami

s celou kolóniou rímskych kupcov. To je zaujímavý údaj, hoci rezidenciu sa dosiaľ nepodarilo nájsť, a tak je otázne, či skutočne jestvovala (pripomeňme si, že za Marobudovo sídlo sa istý čas považovali keltské Stradonice).

Marobudovi nepomohlo, že svojich súkmeňovcov odvieďol z dosahu Rimanov. Impérium stále rástlo, a tak sa Rímania a Germáni znovu stretli niekedy v rokoch 12-9 pred našim letopočtom. Rímania vtedy obsadili juhovýchodné Rakúsko a západné Maďarsko a utvorili novú provinciu Panóniu, ktorá na Dunaji susedila s Germánmi, ktorým vládol Marobud. Hoci bol priateľom Rimanov, bol primocný, a teda nebezpečný, preto v roku 6 nášho letopočtu rímske légie po prvý raz prekročili Dunaj a podnikli proti nemu mohutný, ale nevydarený útok, ktorý viedol Tiberius, syn cisára Augusta a neskôr sám cisár. Napokon využili vzburu Marobudových krajanov (nie je vylúčené, že ju vyprovokovali) a definitívne sa ho zbavili, aj keď mu poskytli prepychom pozlátené vyhnanstvo na svojom území. Jednoducho nemali záujem, aby v ich susedstve jestvovala silná a jednotná ríša, preto do vyhnanstva čoskoro putoval aj Marobudov premožiteľ Katvalda. Družiny oboch kráľov sa pod vedením nového kráľa Kváda Vannia presunuli medzi rieky Marus a Cusus. Podľa väčšiny historikov to vraj bola Morava a Váh. Vannius sa okolo roku 20 nášho letopočtu stal z vôle Rimanov kráľom. Starovekí autori nazývali jeho ríšu Regnum Vannianum, Vanniovo kráľovstvo, v ktorom ako prvý zjednotil Slovensko a Moravu do jedného celku.

Vannius vládol tridsať rokov a potom stroskotal na tom istom ako Marobud a Katvalda. Germánom sa nepáčila silná ruka, ktorou nad nimi vládol, synovci Vangio a Sido ho porazili, v boji poranili, a tak sa aj on musel uchýliť do rímskeho vyhnanstva.

Jazyk starovekých dejepiscov je kvetnatý, má rád príbehy a veľké slová, ibaže archeológia to vidí inak. Archeologické pamiatky ukazujú na pomalý a postupný posun ľudu, ktorý bol príbuzný germánskym skupinám v Polábí a k nám sa začal sťahovať už v čase Keltov. Najstaršie pamiatky, ktoré u nás zanechal, pochádzajú spreď prelomu letopočtov, postupne ich pribúda, takže asi o štyri storočia, v 2. a 3. storočí nášho letopočtu možno hovoriť o Slovensku osídlenom Germánmi, čo však platí iba sčasti, lebo Slovensko v tých časoch nebolo jednotné, ale pri Dunaji rímske, na severe keltské a na východe dácke.

Kvádi žili na Slovensku takmer štyri storočia. Ich kráľi proti Rimanom bojovali, ale aj naopak, nezriedka ochotne kolaborovali a vládli z ich vôle. Pre

Sklené predmety boli na pokraji definitívnej skazy, ich črepy až dodatočne vyzbieral z rozsypanej hliny archeológ Jiří Neustupný a potom zlepil správca piešťanského múzea Václav Vlček

Bratovražedný boj

V zbierke zakladateľa
piešťanského múzea Imricha
Wintera sú aj predmety
z Carnunta - drobná plastika
Minervy,

bronzový bojovník

Rimanov bolo lacnejšie, ak si mier kupovali za bohaté dary a niekedy aj za vojenskú a diplomatickú podporu svojich spojencov. Vannius je jeden z takých kráľov, o ďalšom po mene zatiaľ neznámom hovorí minca (sestercius) Antonina Pia z polovice 2. storočia s nápisom REX QVADIS DATVS (kráľ daný Kvádom). Aj v Carnunte sa našiel náhrobok germánskeho kráľa s rímskym občianstvom. Azda už vtedy vznikali dokonca dedičné dynastie.

Profesor Ondrouch sa nazdával, že strážske hroby patrili jednej z nich, že strážsky poklad dokladá druhú najstaršiu ríšu na Slovensku, spravovanú dynastiou, ktorá panovala od polovice 2. storočia (pri určení tohto dátumu sa opiera o mincu REX QVADIS DATVS) do konca 3. storočia (v tom čase vyrobili najmladšie spony objavené v bohatých hroboch).

V tom je príčina jeho smútku nad nenapraviteľnou stratou jedinečného svedectva, z ktorého mohla vzísť veľkolepá kapitola slovenských dejín.

Lenže poklad zmizol iba dočasne. Čakal na človeka, ktorý odkryje jeho tajomstvo. Podarilo sa to Vojtechovi Budinskému-Kričkovi.

Nebolo to za veľmi príjemných okolností. Profesora Budinského-Kričku 24. apríla 1951 zatkli: v jeho byte trikrát nocoval Andrej Škvarek, s ktorým, ako vo svojej správe uviedol vyšetrovateľ, sa dobre poznal, dlho s ním spolupracoval a cítil sa zaviazaný voči jeho rodine. Podľa súdneho spisu bol Andrej Škvarek agentom CIC, ktorého chytili a vynútili si od neho priznanie, kde sa kedy zdržiaval a nocoval. Tak sa Budinský-Krička dostal do nešťastia. Možno to spočiatku tak nevyzeralo, ale súd vyhodnotil jeho čin ako velezradu a senát za predsedníctva Jozefa Pavelku ho 10. januára 1952 odsúdil na päť rokov väzenia. Zdá sa to neuveriteľné, ale za vtedajšej politickej situácie to bolo šťastie. Budinský-Krička, ktorý svoju vinu kajúčne priznal, trest prijal a 15. januára 1952 sa z vyšetrovacej väzby presťahoval do Ilavy. Pravda, odvolal sa prokurátor Ján Feješ a najvyšší súd odvolanie akceptoval. Senát pod predsedníctvom Dr. Wagnera 20. marca 1952 mu zvýšil trest na osem rokov väzenia, ale ešte vždy trest ponechal pod dolnou hranicou, ktorá mala podľa zákona presiahnuť desať rokov. Potvrdil aj stratu občianskych práv, pokutu 20000 korún a zaplatenie súdnych trov, a keďže Budinský-Krička nemal na zaplatenie peniaze, majetok mu zhabali (medzi zhabanými vecami sa ako jediná cennosť uvádza obraz Martina Benku) a trest mu neskôr zvýšili o ďalšie dva mesiace.

Pripomeňme si, že Budinský-Krička sa ako prvý Slovák stal profesionálnym archeológom a jeho podiel na budovaní pravekých dejín Slovenska bol

a bronzový prívesok azda zo začiatku nášho letopočtu. Až nástojčivo pripomína ženu na vrcholci stromu, o ktorej sme hovorili v kapitole Patroklos a hroby bratislavských kniežat. Ak naozaj jestvuje súvis, potom sa ťahá od mladšej doby bronzovej až po začiatky kresťanskej éry

Strieborná miska vyzdobená
postavami jestvujúcich i bájných zvierat

Vojtech Budinský-Krička
(v strede) so sestrou Máriou
a bratom Eugenom

Maturitná fotografia

Matka dostáva zľú správu

už pred uväznením jednoducho nedoceniiteľný. Znie preto až neuveriteľne, že jeho dovtedajšia vedecká práca mu pred súdom priťažila! Pracujúci ľud, ako sa píše v súdnych spisoch, ho totiž napriek podozrivej minulosti (bol špičkovým archeológom aj za slovenského štátu) ponechal vo funkcii riaditeľa archeologického ústavu v Turčianskom Svätom Martine, a on túto dôveru sklamal. Urobil to navyše ako učiteľ, docent, ktorý mal vychovávať mládež k láske k ľudovodemokratickej republike (čo nebolo presné, lebo Budinský-Krička v roku 1941 získal titul univerzitného profesora).

Budinský-Krička si svoj trest odpykával v Ilave, asi 50 kilometrov od miesta strážskeho nálezu. Nerád na to spomínal, ale raz mi predsa len porozprával, ako v rámci akejsi osvetovo-výchovnej činnosti prednášal spoluväzňom o histórii, okrem iného aj o strážskom poklade. Po prednáške za ním prišiel jeden zo spoluväzňov a povedal mu: Viem, kde je strážsky poklad!

Až neskôr som sa dozvedel, že spoluväzňom bol Martin Smetana, brat majiteľa strážskej tehelne, a Titus Kolník priamo od Budinského-Kričku počul, že mu bol zaviazaný za lieky, ktoré mu zaobstaral vo väzenskej nemocnici.

Tak či tak to bolo neuveriteľné tvrdenie, žiaľ, v hrubých múroch niekdajšej pevnosti veľkú cenu nemalo.

Pravda, len zdanlivo. Trpký osud Budinského-Kričku nedal pokojne spávať niektorým českým archeológom. Nevie, ako sa to presne začalo, faktom je, že už 23. októbra 1952, len tri štvrté roka po vynesení rozsudku za velezradu poslal Štátny archeologický ústav v Brne do Ilavy žiadosť, aby Budinského-Kričku premiestnili do Martina, prerušili mu trest a umožnili mu pracovať v múzeu v Turčianskom Svätom Martine. Znie to až neuveriteľne, ako hrdinský čin, ak si uvedomíme, že sa to stalo ešte za života Klementa Gottwalda, iniciátora a organizátora krvavých politických procesov, keď sa ľudia prenasledovali a väznili za oveľa menej, ako boli sympatie k zradcovi robotníckej triedy. Okolnosti nepoznám, originál žiadosti sa, žiaľ, nezachoval, jasné je len to, že vedúcim brnianskej pobočky bol v tom čase Josef Poulik. Náčelník väznice poslal žiadosť štátnej prokuratúre do Bratislavy (asi preto sa dostala do súdneho spisu), ktorá ju síce nezamietla, ale vyslovila pochybnosť o jej reálnosti, pretože Budinského-Kričku by vraj v múzeu museli strážiť.

Českí archeológovia však v snahe o oslobodenie Budinského-Kričku nepoľavili. Dňa 14. marca 1953 zomrel prezident Klement Gottwald a do funk-

cie nastúpil Antonín Zápotocký, ktorý mal povest' ľudskejšie zmýšľajúceho komunistu.

Koncom apríla alebo začiatkom mája podali rodičia Budinského-Kričku žiadosť o milosť. Uviedli v nej, že ich syn žil v najskromnejších pomeroch a venoval sa výlučne vedeckej práci. Pre zlý zdravotný stav sa stránil spoločnosti a voľný čas venoval rodičom, ktorým bol jedinou oporou. Aj v súčasnosti je vraj ťažko chorý a leží vo väzenskej nemocnici.

Žiadosť o milosť podali 14. apríla 1953 aj profesori Jan Eisner a Jan Filip z Karlovej univerzity v Prahe.

Okrem iného v nej uviedli:

„Byl obětavým a poctivým pracovníkem, který vedl mnoho důležitých archeologických výzkumů a učinil důležité nálezy, které nejsou dosud zpracovány, takže v budoucnosti nebylo by možno je plně použít, jestliže je odsouzený nepřipraví k další vědecké práci. Žadatelé jako zástupci tohoto vědeckého oboru mají vážné obavy ze škod, které by tím vznikly vědě, a pokládají za svou mravní povinnost upozornit na to tím spíše, že je jim známo, že zdravotní stav odsouzeného nebyl již před řadou let příliš příznivý. Jde o jedinečného znalce slovenského pravěku, který svůj podíl v národním díle viděl především v pilné osobní práci. Povahově byl vždy velmi skromný, nevýbojný a loajální, jeho trestné jednání jistě nevyšlo ze zlého úmyslu, nespíše se stal obětí své důvěřivosti.“

Časová zhoda oboch žiadostí asi nebola len vecou náhody, nemožno ich pripísať len Gottwaldovej smrti, režim bol ešte dlho veľmi krutý. Rozhodujúcu úlohu zohrala osobná odvaha oboch archeológov a určite aj priaznivé okolnosti. Niektoré sa dajú vytušiť. Titus Kolník počul napríklad priamo od J. Filipa, že veľkú úlohu pri záchrane Budinského-Kričku zohral Dr. Novák, bývalý Filipov žiak z čias jeho pôsobenia na gymnáziu v Hradci Králové, vtedy vedúci pracovník prezidentskej kancelárie. Pravdepodobnosť jeho spolupráce potvrdzuje fakt, že po prepustení z prezidentskej kancelárie odišiel pracovať do Archeologického ústavu ČSAV, kde vedenie po smrti Jaroslava Böhma v roku 1962 prebral Jan Filip.

A asi je dôležité aj to, že 9. mája 1953 odovzdal Antonín Zápotocký štátnu cenu Janovi Eisnerovi, dlhoročnému spolupracovníkovi Budinského-Kričku. Azda práve vtedy sa veci začali hýbať, lebo situácia spočiatku nevyzerala príliš ružovo. V spise prezidentskej kancelárie sú uložené písomné vyjadrenia

Slávna minca REX QVADIS DAT VS sa na Slovensku nenašla ani jediná. Musíme sa uspokojiť so sadrovou zväčšeninou jednej z piatich mincí, ktoré sa dosiaľ podarilo objaviť v iných krajinách

Kahanec ozdobený kravičkou a sklený flakón (rozbitý na dve časti) z Winterovej zbierky

Vojtech Budinský-Krička na začiatku archeologickej kariéry

V Slovenskom národnom múzeu v Martine (asi tridsaťpäťročný)

Sprisahanec sa vzdáva. Prizerá sa Neptún

všetkých zainteresovaných inštitúcií. Okrem Mestského národného výboru v Ružomberku, ktorý žiadosť o milosť odporučil, a Verejnej bezpečnosti v Martine, ktorá viac-menej potvrdila charakteristiku rodičov, sa proti omilosteniu postavil nielen pražský generálny prokurátor, ale pre „nepriateľský postoj k ľudovodemokratickému zriadeniu“ aj Okresný národný výbor v Martine, krajský prokurátor v Bratislave a náčelník Ústavu nápravného zariadenia v Ilave (tak čudne sa v tom čase nazývali väzenia), hoci potvrdil, že Budinský-Krička sa správa disciplinovane a ako veľmi chorý je trvalo umiestnený v nemocnici, lebo má tuberkulózu čriev, neurovegetatívnu distonziu, srdcovú chorobu, málokrvnosť a alergický ekzém. Krajský súd v Bratislave musela prezidentská kancelária dokonca upomínať, aby vec neodkladal, iba potom poslal do Prahy svoje odmietavé stanovisko.

Stanoviská slovenských účastníkov vyšetrovania boli také dogmatické, že ich prezidentská kancelária v stanovisku, ktoré vypracovala pre A. Zápotockého, odporúčala nevziať do úvahy, dôvodiac, že „nepříznivé posudky jsou paušální a nepřesvědčivé“.

Tak sa stalo, že na odporúčenie ministerstva spravodlivosti a najvyššieho súdu prezident Zápotocký žiadosti vyhovel a 23. decembra 1953 Vojtechovi Budinskému-Kričkovi udelil milosť. Onedlho, 8. januára 1954, ho z väzenia prepustili.

Tesne pred odchodom mu Martin Smetana dal list pre svojich príbuzných, ktorí vlastnili stratené predmety zo strážskeho pokladu. Od Budinského-Kričku dostal prísľub stopercentnej diskretnosti, zaručil sa mu, že adresy majiteľov nikomu za nijakých okolností neprezradí. Aj táto okolnosť svedčí o rýdzom charaktere Budinského-Kričku a o jeho absolútnej oddanosti vede. Nebolo ľahké vrátiť sa po takmer trojročnom väzení do života (nezabúdajme, že to bol čas kádroníkov a ešte vždy pokračujúcich politických procesov), prezidentská milosť a azda aj pomoc vplyvných ľudí však vykonali svoje. Budinský-Krička nastúpil do práce v novozriadenom Archeologickom ústave Slovenskej akadémie vied v Nitre. Tam sa začala jeho púť za návrat strážskeho pokladu (presnejšie povedané jeho časti) do múzeí a vede. Sám mi to rozprával. Nebolo vraj jednoduché presvedčať majiteľov, aby vzácne pamiatky vydali, aby vôbec priznali, že ich majú, musel veľa vysvetľovať, ubezpečovať ich o beztrestnosti a anonymite, stálo to však za námahu. Budinský-Krička získal kolekciu nádherných predmetov, striebornú misku s motívom kultu

boha Dionýza, ďalšiu vyzdobenú býčimi lebkami, postavami leva a levice a bájnymi suchozemskými i morskými zvieratami, veľkú striebornú misu, bronzovú naberačku, osobitne však treba spomenúť veľkú misu zo striebra, na okrajoch i v strede vyzdobenú výjavmi, ktoré, ako sa ukáže neskôr, zohrali rozhodujúcu úlohu pri dešifrovaní historického poslanca pokladu.

Netreba azda ani pripomínať, že všetky objavené pamiatky boli skvostné rímske výrobky, ktoré mali veľkú cenu už v čase svojho vzniku, a táto cena nikdy neklesla.

Niektoré z predmetov sa vynárali ľahšie, iné ťažšie, niektoré boli skryté, ba aj zakopané, iné prakticky nepovšimnuté: strieborný pohár slúžil napríklad ako kvetináč. A všetko som, žiaľ, ani nezískal, povedal mi profesor Budinský-Krička. Napríklad jeden muž, zhodou okolností dôstojník, ma odkázal na martinské múzeum, kam vraj svoj predmet už dávno daroval. Keď som si to overil, ukázalo sa, že si to vymyslel, aby sa ma zbavil. Spomínalo sa akési strieborné vedierko, vraj vážilo aspoň päť kilogramov. Prázdne teda byť nemohlo, do takých sa v hrobách ukladali zlaté peniaze. A práve tam, kde sa stopy po vedierku končili, padlo meno bratislavského zlatníka, o ktorom bolo známe, že historické zlato roztápal a zlieval do tehličiek. Chcel sa vyhnúť komplikáciám, ale nepomohlo mu to, v päťdesiatych rokoch ho za ukrývanie zlata popravili. Pozoruhodné je aj to, že niektorí z tehliarov náhle zbohatli (v Strážach sa o tom hovorí dodnes), a keby to aj všetko boli výmysly, odložené uchá jednoznačne dokazujú, že sa nenašlo všetko. Nezriekam sa však nádejí, možno raz aj ďalší pochopia, že miska z ich príborníka pomôže odhaliť kus dávnej histórie Slovenska.

Svoje spomienky na záchranu strážskeho pokladu spísal aj niekdajší riaditeľ Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied Anton Točík. Urobil to pravdepodobne okolo roku 1990. Dost' podstatne sa líšia od okolností, tak ako som ich uviedol ja. Píše napríklad o kopáčovi, ktorého údajne neľudsky vyšet-rovali četníci - ten vraj ukradnuté strieborné predmety zo strážskeho pokladu menil za jablká pre svoju chorú dcéru so zberateľom J. Králikom, ktorý mal veľkú záhradu. Pri opakovanej výmene mu údajne povedal, že pri ťažbe hliny vypadla len menšia časť hrobu, k zvyšku sa prekopali zboku, keď ich predtým majiteľ tehelne zaprisahal, aby nález zatajili. Za mlčanie im vraj neskôr vyplatil po 3000 korún. Tieto informácie treba brať s rezervou. Antonovi Točíkovi o tom porozprával zamestnanec Krajského múzea v Bojniciach Štefan Králik,

Vo svojej pracovni v roku 1982

Pokus preraziť rímsku obranu

Kópia až v Amerike nájdeného ucha lanxu s vyobrazením scény zo starorímskej báje o zmierení otcov a manželov Sabínok. Robotníci uchá (druhé kamsi zmizlo) zrejme odlomili pri delení koristi. Zachránené ucho sa po prvý raz objavilo na verejnosti v roku 1990, keď sa neznámy človek informoval v starožitníctve v Trnave na možnosť predaja. Neskôr svoju ponuku zopakoval v Bratislave - vtedy ponúkal aj zlatú sponu, ktorá potom kamsi zmizla. V roku 1994 sa potomkovia držiteľov rozkradnutých predmetov pokúsili získať ich naspäť. Ťažko povedať, či v súvislosti s pašovaním starožitností do USA

Držadlo hlbkej misy (skyfos) ozdobené reliéfom nahého Amora - Erosa, ktorý hrá na syrinxe. Pod ním je zajac, roh hojnosti a ďalší syrinx. Pôvodne stratený skyfos patrí medzi predmety, ktoré zachránil Vojtech Budinský-Krička

keď múzeu predával svoju súkromnú zbierku a bol vraj, ako sám udáva, už veľmi sklerotický. Pri predaji si plietol lokality a aj o objave strážskeho pokladu rozprával riaditeľovi múzea profesorovi Florišovi Hodálovi čosi iné ako Točíkovi. Napokon ani Točík nie je celkom presný. V čase písania svojej spomienky bol veľmi chorý (o necelé dva roky zomrel), a tak sa dá ľahko pochopiť, ak sa pomýlil v názve lokality, v jeho spomienkach uvádzanej ako Trebatice-Stráže,* a možno aj v krstnom mene svedka. Nie je totiž vylúčené, že zapálený zberateľ a zamestnanec múzea Štefan Králik bol totožný (minimálne príbuzný) so zariadeným zberateľom a majiteľom záhrady s jablkami J. Králikom.

O to významnejšie sú Točíkove spomienky na udalosti, ktoré už osobne zažil. Asi pol roka po nástupe do zamestnania ho vraj navštívil Vojtech Budinský-Krička a oznámil mu, že má veľmi dôležitú, ale aj dôvernú informáciu, v ktorej treba zachovať diskretnosť, lebo ide o informáciu získanú vo väzení priamo od brata bývalého majiteľa tehelne, nám už známeho Martina Smetanu.

„Dostal som sa do veľmi trápnej situácie,“ napísal Anton Točík, „preto, lebo išlo o morálno-etický problém a na druhej strane o právnu ochranársku záležitosť, t. j. o zavedenie trestného oznámenia s následkom odsúdenia na viacročné väzenie a zhabanie majetku. Skôr ako som sa rozhodol, ako pokračovať ďalej, obrátil som sa na podpredsedu KNV v Nitre p. Drábeka o taký postup, aby sme nálezy získali bez trestného postihu a súčasne aj s možnosťou finančnej odmeny. Obidvaja sme si boli vedomí, že konáme protizákonne. Pretože AÚ SAV nemohol nálezy zakúpiť, do celej akcie bol zapojený riaditeľ Krajského múzea v Bojniciach s tým, že uvedené nálezy mu budú ponúknuté na zakúpenie a prostriedky poskytne Krajský národný výbor v Nitre. Rozpätie sumy bolo určené od 5000 do 10000 Kčs.“

Nasleduje až dobrodružný opis ďalších udalostí. Ústavné auto zaviezlo V. Budinského-Kričku na námestie do Myjavy. Ďalej už pokračoval pešo, aby nik nevedel, kam ide. Nálezy kupoval anonymne, niekedy aj s informáciou o ďalších pamiatkach, ktoré vlastnili iní rodinní príslušníci. Stopa ho zaviedla až do Topoľčian a Zvolena k dôstojníkovi Československej ľudovej armády. Získané predmety prevzal archeologický ústav, v Nitre sa dokumentovali,

* Stráže v roku 1944 splynuli s obcou Krakovany a v archeologickej literatúre sa uvádzajú ako Krakovany-Stráže.

Ucho z oválnej misy zdobené
motívom viniča. Misa na
obrázku je kópiou originálu,
ktorý zachránil Vojtech
Budinský-Krička

konzervovali a aspoň približne sa určovala ich cena, ktorú napríklad v prípade misy odhadol pražský archeológ Bedřich Svoboda na 200000 Kčs. Až potom sa zachránené predmety odovzdali do múzea v Bojniciach. Tým sa však dráma neskončila. Pri ročnej revízii v roku 1955 vypukla v múzeu na základe udania aféra pod heslom Zlodeja nepotrestali, ešte mu, naopak, zaplatili.

„Aféru zahladil bývalý povereník J. Lietavec," napísal Anton Točík. „Vtedy mne a F. Hodálovi išlo o existenciu. O tejto afére som neinformoval V. Budinského-Kričku, ktorý sa zaslúžil o získanie posledného nálezu zo Stráží, a to menšej striebornej misy, ktorá sa nachádzala vo Zvolene u aktívneho dôstojníka. V tomto prípade sme boli opatrnejší a odmena sa urobila tak, že sme nemohli byť za to stíhaní. Osobne som bol s V. Budinským-Kričkom vo Zvolene, ale okrem povolania majiteľa som nepoznal meno ani adresu majiteľa."

Pozoruhodný je záver Točíkových spomienok:

„Myslím, že nikto nemôže popierať zásluhu a obetavosť Vojtecha Budinského-Kričku (Anton Točík používa len skratku jeho mena V. B. K.), ale súčasne si treba postaviť otázku, či sme správne konali, a najmä, či sme zadosť urobili povinnostiam archeológa. Náš postup síce viedol k získaniu nálezov, ale nespĺnili sme základnú požiadavku, a to informovať o nálezových okolnostiach a najmä počte nálezov a vybavení „kráľovského" hrobu. Podľa vyjadrenia tehliara z Prievidze sa nám podarilo získať len zlomok vybavenia hrobu. Vychádzajúc z metód bývalého Zboru národnej bezpečnosti, prípadne Štátnej bezpečnosti, určite by sme získali viacej informácií a pravdepodobne i viac nálezov. Môžeme si položiť otázku, bolo správne ľutovať majiteľa tehelne, ktorý nás svojou chamtivosťou pripravil o nález storočia? Z humanistického pohľadu, keby sa vec postúpila bezpečnosti, by bol morálne diskriminovaný V. B. K. Myslím, že V. B. K. mrzela aj tá skutočnosť, že bývalý školský inšpektor Opluštil v Piešťanoch pri vyšetrení rozkradnutia hrobu nenašiel v r. 1939 podporu u vedenia Štátneho archeologického ústavu a tiež, riaditeľ ŠAÚ v Martine nepodnikol žiadne kroky pri zhlásení nálezov nachádzajúcich sa u tehliara v Prievidzi.

S odstupom času si uvedomujem, že môj postup ako riaditeľa AÚ SAV nebol správny a že môj postup poškodil záujmy slovenskej archeológie."

Neviem, čo sa o misii Budinského-Kričku dozvedel Vojtech Ondrouch, v roku 1963 zomrel, z vedy ho vypudili dávno predtým (viac sa o tom píše v kapitole Kus stupavského Ríma), ak sa teda dobre pamätám, svoju úlohu, pokiaľ ide o túto tému, zakončil v roku 1957 knihou Bohaté hroby z doby rímskej na

Vo veštiarni

Slovensku. Objavené pamiatky spracoval a publikoval český archeológ Bedřich Svoboda v knihe *Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráze bei Piešťany* (nasledujúce citácie sú z originálneho českého znenia textu). Spísal ich, zhodnotil, posúdil, záhady sa však nedotkol. Možno aj preto, že na uväznenie Budinského-Kričku sa malo zabudnúť. V záujme jeho samého i ľudí, ktorí ho poslali za mreže. Je iba logické, že aj heslo Budinský-Krička v prvom zväzku encyklopédie Slovensko vydanej v roku 1977 má krutú epizódu ukrytú len v nevysvetlenej životopisnej pauze medzi rokmi 1951 a 1954; napokon, encyklopedické diela (vrátane celkom novej Beliany) neuvádzajú ani toľko.

Vráťme sa však zasa do staroveku a pripomeňme si významný fakt: čas vzniku predmetov zo strážskeho hrobu nesúhlasí s časom pohrebu, objavené predmety boli o dve-tri storočia staršie ako neznámi mŕtvi. To je veľmi dôležité, dlhá cesta z rímskych dielní do germánskeho hrobu je priamou súčasťou slovenských dejín, navyše vo veľkolepých súvislostiach.

Keď som Bedřicha Svobodu v roku 1973 navštívil, vysvetľoval:

Musíme sa, žiaľ, zmieriť so skutočnosťou, že o najdôležitejšie údaje sme prišli zničením hrobov. Tehliari nevedeli udať ani len ich rozmery, dôležité maličkosti im, prirodzene, celkom unikli. Pravda, boli to prvé kroky modernej archeológie. Strážske nálezy predstavovali v tých časoch najmä muzeálnu hodnotu, a treba povedať, že také aj zostali. Napríklad plochá strieborná misa, tzv. lanx alebo aj discuss, z literatúry bežne známy, asi nemá vo svete obdoby, ani v samotnom Ríme nie. Také predmety sa ničili, keď stratili aktuálnosť, pretavovali sa na iné. Ved' aj taký osvietený duch, ako bol svätý Augustín, lámal staré striebro. Mohli sa zachovať len u barbarov, náhodou, skryté v hroboch.

Lanx nespomenul náhodou. Je to najnápadnejší a najväčší predmet. Má priemer takmer pol metra, jeho rozmery samy osebe však nie sú zázrak, jestvujú aj väčšie misy, unikátna je však výzdoba. Na dne v strede misy je veľký rytý medailón so scénou prísahy pred obetou a na okrajoch súvislý, takmer štyri centimetre široký reliéfny pás viac ako päťdesiatich ľudských postáv, kde-tu v dramatickom zoskupení boja jazdcov s pešiakmi, súboja pešiaka s pešiakom, popravy dvoch mladých mužov, ženy v geste zúfalstva, smútiaceho muža a podobne. Na prvý pohľad je to len neidentifikovateľná zmes ľudí, zvierat, antických bohov, prírodných motívov a predmetov, ku ktorej chýba akýkoľvek kľúč. Jedno je však jasné: nie sú to výjavy z mytológie, nezobrazujú hrdinov báji, ide o čosi celkom nové, predbežne neznáme.

Poprava

Ján Dekan

Presnejšie povedané, nám neznáme, Rimanom celkom iste áno. Potvrďuje to scéna prísahy v strede. „Pravý význam obrazu takej prísahy, ktorá bola stvrzená obetí,“ napísal Bedřich Svoboda, „musel byť v republikánskom Ríme dobre známa a chápána a jistě pripomínal udalosť pro Řím slavnou a příznivou.“

Lenže ktorú udalosť?

Je to veľmi jednoduchá otázka, ale pri hľadaní správnej odpovede bolo treba najprv vyriešiť stáročnú záhadu, nájsť začiatok kruhu. (Nezabúdajme, že výjavy sú usporiadané do kruhu po obvode misy, ktorý meria viac ako meter.)

Bedřich Svoboda sa o to pokúsil a za začiatok označil výjav umiestnený nad scénou prísahy (prvý vpravo od stredovej vertikálnej osi). Ďalej podľa ustáleného zvyku čítal príbeh reliéfov zľava doprava, teda v smere hodinových ručičiek a dopracoval sa k už spomínanej neurčiteľnej spleti.

S jeho postupom nesúhlasil Ján Dekan. O niekoľko rokov neskôr napísal knihu Apoteóza slobody na antickej mise zo Stráží, v ktorej so Svobodou polemizoval, ale o svojom nápadе mi porozprával už predtým:

- Východiskom nie je mechanický stred, ale scéna triumfu pred Jupiterovým chrámom. Triumfom sa totiž v Ríme končila každá významná vojna. Tam je teda koniec príbehu, a kto chce prísť na jeho začiatok, musí správne určiť smer čítania. Skúsil som to a ukázalo sa to zázračne jednoduché. Príbehy na architektonických dielach skutočne nasledujú jeden za druhým zľava doprava, teda v smere hodinových ručičiek, to je pravda, lenže chrám treba obchádzať, okolo misy nik nechodí, otáča ju v rukách, ak teda dodržíme ustálený smer zľava doprava, príbeh sa bude odvíjať na druhú stranu proti smeru hodinových ručičiek.

A stalo sa. Zo spleti obrázkov sa vynorila známa vlastenecká epizóda o legendárnom konzulovi Brutovi, zakladateľovi republikánskeho Ríma. Bude o nej hovoriť, ale ešte predtým v záujme spravodlivosti treba Bedřichovi Svobodovi uznať, že ako prvý rozpoznal istú podobu medzi výjavom popravy dvoch mladých odsúdencov, ktorej veľký muž s bradou, s udalosťou zo života spomínaného rímskeho konzula Lucia Iunia Bruta. Navyše upozornil, že Brutova tvár vyrazená na denári z roku 59 pred našim letopočtom veľmi pripomína muža vyobrazeného na lanxe. Tým sa dostal na samý prah riešenia záhady, ale potom odrazu zastal a napísal: „Ovšem ve scénách okolo popravy už zase marné pátráme po znázornění ostatních obdivovaných činů a událostí ze života slavného prvního konsula.“ Zastal a bola to škoda, pretože príbeh

Alabastrová váza z Očkova,
ktorá poslúžila ako pohrebna

reliéfu tým degradoval na nezáväzný dekor - „jakési výňatky z pôvodných rozlehlých obrazu," a napokon uzavrel: „Scény jsou jen ozdobným doprovodem hlavního obrazu na dně."

Pravda, na pochopenie „obdivovaných činů a událostí ze života slavného prvního konsula" musíme poznať Brutov príbeh. Zaznamenalo ho viacero rímskych dejepiscov, a každý trochu inak. Pre Jána Dekana to bola komplikácia, s ktorou sa musel vyrovnáť, pre potreby nášho rozprávania však bude najschodnejšie, ak sa rozhodneme pre verziu, ktorú zachytáva strážsky lanx.

Keď Rímania vyhnali okolo roku 510 pred naším letopočtom svojho posledného kráľa Tarquinia Superba pre jeho krutosť a svojvôľu, vyslal zosadený vládca do mesta poslov, aby zorganizovali povstanie za jeho návrat. Vznešeným rímskym mladíkom sa nový demokratický režim nepáčil, ľahko ovplyvniteľný kráľ im bol milší ako prísne zákony platné pre všetkých rovnako, preto sa pridali k sprisahancom. Boli medzi nimi aj synovia prvého konzula Lucia Iunia Bruta, ktorý sa najväčšmi zaslúžil o vyhnutie nehoďného kráľa. Sprisahanie monarchistov sa však prezradilo a kráľových stúpcov popravili; nekompromisný ochranca slobody a demokracie neušetril ani vlastných synov. Dráma ilustrovaná reliéfmi strážskej misy vrcholí rytinou v strede (na dne lanxu), na ktorej Brutus nad obeťným zvieraťom prisahá, že nestrpí, aby sa ktokoľvek stal v Ríme kráľom.

To je teda udalosť, ktorú Bedřich Svoboda charakterizoval ako „pro Řím slavnou a příznivou".

A tým sa dostávame k jadrú problému. Označenie slávna a priaznivé nepatí pre každý Rím. Brutov príbeh je politický, väčšmi povest' ako historický fakt, Brutus bojuje o slobodu ako o najvyššiu hodnotu, bráni republiku proti tyranii neobmedzeného vládcu, a oslava takého postoja sa hodila len do konkrétnej politickej situácie. Takáto situácia vznikla 500 rokov po vyhnutí posledného kráľa, keď rímsku republiku (reprezentovanú rímskym senátom) a jej občianske slobody začali ohrozovať mocenské ambície veľkých osobností. Je zaujímavé a azda aj príznačné, že boj za demokraciu sa znovu spája s Brutom, isteže s celkom iným Brutom - Marcom Iuniom Brutom, ktorý v roku 44 pred naším letopočtom prebodol v senáte Caesara, aby mu zabránil uchvátiť moc a tým ohroziť republiku.

Je zaujímavé, že o tom istom čase svedčí podľa Jána Dekana aj umelecký rozbor diela. Veľmi sa teda nepomýlime, ak vznik misy zaradíme do polovice

Brutov smútok

posledného storočia pred naším letopočtom, do tých istých čias ako Svobodom spomínanú mincu. Nie je to teda náhoda, ak sú si obe tváre podobné.

A aj to je dôležité, že už o niekoľko desaťročí po zavraždení Caesara, na začiatku nášho letopočtu, v čase nastupujúcej samovlády, bol Brutov príbeh neaktuálny, o krátky čas dokonca škodlivý. Misa mohla jestvovať už len v súkromnom majetku niekoho významného, bohatého človeka, ktorý si aj naďalej ctil staré hodnoty slobody. Ako dlho to trvalo, ťažko povedať, ale v roku 65 sa niektorí senátori sprisahali proti cisárovi Nerovi. Nero sprisahanie odhalil, senátorskú opozíciu krvavo potlačil a jej majetok zhabal. To je možno chvíľa, keď sa misa zo súkromného majetku dostala do štátneho. Ako oslava ideovo škodlivého príbehu v štátnych rukách zostať nemohla. Ján Dekan preto vyslovil domnienku, že misu ako nádherný, ale z ideových dôvodov nevhodný predmet vyviezli do barbarského sveta, kde jej príbehu už skutočne nikto nerozumel. Pravda, dary sa dávajú priateľom a priateľstvo medzi Rímom a Germánmi zavládlo napríklad v roku 142, v čase vydania mince RFX QVADIS DAT VS, ktorá oslavovala ustanovenie poslušného kráľa. Z rímskej strany boli bohaté dary úplatky za udržiavanie mieru, ktoré sa opakovali aj v nasledujúcich desaťročiach a storočiach. A tým sa vlastne vraciame k Ondrouchovej hypotéze, že totiž bohaté hroby zo Stráží potvrdzujú existenciu kráľovskej dynastie, ktorá vládla v okolí Piešťan prinajmenšom dve storočia, od polovice 2. do konca 3. storočia, keď mladých ľudí pochovali do bohatých hrobov.

Už naozaj nikto nikdy s istotou nepovie, či to tak skutočne bolo. Keby však aj nie, hodnotu strážskej misy (a rovnako ostatných predmetov) to neznižuje. Ponúkajú celkom nový pohľad na slovenskú minulosť, upozorňujú na nezvyčajné, významné záležitosti, s akými sa ešte donedávna nedalo rátať.

A tak si už len dopovedzme, že Budinský-Krička napokon dostal generálne odpustenie, aj keď do vedúcej funkcie sa už nikdy nevrátil (asi mu ani nechýbala). Získal najvyššie vedecké hodnosti, udelili mu štátne vyznamenanie, napísal niekoľko samostatných kníh, vydal stovky štúdií, vykopal nádherné veci a dočkal sa aj medzinárodného uznania. Rozsudok z roku 1952 krátko po revolúcii zrušili. Vojtech Budinský-Krička zomrel v roku 1993 vo veku nedožitých deväťdesiatich rokov a azda nikdy sa nezriekol nádeje, že sa raz nájdu aj ďalšie stratené veci, ba možno aj ľudia, ktorí pochopia, že miska z ich zbierky môže odhaliť kus dávnej histórie Slovenska.

A ani sa veľmi nemýlil.

Strážca zastavuje matku popravených

Už sme o tom hovorili; odlomené uchá jednoznačne dokazujú, že viaceré nádoby chýbajú. Ale aj naopak: nádherný lanx kdesi prišiel o ucho. Je to úplne jednoznačné: na dvoch protiľahlých miestach chýba perlovcová výzdoba okraja lanxu. Kedysi tam boli prilietované držadlá (dokazujú to zvyšky letovania), zrejme rovnako skvostné ako misa, ktoré zmizli.

Koncom roku 1997 pripravovalo Porýnske múzeum v Bonne výstavu strieborného rímskeho stolového riadu. Na výstavu si požičalo strážsku misu a z kolekcie amerického zberateľa M. Wienera aj polmesiacovitú rukoväť, ktorú v roku 1996 kúpil na dražbe v New Yorku. Keď sa oba predmety dostali na jedno miesto, začali sa diať neuveriteľné veci. Ktosi si všimol, že sú rovnako zdobené (vajcovým ornamentom na okraji). Keď potom priložili rukoväť k lanxu, presne doň zapadla. Aj stopy po letovaní boli totožné, dokonca aj preliačina po údere (možno čakanom). Nemohlo byť pochyb, že predmety patria k sebe, čo potom dokázala aj umelecko-remeselná analýza.

Objavené ucho (na Slovensko sa vrátilo aspoň v kópii) je skvostné. Ako misa je vyzdobená scénou zo starorímskej povesti o slávnom únose Sabínok. Zachytáva chvíľu zmierenia, keď Sabínky s deťmi na rukách uprosia otcov a manželov (únoscov), aby proti sebe nebojovali. Zdá sa, že aj v tomto prípade slúži stredová scéna prísahy ako jednotiaci prvok. Historici sa už pred objavom držadla zhodli v názore, že prísaha z formálnej stránky zachováva najstaršiu podobu prísahy medzi Latínmi a Sabínmi. A to sa asi potvrdilo. Ak teda jedno ucho znázorňuje zmierenie, dá sa predpokladať (Š. Holčík a V. Turčan vyslovili tento predpoklad ako prví v článku, v ktorom informovali o objave), že na druhom bola vyobrazená slávna scéna samotného únosu.

Ktovie. Osud druhého držadla je neznámy, kým sa nenájde, nik neskontroluje, či je predpoklad slovenských archeológov správny. Stratené držadlo však už teraz jestvuje prinajmenšom ako záruka, že príbeh strážskeho pokladu sa ešte neskončil, že sa azda ešte aj v budúcnosti dočkáme prekvapení.

Konečný triumf

Figúrka komika zo slonoviny objavená v Iži pôsobí monumentálne, v skutočnosti je veľká ako detský malíček a pravdepodobne slúžila ako ozdobné zakončenie ihlice

Na brehu Dunaja, v bezprostrednej blízkosti Komárna, v Iži kedysi stával hrad. Mal (a má dodnes) čudsný názov: Leányvár, Dievčenský hrad. Naozaj čudné, lebo to nebol hrad, ale rímsky tábor, dokonca s maďarským názvom; jeho skutočné meno, isteže celkom iné, už upadlo do zabudnutia. Aj keď možno nie celkom; podľa českého historika Josefa Dobiáša ho postavili neďaleko germánskej osady Kelemantia, jej názov zaznamenal v čase jestvovania tábora v 2. storočí grécky geograf Klaudios Ptolemaios (viac si o ňom povieme v nasledujúcej kapitole).

Pravda, potom sa natíska otázka, prečo nie súveká rímsko-germánska Kelemantia, ale maďarský Leányvár.

Isteže, dnešné hranice vtedy nejestvovali. Rímsky tábor v slovenskej Iži slúžil ako predmostie Brigetia, rímskeho mesta na maďarskom brehu v obci Szöny v blízkosti Komáromu, o ktorom sme už hovorili. Bol to významný tábor, jeho pôdorys zachytila rytina bitky s Turkami, ktorá sa odohrala pri Komárne roku 1661, čo jednak dokladá, že Leányvár ležal na mieste v každom čase strategickom, a jednak, že to musela byť dôkladná stavba, ak sa jej zvyšky dochovali ešte aj po vyše tisíc rokoch. Napriek tomu, že ho už dávno premenili na kameňolom. Rímsky kameň brali najmä na stavbu komárňanskej pevnosti, čo vidno dodnes v jej múroch, no nielen tam; každý, kto potreboval, bral, ochrana pamiatok nejestvovala, minulosť si ľudia začali vážiť až oveľa neskôr.

Sto rokov po spomínanej bitke s Turkami navštívili Leányvár nám už z Gerulaty dobre známi Ľri R. Pockocke a jeho bratanec J. Milles, ktorý vyhotovil jednoduchý náčrt Brigetia a protiľahlého Leányváru a takto opísal svoje dojmy:

„Na druhom brehu Dunaja, takmer oproti rímskej pevnosti, no o niečo nižšie, ležia ruiny druhej, veľmi podobnej stavby; je presne štvorcová a meria 135 krokov v priemere na každej strane. Val nie je taký vysoký ako ten, ktorý

Ján Rajtár pri nakrúcaní filmu Hovory na brehu veľkej rieky

Kamenné torzo muža z Iže

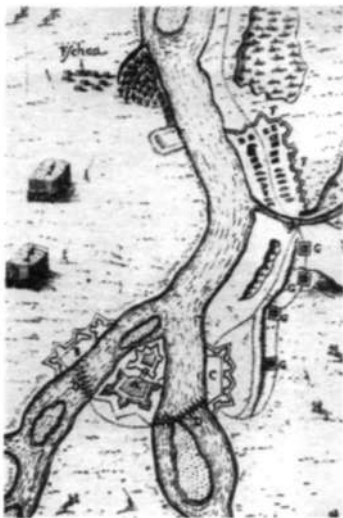

Veľmi vzácny medailón manželky Marca Aurelia Faustiny zo zbierok Slovenského národného múzea v Bratislave

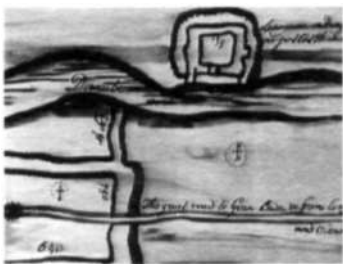

Faustina staršia, matka Faustiny, manželky Marca Aurelia, objavená pri výskume v Iži

Leányvár na medirytine zo
17. storočia

Millesov náčrt Brigetia
a protíahlého Leányváru

sme spomínali, a vôkol neho je zjavná priekopa a ostatky brány, či okrúhlejšie veže v strede každej strany. Mne sa však zdá, že pôjde skôr o bránu. Vnútrošok je zoráný a nepochybne tak často býval. Z tejto príčiny je všetko zrovnané a nevidieť žiadne pozostatky; ale je tu mnoho rímskych tehál."

A aj on doložil:

„Toto miesto sa po maďarsky volá Leányvár, čo znamená Panenský hrad. Prečo mu dali takéto meno, sa neodvážim povedať."

Hádam by bolo zmizlo všetko, ale potom križom cez trosky navíšili protipovodňovú hrádzu, azda tak ako v Gerulate na podporu násypu. Slávna minulosť sa však zatajiť nedala, pred prvou svetovou vojnou ju v troskách Leányváru päť alebo šesť rokov hľadal (a našiel) rodák z Iže, stredoškolský profesor a nadšený archeológ Ján Tóth-Kurucz, po prvej vojne Jaroslav Böhm, po druhej Bedřich Svoboda a Mária Lamiová-Schmiedlová, a keď sa potom zmenila stratégia protipovodňovej ochrany Podunajska a hrádzu odstránili, usadila sa na dunajskom brehu expedícia Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre vedená Jánom Rajtárom, ktorá Leányvár systematicky skúma aj v súčasnosti (v čase, keď vychádza táto kniha).

Archeológovia tu pracovali za rozličných podmienok v rozlične dlhom čase, ale všetci získali doklady o tom istom: v Iži stával mohutný, z kameňa postavený rímsky tábor.

Lenže prečo Leányvár?

Isteže, ľudová fantázia pracovala, poznala vysvetlenie, myslela na dunajské Amazonky, legendárne bojovníčky, ktoré zrejme nepasovali do nijakej situácie našich dejín, ale aj na miesto hriechu, kde si s dievčatami užívali rímski hodnostári, ba aj cisári, a také čosi zapadá do každej historickej situácie.

Lenže tábor v Iži mohol vzniknúť len za veľmi vyhranených okolností. Nestál na pravom rímskom brehu Dunaja ako Gerulata, ale na druhej strane, na území nepriateľských Germánov, a tam Rimania mohli vstúpiť natrvalo - a kamenné tábory sa stavajú natrvalo - len v čase, keď Germánov porazili a mohli im vnútiť svoje podmienky.

A práve to sa stalo za cisára Marca Aurelia, hoci ten sa k roztopaši veľmi nehodí. Marcus Aurelius bol nielen slávny cisár, ale ešte slávnejší filozof, stoik (pripomeňme si, že toto slovo vošlo aj do dnešného jazyka a označuje vyrovnaného, pokojného človeka). Jeho dielo zavŕšilo stoicizmus, filozofickú školu, ktorá ľudské vášne považovala za neprirodzené a nerozumné. Stoici zastá-

vali názor, že skutočne slobodný je len človek oslobodený od citov a emócií, ktorý sa dáva viesť rozumom. Marcus Aurelius doslova napísal, že „vášeň je nerozumné hnutie duše“, v gréckom origináli „alogos psychés kinésis“, lebo ako rímsky vzdelanec písal po grécky.

Pravda, na Slovensku!

Presnejšie povedané aj na Slovensku. Ako sám uvádza, svoje slávne dielo Hovory k sebe samému začal písať „v zemi Kvádov nad Granuou“ a rieka Granua, Gran, je dnešný Hron a ten tečie len na Slovensku. Slovenská literatúra nemá veľa diel známych aj v zahraničí, ale toto vyšlo už vari vo všetkých jazykoch sveta. A nemožno sa čudovať, je to vrcholné dielo stoicizmu, a teda zrejme aj najslávnejšie literárne dielo, aké Slovensko dalo svetu. Pravdaže, je v tom istá irónia, že jeho autora priviedla na Slovensko vojna, ktorá ho zamestnala takmer na celé obdobie vlády (161 - 180), keď bojovníci asi dvadsiatich germánskych, sarmatských a iných kmeňov prekročili Dunaj a rozpútali markomanské vojny. Je to síce nepresný, ale slávny názov, sami Rimania porovnávali markomanské vojny so strašnými púnskymi vojnami, počas ktorých slávny vojvodca z Kartága Hannibal stál v roku 217 pred našim letopočtom „ante portas“, pred bránami samého Ríma, práve tak ako Germáni (a pred nimi už Kelti), ktorí takisto prenikli až do Itálie.

Markomanské vojny sa odohrávali takmer dve desiatky rokov na území dnešného Talianska, Rakúska, Maďarska, Slovenska, Česka, azda čiastočne aj Nemecka, Slovinska, Chorvátska a nepriamo aj ďalších krajín. Rozsahom a trvaním boli teda výnimočné, pritom však nepredstavujú nový, nečakaný jav. Správy antických autorov svedčia o ustavičnom tlaku Rimanov na sever a ustavičnom protitlaku Germánov na juh. Boli z toho bitky a vojny, pre Rimanov často katastrofálne. Medzi také patrí napríklad porážka trestnej výpravy cisára Domiciána asi roku 88 nášho letopočtu. Aj tak však dovtedajšie stretnutia môžeme označiť iba za malé nepríjemnosti v porovnaní s markomanskými vojnami, lebo tie boli drámou, ktorá tragickým spôsobom zasiahla až do samého centra Rímskej ríše.

Začali ich Longobardi a Obiovia, ktorí sa objavili v Podunajsku a na prelome rokov 166 - 167 prekročili rímsku hranicu. Hoci utrpeli porážku, ich útok sa stal signálom na vojnu s Markomanmi, Kvádmi a ďalšími kmeňmi. Už dávno sa chystali na podobnú akciu a neúspech spomínaného vpádu bol pre nich cenným poučením. Ktovie, čo ich hnalo do vojny: klimatické zmeny, dravosť,

Ján Töth-Kurucz ako prvý odkryl a zdokumentoval veľkú časť tábora. Jeho plány v mnohom platia dodnes

Z výskumu Jána Tótha-Kurucza

Základy rohovej veže v Iži

Kamenná tvár z Leányváru

túžba po koristi, preľudnenie, ale určite aj pohyb iných národov za ich chrbtom, lebo ten ich nepríjemne tlačil na opevnenú rímsku hranicu. (Všeobecne sa predpokladá, že išlo o Gótov, ale aj o prvé pohyby Slovanov.)

Do boja sa dali v roku 170 za okolností pre Rimanov veľmi nepriaznivých. Na Dunaj sa totiž vracalo vojsko z vojny proti orientálnym Partom, síce víťazné, ale choré, nakazené morom, škvrnitým týfusom, ktorý úplne vyľudnil celé oblasti impéria. Rimania síce preriedené vojská rýchlo dopĺňali, ale zmatky pri odvodoch a armádnych presunoch Germánom len poslúžili.

Germánski bojovníci zaútočili na niekoľkých miestach odrazu. Rímske posádky na hranici, čo ako opevnenej a vybudovanej, nemohli zastaviť ich príval. Antickí autori píšú, že Rimania sa skryli za hradby táborov, ale často sa ani tam neubránili. Výrečne o tom svedčí zlatá minca, na ktorej cisár drží v ruke blesk. Vydali ju na pamiatku zázračného blesku (božiu pomoc si vraj vyprosil sám Marcus Aurelius), ktorý zapálil lešenie Germánov okolo rímskeho tábora, a tým ho zachránil pred dobytím.

Správy o markomanských vojnách trochu spochybňujú dunajskú bariéru, ale tá nikdy nebola celkom nepriechodná. Nepriatelia prenikali na rímske územie napríklad po zamrznutom Dunaji alebo na člnoch v noci pod ochranou tmy.

Takto to opisuje Plínius Mladší v oslave cisára Trajána:

„... obliehal si najdivšie národy v tom istom čase, ktorý bol najpriaznivejší pre nich, ale najťažší pre nás, keď Dunaj spojil svoje brehy ľadom a po jeho zamrznutom chrbte sa prepravovali nesmierne oddiely.“

Na Dunaji sa v zime 173 - 174 odohrala bitka s Jazygami, ktorú opísal Cassius Dión:

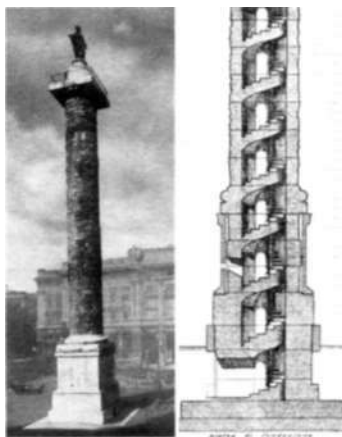
„Rimania prenasledovali Jazygov cez zamrznutú rieku a tam sa s nimi bili ako na súši. Keď totiž Jazygovia spozorovali, že ich prenasledujú, zastavili sa a vyčkali ich, pretože si sľubovali, že ľahko zožnú víťazstvo, keďže protivník nie je privyknutý na ľad. Časť Jazygov sa sústredila čelom proti nim, druhí odcválali na krídla; ich kone sú totiž také cvičené, že aj na tomto povrchu vedú bezpečne bežať. Keď to Rimania uvideli, nezľakli sa, ale utvorili zomknutú formáciu, všetkým zároveň boli zoči-voči. Väčšina z nich si zložila štít, položila naň jednu nohu, aby sa nemohli šmýkať, a takto v pevnom postavení chceli zachytiť ich nápor. Niektorí sa pridŕžali úzd protivníkov, iní zase ich štítov a kopijí a pritahovali ich k sebe. Len čo sa dostali do boja zblízka, zhadzovali

Mramorová votívna tabuľka - rímsky dar pohanským bohom (pravdepodobne z pravobrežného Brigetia)

Zlatá motýľovitá spona (typ Stráže) - spony sa nosili v páre, druhá, žiaľ, kamsi zmizla

na zem mužov i kone. Pritom protivníci nemohli dlho klásť odpor, lebo bolo šmykľavo. Barbari totiž nemali nijaké skúsenosti s vedením boja takýmto spôsobom, a keďže boli príliš naľahko, neboli ani schopní vzdorovať. Preto z ich veľkého počtu sa podarilo uniknúť len hŕstke."

Vráťme sa však k útoku Germánov, ktorí zvíťazili na bližšie neznámom mieste v Panónii (v bitke údajne zahynulo 20 000 Rimanov). Následne zaplavili Raetiu, Noricum, Panóniu i Dáciu. Ani pravidelné armády, ktoré v provinciách sídlili, ich nevládali zastaviť. Premiestnili sa za hradby táborov a v poli operovali len menšie a pohyblivejšie oddiely posádok z neobsadených provincií. V prvých rokoch sa bojovalo takmer výhradne na rímskej pôde. Napríklad v Aquincu objavili archeológovia poškodený palác miestodržiteľa, domy vojakov a štvrť hrnčiarov, spustošený bol tábor v Brigetiu a civilné mesto v Carnunte. Germáni obliehali opevnenú Aquileiu v Itálii a spustošili Opitergium až pri Benátkach. Boli to strašné boje, zomierali nielen legionári, ale aj ich najvyšší velitelia, ako bol napríklad miestodržiteľ Dácie. Telá germánskych žien v plnej zbroji, ktoré vraj Rimania nachádzali na bojiskách, svedčili o odhodlanosti útočníkov.

Marcus Aurelius (spočiatku aj so svojím spoluvládcom a adoptívnym bratom Luciom Aureliom Verom) sa v ťažkej chvíli postavil na čelo rímskeho vojska. Ak musel do boja na čele armád vytiahnuť sám cisár, bol to vždy signál najvyššej núdze, lenže cisári bojovali len vo vopred vyhraných vojnách, nemohli riskovať svoju autoritu. Vedeli to aj útočníci, preto sa po príchode cisárov do Aquileie na severe dnešného Talianska stiahli, Kvádi dokonca bez kráľa, ktorého možno stratili v boji, nie je však vylúčené, že sa nakazil morom. Prezieravý Marcus Aurelius sa však nedal oklamať. Vedel, že je to len manéver, predohra ďalšieho útoku, preto prekročil Júlske Alpy a pustil sa na sever. Urobil to proti vôli svojho brata Lucia Vera, ktorý akoby tušil, čo ho čaká: na spiatočnej ceste ho na voze, kde sedel aj s Marcom Aureliom, „zasiahla choroba, ktorú nazývajú apoplexia (mŕtvica). Zložili ho z voza, pustili mu žilou a dopravili ho do Altina, kde ešte tri dni žil bez toho, aby povedal slovo, a zomrel," píše staroveký autor.

Germáni sa síce vrátili za Dunaj, Marcus Aurelius sa však nezastavil. Preniesol svoje sídlo do Carnunta. V roku 172 prekročil po pontónovom moste Dunaj a vtrhol medzi nepriateľov. Bojoval nielen o prestíž, ale aj o tisíce ľudí, ktorých odvliekli Germáni. Kvádi nevydržali a vzdali sa: vrátili rímskych zbe-

Stĺp Marca Aurelia v Ríme je učebnicou našich dejín. Postavili ho na pamiatku cisárových víťazstiev v markomanských vojnách a vyzdobili kamennými reliéfmi, ktoré zachytávajú jednotlivé epizódy z rímskej výpravy. Na prvom obrázku je stĺp Marca Aurelia v 19. storočí. Súčasná podoba a vnútro stĺpa, ktoré ponúka predstavu o monumentalite pomníka

hov, 13 000 zajatcov, kone, dobytok, sľubovali vernosť. Ich príklad nasledovali ďalšie menšie kmene, Markomanov však musel cisár pokoriť v nasledujúcej strašnej vojne, v ktorej padol aj veliteľ jeho osobnej stráže. Vzápätí sa znovu vzbúrili Kvádi, prijali utekajúcich Markomanov, odmietli vydávať ďalších zajatcov, zvrhli dosadeného kráľa Furtia a zvolili si nového. Marcus Aurelius odpovedal trestnou výpravou, rímske vojsko preniklo za neprestajných bojov hlboko do územia Kvádov. Porazilo ich už nasledujúci rok. V rámci celej vojny by to bola len epizóda, keby sa neodohrala na Slovensku, ktoré zapísala do dejín slávnou historkou o zázračnom daždi (povieme si o nej v nasledujúcej kapitole).

Keď sa situácia upokojila, cisár chcel skončiť aj s tretím národom, ktorý začal markomanské vojny, s kočovnými Jazygmi, sarmatským kmeňom, príbuzným nám už dobre známym Skýtom. Žili v Potisí, ale aj na juhovýchodnom Slovensku. Vojna s Jazygmi sa už začala, keď prišla neprijemná zvesť: sýrsky miestodržiteľ dostal falošnú správu o cisárovej smrti a sám sa vyhlásil za cisára. Marcus Aurelius musel uzavrieť mier a postupovať do Afriky (za nových okolností spolu s Markomanmi, Kvádmi a Nariskami, ktorí sa z prinútenia stali rímskymi spojencami). Z vojny v Sýrii napokon zišlo, vzbúreného miestodržiteľa zavraždili a Rím privítal cisára s najväčšími poctami, o ktoré Marcus Aurelius napokon ani nestál.

Lenže vtedy vypukla nová vojna s Germánmi. A zasa strašná. Roku 178 v nej padol už tretí veliteľ cisárskej telesnej gardy. Marcus Aurelius a jeho nový spoluvládca syn Commodus sa museli opäť vydať do boja. Prenikli hlboko do krajiny Germánov - na územie Markomanov i Kvádov vraj vstúpilo 20000 legionárov. Kvádi sa pokúsili ujsť z rímskeho dosahu, ale Marcus Aurelius prikázal, aby vojsko zahradilo horské priesmyky. Kvádi museli zostať na Slovensku a my sme získali slávny nápis na trenčianskej skale (aj o ňom si povíme v nasledujúcej kapitole).

Marcovi Aureliovi bolo čoraz jasnejšie, že s ustavičnými vojnami skončí len tak, keď si Germánov definitívne podrobí, začlení ich do pevne riadenej správy, vytvorí z ich krajiny ďalšie rímske provincie. Situácia bola priaznivá, na území porazených kmeňov stálo rímske vojsko, zdalo sa, že nič nestojí v ceste veľkému plánu, no práve v tej chvíli sa Marcus Aurelius nakazil morom, ktorý ešte vždy neutíchal.

Cisár sa smrti nebál:

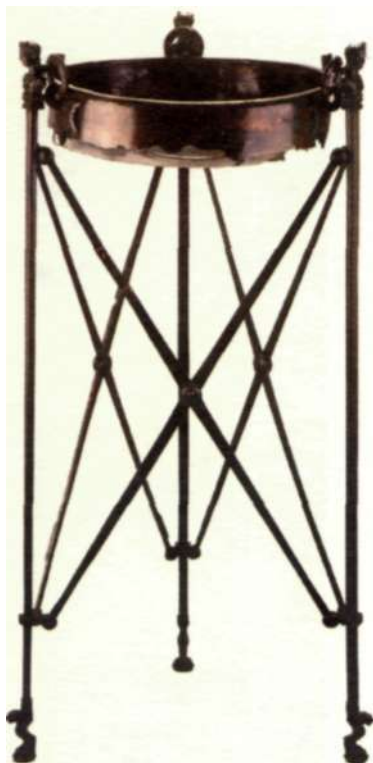
Vojenský transport

Strážne veže

Utrpenie civilného obyvateľstva

Trojnožka z bronzu, prenosný cestovný oltárík na vrchole zdobený poprsím Merkúra a dolu figúrkami leopardov. O deravú obetnú bronzovú nádobu nemal nik záujem, zostala pohodená v hline,

„Hippokrates vyliečil mnoho chorôb a sám potom ochorel a zomrel. Chaldejci mnohým ľuďom predpovedali smrť, a potom svojmu osudu tiež neušli. Alexander, Pompeius a Gaius Caesar toľkokrát vyvrátili zo základov celé mestá a v bojových šíkoch pobili nespočítateľné množstvo jazdcov i pešiakov, a napokon sa aj sami rozlúčili so životom. Hérakleitos, keď sa toľko narozmýšľal o zániku vesmíru ohňom, zomrel na vodnatieľku, na celom tele ponatieraný hnojom. Demokrita zahubili vši, Sokrata iné vši. Načo to všetko? Ak si vstúpil na loď, plával si a pristál, vystúp!"

Smrť sa nebál, bál sa o budúcnosť Ríma, preto privolať k lôžku syna. Mal síce strach, že ho nakazí morom, ale ešte väčšmi sa obával o výsledky svojho diela. Predvídaj, že ak sa premešká ponúkaná príležitosť, prinesie to v budúcnosti katastrofu (a nemýlil sa). Dá sa predpokladať, že približne v tomto duchu hovoril so svojim synom a vzápätí 59-ročný vo Vindobone alebo v Sirmiu 17. marca 180 zomrel.

Senátorská tradícia ho zaradila medzi najlepších cisárov a jeho posmrtné vydané Hovory ho už osemnásť storočí zaraďujú medzi najčítanejších autorov.

Bol skvelý vojvodca, a predsa ho armády nemali rady. Nikdy sa nezblížil s ľuďmi, ktorých povolaním bolo bojovať. A ako by aj mohol:

„Pavúčik si zakladá na tom, keď chytí muchu; niekto iný zas, keď chytí zajaca, iný, ak ulapí rybu do siete, ďalší diviaka alebo medveďa a iný, keď zajme Sarmatov. Ale nie sú všetci vlastne lupiči, ak skúmaš ich zásady?"

Marcovi Aureliovi sa vojna a jej násilie protivilo, a predsa strávil na poľných výpravách takmer polovicu života. Fanaticky si plnil povinnosti, tie mu prikazovali brániť ohrozenú vlasť. Do vojen proti Germánom pritiahli légie až z Afriky, ale ani to nestačilo. Preriedené armády dopĺňal otrokmi, gladiátormi, ba aj lúpežníkmi. To všetko stálo obrovské peniaze a Marcus Aurelius ich získaval aj predajom vlastného majetku, drahých rúch, zlatých pohárov a nádob, sôch i obrazov veľkých umelcov. K sebe bol vraj prísny, k iným mierny a láskavý: „Daj pozor, aby si sa k neľuďom nesprával tak ako neľudia k ľuďom," napísal v Hovoroch a na inom mieste toto:

„Keby si mal macochu i matku odrazu, potom by si macochu síce ctil, ale k matke by si sa napriek tomu ustavične uchýľoval. V takom vzťahu si teraz k dvo-

Commodus

Commodus

Antoninus Pius

Commodus

ru a k filozofii. Preto sa často uchýľuj k nej a v nej hľadaj uspokojenie: s jej pomocou ti bude znesiteľnejší život pri dvore, a tiež ty sám budeš znesiteľný v ňom."

A ešte jedna epizóda:

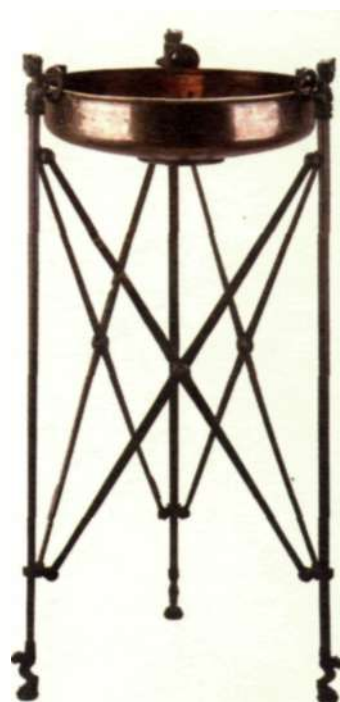
Keď sa Kvádi po druhý raz vzbúrili, vyhнали už spomenutého Furtia a za nového kráľa zvolili Ariogaisa, Marcus Aurelius zahorel hnevom. Prisľúbil tisíc zlatých každému, kto privedie Ariogaisa živého, a päťsto tomu, čo prinesie jeho hlavu. Neuplynul ani rok a v jednej z posledných, pre Kvádov už stratených bitiek, padol Ariogaisus do rúk Rimanom. Ale cisár mu neublížil, poslal ho do vyhnanstva v egyptskej Alexandrii, čím naplnil svoje vlastné slová: „Najlepší spôsob odplaty je neodplácať zlé zlým."

Pravda, ako vojvodca bol neúprosný. Na útok odpovedal útokom, nedal sa oklamať sľubmi ani zmierlivými radami, prenasledoval nepriateľa aj za hranice, viediac, že poraziť ho možno len na jeho území.

Keď sa Commodus stal novým cisárom, mal iba devätnásť rokov. Vydal sa na tretiu výpravu proti Germánom, ale potom ukončil vojnu a uzavrel mier. Antický svet to pochopil ako zradu otcových cieľov i záujmov celého Ríma. Odsúdil ho a ako nepodareného syna kládol do protikladu k veľkému otcovi. Niekedy si to myslí aj moderná historiografia, ale ktovie, či mu nekrivdí. Je azda pravda, že mladosť ho ťahala z nudných táborov do svetáckeho Ríma, aj to je zrejme pravda, že bol zhýralý, márnomyseľný, krutý, že ako žil, tak aj zomrel (zahynul pri palácovom prevrate, ktorý zorganizovala jeho milenka), je však otázne, či bolo v silách impéria predĺžiť o ďalšie stovky kilometrov len horko-ťažko chránené hranice. Zdá sa, že Commodova pasívna politika nepriedušnej hranice na Dunaji bola reálnym pochopením situácie.

Na základe Commodovho mieru získali Rimania obidva dunajské brehy, ľavý v šírke sedem a pol kilometra na ochranu pohraničného limesu. Na zato museli opustiť všetky vzdialenejšie pozície, hoci možno nie všetky, pretože rímska tehla, o polstoročie mladšia ako markomanské vojny, sa našla až v Starom Meste na Morave.

Germáni v konečnom dôsledku neobišli najhoršie. Ľudské straty po čase nahradili a navyše sa veľmi poučili: počas vojen sa zoznámili nielen s výdobytkami antickej civilizácie, ale aj s jej slabunami. Získali prístup na rímske

jej striebornú obdobu zobral A. Opluští priamo z rúk jedného z robotníkov

Mince z archeologického výskumu v Iži a zo zbierok Slovenského národného múzea

Marcus Aurelius

Herennia Etruscilla

Lucius Verus

Antoninus Pius (reverz)

Stavba pevnosti

Marcus Aurelius

Personifikácia Dunaja

územie, germánski bojovníci sa stávali rímskymi žoldnieri a mnohých Germánov Rimania presídlili na svoje územie vylúdené morom i vojnami. Neboli to krotkí nájomníci, o čom svedčí napríklad markomanská vzbura priamo v Taliansku, ku ktorej došlo ešte za života Marca Aurelia.

Dalo by sa povedať, že Rimania sa dostali na začiatok neodvratného úpadku, Germáni k rozkvetu. Svedčí o tom množstvo nálezov krásnych predmetov, ktoré získavali nielen obchodom a lúpežou, ale ktoré sa aj sami naučili vyrábať (azda za pomoci zajatcov privlečených z Panónie), čo vidno na keramike vytáčanej na hrnčiarskom kruhu, ako aj na širokom sortimente krásnych šperkov.

Počet germánskych osád na južnom Slovensku nebývalo vzrástol. Germánske nebezpečenstvo nikdy neustalo, ale Commodus a po ňom ďalší cisári si kupovali mier za peniaze. A práve tie sa stali významným zdrojom poznania slovenského staroveku.

Mince sú veľmi vďačným a dá sa povedať aj výrečným historickým prameňom. Z rímskych mincí môžeme vyčítať, či ich dal raziť cisár, alebo senát, v ktorom roku sa to stalo a v akej provincii, či bola hospodárska kríza, alebo rozkvet, aká panovala móda v účesoch i odievaní, pri dlhodobo vládnuccích cisároch možno niekedy sledovať, ako panovník vekom pribral alebo oplešivel. K vojnovým výpravám cisára-filozofa sa viaže bronzový medailón jeho manželky Faustiny z roku 169. Na jednej strane vidno poprsie cisárovnej a na druhej Faustinu, ako podáva manželovi zbroj do vojny, ktorá ho doviedla až na Slovensko. Na svete jestvujú len tri exempláre tohto medailónu, a najkrajší, najlepšie zachovaný sa našiel v Leányväre.

Nie je to jediný prípad, čo na seba mincovníctvo vzalo kronikárske úlohy. Už sme hovorili o minci Marca Aurelia s bleskom a o ďalšej s nápisom REX QVADIS DATVS. Je zaujímavá aj tým, že ju vydal predchodca Marca Aurelia Antoninus Pius (prívlastok Pius, Pobožný, získal za zákaz prenasledovania kresťanov - o tento fakt sa oprieme v nasledujúcej kapitole). Staršie sú mince cisára Augusta objavené na Devíne, azda ako pamiatka na prechod cez Dunaj vo vojne proti Marobudovi.

V čase markomanských vojen vyšli mince s prosebnými nápismi za ochranu odchádzajúcich cisárov, v roku 168 minca FORTunae REDuci * (za šťastný

* Slová na minciach sa často uvádzajú v skratkách, veľkými písmenami sa udáva vyrazený text, malými doplnená skratka.

návrat), medailón Lucia Vera, minca s prosbou o ochranu pred morom, o prejav (adlokúci) k vojakom pred jarnou ofenzívou v roku 170 (ADLOCVTio AVGVsti), o prechode po moste z roku 172 (VIRTVS AVGVsti, udatnosť cisára), víťazstve z rokov 171 - 172 (VICToria GERmanica), vľúdnosti k porazeným (CLEMENTIA AVGVsti, milosť cisára), o zázračnom daždi, cisárskej zbožnosti (RELIGio AVGVsti) a podobne.

Jedno však stojí za osobitnú zmienku. Azda po prvý raz v našich dejinách práve Leányvár ponúkol príležitosť pozrieť sa na minulosť ako na skutočné dejiny, ktoré majú svojich hrdinov (Marcus Aurelius), zlosynov (Commodus), mnohostrannosť, no najmä vďaka archeologickým objavom vlastný miestny, regionálny príbeh, ktorý sa so všeobecnou históriou nielen zhoduje, ale v detailoch jej dáva nový, reálny rozmer skutočného života.

A na začiatku toho všetkého stál omyl, preto bude dobre, ak si zhrnieme fakty, tak ako sa vynárali spod zeme.

Napriek totálneho zničeni, orbe, plieneniu a času, ktorý nezmazateľne poznačil toto miesto, sa archeológom podarilo rekonštruovať podobu niekdajšieho rímskeho tábora. Bolo to veľkolepé dielo, ktoré muselo vyvolať obrovský dojem: mohutná štvorcová pevnosť, obkolesená z každej strany 172 metrov dlhým múrom, ktorý bol dva metre hrubý, asi štyri až päť metrov vysoký, s cimburím na vrchole. Po obvode bolo dvadsať vysokých veží. Stáli na nárožniach, po dve chránili každú zo štyroch brán a ďalších osem veží skracovalo obranný priestor medzi bránami a rohmi pevnosti.

Čosi medzi hradom a rozprávkovým mestom.

Do každej brány ústila cesta. Cestu z juhu sa podarilo preskúmať. Sedemkrát ju prestavali, naposledy vydláždili kamennými platňami. Cesty sa križovali uprostred tábora a delili ho na štvrtiny.

Z vonkajšej strany chránilo tábor päť rovnobežných priekop a ešte aj pred nimi starostlivo zamaskované včie jamy na dne s ostrým kolom na lapanie neopatrných útočníkov. Po vnútornej strane hradby viedla ochodza. Za ňou stáli budovy štábu, kasárne, sklady, stajne, dielne, kúpele, cisterny, studne, pekárenské pece, všetko usporiadané do presne vymeraných ulíc.

Tábor bol postavený z tehál a kameňa, ktorý po Dunaji priviezli rímske lode. V okolí nebol kameň ani vhodná hlina, všade len riečne nánosy, štrk a piesok, preto ľudia rímsku stavbu v stredoveku a novoveku celkom rozbíjali.

Most cez Dunaj

Germáni popravujú svojich súkmeňovcov

Odvádzanie Germánov na miesto popravy

Poprava Germánov

Z masívneho zlatého prsteňa sa ešte v staroveku stratilo očko, ktoré ktosi nahradil zlatým plieškom s dvoma málo zreteľnými postavami, pravdepodobne v scéne šťastného návratu FORTUNA REDUX

V polovici 3. storočia utrpel tábor vážne škody, takmer určite pri nepriateľskom útoku, ale znova ho opravili a zdokonalili. Rímske impérium bolo ešte dostatočne silné. Lenže už nie dlho, o sto rokov, ku koncu štvrtého storočia, tábor zanikol. V troskách tábora sa našli stopy ohňa, možno, že ho nepriateľ dobyl, ale možno ho zapálili sami Rimania. Ťažko povedať, je však isté, že sa to odohralo rýchlo, v chvate, lebo na mieste zostalo veľké množstvo najrozličnejších predmetov, vyše 1500 mincí, keramika (aj terra sigillata), sklo, zbrane, vojenský výstroj, šperky (vzácne sú dva krásne prstene), toaletné potreby, nástroje, plastiky, na niektorých kameňoch aj nápisy.

Bohatstvo nálezov v takej mohutnej stavbe sa dalo čakať, ale stalo sa čosi nezvyčajné. Pod kamennými troskami našli archeológovia stopy po staršom opevnení. Nebolo z kameňa, len z dreva a hliny, ale aj tak to musela byť impozantná stavba. Rozmery sa azda veľmi nelíšila od mladšieho kamenného tábora, hoci všetko ostatné bolo podstatne jednoduchšie. Po obvode viedla dvojité priekopa a valy. Vnútri stáli kasárenské baraky z nepálených tehál, usporiadané do ulíc.

A zrazu čosi prekvapujúce. V barakoch boli stopy po ohni a na podlahe zničený vojenský výstroj, okrem iného aj meč, dýka, zvyšky panciera, podošvy vojenských topánok, ale aj spony a sklené i keramické nádoby. Našlo sa aj 39 mincí, a ako svedčili dlhé jazdecké nože, hroty šípov a kostené výstuže lukov, patrili príslušníkom jazdeckej posádky, zloženej prevažne z lukostrelcov.

Ako sme už spomínali, Rimania venovali stavbe vojenských táborov veľkú starostlivosť. Tábory boli trvalou, premyslenou súčasťou taktiky, ktorá rímsku armádu odlišovala (a zvýhodňovala) od spontánne útočiacich barbarov. Vojsko ich budovalo aj na pochode, každý večer nanovo. Starostlivo vyberali

Letecká prospekcia vniesla do názorov na rímsko-germánsku časť nášho staroveku revolučnú zmenu: objavila pod zemou zvyšky rímskych poľných táborov - na obrázku vpravo jasne vidno ich obrysy. Keď ich Rimania opustili, po krátkom čase zmizli zo zemského povrchu a upadli do zabudnutia, z ktorého ich vyslobodil až pohľad z lietadla. Dosiaľ sa našlo jedenásť poľných táborov z obdobia markomanských vojen, prevažne na ľavom brehu Dunaja alebo v jeho blízkosti. Ich objav zmenil našu predstavu o pobyte rímskych vojsk na juhozápadnom Slovensku. Dokazujú, že Rimania prenikali na naše územie za pomoci dočasných poľných táborov. Väčšina dosiaľ známych kamenných stavieb na našom území teda neboli rímske vojenské stanice, ale dlho hľadané rezidencie germánskych kráľov. Aj rímsky tábor v Iži (na obrázku vľavo) dostal kamennú podobu po skončení markomanských vojen. Leteckú prospekciu na Slovensku rozvinul Ivan Kuzma z Archeologického ústavu SAV v Nitre.

strategické miesta na vyvýšeninách, za vodnými tokmi, močiami, stržami, dolinami, prírodnými prekážkami, ktoré chránili pred náhlým útokom. Tábory mali tvar pravouhlého štvoruholníka alebo obdĺžnika. Po obvode bola priekopa a z vykopanej zeminy navrhovaný val, na ktorom mohli stáť obrancovia. Opevnený štvorec mohol byť menší i väčší, podľa množstva vojska. V niektorých mohlo táboriť viacero légii a zaberali vyše 40 hektárov. Vnútri boli stany, upravené cesty, priestory pre kone a zásoby a vždy aj oltár a zhromažďovací priestor, fórum. Výstavnosť tábora závisela od toho, ako dlho mal vydržať: tábor z nepálených tehál pod Leányvárom bol postavený na dlhší čas.

A tu sa dostávame k spomínanému omylu.

Prechod cez most

Ničenie germánskej dediny

V germánskom obklúčení

Predpokladalo sa, že starší tábor v Iži postavený z nepálených tehál patril medzi najstaršie oporné body Rimanov, ktoré vznikli krátko po ich príchode k Dunaju na začiatku prvého storočia a ktoré počas markomanských vojen Germáni zničili. Rimania tábor obnovili po víťaznej výprave Marca Aurelia a urobili to veľmi dôkladne, postavili ho z kameňa, čím sa stal prakticky nedobytný, a to až dovtedy, kým jestvovala sila, ktorá ho bola schopná udržiavať.

Už sme spomínali, že do Leányváru prišla nová generácia výskumníkov. Mala k dispozícii zistenia svojich predchodcov, ktoré spresnila - a ak bolo treba, aj opravila -, no najmä využila nové výskumné metódy. Spomenúť treba leteckú prospekciu, systematické snímkovanie z väčších výšok, ktoré za vhodných vegetačných a svetelných podmienok môže odkryť aj stavby dovtedy skryté pod zemou. Na leteckých snímkach z okolia Iže sa objavili obrisy piatich poľných táborov. Neboli to však stavby trvalého charakteru, ale iba táboriská na niekoľko dní či týždňov. Vojaci ich obkopali jednoduchou priekopou, za ktorou stál val. Neboli to monumentálne pevnosti, ale poskytovali dosť miesta pre malú armádu, asi pre 3 500 vojakov utáborených pod koženými stanmi. A to ešte nebolo všetko. Letecké fotografie odkryli aj ďalšie vzdialenejšie poľné tábory pri Žitave, v okolí Mužle, v Jatove, Veľkom Kýri, Nemčiňanoch, možno aj v Záhorskej Vsi a Suchohrade, iné v Dolnom Rakúsku a vo veľkom počte na južnej Morave, najsevernejší až pri Olomouci. Všetky dokopy dokladajú mohutnú, a ako vieme z písomných prameňov, víťaznú rímsku ofenzívu, ktorej čas určil objavený denár cisára Commoda, lebo také sa razili v rokoch 178 - 183. Išlo teda o ofenzívu, ktorú podnikol Marcus Aurelius a jeho syn pred smrťou veľkého cisára.

Práve v tomto bode priniesla archeológia nové poznatky, spresnila, dokonca opravila správy starovekých autorov. Od nich totiž vieme, že to bola ofenzíva víťazná, ktorá skoncovala s germánskym odbojom. Nebolo to však také jednoduché, ako tvrdia antickí historici. Spomeňme si na tábor z nepálených tehál a na mince, ktoré sa našli na podlahe niekdajších kasární. Najmladšiu vyrazili na jar 179, bol to teda nový peniaz, ktorý dostal niektorý z vojakov tesne pred víťaznou rímskou ofenzívou v roku 179. Jej výsledok však musel byť dlho na vážkach, ak ešte aj v čase rímskeho útoku Germáni zničili pevnosť na dohľad od Brigetia, ktoré bolo jedným z hlavných bodov nástupu rímskej armády.

Archeologické objavy dali správam starovekých autorov skutočný čas a rozmer, dokladajú porážky i víťazstvá Rimanov, no predovšetkým dovtedy

neznámu skutočnosť: kamenná pevnosť vznikla až po smrti Marca Aurelia ako dôsledok Commodovho mieru, cisár-filozof ju teda nikdy nevidel ani nenavštívil.

Môžeme sa teda vrátiť k problému, ktorý sme spomínali na začiatku, k Leányváru, nezvyčajnému menu rímskej pevnosti. Zvýšila sa azda vďaka objavom archeológov pravdepodobnosť dievčenského tábora rímskych radovánok, ktoré možno pripísať skôr Commodovi ako jeho asketickému otcovi?

Zdá sa, že ide o zaujímavé a poučné nedorozumenie. Slovenský historik Alexander Avenarius ma upozornil na významnú skutočnosť. Český archeológ a slavista Lubor Niederle v monumentálnom diele *Život starých Slovanů* uvádza, že pôvodný zmysel slova div, deva, divus je bes, zlý boh, antiboh, nočný démon. Ak teda stredovekí kronikári prekladali slovo deva, devin, Devín ako puela a Maďari ako leány, dievča, dievčenský, nepochopili meritum veci, rovnako ako českí kronikári, ktorí boj kresťanstva proti pohanským démonom interpretovali ako dievčenskú vojnu.

Nie leány, ale diva, nie Leányvár, Dievčenský hrad, ale azda Divín, Devín, sídlo zlého boha.

Je azda nelogické predpokladať, že pohľad na ozrutné zrúcaniny poverčivým ľuďom priamo natískal predstavu o sídle strašidiel a zlých duchov?

Keď sme nakrúcali televízny film *Hovory na brehu veľkej rieky*, zveril som sa s nápadom Alexandra Avenariusu Jánovi Rajtárovi. Jeho odpoveď bola šokujúca. Zaviedol ma do rohu tábora, kde sa krátko predtým podarilo odkryť zvyšky slovanského osídlenia z 10. storočia, teda z čias, keď boj pohanstva s kresťanstvom vrcholil, keď slovanský antiboh div ešte ani zďaleka neskladal zbrane. Sú to navyše časy stretnutia Slovanov a Maďarov, ktorí potom tisíc rokov žili v spoločnom štáte a mali nespočítateľné množstvo príležitostí vymeniť si slovo aj s jeho mylným výkladom.

Lenže mohlo to byť aj inak. Vraví sa, že ak bol hlavný tábor na druhom brehu Dunaja materský, potom vedľajší mohol byť dcérsky, dievčenský.

Ako naložiť s týmto faktom?

Azda citátom z Marca Aurelia:

„Aký smiešny je vo svete ten, čo sa čuduje akejkolvek udalosti v živote!“

Rekonštrukcie troch fáz tábora v Iži - ako ich vyhotovil súčasný výskumný tím. Na hornom obrázku poľný tábor,

tábor z dreva a hlíny,

kamenný tábor

Štyri rozličné mince s portrétom Marca Aurelia

V predminulom storočí, 10. júna 1854, uverejnili Katolícké nowiny článok z Trenčína, v ktorom sa okrem iného píše:

„Wynalezený jest na skale, nad wyssou bránou wo wysokosti asi štyroch siah wrytý nápis, ku ktorému sa posial pre Wáh tade cez mnohé stáletia pretekajúci, potom pre wrby a najnovssie pre topoľ pristúpiť nemohlo. Jako ale pred dwomi rokmi topoľ tento wietor wylomil a miesto to slnko o dwoch hodinách po poludní oswiecovalo, stalo sä, že sä ktoréśi rímské litery wi-dieť daly: miesto lepssie skúmajúc, presvedčil som sa, že je tam jakýśi nápis wrytý.”

Rímsky nápis vytesaný do trenčianskej hradnej skaly!

To nie je maličkosť.

Autorom článku bol trenčiansky farár Ľudovít Stárek, zaujímavý človek, historik, kanonik, riaditeľ gymnázia, opát. Na nápis ho upozornil majiteľ hostinca, ktorý stál na mieste dnešného hotela Tatra. Nebola to náhoda, že sa vybral práve za Stárkom, ten totiž krátko predtým vydal (pri príležitosti cesty Františka Jozefa I. po Uhorsku) časť svojich po nemecky písaných dejín Trenčína. Hostinský isteže nevedel, aký je to nápis, ale keď Stárek očistil skalu od machu, uvidel tabuľu „... dlhú päť nôh a dva palce a tri nohy a tri palce ssirokú” a na nej „rímanské litery”:

„Písmeny prwních dwóch riadkow wrchních sú skoro šest’ palcow veľké, iných ale sú značne menšie...”

Tak sa stalo, že vietor a pán hostinský upozornili pána farára na nápis, ktorý on hneď rozoznal ako rímsky, no najmä ako dielo slávneho Marca Aurelia, lebo ho „nasledujúcim spôsobom čítať myslím”:

„Wíťazstvu Panujúcich Wojsko Staterowi Perúnovi (Jupitrowi) wd’ačným srdcom následkom sľubu na čelo toho miesta oltár a kapľnu wystawilo bohom pomocným neunawenou pracowitosťou.”

Stárek ponúkol aj inú verziu:

Trenčín v polovici 19. storočia

Stárkov článok

Slávny trenčiansky nápis, pravda, len sadrový odliatok, skalný originál je na reprodukcii málo zreteľný

Zázračný dážď vyobrazený na stĺpe Marca Aurelia

V kvádskom obkľúčení

„A kaplnku wystawilo bohom panujúcim s welkou sstedrośtou.“

Ak ponúkol dve verzie, zrejme si nebol istý svojím čítaním, ale aj tak sa pokúsil o historickú interpretáciu, ktorá vyplýva už z názvu jeho článku - „Víťazstvo Marca Aurelia na prosbu kresťanov obdržané“. Oprel ju o správu rímskeho dejepisca Cassia Dióna, ktorý opísal nám už známe markomanské vojny, no najmä epizódu o zázračnom daždi. Spomenuli sme ju v predchádzajúcej kapitole, a tak si ju teraz prečítajme celú:

„Veru až po mnohých ťažkých zápasoch a nebezpečenstvách si Marcus Aurelius podrobil Markomanov a Jazygov. Ba proti takzvaným Kvádum z toho povstala veľká vojna a pošťastilo sa mu neuveriteľné víťazstvo: no skôr to bol dar od boha. Keď sa totiž Rimania v bitke dostali do nebezpečného položenía, zachránilo ich božstvo najneuveriteľnejším spôsobom. Lebo keď ich Kvádi obkľúčili na vhodnom mieste, Rimania odvážne bojovali so štítmí prirazenými k sebe. Tu barbari zastavili boj v očakávaní, že ich ľahko zajmú ukonaných páľavou a smädou. Všetko navôkol zahatali, aby Rimania nemohli odnikiaľ získať vodu. Aj počtom ich totiž veľmi prevyšovali. Keď sa teda Rimania ocitli vo vrcholnej tvrdzi, keďže boli ukonaní a dorážaní, vystavení úpeku slnka a smädu, a keď už preto nemohli ani bojovať, ani nikam ustúpiť, ale zoradení v šíku zostali stáť na mieste spaľovaní horúčavou, odrazu sa zhluklo množstvo oblakov a spustil sa hustý lejak, čo sa stalo istotne na božský zásah. Rozpráva sa totiž, že akýsi egyptský mág Arnufis, ktorého mal Marcus Aurelius so sebou, privolať akýmisi čarami istých démonov a okrem iných predovšetkým vládcu ovzdušia Herma. Ich pôsobením vraj stiahol na zem dážď.“

Keď sa dážď spustil, sprvoti všetci dvíhali tváre k nebu a zachytávali vodu do úst. Potom jedni nastavovali štíty, iní aj prilbice, sami lačne hltali a dávali piť aj koňom. A hoci k nim pribehli barbari, neprestali piť a súčasne sa usilovali bojovať. Ba niektorí ešte aj zranení chlípli odrazu vodu i krv, čo im stekala do prilbíc. A boli by azda utrpeli ťažkú pohromu, lebo nepriatelia do nich dobiedzali, zatiaľ čo oni boli väčšinou zaneprázdnení pitím, keby sa proti nepriateľom nestrhl mocné krupobitie s množstvom bleskov. Tu bolo vidno dopadať na to isté miesto vodu i oheň. Tak jedných premáčalo a pili, druhých spaľoval oheň a zomierali. A Rimanov sa oheň ani nedotkol, ba ak sa dakde k nim dostal, zaraz hasol, kým barbarom nebol na osoh ani dážď, ale dokonca ešte väčšmi sťa olej roznecoval na nich plamene, takže dážďom premáčaní hľadali - vodu. Tu sa jedni zraňovali, aby oheň zahasili hoci aj krvou, druhí

zasa utekali hoci aj k Rimanom, lebo vraj len oni majú spásnu vodu. I Marcus Aurelius ich, pravdaže, ľutoval."

Zázračný dážď nie je výmysel, scéna je znázornená na minci z roku 173 a rovnako na jednom z reliéfov stĺpa Marca Aurelia v Ríme. Pravda, Stárek využil nápis na propagáciu kresťanských ideí. Pridal sa k tým, ktorí neverili na egyptského mága (taký bol napríklad kresťanský spisovateľ Tertulianus), ale tvrdili, že Rimanom pomohol Boh na prosbu kresťanských vojakov. Dôležité však je, že nápis zaradil do obdobia markomanských vojen a priamo do ich stredu dnešné Slovensko.

A v tom sa určite nemýlil.

Pripomeňme si aspoň toľko, že Marcus Aurelius minimálne dvakrát prekročil Dunaj. Kde sa to stalo, starovekí autori neuvádzajú, mnohé však nasvedčuje, že na Slovensku, lebo Kvádi žili na Slovensku, sám Marcus Aurelius uvádza, že Hovory k sebe samému začal písať na rieke Hron, navyše o tom svedčia aj archeologické nálezy, objavy rímskych táborov, niektoré známe už v Stárkových časoch (Bratislava, Leányvár), no najmä - trenčiansky nápis.

Lenže ten si na svoje uznanie musel ešte počkať. Stárek ho neprečítal správne, uverejnil ho v málo významných novinách, historizoval, moralizoval a zrejme aj ďalšie dôvody spôsobili, že v tom čase najslávnejší bádateľ, zakladateľ modernej epigrafiky (vedy o nápisoch), Nemec Theodor Mommsen nápis odmietol ako falzifikát.

Bol to krutý rozsudok, navyše trenčiansky nápis sa znovu stratil. Nebolo treba ani topoľa - keď totiž starý hostinec zbúrali, dal barón Armin Popper postaviť na jeho mieste nový dvojposchodový hotel Tatra, ktorý nápis úplne zakryl. Až po dlhom čase, keď už bolo všetko jasné a Trenčín sa chystal osláviť jubileum nápisu, hotel zrenovovali a upravili tak, že nápis vidno zo špeciálnej, „expozičnej“ miestnosti.

Vráťme sa však k Stárkovi: jeho objav nebol objavom v pravom zmysle slova. Pred mnohými rokmi ma na to upozornila Helena Szászová*, vtedy externá aspirantka Historického ústavu SAV v Bratislave: „Chcela som si upresniť a skonkretizovať Stárkovu vetu ‚starodávny nápis tento bol známy, o tom sa nedá pochybovať‘ a zistila som, že prvá známa zmienka pochádza už zo 16. storočia, uverejnil ju humanista Mikuláš Istvánffy v monumentálnom dvad-

* Písal som o tom v knihe Odkryté dejiny (Dávnoveké Slovensko).

Ničenie germánskej dediny

Boj s Germánmi

Stretnutie s Germánmi

Na vydání Ptolemaiovej
Kozmografie z roku 1482 je
vo veľkom C (Cosmographia)
fiktívny Ptolemaiov portrét

sa štyrízväzkovom diele *Historiarum de rebus Hungaricis*. Sám ho nevidel, iba o ňom čítal, z čoho je jasné, že nápis bol známy už predtým, azda od začiatku renesancie, lebo vtedy veľmi vzrástol záujem o všetko antické."

Písal o ňom aj Martin Zeiller v rokoch 1660, 1664 i neskôr. Ani on ho nevidel, je však zaujímavé, že všetci len opakovali po iných, aj s chybami (Baltazár Magin napríklad tvrdil, že nápis je grécky).

Zložitú situáciu zhodnotil Matej Bel, ktorý napísal približne toto:

„Trenčín je jediné slobodné kráľovské mesto nielen tohto okresu, ale celej stolice. Predpokladá sa, že mesto i hrad založili ešte za čias Rimanov. Keď sa porážkami oboch strán preťahovala vojna s Markomanmi, urobil to veliteľ akejsi rímskej légie menom Terentius, aby mal skade odrážať vpády Markomanov. Ak je to pravda, potom vznik hradu a mesta treba klásť do čias Marca Aurelia Antonina. Svedectvom toho je nápis, ktorý, ako uvádzajú vierohodní svedkovia, si možno prečítať na kamennej tabuli na prednej veži a ktorý až dosiaľ nebolo možné získať. Nemali by sme námietok, keby sme ho mohli ukázať čitateľom. Odborné kruhy z Trnavskej univerzity uvádzajú však túto teóriu ako pochybnú. Niektorí sa nazdávajú, že tam bola kedysi stará stanica légii alebo osada, keďže ešte aj dnes možno vidieť palcový latinský nápis vyrytý do skaly. Ale o to nech sa starajú tí, ktorých úlohou je výskum takýchto pamiatok. Dosiaľ nám ešte nikto nevedel presne vysvetliť podstatu veci."

Trenčiansky nápis bol zneuznaný, ale slávny. Archeológ Národného múzea v Budapešti József Hampel ho dal odliať do sadry a v roku 1890 znovu poslať berlínskemu špecialistovi Mommsenovi. A čuduj sa svete, Mommsen svoj niekdajší názor zmenil, uznal nápis za pravý a o dva roky ho aj uverejnil v tomto znení:

Kópie zlatých predmetov z kniežacích hrobov
v Ostrovanoch pri Sabinove (originály sú sčasti stratené,
sčasti uložené v múzeách vo Viedni a v Budapešti). Dva
bohaté hroby objavené v rokoch 1790 a 1865 sa považujú
za doklad o jestvovaní germánskeho mocenského
strediska na východnom Slovensku

„Na (pamiatku) víťazstva cisárskeho vojska, z ktorého ležalo 885 vojakov II. légie v Laugaritiu, dal vyhotoviť Constans, legát II. pomocnej légie.“

„Dal vyhotoviť Constans...“ K tomuto menu sa ešte vrátíme, ale už teraz si povedzme, že na tomto mieste je nápis veľmi poškodený.

Viacerí bádatelia sa výhrad nezriekli. Z jednoduchého dôvodu, Rimania 120 kilometrov od dunajskej hranice, zimujúci hlboko v nepriateľskom vnútrozemí, to sa im videlo nepravdepodobné.

Nie všetkým. Český historik akademik Josef Dobiáš nápis dotal, zaradil ho do roku 179 a trenčianske Laugaritio stotožnil s antickým mestom Leukaristos, ktoré poznáme z Ptolemaiovej mapy, čím určil prvý pevný bod zemepisu starovekého Slovenska.

Grécky vedec Klaudios Ptolemaios (žil v časoch nášho príbehu, približne v rokoch 100 až 178) bol jediný, kto sa pokúsil o seriózne riešenie geografických problémov vtedajšieho sveta. V ôsmich knihách slávneho diela Geógrafiké hyfégésis (Zemepisný úvod) uverejnil 27 máp a zemepisné súradnice 8 000 miest Starého sveta. Jeho knihy sa stali základným zemepisným dielom staroveku i stredoveku a prekonal ich až moderní vedci novoveku.

Pravda, Ptolemaios žil v Alexandrii, za Dunaj nikdy nevstročil. Zemepisné údaje mu poskytovali vojaci a obchodníci, keď rozprávali o svojich cestách, no nie vždy hovorili pravdu, preto sa dopustil viacerých omylov, ktoré sa bádatelia pokúšajú opraviť dodnes.

Ptolemaios bol prvý autor, ktorý si situáciu nezľahčil bájnym nepriechodným pralesom, ale rozlišoval rieky, pohoria a nížiny. Pravda, vtedajší cestovatelia sa nezaujímalí o výšku hôr, ani o tvar pohorí a lesov, chápali ich ako prekážku alebo, naopak, ako uľahčenie cesty. Zemepisné útvary označovali

Výsek z mapy Európy vyhotovenej podľa ptolemaiovského Atlasu a vytlačenej v Ríme v roku 1490

Pohľad z okna hotela Tatra

Nápis zo Zany v origináli
a faksimile

menami, ktoré sa dozvedeli od miestnych ľudí, ale jedni ich nazývali tak a iní onak, preto sa na Ptolemaiových mapách niektoré pohoria objavujú dva razy (pod iným menom), a naopak, zmizli rieky, ktoré cestovatelia neprekročili.

Ptolemaios zaznamenal názvy mnohých miest, niektoré by mali ležať na území dnešného Slovenska, pravda, je to taký antický zemepis. Veď už len skutočnosť, že podľa vtedajších predstáv bol svet plochý ako doska, znamená obrovské skreslenie. Stotožniť Leukaristos s Trenčínom bolo preto veľmi odvážne, keďže pevným bodom bol iba Dunaj, neisté pohorie Sudeta stotožňované so západnými Karpatmi (niekedy aj s Krušnými horami alebo Krkonošami) a morské pobrežie.

Dobiášov Leukaristos vyzeral ako zaujímavá teória, no len do chvíle, keď v africkej Zane objavili v múre byzantskej pevnosti metrový kameň z modrastého vápenca. Pôvodne to bol podstavec sochy, ktorá dávno zmizla, zostal však oslavný nápis, rodné dvojča nápisu z Trenčína:

„Marcovi Valeriovi Maximianovi, synovi Marca Valeria Maximiana, mestského ‚cenzora‘ a bývalého kňaza, veľkňazovi kolónie Poetovio. Slúžil na štátnom koňovi, bol veliteľom I. kohorty Trákov, tribúnom I. kohorty Hamiov - rímskych občanov, predstaveným pobrežných kmeňov Polemónovho Pontu, poctili ho vyznamenaniami vo vojne s Partmi, cisár Marcus Aurelius Augustus ho vybral a poslal v pohotovosti germánskej výpravy, aby sprevádzal obilie dopravované po Dunaji pre vojská obidvoch Panónií, bol predstaveným zvláštnych oddielov z prétoriánskeho misenského i ravenškého loďstva, ako aj z britanského loďstva, takisto afrických a maurských jazdcov, vybraných na prieskum Panónie, prefektom I. aly Aravakov, na germánskom fronte ho osobne pochválil cisár Antoninus Augustus a daroval mu koňa, medaily a zbroj, pretože vlastnou rukou zabil náčelníka Naristov Valaóna, v tom istom oddiele ho povýšili do štvrtej vojenskej triedy, bol prefektom aly kopijníkov, poctili ho vyznamenaniami v germánskej a sarmatskej vojne, bol veliteľom jazdy kmeňa Markomanov, Naristov a Kvádov, ktorí tiahli, aby potlačili vzburu na Východe, v hodnostnej triede 100 000 sesterociov bol poverený správou Dolnej Moesie so zvýšeným platom, súčasne ho postavili do čela zvláštnych oddielov a poslali ho, aby zlikvidoval bandy lupičov Brisov na hraniciach Macedónie a Trácie, bol prokurátorom Hornej Moesie, prokurátorom provincie Dácie Porolisensis, najsvätejší cisári ho zaradili do najväzenejšieho stavu medzi bývalých prátorov a hneď nato bol legátom I. légie Pomocnej, legátom II. légie Pomocnej...”

A teraz nebudeme veriť vlastným očiam:

„... bol veliteľom zvláštnych oddielov, ktoré prezimovali v Laugariciu...”

Aj také náhody sa stávajú! Dosiaľ neznámy rímsky dôstojník, ktorý sa dal takmer nečitateľne podpísať na trenčiansku skalú, sa odrazu objaví v Afrike, dokonca aj s presným platom! Musel to byť bohatier, ako svedčí zabitie kráľa Valaóna, a tým aj porážka Naristov, čo bol po šiestich rokoch obrany jeden z predpokladov víťazstva prvej rímskej ofenzívy v markomanských vojnách! Objavili sa aj ďalšie zaujímavé podrobnosti. Rimania sa na ofenzívu starostlivo pripravovali, ako svedčí flotila lodí s obilím, ktorá plávala po Dunaji, cez noc chránená pred útokmi z brehu jazdou.

Ešte dôležitejšie je presné datovanie trenčianskeho nápisu, potvrdenie hypotézy akademika Dobiáša. Ak Rimania v Laugaritiu zimovali, mohlo sa to stať len v zime 179-180, iba vtedy mal Rím dvoch cisárov - Marca Aurelia a ako spoluvládcu jeho syna Commoda, iba vtedy mal za sebou víťazstvá, ktoré sa oddalo oslavovať, a iba vtedy prenikol tak hlboko na nepriateľské územie. A aká to bola významná udalosť, o tom svedčí záznam na podstavci oslavnej sochy.

A ešte čosi: nie Constans, ako si myslel Mommsen, ani Terentius, ako spomínal Matej Bel, keď sa usiloval vysvetliť názov Trenčína, ale Marcus Valerianus Maximianus.

Vari najdôležitejší je však fakt, že sa potvrdila rovnica akademika Dobiáša: Laugaritio rovná sa Leukaristos!

Takýto zemepis a dejepis nemá nijaké iné miesto na Slovensku, ba ani iné miesto v celej strednej Európe na ľavom brehu Dunaja.

Niečo však Trenčínu ešte vždy chýba: tábor... Tábor, ktorý dal postaviť Marcus Valerianus Maximianus pre stovky svojich mužov. Zmizol, akoby sa prepadol pod zem. Nemohol byť ďaleko od nápisu, no nenašiel sa z neho ani jediný kamienok.

A to je taký znepokojujúci fakt, že sa k nemu ešte musíme vrátiť.

Ale až v kapitole Koniec Ríma v Páci.

Rímsky reliéf zachytáva scénu, ako Marcus Aurelius udeľuje milosť Germánom

Rímska vázička zo skla

O stupavskom Ríme písal už Matej Bel. Na kopci nad obcou sa vraj nachádzajú mohyly, v mohylách urny a v nich popol, kahance a sklené slzičky. Dnes už málo používaný termín slzička je doslovným prekladom latinského „vitra lacrimarum“ (Bel písal, prirodzene, po latinsky), sklených slz. Nijako nesúvisia s oplakávaním mŕtvych. Sú to štíhle vysoké flakóny na kozmetiku, tvarom vzdialene pripomínajúce slzy. Naproti tomu urny s popolom dokladajú celkom jednoznačne, že Bel pokladal rímske pamiatky nad Stupavou za rímske pohrebisko.

Lenže Matej Bel sa mýlil. Nesprávne tvrdenie uverejnil vo svojom najvýznamnejšom diele Notitia Hungariae novae historico-geografica, monumentálnej vlastivede Uhorska, ktorú začal vydávať v roku 1735, a azda preto, že bol Slovák, rodák z Očovej, hneď prvý zväzok venoval Slovensku, Bratislavskej stolici. Pravda, Matej Bel nemohol cestovať po celom Uhorsku (ani Stupavu možno nenavštívil), mal veľa povinností, bol evanjelickým farárom v Bratislave, vyučoval na lýceu, preto vyhotovil špeciálny dotazník opisu všetkých uhorských stolíc, rozdal ho svojim žiakom, priateľom, kolegom, rozposlal na úrady, školy a z informácií, ktoré získal, zostavil veľkú päťzväzkovú vlastivedu. Žiaľ, celá nikdy nevyšla (v slovenčine vyšiel dokonca len zlomok), a je to škoda, obsahuje nenahraditeľné, často už dávno zabudnuté informácie; pravda, aj omyly (ak sa mýlili Belovi informátori, lebo tí tiež niekedy vychádzali len z toho, čo sa do počuli).

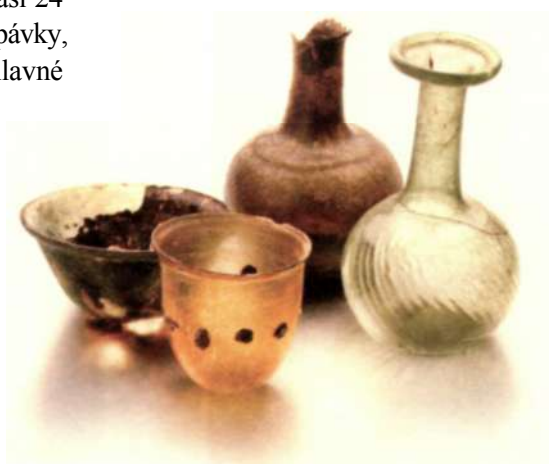
Belov omyl v roku 1889 opravil pálfiovský knihovník Honz (Stupava patrila do pálfiovského panstva). V článku, ktorý uverejnili noviny Westungarische Grenzbote, napísal, že v Stupave bol rímsky vojenský tábor, teda nie pohrebisko. Rimania boli vtedy v móde. V Carnunte v dnešnom Rakúsku na pravom brehu Dunaja na dohľad od Stupavy (krížom cez Moravu je to asi 24 kilometrov) sa totiž v polovici 19. storočia začali archeologické vykopávky, ktoré sa neskončili dodnes. A nemožno sa čudovať, Carnuntum bolo hlavné

Televízny experiment so zrkadlom pri nakrúcaní filmu Kus stupavského Ríma

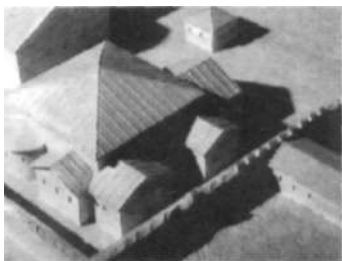

Sklená kolekcia zo starších fondov Slovenského národného múzea objavená na bližšie neznámom mieste v okolí Komárna

Vojtěch Ondrouch v čase
stupavského výskumu

Rekonštrukcia vyhotovená
podľa Ondrouchových objavov

Kolky sú jedným z hlavných
kľúčov k tajomstvu
stupavského Ríma

mesto Hornej Panónie, v čase najväčšej slávy v ňom žilo 40 000 - 50 000 ľudí. Vyrástlo uprostred skalných trosiek niekdajšej spojnice alpského a karpatského oblúka, ktoré ľuďom poslúžili ako bezpečný domov dávno pred príchodom Rimanov. Už Kelti si na úpätí vrchu Braunsberg postavili mesto. Rimanom sa keltský vklad hodil, a tak si Carnuntum zvolili za jeden z východiskových bodov pre vojenské výpravy za Dunaj. Do Carnunta viedla cesta z Itálie už na prelome letopočtov, v čase vlády cisára Augusta, a predpokladá sa, že cisár Tiberius si zvolil Carnuntum ako východisko prvého útoku na územie obývané Germánmi (pri výprave proti Marobudovi).

Carnuntum ako mesto spomínajú antické pramene na začiatku 2. storočia, už vtedy teda musela vedľa vojenského tábora stáť civilná osada. Tá postupne rástla, po markomanských vojnách bol v Carnunte amfiteáter pre 8000 divákov. V tábore sídlila celá légia, okolo 6000 mužov, prevažne ťažkoodencov, ale aj ľahkoodencov a jazdcov, technické zbory, osádky zásobovacích vozov, obsluha ťažkých strelných zbraní a ešte aj príslušníci rímskeho loďstva, tzv. *classis Panonica*, ktoré malo v Carnunte prístav.

Ak teda Honz myslel na Stupavu v spojení s Carnuntom, zaradil ju do dobrej spoločnosti.

V praxi sa to pokúsil dokázať jeho súčasník stupavský farár Ignác Gond, ktorý sa 1. septembra 1892 s päťnástimi priateľmi vybral do Carnunta. V Stupave nechal brata a niekoľko pomocníkov. V dohovorenej chvíli, o 10. hodine predpoludním zrkadlami odrazili slnečný lúč smerom na Carnuntum, a pokus sa podaril: Gond a jeho priatelia zazreli dva jasné svetelné body. Carnuntum a Stupava sa teda mohli dohovárať signálmi, a keďže Carnuntum bolo veľké a slávne a Stupava malá a neznáma, od Gondovho pokusu vošla do všeobecného povedomia ako carnuntská filiálka.

Prvým odborníkom, ktorý sa pokúšal objasniť rímske tajomstvo Stupavy, bol štátny konzervátor Anton Gnirs. Zaoberal sa antikou už mnoho rokov, pred prvou svetovou vojnou učil na námornej škole v chorvátskej Pule, mestе preslávenom starovekými pamiatkami (pulske koloseum patrí medzi najkrajšie a najzachovalejšie), stal sa tam dokonca kustódom zbierky antického umenia. Ak teda aj on myslel na Rím, dobre vedel, do akej dobrej spoločnosti zaradil Stupavu.

Dohady mu nestačili, pozrel sa pod zem a dosiahol skvelý výsledok. V roku 1925 odkryl v Stupave dve nádrže na vodu a spodnú časť rozsiahleho, azda aj

prepychového domu, ako dokladali dokonalé makové dlážky a ústredné kúrenie. Navyše voviedol do Stupavy antickú históriu. Objavil totiž kolkované tehly, ktoré signovali rímski legionári z Vindobony a Carnunta.

Gnirs pokladal stupavský vojenský rímsky tábor za taký dôležitý, že ho hľadal (a myslel si, že aj našiel) na jednom z reliéfov stĺpa Marca Aurelia v Ríme.

Ak teda odhliadneme od omylu Mateja Bela, všetci ostatní sa pustili smerom k veľkej sláve. A to je chvíľa, keď do nášho príbehu vošiel prvotriedny odborník, historik, numizmatik, archeológ, profesor Vojtěch Ondrouch. Už dávno zomrel, ale neupadol do zabudnutia. Patril medzi prvých, ktorí upozorňovali, že antický svet sa nekončil na Dunaji, ale vyžaroval ďaleko za riekou, že slovenské dejiny majú aj slávnu starovekú kapitolu.

A to vôbec nebola maličkosť.

Vojtěch Ondrouch sa narodil na Morave ešte v 19. storočí, v roku 1891, ale bol to človek nových čias. Vyštudoval na Karlovej univerzite v Prahe a vedel asi päť cudzích jazykov, isteže aj po latinsky a starogrécky. Na Slovensko prišiel ako učiteľ, najprv na skalické gymnázium, potom na priemyslovku v Bratislave a v roku 1939 sa stal profesorom na Univerzite Komenského. Bol veľmi obľúbený, na jeho prednášky a semináre z dejín staroveku sa zapisovalo toľko poslucháčov, že ich museli deliť do skupín, všetci sa do jednej posluchárne nepomestili.

V roku 1940 a potom ešte raz roku 1941 vykonal v Stupave veľkoplošný archeologický výskum, ktorý dal rímskemu táboru konkrétny rozmer. Odkryl základy viacerých budov z kameňa zaliateho cementovou maltou (pripomínali dnešný betón), no najmä zistil, že vytvárali komplex, ktorý chránil vysoký obdĺžnikový kamenný múr (dĺžka strán bola 72, resp. 65 metrov). Uprostred tábora boli základy veľkej budovy, dvoch menších stavieb a dvojpriestorového domu v tvare štvorca. Nápadná bola najmä veľká viacpriestorová budova (Ondrouch ju nazval veliteľskou) s farebnými omietkami (našli sa zvyšky modrej, zelenej, červenej, hnedej, oranžovej a žltej maľovky), maltovou dlážkou a ústredným kúrením. Chodbou sa dalo prejsť do kúpeľa, v ktorom bola stĺpmi podopretá sála na hry, masáže, telocvik a miestnosť s veľkým bazénom na horúcu vodu, menším na studenú vodu a vane. Vodné nádrže sa podľa Ondroucha naplňali z vodovodu.

Celkom nelogicky mimo pevnosti za múrom stála iná menšia budova s maltovou dlážkou a ústredným kúrením, ale k tej sa ešte vrátíme. Poslú-

Vojtěch Ondrouch (v strede)
na nálezisku

Letecký pohľad na časť
náleziska

Nákres vyhotovený podľa
Ondrouchových objavov

Kúsky maľovanej omietky

Nálezisko v čase nakrúcania
televízneho filmu Kus
stupavského Ríma

Zlatnícky téglík

žila totiž Ondrouchovi ako doklad pri určení zmyslu celého stavebného komplexu.

V zrúcaninách sa našlo množstvo pamiatok, mincí a kolkovaných tehál, podľa ktorých sa dalo určiť, že tábor postavili približne v roku 110 vojaci z Carnunta a Vindobony. Činnosť legionárov z dvoch veľkých miest pochopil Ondrouch ako prejav chvatu, náhlej potreby. Stanica slúžila Rimanom len dve-tri generácie, potom sa budovy začali rozpadávať. Na kedysi luxusných dlážkach si ktosi rozkladal ohne. V zrúcaninách sa našli rímske mince z konca 2. storočia a z prvej polovice 3. storočia, rímske sklo, ale aj črepy germánskej keramiky z 2. až 4. storočia nášho letopočtu, azda pamiatka na nových nájomníkov.

Ondrouch zaradil Stupavu do času a pokúsil sa aj o jej historickú interpretáciu. Vychádzal z faktu, že rímsky postup sa na Dunaji nezastavil, ale miestami pokračoval aj za riečnym tokom. Časť Slovenska sa tak stala priamou súčasťou starovekého sveta. Na základe Commodovho mieru (hovorili sme o ňom v kapitole Dievčenský hrad) staroveké územie Slovenska ešte narástlo. Rimania získali obidva dunajské brehy. Pás na ľavom brehu mal dohodnutú šírku: 76 stadií. Stadion, to je náš štadión, pôvodne grécka pretekárska trať, v širšom slova zmysle jednotka miery, pravda, nepresnej, kolísala od 165 do 210 metrov - podľa dĺžky príslušného závodiska. Trať v Olympii merala 192,3 metra. Ak si ju zvolíme ako východisko, 76 stadií predstavuje 14 kilometrov a 614,8 metra. Dunaj bol iný ako dnes, neregulovaný tok určite širší, ale aj tak sa zdá, že Stupava ležala na samej hranici stanovenej mierom, skôr za ňou, a to teda mohol byť podľa Ondroucha dôvod, prečo po dvoch-troch generáciách (azda práve po uzavretí Commodovho mieru) opustená spustla.

Rímske stanice za Dunajom mali veľký obchodný a strategický význam. Strážili Germánov, bránili im v prenikaní za Dunaj, nezriedka pripravovali pôdu pre ďalšiu vojenskú expanziu, kontrolovali obchodné cesty a slúžili aj na podporu lojálnych germánskych panovníkov, ktorým Rimania pomáhali peniazmi a niekedy aj vojensky.

Cez naše územie viedli prinajmenšom dve významné obchodné cesty, jedna popri Morave, druhá popod svahy Malých Karpát. Boli súčasťou slávnej Jantárovej cesty, ktorá sa v Carnunte - ako sme si už povedali - križovala s Podunajskou cestou, čím sa naše územie stalo jedným z mostov medzi antickým a barbarským svetom.

Po obchodných cestách sa dovážali rímske výrobky, luxusná keramika, bronzové a sklené nádoby, šperky, umelecké predmety, na druhú stranu smeroval baltický jantár, kožušiny, obilie, med, vosk, železo, farebné kovy. Archeológovia objavili množstvo dokladov o prenikaní antickej kultúry na Slovensko, niektoré neďaleko Stupavy, napríklad päť bohatých hrobov v Zohore a ďalší vo Vysokej pri Morave (hovorili sme o nich v kapitole Strážsky poklad).

Profesor Ondrouch vychádzal z predstavy svojich predchodcov, no keďže odkryl stupavské nálezisko ucelene a na vojenský tábor sa ukázalo malé, pochopil ho ako menej významnú stanicu, ktorá mala za úlohu chrániť cestu na Moravu. Už sme spomínali budovu, ktorá stála mimo múrov. Keď sa profesor Ondrouch zamyslel nad zdanlivou nelogickosťou jej umiestnenia, dospel k názoru, že v budove bola strážnica, sídlo colného úradníka, ktorý od germánskych kupcov vyberal clo, a aby neohrozoval bezpečnosť stanice, robil to mimo jej areálu.

Stupavský výskum patril vo svojom čase k vedeckým vrcholom. Aj preto, že posunul starovekú kapitolu slovenských dejín z bezprostrednej blízkosti Dunaja hlbšie do vnútrozemia. Výrazne posilnil vedeckú autoritu profesora Ondroucha, a keďže ten si počas slovenského štátu zachoval aj morálny kredit (po vypuknutí Slovenského národného povstania ho zbavili profesúry), v roku 1947 ho zvolili za dekana a nasledujúci rok za prodekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Onedlho však prišla katastrofa. V roku 1950 prijalo Národné zhromaždenie nový vysokoškolský zákon a na katedrách sa začali čistky. Profesora Ondroucha vyhodili, pretože (píše sa to v zdôvodnení jeho prepustenia) „nezvládol základy marxistického ponímania dejín, v snahe o marxistický výklad sa dopúšťal vulgarizácie, a tým dosahoval práve opačného účinku“.

Jeho žiadosť, aby mohol učiť na pedagogickej fakulte, zamietli. Preložili ho do Slovenského múzea, a to sa v konečnom dôsledku ukázalo ako šťastná okolnosť. Profesor Ondrouch bol na takú prácu dobre pripravený. Už roku 1938 vydal knihu *Limes Romanus na Slovensku*, v ktorej ako prvý opísal všetky pamiatky z doby rímskej, aj stupavský výskum vykonal z poverenia múzea, a tak v čase vyhnanstva vypracoval projekt Rímskeho múzea na Slovensku, ktoré sa malo stať strediskom vedeckej, múzejnej a osvetovej práce na vysokej európskej úrovni. Napokon z múzea zostalo len oddelenie, expozícia, ktorú otvárala nádherná socha cisára Augusta, ale aj to bolo v tých časoch niečo celkom výnimočné.

Vojtěch Ondrouch v talári dekana filozofickej fakulty

Ján Dekan v čase, keď sa zasadzoval za návrat Vojtecha Ondroucha

Vojtech Ondrouch - pamätná medaila
Ladislava Majerského vydaná po smrti bádateľa

Zakrátko sa profesor Ondrouch vrátil na univerzitu. Azda aj preto, že rímska výstava mala veľký ohlas. Svojho času mi rozprával, ako nadchla akýchsi sovietskych vedcov, ktorí priamo v múzeu za prítomnosti vysoko postavených komunistov vyslovili údiv nad tým, že človek s takými odbornými kvalitami neučí mládež.

Neviem, možno to tak bolo, a možno aj nie, isté je, že o Ondrouchov návrat za katedru sa zaslúžil nový dekan Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, archeológ a historik umenia Ján Dekan. V roku 1955 napísal žiadosť s týmto textom: „Katedra všeobecných dejín nutne potrebuje prof. Ondroucha za účelom skvalitnenia výuky starovekých dejín. Prof. Ondrouch je t. č. jediným plne kvalifikovaným odborníkom v tejto disciplíne na Slovensku.”

Neprajníci mlčali len dočasne. O štyri roky, 20. júna 1959 navrhol vedúci katedry dejín a archívniatva profesor Miloš Gosiorovský Ondrouchovo penzionovanie:

„Jeho prednášky boli vďaka jeho odborným vedomostiam pútavé, čo do ideologickej úrovne sa však nič nezmenilo. V uplynulých štyroch rokoch nejavil záujem o štúdium marxisticko-leninskej teórie, ani o ideologické a politické otázky, čo sa najjasnejšie prejavovalo v jeho postoji k Roku stranického školenia, kde bol najpasívnejším členom.”

Také to boli časy! Skutočnosť, že Ondrouch bol „jediným plne kvalifikovaným odborníkom na starovek na Slovensku”, pohasla pred faktom pasivity na roku stranického školenia.

Bol to neodvolateľný rozsudok. Miloš Gosiorovský bol nesmierne vplyvný, chránenec samého Viliama Širokého, v tom čase predsedu československej vlády a člena Predsedníctva ÚV KSČ. Nechcem mu krivdiť, viem priamo od Štefana Janšáka, že keď do jeho vily v roku 1952 prišlo komando smutne známej akcie „B” (násilného vysídľovania buržoáznych a štátne nespôľahlivých elementov z miest na vidiek), v zúfalstve zatelefonoval Milošovi Gosiorovskému a ten sa prostredníctvom Širokého okamžite zasadil o Janšákovu ochranu.

Pravda, je príznačné aj to, že profesora Ondroucha vyhodil človek, ktorý nemal maturitu (ako uvádza Slovenský biografický slovník, „sociálne pomery mu nedovolili študovať na vyšších školách, čo sa usiloval vyrovnáť samoštúdiom”), ale napriek tomu sa ako 30-ročný stal univerzitným profesorom, 37-ročný doktorom vied, 40-ročný členom korešpondentom, 52-ročný riad-

Denár cisára Gordiána II.
objavili v centre Stupavy pri
kladení kábla

Zlatá minca cisára Vespaziána
z roku 69, objavená v átriu
veliteľskej budovy

nym akademikom Slovenskej akadémie vied a 53-ročný riadnym akademikom Československej akadémie vied.

A aj to je pravda, že v šesťdesiatych rokoch pre svoju koncepciu federatívneho Československa dočasne upadol do nemilosti, ale už krátko po okupácii vojskami Varšavskej zmluvy sa aktívne podieľal na krutých politických čistkách.

Profesor Ondrouch bol bezmocný, darmo sa bránil, písal listy, v ktorých sa odvolával na splnené socialistické záväzky, darmo protestoval, bojoval. Nevyhnutnosť svojho zotrvania na fakulte zdôvodňoval aj tým, že si ešte musí vychovať nástupcu (vyhliadol si autora týchto riadkov, čím som sa stal priamym, aj keď bezvýznamným svedkom). Isteže nepochodil, podľa písomného stanoviska Miloša Gosiorovského po zlúčení pedagogickej a filozofickej fakulty, ktoré sa vtedy pripravovalo, bude na všetko dosť odborníkov.

Profesor Ondrouch bol odpísaný. Nemal nijakú šancu, už napokon nejstvovala ani vynikajúca rímska expozícia, ktorá mu predtým pomohla k návratu. Zrušili ju a profesor Ondrouch si myslel, že nie náhodou. Nič nezmenil ani fakt, že krátko pred svojím penzionovaním vydal dve významné vedecké knihy. Naopak, azda mu to ešte priťažilo, lebo tretia, posledná, vyšla po jeho smrti (ako rozprávala Ondrouchova dcéra) až po mnohých intervenciách.

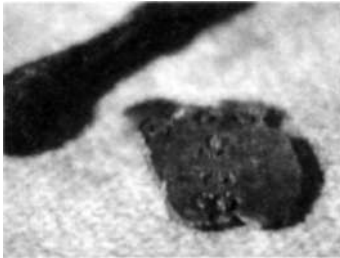
Profesor Ondrouch zomrel zatrpknutý štyri roky po svojom penzionovaní. Dôsledky krutého kroku sa nepominuli dodnes. Dejiny staroveku na

Zlatá lučikovitá spona zo Stráží

Vladimír Turčan

Unikátny bronzový pliešok,
na ktorom ktosi skúšal tri typy
razidiel (typárii)

Slovensku ako vedecká disciplína prakticky zanikli. Ich výskum postupne prebrala archeológia (a bolo dobre, že sa ich ujala), pravda, obrovská medzera v historickom bádani sa začala zaplňať až oveľa neskôr, snahy o komplexné spracovanie dejín slovenského staroveku vyvrcholili až vydaním prvého zväzku Prameňov k dejinám Slovenska a Slovákov (Územie Slovenska pred príchodom Slovanov) v roku 1998, a to je taká časová vzdialenosť, že je to priveľa aj v histórii.

Nie je nič ľahšie, ako niečo pokaziť. V 30. rokoch 20. storočia mali vedy o staroveku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského špičkovú, doslova európsku úroveň. Klasickí filológovia Jaroslav Ludvíkovský a Antonín Kolář prednášali grécke a rímske antické reálie, Dobroslav Orel antickú hudbu, František Žákavec antické umenia, lenže v roku 1938 desať českých profesorov z univerzity prepustili, ďalší odišli radšej sami.

Politika vo vede je vždy katastrofa.

Vráťme sa však do Stupavy, lebo tam sa v sedemdesiatych rokoch vrátili aj archeológovia (v posledných rokoch vedie výskum Vladimír Turčan). Bol to užitočný návrat, ktorý vniesol do problematiky nový, významný pohľad. Ondrouch i niektorí ďalší bádatelia predpokladali, že stanicu v Stupave postavili Rimania, a to veľmi rýchlo, na podporu vazalských germánskych kráľov, ale aj na ochranu cesty na Moravu. Najnovší výskum ukázal, že stupavská stanica nevznikla odrazu, niekoľkokrát ju prestavali, teda mohla mať v rozličných časoch rozličné poslanie, v zásade však iné, ako si mysleli starší bádatelia (hoci ani dnešní sa v tom celkom nezhodujú).

Je totiž nápadné, že staršie výskumy neobjavili nijaké pamiatky, ktoré by dokazovali prítomnosť rímskych vojakov, a ani pri novom výskume ich nebolo veľa: zvyšky krúžkového brnenia asi z polovice 2. storočia, kovanie v podobe ľavej hlavy zo slávnostnej dôstojníckej prilby, hrot oštepu, a ak nerátame cvočky z topánok a niekoľko kovaní, je to prakticky všetko. Naopak, našli sa nepriame doklady o tom, že nešlo o vojenský objekt: tábor nespĺňal nevyhnutné strategické predpoklady, chýbali napríklad obranné valy a priekopy, zarážajúci je fakt, že obvodový ochranný múr bol slabší ako múr údajnej velitelskej budovy, a predstavu o mužskom obyvateľstve do istej miery narušajú aj objavené ženské šperky. Vojenské poslanie rímskej stavby spochybňujú aj črepy germánskej keramiky, ktoré sa nenašli len v ohradenom priestore (a profesor Ondrouch ich pochopil ako svedectvo o zániku), ale aj na okolí.

Dokladajú silné germánske osídlenie. A nielen silné, ale aj významné. Neďaleko náleziska preskúmal Vladimír Turčan zvyšky dielne a v nej téglíky na tavenie bronz, striebra a zlata. Unikátom je bronzový pliešok, na ktorom ktosi skúšal tri typy razidiel (typárii), prvý doklad o práci klenotníkov v tých časoch na našom území, o remesle, ktoré môže jestvovať len tam, kde žijú bohatí zákazníci.

Časť archeológov preto prijala názor, že v Stupave nestála rímska stanica, ale poľnohospodársky dvorec, rezidencia niektorého z germánskych kniežat, ktorú mu v čase mieru postavili Rimania.

A to by už bolo niečo celkom iné.

Zaujímavé sú predstavy o zániku stavby, lebo možné je všetko, ale jedna verzia je mimoriadne pozoruhodná. Archeológovia totiž objavili zvalený múr. Ležal na zemi v celej svojej výške, dokonca aj s oknami (okennými otvormi). To je naozaj zvláštne. Archeológovia z rakúskeho Carnunta už roky uvažujú nad príčinami, následkom ktorých sa veľké rímske mesto aj s vojenským táborom premenilo na trosky. Niekedy uvažujú o obrovskom zemetrasení, ktoré vraj otriaslo rímskym panstvom v Panónii. Nemusí to byť len plané fantazírovanie.

Archeológia je iná ako história, vniesla do Stupavy (a vlastne do celých dejín slovenského staroveku) nový rozmer, jej poznatky veľmi výrazne dopĺňajú a niekedy aj opravujú správy antických spisovateľov. Upozorňuje, že v tých časoch nejestvovali len dva vzájomne nepriateľské svety, kultúrni Rimania, na ktorých sme oprávnené pyšní, veď vošli aj do našich dejín, a barbarští Germáni, ktorí zničili ten krásny svet, a že aj za Dunajom, v krajocho na ľavom brehu rieky, sa odohrávali významné udalosti, ktoré sú takisto súčasťou našich dejín, tak ako sú ňou dejiny dožívajúcich Keltov, Dákov a azda ďalších národov, pretože práve ony posunuli slovenský starovek hlboko do vnútrozemia.

Čo sa dá robiť, vývoj poznania nepostojí.

A je to dobre: Gond korigoval Bela, Gnirs Gondu, Ondrouch Gnirsa a súčasná veda Ondroucha.

Pravda, nie podstatne, iba čo rozvinula jeho myšlienku o hospodárskej úlohe stupavskej stanice. Historické vymenila za obyčajné, kus antického Ríma za kus každodennosti.

No vari nie sú aj všedné dni súčasťou histórie?

Zrúcaniny „veľkého tábora“
v Carnunte

Starobylý symbol plodnosti, škaredý bôžik
Priapos, nazývaný „strašivták" alebo „strašibrko"
pretože bol aj ochrancom záhrad

Dobre sa pamätám, ako sme nakrúcali film o starovekom kúpeli objavenom v bratislavskej Dúbravke. Boli to časy reštitúcií, družstevníci odchádzali, noví majitelia ešte neprišli, a tak sa polia premenili na úhor v tej chvíli plný pestrých farieb vlčích makov a inej buriny.

Postavili ma do stredu tej nádhery a do ruky mi dali malú sošku Priapa, bronzového panáčka so zdvihnutým falusom, vo svojom čase symbol plodnosti, dnes azda skôr absurdnosti.

Malý muž s veľkou palicou.

Boli sme na miestach s dvetisícročnou históriou, ale na dohľad od panelákového sídliska, na okraji záberu stála továreň na výrobu technického skla, občas bolo počuť rútiaci sa vlak a až k nám doliehal hluk diaľnice. Bolo by takmer komické hovoriť o starobylosti, keby sama história bola čistá, keby sama nevytvárala zlepenec zdanlivo nesúvisiacich skutočností.

Pravda, sú ľudia, ktorí sa nedajú oklamať. Taký bol Oskár Čepan, literárny historik, nadšený zberateľ a amatérsky archeológ. Zaujímala ho staršia doba kamenná, ale aj rozličné skameneliny. V roku 1976 do jeho zbierky pribudli kusy rímskych škriadiel, ktoré objavil na Veľkej lúke v Dúbravke. Nazbieral ich vari stovky, ale aj tak nikto neveril, že by v tesnej blízkosti Bratislavy plnej archeológov mohla jestvovať neznáma rímska lokalita.

Asi päť rokov po prvom náleze pricestoval do Dúbravky (na podnet Juraja Bárta) špecialista z Nitry Titus Kolník, ktorý sa dal presvedčiť, že na Čepanovom naliehaní predsa len čosi môže byť.

Spočiatku to tak nevyzeralo. Veľká lúka leží na miernom svahu kotliny lemovanej z troch strán strmými zalesnenými kopcami. Poskytujú síce výbornú ochranu pred vetrom, ale rozhodne nie pred nepriateľom. Rimania by tu žili uprostred Germánov celkom bez prírodnej ochrany.

A navyše stále nič. Asi hodinu chodili po lúke bez toho, aby čosi našli (iba neskôr sa ukázalo, že tak dokonale to tu vyzbieral práve Oskár Čepan),

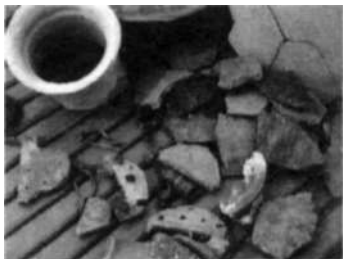

Nálezisko leží v bezprostrednej blízkosti modernej továrne

Titus Kolník

Kolekcia rozličných nálezov

Počas televízneho nakrúcania
- vpravo Kristián Elschek,
vľavo Jozef Hromada (v strede
Pavel Dvořák)

ak, pravda, nerátame nenápadné hrudky piesku, tých bolo dosť. Až napokon Titus Kolník zbadal trčať zo zeme veľký kameň. Boli na ňom zvyšky typickej rímskej malty. Nemohlo byť pochybností: pod zemou sú trosky rímskej budovy...

Pripomeňme si, že pôvodne sa všetky rímske murované stavby objavené na našom území považovali za vojenské pevnosti. Staroveká predstava o kultúrnych Rimanoch a nekultúrnych barbaroch, ktorí spolu ustavične bojovali, sa prijímala prakticky bez výhrad, lenže v Dúbravke platiť nemohla, objavy boli síce rímske, ale na celkom nechránenom mieste v obklúčení Germánov.

Jestvovalo jediné vysvetlenie: pod zemou nie je vojenská stanica, akých sa u nás našlo viac, ale civilná villa rustica, a to by bola senzácia, lebo u nás sa do tých čias nenašla ani jediná.

Villa rustica bývala vidieckou roľníckou usadlosťou, antickou farmou, vysoko produktívnou poľnohospodárskou jednotkou. Bola postavená z kameňa, prinajmenšom hlavné objekty, obytný dom, kúpeľ, prípadne aj svätyňa, kým hospodárske staviská boli zväčša z dreva. Usadlosť bolo treba chrániť, musela byť oplotená, najčastejšie drevenou palisádou, niekedy kamenným múrom. Villa rustica bola typická rímska výrobná jednotka, bolo ich veľa, ale na pôde impéria medzi barbarmi by bola unikátom a navyše aj historickým svedectvom o mieri a usporiadaných pomeroch, a o takom niečom sa antické správy veľmi nezmieňujú.

Na druhej strane je pravda, že v Dúbravke bolo ideálne miesto na poľnohospodárstvo, dostatok pôdy, les, voda, kameň, hoci všetko na území Germánov, rímsky veľkostatkár sa do tohto prostredia akosi nehodil.

Záhadu mohol vyriešiť len dôkladný archeologický výskum, a ten sa začal už nasledujúci rok po obhliadke. Viedol ho spomínaný Titus Kolník spolu s mladšími kolegami Kristiánom Elschekom a Jozefom Hromadom. Spočiatku nálezov nebolo veľa, len najrozličnejšie črepy - neolitické, germánske, staroslovanské, veľkomoravské.

Rok 1983 priniesol prvý veľký objav, našli sa masívne základy z lomového kameňa, vyše pol metra hrubé a pol druhu metra hlboké. Boli vyhotovené špeciálnym spôsobom z troch vrstiev kameňa a takzvanej tesniacej, zvnútra vyhladenej malty s prímiesou črepov a tehlových zlomkov. Takú maltu používali Rimania pri stavbe bazénov a nádrží, lebo neprepúšťala vodu.

Lenže k základom bola pripojená polkruhovú apsidu, ktorá skeptikom poslúžila ako podnet na tvrdenie, že tu kedysi stál kostol, možno dokonca veľkomoravský, ba spomínal sa aj dávno zlikvidovaný letecký hangár.

Pravdaže, bola to zbytočná skepsa. Keď sa základy odkryli v celosti, ukázalo sa, že budova, ktorú niesli, mala obdĺžnikový tvar (13-krát 11 metrov), priečky ju delili na tri miestnosti, aj apsidy boli tri, každá z inej strany. Nebolo pochybností, archeológovia odkryli základy rímskeho kúpeľa, najlepšie zachovanú a najpozoruhodnejšiu rímsku stavbu na ľavom brehu celého stredného Dunaja.

Rimania kúpaniu prikladali veľký význam, mali vypracovaný ustálený okružný cyklus od studeného cez vlažný po horúci a zasa späť. K zariadeniu kúpeľa patrila šatňa, miesto na oddych, telocvik a isteže vlastné kúpeľné priestory. Rímsky kúpeľ na pôde impéria bol absolútne normálny, ale kúpeľ na území Germánov unikát. Nepostavili ho pre potreby armády, čo sme už vopred vylúčili vzhľadom na nestrategickú polohu, ale pre civilov, v prostredí, kde sa neoddeliteľne miešalo rímske a germánske, ako potvrdil nález jednoduchých príbytkov, jeden s mincou z prvej polovice 3. storočia.

Nuž teda, villa rustica, lenže v tomto smere prišlo sklamanie. Nenašli sa murované budovy, bez ktorých by sa Rimania nezaobišli, ale len skromná drevená budova podopretá kolmi, pravda, pod strechou pokrytou tvrdou krytinou - rímskymi škridlicami a naokolo ďalšie celkom jednoduché chyže sčasti zahĺbené do zeme, ako bolo v tých časoch zvykom. Až nepochopiteľné spojenie vyslovene luxusnej stavby s obyčajnými barbarskými príbytkami. Rozbor archeologických pamiatok ukázal, že chyže tu stávali vari päť storočí (ako prví ich tu postavili Kelti), dávno pred postavením kúpeľa a rovnako dlho po tom, ako sa premenil na trosky.

Aj kúpeľ sa podarilo zaradiť do konkrétneho historického času. Črep terrý sigillaty, luxusnej rímskej keramiky, objavený v základoch, vyrobili v polovici tretieho storočia a priamo v kúpeli a v bezprostrednom okolí boli aj mince: denár Alexandra Severa z roku 224, dve mince z čias Trajána Decia (panoval v rokoch 249-251), jedna z čias Galliena (253-268) a napokon najmladšia razba mesta Constantinopolis z rokov 330-335.

Kúpeľ teda postavili v období po markomanských vojnách, v čase nebyvalej prosperity, rímsky asi nebol, tomu nezodpovedali primitívne príbytky, ale možno si ho dal Rimanom vybudovať rímsky veterán, Germán, ktorý

Odkrytý pôdorys kúpeľa, najlepšie zachovaná rímska stavba na našom území

Dokonalé základy, ktoré neprepúšťali vodu

Črep z krásne zdobeného pohára

Črepy luxusnej keramiky

chcel aj doma užívať staroveký luxus. A zrejme si aj užíval. Svedčia o tom napríklad črepy jemných keramických pohárov na víno až z dnešného Trevíru. V Dúbravke sa našli len drobné zlomky, ale z iných miest vieme, že sa často zdobili pijanskými nápismi, „Ede, bibe, dormi, post mortem nulla voluptas" (Jedz, pi, spi, po smrti niet rozkoše) alebo „Reple me!" (Naplň ma!). Nápismi sa nezriedka zdobia aj dnešné poháre, ale v tých časoch bolo luxusom už samo pitie vína. O prepychu svedčia aj objavené črepy farebného skla, no najmä budova kúpeľa.

Aj v tom je historické poučenie. Germáni s Rimanmi nie vždy len bojovali, boli aj takí, čo s Rimanmi spolupracovali, a tí ich za to podporovali a podplácali. To preto sa na Slovensku našlo toľko rozličných luxusných predmetov rímskej výroby. Medzi priateľov Rimanov patrila aj majiteľ kúpeľa.

Archeologický výskum v Dúbravke trval roky, priniesol stovky obyčajných aj krásnych predmetov, podarilo sa odkryť celé základy budovy, ale aj stopy po odpadovom kanáli a za trochu kuriózných okolností počas horúceho leta 1983 napájací prameň. Bolo tak sucho, že vyschol potok, no neďaleko kúpeľa ešte vždy rástli vodomilné prasličky. Po krátkom kopaní v hĺbke asi pol druha metra sa objavili zvyšky kamenného dláždenia a vystrekol taký mohutný prúd vody, že sa už ďalej kopat' ani nedalo.

Jedna dôležitá vec sa však nikdy nenašla. Už sme spomínali, že rímsky kúpeľ mal tri stupne, kúpanie v horúcej vode (caldarium), teplej (tepidarium) a studenej vode (frigidarium). Lenže v Dúbravke celkom chýbalo vykurovacie zariadenie (hypocaustum) a to by sa nedalo prehliadnuť, lebo ho tvoril zložitý systém vzduchových kanálov, tunelov a stĺpikov z tisícok tehál, ale nenašlo sa nič, len trochu popola a náznak prepálenej zeme.

Kam sa to všetko podelo? Kúpeľňa len so studenou vodou presvedčivo nevyzerá, hoci vylúčené to nie je, stopy po ohni sú možno dokladom o nejakom provizóriu. Jestvujú však aj iné možnosti, azda hypocaustum zmizlo, odplavila ho voda, rozobrali ľudia (aj v tom prípade by však ostali nejaké stopy) a možné je aj to, že stavbu kúpeľa vôbec nedokončili.

Akoby to celé nemalo logiku. Lenže či nie je naivné hľadať logiku v histórii? A práve Dúbravka poskytla doklad o tom, že história má skutočne veľa tvárí, ktoré na logiku vôbec nehládajú.

Roku 1985 preskúmali Titus Kolník a Kristián Elschek štyri staroslovanské príbytky. Bola v nich najstaršia slovanská keramika, tzv. keramika pražského

typu, ktorá sa kladie na samý začiatok príchodu Slovanov. Našli sa aj tri zásobnicové jamy a v jednej okrem slovanských črepov železná rímska nádoba, ktorú ktosi prerobil na naberačku. V tej istej jame ležala pravdepodobne rímska železná sekera. V slovanských chyžiach boli črepy rímskej keramiky, kúsky skla a terry sigillaty a o pár desiatok metrov ďalej objavil Jozef Hromada staroslovanské pohrebisko, kde sa v jednom hrobe našiel bronzový náramok.

Zdá sa, že dúbravskí Slovania patrili k prvým „prieskumným“ družinám, ktoré prenikali do novej vlasti. V susedstve rímskych ruín našli vhodné miesto na bývanie a koniec koncov aj zdroj stavebného materiálu. Lenže aj iných užitočných vecí. Pravda, medzi odchodom Rimanov a príchodom starých Slovanov uplynulo veľa času, prinajmenšom sto, ale skôr aj dvesto rokov. Ťažko predpokladať, že by rímske výrobky ležali tak dlho celkom bez úžitku. Vyzerá to tak, že prví Slovania prišli do Dúbravky tak skoro, že sa možno ešte stretli s poslednými Germánmi.

Stali sme sa svedkami celkom unikátneho stretnutia dvoch svetov, dokonalého, ale odchádzajúceho antického sveta a neporovnateľne primitívnejšieho, no víťazného sveta starých Slovanov, stretnutia unikátneho o to väčšmi, že ho sprostredkoval tretí staroveký národ - Germáni.

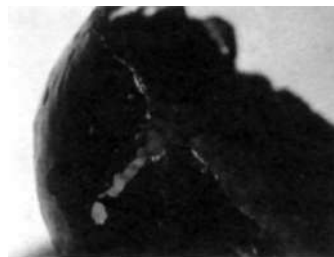
To sú neuveriteľné veci. Dúbravka je jedinečným svedectvom o pomiešaní dejín, o neriešiteľnosti historických problémov, lebo už nikto nezistí, komu patrila dúbravská villa rustica, ako sa majiteľ drevenice dostal k luxusnému kúpeľu, nikto nerozlíši, ktorú z nádob vyrobil prvý Slovan a ktorú azda posledný Germán, ani nevysvetlí, ako sa starobyľý náramok dostal do staroslovanského hrobu.

Jednoducho, lúka plná prekvapení.

A azda je to dobre, azda je to všetko doklad o kontinuite dejín, dôkaz o tom, že historický náboj starších sa medzi mladšími nestráca, že aspoň v zlomkoch pretrváva večnosť.

Napokon, možno aj malého muža s veľkou palicou z rímskej stavby, ktorým som začal toto rozprávanie, vyrobili Kelti.

A tak si to zopakujme: nie je azda naivné hľadať logiku v histórii?

Rímska miska prerobená na naberačku

Sekera zo staroslovanskej osady

Pečatný prsteň z Pácu

„Cisár teraz poslal najprv Merobauda s peším oddielom, ktorému velil, a k nemu sa pridali aj comes Sebastianus. Mali pustošiť a páliť kraje barbarov. Valentinianus sám však chytro urobil presun do Aquinca, v prípade nečakaného vpádu dal pospájať lode, a keď ich narýchlo preklenul mostom z dosák, prešiel po druhej strane na územie Kvádov. Tí síce sledovali jeho príchod z horských strmín, kam sa zväčša aj s najbližšími uchýľovali v zmätku a neistote pred tým, čo sa deje, od úžasu však zmeraveli pri pohľade na cisárske odznaky vo svojej krajine, lebo s tým vonkoncom nerátali. Zrýchleným pochodom teda postúpil tak, ako si to vyžadovali okolnosti. Bez ohľadu na vek dal pobiť obyvateľstvo, ktoré náhly nájazd zastihol ešte vždy rozptýlené, vypáliť príbytky a vrátil sa bez najmenších strát vojakov, ktorých viedol so sebou. Potom opätovne pobudol v Aquincu, a keďže sa nezadržiateľne blížil koniec jesene, hľadal pohodlné zimovisko v týchto končinách, ktoré postihuje zvyčajne za tuhých mrazov sneh a ľad. A nebolo možné nájsť nijakú inú vhodnú rezidenciu okrem Savarie, hoci tá bola v tom čase vyčerpaná a ubitá ustavičnými pohromami. Aj keď na tejto veci veľmi záležalo, vzhľadom na uvedenú situáciu jej riešenie odsunul a nelenivo sa dal na pochod. Keď prešiel popri toku rieky, kde posilnil tábory a pevnosti primeranými posádkami, prišiel do Brigetia.“

Takto opisuje rímsky dejepisec Ammianus Marcellinus trestnú výpravu rímskeho cisára Valentiniana (panoval v rokoch 364 až 375) do krajiny Kvádov. Robí to, prirodzene, tendenčne, čo napokon vidno už z jeho rozprávania; nadsadený tón nezodpovedá faktom, ktoré spomína. Cisárska výprava nedokázala viac, ako pobiť obyvateľstvo „bez rozdielu veku“, teda najskôr starcov a deti a vypáliť príbytky, o ktorých dejepisec nehovorí, či to azda neboli chatrče z dreva, prútia a trstia, aké sa dajú obnoviť za niekoľko dní. Taká výprava sa potom pochopiteľne vrátila bez strát, ale pravdepodobne aj bez úspechu.

Zaujímavá je zmienka o vyčerpanej Savarii (dnešný Szombathely), najstaršom rímskom meste na území súčasného Maďarska. Ani inde to nebolo

Letecký pohľad na postupne odkrývanú plochu výskumu. Na fotografii vidno, ako sa stopy po bývalých stavbách jasne odlišujú od žltej spraše a vytvárajú dokonalú kresbu niekdajšieho pôdorysu budov

Socha cisára Valentiniana

Valentinianov portrét na minci

lepšie, aj Carnuntum našiel Valentinianus v hlbokom úpadku. Venoval veľa úsilia na jeho obnovu; pokúšal sa obnoviť celý pohraničný limes a pevnosti budoval aj na území Germánov.

Touto úlohou poveril nového miestodržiteľa niekdajšej Dolnej Panónie (v tom čase už mala nové meno Valéria) Marcelliana, o ktorom jeho takmer menovec, dejepisec Marcellinus (z jeho diela citujeme aj všetky nasledujúce pasáže) napísal, „nijako však sa nepokúsil príhovorom utíšiť ľudí, čo mali trpieť vysídlením z vlastnej krajiny pre výmysly o túžbach, aké nikdy nepociťovali". Už z predchádzajúcej formulácie vidno, že mu miestodržiteľ ležal v žalúdku. Opisuje ho ako protekčné dieťa prefekta Maximinusa, ktorý bol „žiadostivý každej nepravosti a neschopný krotiť vrodenu namyslenosť", „pravý syn svojho otca, takisto nemiestne nadutý".

A my doložme, že aj bezcharakterný:

„Predstierajúc láskavosť, ani čo by bol naklonený súhlasu, pozval na hostinu vedno s inými kráľa Gabinia, ktorý ho zdvorilo žiadal, aby sa nezavádzali nijaké novoty. Pri odchode od stola ho však dal nič netušiaceho zavraždiť, čím hanebne zneuctil posvätnosť hostinnej povinnosti."

Jeho bezcharakternosť mala tragické následky:

„Chýr o ohavnom čine sa ihneď rozniesol na všetky strany a Kvádov i okolité kmene rozzúrili. V žiali nad kráľovou záhubou vyslali zjednotené tlupy plieniteľov, ktorí prekročili Dunaj, a keďže sa nijaký vpád nepriateľov nečakal, napadli ľud zamestnaný práve na poli žatvou. Väčšinu dorúbali a všetko, čo zostalo nažive, si odviekli domov i s množstvom rozličného statku."

A tým sme sa dostali k správe z úvodu tejto kapitoly: Valentinianus odpovedal trestnou výpravou za Dunaj.

Mala tragickú dohru:

„Potom prišli vyslanci Kvádov a ponížene prosili o mier aj o prepáčenie predchádzajúcich činov. Aby mohli tento cieľ dosiahnuť bez prekážok, sľubovali brancov i nejaké ústupky osožné pre rímsky štát. Bolo rozhodnuté prijať ich a po láskavom súhlase s prímerím, o ktoré žiadali, nechať ich odísť, lebo ani nedostatok jedla, ani nevhodné ročné obdobie nedovoľovali dlhšie ich moriť. Na návrh Equitia ich teda vpustili do zasadacej siene. Keď tu tak stáli so zhrbenými chrbtami, ochromení a celí bez seba od strachu, a keď dostali príkaz, aby vysvetlili, po čo prichádzajú, začali so zvyčajnými výhovorkami, ktorých dôveryhodnosť chceli podprieť prísahami. Pritom ubezpečovali, že nijaký čin voči

naším nevzišiel zo spoločnej vôle predstaviteľov kmeňa, ale čo mrzké sa udialo, to majú na svedomí nejakí celkom cudzí bojovníci priamo od brehu rieky."

Nasledujúca pasáž je veľmi dôležitá, treba si ju zapamätať, neskôr sa k nej vrátíme:

„Ako dostačujúci dôkaz na ospravedlnenie svojich činov pripojili aj to, že opevnenie sa začalo stavať protiprávne a nepríhodne, čo vyvolalo u jednoduchých ľudí pobúrenie."

To nie je epizódka, ale možno kľúč k tejto časti starovekej histórie Slovenska. Napokon význam germánskeho argumentu potvrdzuje aj nasledujúci priebeh schôdzky:

„Nato zachvátil cisára prudký hnev a v úvode svojej odpovede bol čoraz rozčúlenejší, keď karhavým hlasom hrešil celý národ, že nemá na pamäti dobrodenia a je nevďačný. Potom sa pomaličky tíšil a hovoril čoraz miernejšie, keď odrazu - sťaby bol zasiahnutý úderom z neba - zastavil sa mu dych, onemel a bolo vidieť, ako sa mu tvár sfarbuje ohnivou rumeňou. Tu náhle stuhla v ňom krv a zalial ho smrteľný pot. Aby sa nezrútil pred zrakmi obyčajných ľudí, zbehli sa jeho osobní sluhovia a odviekli ho do zadnej komnaty. Tam ho uložili do postele. Z posledných síl lapal v malých dúškoch po dychu, no jeho bystrosť a chápatosť ešte vonkoncom nezoslabil. Spoznával všetkých okolostojacich, ktorých komorníci bleskovo pozvali, aby voľakto nevyslovil podozrenie, že bol zavraždený. Keďže ho útroby pálili sťa oheň, bolo mu treba seknúť žilou, no nebolo možné zohnať lekára, pretože cisár ich rozposlal na všetky strany, aby liečili vojsko, ktoré napadla epidémia moru."

S malým zveličením by sme mohli povedať, že mozgová porážka zavŕšila rímsku kapitolu našich dejín. Valentinianus bol posledný cisár, ktorý sa odvážil prekročiť Dunaj, a to ho stálo život.

Lenže okolnosti boli oveľa zložitejšie. Rímske impérium sa dostalo do krízy, už nemalo dosť síl na obranu dlhých hraníc. Navyše aj svet sa zmenil. Huni vpadli do stepí pri Čiernom mori a vyvolali povestné sťahovanie národov, Ostrogótov, Vizigótov, Vandalov, Gepidov, Sarmatov, Alanov, Rugiov, Herulov, Longobardov, rovnako Kvádov a Markomanov, ba v konečnom dôsledku aj Slovanov. Obrovská masa ľudí sa pohla. Lúpeživých bojovníkov priťahoval najmä bohatý juh a západ. V roku 378 uštedrili Rimanom drvivú porážku v bitke pri Hadrianopole (dnes turecké Edirne), v ktorej padol aj Valentinianov spoluvládca, cisársky brat Valens Flavius.

Nomádsky bojovník na striebornej fólii zo Stráži

Vandalský jazdec

Škridla s kolkom

Gótske kniežatá ako traja králi na freske v Ravenne datovanej približne do roku 500

V tej chvíli Gótom a azda ani ďalším už nič nestálo v ceste do našich končín - cez Balkán do Podunajska. Iste to však nebolo zo dňa na deň. Napríklad Carnuntum dobyli Góti až o niekoľko rokov, ale je to dôležité, lebo tým sa stali viac-menej súčasťou našej histórie. Podrobnosti pádu Carnunta nepoznáme, Rimania jeho stratu nevzali na vedomie, aj naďalej ho vydávali za svoje, a tak sa iba predpokladá, že sa to stalo približne v roku 395. Historické správy nejestvujú, orientovať sa možno iba podľa okolností, a preto rozhodujúce informácie ponúka predovšetkým archeológia. Sú však zaujímavé; napríklad nedopečený chlieb objavený vo vojenskej pekárni akoby naznačoval, že sa Germáni objavili rýchle a neočakávane. Na druhej strane fakt, že sa nepodarilo nájsť väčšie množstvo mŕtvych ani pod troskami, ani na pohrebiskách, znižuje možnosť, že by došlo k masovému vraždeniu, ba čo len k väčšiemu boju. Carnuntum síce ešte nejaký čas živorilo, našli sa doklady aj o stavebnej činnosti, ale to už bola zrejme práca nových pánov. Hrob z konca 4. storočia vyhlbený v troskách vojenského tábora, upravený podľa rímskych obyčají až dojemne hovorí o dožívaní niekdajších rímskych občanov v zomierajúcom Carnunte, z ktorého sa stala baňa na stavebný materiál.

A tak teda nadišla chvíľa, aby sme sa vrátili k opevneniu, ktoré sa „začalo stavať protiprávne a neprihodne“ a v konečnom dôsledku privedlo Valentiniana k mŕtvici.

Bude dobre, ak si na začiatku pripomenieme epizódu z markomanských vojen, ktorú opisuje nám už dobre známy Cassius Dión:

„Kvádi a Markomani poslali k Marcovi posolstvo, lebo dvadsaťtisíc vojakov v múroch pevností im nedovoľovalo ani pásť, ani polia obrábať, ani robiť niečo iné bez pocitu strachu. Ba vojaci k sebe navyše prijímali prebehľíkov

Letecký pohľad na nálezisko počas výskumu

a veľa ich zajatcov, pričom sami nijako netrpeli núdzu, dokonca mali kúpele a všetko, čo potrebovali, v dostatočnom množstve."

V texte sa jednoznačne hovorí, že Marcus Aurelius dal na germánskom území postaviť viacero murovaných pevností, ak mali stačiť pre dvadsaťtisícovú armádu, a už z Iže (kapitola Dievčenský hrad) vieme, že to boli hrady, v ktorých sa dalo žiť bez strachu a v pohodlí, ako svedčí zmienka o kúpeli.

O dvesto rokov sa situácia zopakovala:

„Priam od počiatku svojej vlády totiž horel Valentianus túžbou opevniť hranice, túžbou inak síce chvályhodnou, no jednako prehnanou. Prikázal budovať tábory s posádkami za Dunajom priamo na území Kvádov," napísal Ammianus Marcellinus.

Vyplyvalo z logiky vecí, že aj nové pevnosti by mali byť malé hrady. K takej predstave prispieval aj niekdajší pohľad na staroveké dejiny Slovenska. Na jednej strane barbari, ktorí vraj žili v chatrčiach z konárov a trstia, a na druhej strane Rimania, ktorí po sebe zanechali nezmazateľné dielo antickej kultúry. Jej dedičstvo prežilo chaos sťahovania národov a dočkalo sa príchodu prvých Slovanov. Ťažil z neho stredovek a tešíme sa z neho dodnes. Antická civilizácia predbehla ostatný svet o stáročia; tisíc rokov pred príchodom Cyrila a Metoda a pred stavbou prvých kostolov bývali Rimania v poschodových domoch, pili vodu z vodovodu, chodili na štadióny pre tisíce divákov. To všetko je napokon známe, ale archeológia našla veľa svedectiev aj o tom, že vlastný civilizačný predstih priniesli nielen do svojich provincií, ale aj do barbarských krajov za Dunajom. Ak teda antická literatúra neklame, jestvuje možnosť nájsť kamenné stavby, ktoré u nás vybuďovali Rimania. Bolo ich veľa a všetky nemohli zmiznúť bez stopy. Niektoré sa napokon aj našli: Leányvár v Iži, Gerulata v Rusovciach, zatiaľ nepomenovaná stanica v Stupave a ďalšia na Devíne (históriu Devína spracováva tretí zväzok Stôp dávnej minulosti). Azda sa teda časom objaví aj vojenský tábor, ktorý spôsobil smrť cisára Valentiniana.

A predpoklady sa naplňali. V rokoch 1957 a 1958 preskúmal Titus Kolník základy murovanej rímskej budovy v Milanovciach (dnes Veľký Kýr) neďaleko Šurian na juhozápadnom Slovensku (nálezisko objavil J. Rajček). Na vojenský tábor nebola dosť veľká (jej pôdorys meral 30-krát 21 metrov), ale v blízkosti mohla byť ďalšia rozsiahlejšia rímska stavba, ktorú sa však nepošťastilo nájsť. Objavené predmety (nebolo ich veľa) svedčili o tom, že budovu postavili na konci 4. storočia. Druhotne použité tehly s kolkami rímskych légii z čias Mar-

Rímska vojenská spona, ktorá vniesla do problému značné pochybnosti; sú zvyšky stavieb naozaj stopami po rímskej pevnosti?!

Kolkovaná škridla

ca Aurelia naznačovali, že v blízkosti stávala iná, staršia rímska stavba a na tomto mieste možno po stáročia sídlili Rimania.

Dôkaz o tom, že Rimania stavali aj ďaleko od Dunaja (v prípade Milaviec vo vzdialenosti okolo 50 kilometrov) sa teda objavil. Bohaté nálezy rímskeho tovaru na juhozápadnom Slovensku navyše ukázali, že aj ďalšie rímske stanice treba hľadať kdesi na dolnom Považí, Pohroní, Ponitří.

V roku 1965 zašiel externý spolupracovník Archeologického ústavu SAV v Nitre Viliam Kráľovič až k Pácu pri Trnave, asi 20 kilometrov západne od Váhu. Bol to skúsený človek, už v časoch predmníchovskej republiky spolupracoval s nestormi slovenskej archeológie Janom Eisnerom a Štefanom Janšákom, nebola to teda náhoda, ak si neďaleko potoka, v chotári Nad mlynom, všimol v poli dva zhluky kameňov a zlomkov škridiel, niektoré dokonca s rímskymi kolkami. Od obyvateľov Pácu sa navyše dozvedel, že z poľa vyviezli už celé fúry sutín.

Strieborné cedidlo a lučikovitá
spona zo striebra a zlata
zo Stráží

V roku 1969 sa v Páci začal systematický výskum, ktorý opäť viedol Titus Kolník. Nebola to však jediná zhoda s Milanovcami: hneď prvá sonda zachytila roh veľkej rímskej budovy, aj tentoraz znovu asi 50 kilometrov od Dunaja. Stavba bola v podobnom stave ako v Milanovciach. Pôvodný materiál dávno zmizol, po spustnutí sa budova premenila na baňu. Hádam celé stáročia z nej ľudia odnášali kameň, azda aj tehly a škridly. Múry a strechy zmizli bez zvyšku, ale základové ryhy, tak ako z nich vyberali kameň, sa postupne zaplňali sutiňami a zeminou celkom inej farby, akú mala okolitá nedotknutá spraš. Po odstránení vrchných vrstiev zeminy sa v poli začali vytvárať obrazce, z ktorých sa dali rozoznať dve rímske stavby uprostred veľkej germánskej osady.

V prostriedku bol areál chránený mohutnou drevenou palisádou z brvien hrubých okolo 30 centimetrov, s rozlohou takmer pol hektára. Stála v ňom veľká stavba, dlhá 25 metrov a vyše 16 metrov široká, veľký prepychový poschodový dom s ústredným kúrením a terazzovými dlážkami.

Mimo ohradeného areálu stála menšia, takisto murovaná stavba s vežovitou prístavbou dlhá vyše 12 metrov a takmer 8 metrov široká. V jej okolí boli hrnčiarске pece, tkáčske dielne, studne a bežné germánske príbytky sčasti zahĺbené ho zeme (polozemnice).

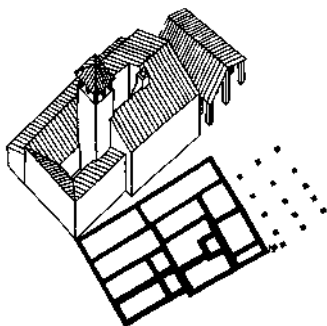
Navštívil som Pác v roku 1972, výskum bol v plnom prúde, na závery bolo ešte priskoro, ale aj tak sa nedalo prehliadnuť, že kvádska osada zanikla následkom ohňa. Nebola azda jednou z tých, kde Valentinianus pobil obyvateľstvo „bez ohľadu na vek“?

Vtedy som ešte nemohol tušiť - a nemohol to tušiť ani nikto iný vrátane Titusa Kolníka -, že Pác onedlho prispeje k zásadnej zmene názoru na situáciu na Slovensku v rímsko-provinciálnej dobe*. Lež problémy, ktoré nezapadli do vtedajšej schémy, sa už vynárali. Napríklad rímska vojenská spona vyrobená približne v rozmedzí rokov 350-375. Podobná sa u nás ešte nenašla, nálezcu by mala potešiť, ibaže ležala vo vrchnej vrstve zásypu jednej zo zhorených germánskych chyží. Nižšie, priamo na dlážke, ležalo 150 hlinených tkáčskych závaží usporiadaných do skupín, tak ako spadli z krosien. Ak tkáčsku dielňu

Misa - terra sigillata z Očkova

* Ešte za Ondrouchových čias sa prvé štyri storočia nášho letopočtu označovali ako doba rímska, dnes niekedy ako doba rímsko-provinciálna. Som toho názoru, že ani tento termín nevystihuje obdobie, keď na Slovensku hrali najdôležitejšiu úlohu Germáni, a navyše úlohu oveľa dôstojnejšiu, ako sa kedysi predpokladalo.

Objavené pôdorysy a pokus
o rekonštrukciu hlavnej stavby

vypálili Rimania, mala by spomínaná spona ležať nad chyžou, mohol ju tam stratiť niektorý legionár po zničení domca, ale ako sa dostala dovnútra? Ne-stratil ju azda neznámy legionár pri zápase s tkáčom? Je to možné, ale nie je skôr dokladom o tom, že všetko bolo celkom inak? Sú zvyšky dvoch budov bývalou rímskou pevnosťou, nejde skôr o palác, ktorý Rimania z rímskeho materiálu postavili svojmu spojencovi, neznámemu kvádskemu kráľovi?

- Stopercentne to vylúčiť nemožno, - povedal mi vtedy Titus Kolník, - ale je to veľmi nepravdepodobné. Historické súvislosti to takmer vylučujú. Čas stavby pevnosti je časom vrcholiaceho rímsko-kvádskeho nepriateľstva. Vo-jenská pevnosť je oveľa pravdepodobnejšia tým skôr, že aj antické pramene výslovne spomínajú také stavby.

Všetko sa zdalo jasné, Rimania vypálili germánsku osadu a na jej mieste, výhodne položenom neďaleko vodného zdroja, si postavili pevnosť s takmer metrovými múrmi, ktoré pre Germánov predstavovali prakticky neprekona-teľnú prekážku. Ako dokladali kolky na škridlách, stalo sa to za cisára Kon-štantína II. Potom je logické, že nezanikla následkom boja. Nenašli sa totiž nijaké stopy po násilí a aj vzácnejších objavov bolo málo, akoby tu Rimania pred svojim odchodom dobre poupratovali.

Všetko sa zdalo jasné, ale potom prišla nová archeologická metóda, letecká prospekcia (píše sa o nej v kapitole Dievčenský hrad), a tá priniesla revolučné objavy. Na leteckých snímkach pre naše rozprávanie určujúceho územia, teda nielen na Slovensku, ale aj na Morave a v Dolnom Rakúsku, sa objavili obrisy desiatok rímskych poľných táborov, ktoré ukázali, ako si treba predstavovať rímske prieniky na územie Kvádov. Nie ťažkopádne kamenné stanice ako sú Milanovce, Dúbravka, Stupava, postavené v germánskom obkolesení pre niekoľko desiatok legionárov, ale celé armády, ktoré poľahky prešli cez Dunaj, utáborili sa, kde potrebovali, konali, ako bolo najvhodnejšie, a provizórny tábor bez smútku zasa opustili.

Provizórny a po uplynutí zimy vyprázdnený tábor vysvetľuje napríklad záhadu, prečo sa dosiaľ nenašiel rímsky tábor v Trenčíne.

Stačilo prehodnotiť tradičný pohľad a odrazu inak vyzerali aj dovtedajšie archeologické objavy. A to aj - alebo skôr predovšetkým - v Páci. Odrazu jestvovalo vysvetlenie pre zvláštnu zmes, ktorá sa tam našla. Rímska stavebná technika a germánske stavebné prvky, germánska keramika a spony (v údaj-ne rímskej vojenskej stanici), nádherný zlatý pečatný prsteň v germánskom

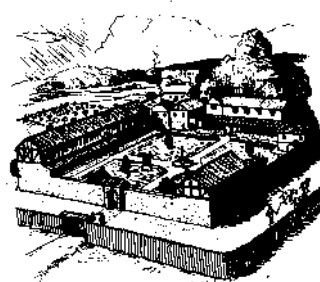
obydlí, to všetko svedčí o spolužití Germánov a Rimanov a kde inde, ak nie v sídle prorímsky orientovaného germánskeho kráľa, kniežaťa, veľmoža (je vlastne jedno, ako ho nazveme). Bude to pravda tým skôr, že signované škridlice a mince datovali začiatok stavby do čias cisára Konštantína II., ktorý vládol v rokoch 337 - 361 a zomrel tri roky pred nástupom Valentiniana. Potom je len logické, že také miesto mohlo v prípade potreby poslúžiť aj rímskym obchodníkom alebo vojakom, no predovšetkým vyvracia predstavu o tom, že všetko barbarské bolo primitívne. Ak ani na takom exponovanom mieste, ako bol brod medzi Brigetiom a Leányvárom, nestál za markomanských vojen kamenný tábor, ale len provizórne poľné tábory, potom je málo pravdepodobné, že by hocikde inde na strednom Dunaji na jeho severnom brehu Rimania stavali kamenné pevnosti. Takmer s istotou možno tvrdiť - a poukázal na to Titus Kolník -, že naša predstava o pevných kamenných základniach Rimanov v predpolí limitu je úplne pomýlená. Rímske légie a pomocné zbory táborili v poľných táboroch. „Stanice“, aké sa našli v Stupave, Bratislave-Dúbravke, Cíferi-Páci, Milanovciach-Veľkom Kýre, slúžili Germánom, sú to pravdepodobne slávne, tak dlho hľadané paláce, sídelné miesta barbarských veľmožov, kniežat a kráľov a k ich budovaniu mohlo dôjsť iba v období mierového súžitia Rimanov a Germánov.

Možno by bolo dobre pripomenúť na tomto mieste Vojtěcha Ondroucha, ako hovoril svojim poslucháčom, že stratený strážsky poklad mohol napísať novú, veľkolepú kapitolu slovenských dejín o prvých kráľoch a ich moci. Myslím si, že sa to stalo, aj keď v čítaní tejto kapitoly sme možno len na prvých stranách.

Ak som teda rozprávanie o výskume Titusa Kolníka nazval Koniec Ríma v Páci, nie je to ani tak zveličenie, ako skôr upozornenie, že vývoj nepostojí a názory sa menia.

A tak už len doložme, že na Slovensku sa vymenili aj ľudia. Posledná zmienka o Kvádoch pochádza z roku 406, keď sa pripojili k Vandalom, časť z nich prekročila Rýn a dostala sa až na Pyrenejský polostrov, časť sa dostala do područia Gótov a Hunov, niektorí azda ustúpili do horských údolí a neskôr splynuli so Slovanmi, ktorí sa stali novými obyvateľmi Slovenska.

A to už je definitívny koniec nášho Ríma; v Páci i všade inde.

Villa rustica v Aglicku

Zlatá galéria konca rímskych dejín

Pred vjazdom do Bíne, na mieste, kde dnes autá vybiehajú na železničný nadjazd, stával ešte donedávna vŕšok. Nazývali ho Berek. Nič veľkolepé, vyvýšenina, ale kedysi znamenala istotu. Bolo to miesto, kam ani za povodní nevystúpila voda. Hron, ktorý aj dnes tečie len o niekoľko krokov ďalej, býval isteže iný ako dnes, keď je stisnutý medzi hrádze, kedysi mal miesta, koľko chcel, v nížine, ktorá obkolesuje Bíňu, sa mohol rozliať do kilometrovej šírky, takže výšina - a takých je na okolí viac - mohla rozhodovať o všetkom. Bola bezpečným miestom, ostrov uprostred močiarov a riečnych ramien s pomaly tečúcou vodou, lebo v Bíni sú už Dolniaky. O niekoľko kilometrov vyššie, v Hronskom Beňadiku, stráca Hron rýchlosť a podobu horskej rieky uzavretej medzi príkre brehy. Ďalej sa už len vlečie, v minulosti ešte lenivejšie ako dnes, lebo bol neporovnateľne širší, ledva tiekol okolo ostrovov, akým bol aj Berek, ktorý - ako sme si už povedali - znamenal istotu a bezpečie.

A tieto slová si treba zapamätať.

Pravda, keď sa to v časoch poriadku a organizovanosti zmenilo a Hron dostal dnešnú zmrzačenú podobu, Berek stratil strategický význam, ľudia si ho prestali vážiť, a tak vo chvíli, keď sa rozhodlo o stavbe nadjazdu ponad železnicu, stal sa baňou, kde sa ťažil násypový materiál.

Je to už ustálený stavebný proces: úrodná ornica sa zhrnie, aby sa neskôr mohla niekde využiť, a zemina pod ňou je k dispozícii, môže sa ťažiť a odvážať. Lenže toto bolo historické miesto, obrovský archív, ktorý ťažké stroje, bagre a buldozéry, doslova drvili.

A ešte aj to, čomu sa vyhli, skončilo zle. Už nikdy nikto nezistí, čo všetko odišlo s fúrami zeminy, ale robotníci neskôr ochotne rozprávali, ako do tisíc-ročných hlinených nádob hádzali kamene, ako sa medzi ne dostala aj nádoba z bronzu, ktorá mala obrovskú historickú cenu, čo oni, žiaľ, nevedeli. Archeológom začiatok stavby nikto neoznámil, a keď sa tam napokon objavili, ničenie bolo v plnom prúde. Vedúci záchranného výskumu Jozef Paulík mi o desať rokov

Filmový Hun v dramatickej scéne televízneho filmu Atilovo zlato

Jozef Paulík

Eva Kolníková

rozprával, ako už nemohol iné, len sledovať, čo sa ešte vynorí spod zeme. Liezol do výkopov, pod čakany a lopaty, nezriedka aj pod lyžice bagrov. Bola to pre nich kuriózna situácia, keď požiadal, aby prestali, že sa chce pozrieť, ochotne poslúchli. Všetci mu vraj vychádzali v ústrety; pokiaľ sa dalo.

A tak sa teda našli zvyšky príbytkov, črepy, šidlá, hladidlá, kamenné nástroje, farbivo, mramorové perly, kusy hlineného oltáríka, ľudské kostry v hroboch a odpadových jamách a ďalšie veci, ktoré sa tu nazbierali za tisícročia, lebo na Bereku žili ľudia od mladšej doby kamennej až do stredoveku.

Na zaplakanie, aký kus histórie skončil v nadjazde.

Dňa 25. septembra 1964 ťažký škrabák, skrejper, ktorý riadil pán Bohumel, odsunul radlicou obyčajný plošký kameň, Jozef Paulík, ktorý sledoval prácu, si všimol, ako spod kameňa vylúpol aj nevelký keramický hrniec. Bol zázrak, že ho tony železa nerozdrvili. Jozef Paulík si po nádobku zašiel. Prekvapilo ho, aká je ťažká. Keď ju prevrátil hore dnom, najprv z nej vypadol kameň, a potom sa mu do dlane začali sypať zlaté mince.

Zrejme sa aj matne leskli, lebo boli v takom dokonalom stave, že ich nebolo treba ani čistiť.

Ako ukázala dodatočná obhliadka, hrniec bol pôvodne v jame asi pol metra pod podlahou už dávno zničeného germánskeho príbytku, ktorý zhorel približne dvesto rokov pred ukrytím pokladu, ak sa to dá vôbec presnejšie určiť. Bola to neuveriteľná náhoda, že sa počas terénnych prác nezničil, a ešte väčšia, že sa nenašiel už dávno predtým, lebo už na začiatku stredoveku žili ľudia na Bereku viac ako dvesto rokov, vykopali nespočetné množstvo jám a jamiek, je na počudovanie, že poklad neobjavili.

Určite by sa potešili, lenže my by sme tým prišli nielen o príbeh, ale aj o historické svedectvo, pretože mince majú dáta, vydavateľov, zobrazujú konkrétnych ľudí a symboly, preto bolo od prvej chvíle jasné, že kľúč k záhade biňanského pokladu je priamo v minciach, ktoré na odborné spracovanie dostala numizmatička Eva Kolníková.

V poklade bolo 108 mincí, zlaté rímske solidy, ktoré ako novú menu zaviedol roku 312 slávny rímsky cisár Konštantín Veľký.

Poznáme teda prvý dátum a prvé meno. A nie hocaké meno: Konštantín povýšil niekdajší starogrécky Byzantion, Byzanc na druhé hlavné mesto Rímskej ríše, ktoré pod názvom Konštantínopol (neskôr Carihrad a Istanbul) opakovane zohrávalo veľkú úlohu aj v našich dejinách. K tomu treba azda doložiť, že Konštantín

Veľký vošiel do našich dejín aj vďaka kresťanskej viere. V roku 312, keď sa pripravoval na rozhodujúcu bitku proti svojmu niekdajšiemu spoluvládcovi Maxentiovi, sa mu totiž zjavil kríž a nápis „V tomto znaku zvíťazíš“. A aj sa stalo, zázrak zapálil Konštantínových kresťanských legionárov, ktorí bitku správne pochopili ako boj o slobodu viery. A nemýlili sa, lebo nasledoval milánsky tolerančný edikt, ktorý zrovnoprávnil dovtedajší rímsky štátny náboženský kult s kresťanstvom, čo demonštroval aj sám Konštantín, keď sa dal tesne pred smrťou pokrstiť.

Rímske mincovníctvo malo presné pravidlá. Konštantínov solidus vážil 4,5 gramu, Jozef Paulík teda objavil takmer pol kilogramu zlata, presne 482 gramov. Nie je to rekord, podobný nález rímskych solidov v Maďarsku východne od Tisy v obci Szikáncs z roku 1963 mal takmer šesť aj pol kilogramu, cenu biňanského pokladu však zvyšuje fakt, že je to hotová čítanka z rímskych dejín.

Patrí do nej 40 mincí, ktoré dal vyraziť cisár Teodosius II., a jedna minca jeho manželky Aelie Eudoxie. V súvislosti s týmito mincami sa dostávame k vynikajúcemu rodu Teodosia I. Veľkého. Bol pôvodom Španiel a vlády v Byzancii sa ujal v roku 379, po strašnej porážke, ktorú Rimania utrpeli od Gótov. Hneď nasledujúceho roku povýšil kresťanstvo na štátne náboženstvo. Po čase sa tým dostal do rozporu so svojim spoluvládcom v Ríme, a keď ho potom v náboženskej vojne porazil, stal sa roku 394 posledným zjednotiteľom Ríma. Preslávil sa ako bojovník proti pohanstvu, ale tým aj ničiteľ antickej kultúry - za jeho vlády sa búrali pohanské chrámy, rozbíjali nádherné sochy, ako pohanský sviatok zakázal dokonca aj olympijské hry, ktoré v roku 393, po viac ako tisícročí, skončili starovekú časť svojej histórie. Prímeno Veľký si zaslúžil víťazným bojom proti Germánom, za jeho vlády nezískali nijaké rímske územie, cisárstvo znovu zosilnelo a bolo nepremožiteľné. Napokon však vykonal síce dobre mienený, ale v konečnom dôsledku osudový krok: v úsilí ochrániť ríšu ju krátko pred smrťou v roku 395 rozdelil medzi dvoch synov. Mladší syn, 11-ročný Honorius sa stal cisárom Západorímskej ríše a jeho 18-ročný brat Arcadius prvým cisárom novovytvorenej Východorímskej ríše. V Bíni má jednu mincu, jeho brat deväť. Honorius nebol dobrý cisár. Za jeho vlády mesto Rím upadalo, určite aj preto, že sa presťahoval do Milána a neskôr do Ravenny, a tak sa roku 410 stalo to, čomu súčasníci odmietli uveriť: vizigótsky kráľ Alarich dobyl a vyplienil Rím. To bolo čosi ako koniec sveta: večné mesto, tisícročný, svätý Rím obeťou surových barbarov.

K tejto udalosti sa viaže ďalšia minca z Bíny s nápisom: Galia Placidia. Ide o meno rímskej princeznej, Honoriovej sestry, lebo aj tá sa stala obeťou vizigót-

Nádobka, ktorú odkryl skrejper, a pol druhu libry zlata, čo sa z nej vysypalo

Huni na kresbe Zdenka Buriana inšpirovanej opisom rímskeho historika Ammiana Marcellina

Huni - ako ich znázorňujú čínske stredoveké kroniky

skeho plienenia. Úžasný príbeh: rukojemníčka v barbarskej ríši, po Alarichovej smrti snúbenica nového vizigótskeho kráľa Athaulfa (chcel si tým udobriť Rím). Keď zomrel, vrátila sa do Ríma, no tam ju brat proti jej vôli vydal za patricija Konštantína, ktorého v roku 421 povýšil za svojho spoluvládcu. Lenže Konštantinus v tom istom roku zomrel, a keď potom o dva roky zomrel aj Honorius (napriek strašným zmätkom, ktoré zmietali ríšou, vládol takmer tridsať rokov), Galia Placidia sa stala cisárovnou. Vládla za neplnoletého syna Valentiniana III., ktorému patrí najviac - 53 biňanských mincí.

Honoriov brat Arcadius bol úspešnejší, no len preto, že na východe krajiny panoval väčší pokoj ako na západe - v zásade bol rovnako nesamostatný ako jeho brat. Lepší nebol ani jeho syn, už spomenutý Teodosius II., lebo ten fakticky prepustil vládu svojej manželke, nám už známej Aelii Eudoxii (delila sa o ňu so svojou švagrinou, Teodosiovou sestrou). Starovekí historici považovali Teodosia za slabocha, ale bol to kultúrny človek, založil štátnu univerzitu a schválil zákonník - slávny Codex Theodosianus, platný aj v Západorímskej ríši, ktorý sa stal inšpiráciou moderného práva.

To sa však už pomaly dostávame ku koncu. Dve mince z Bíny nie sú rímske, ale barbarské napodobneniny, čo je tiež vzácnosť, na najmladšej je tvár a meno rímskej princeznej Honorie, a tá je priam symbolom nášho príbehu, najslávnejšia a najpreklínanejšia, Atilova nevesta, príčina „bitky národov“ na Katalaunských poliach, v ktorej zahynuli desaťtisíce ľudí a skončila sa sláva vojvodu Hunov Atilu.

A tým sme sa dostali k oveľa širším dejinám, než sú akokoľvek dramatické osudy rímskych cisárov a cisároviien, lebo Huni zohrali aj v našej histórii veľkú úlohu. Bol to dosť záhadný národ, s ktorým sa ako prví stretli Číňania. Od čínskych letopiscov vieme, že žili na území dnešného Mongolska a Zabajkalska a nazývajú sa Siung-Nu. Pijú vraj mlieko a jedia mäso z domáceho dobytká a do jeho koži sa obliekajú. S nekonečnými stádami sa potlkajú v stepiach, nepoznajú mestá, neobrábajú polia a nikde sa neusadzujú. Čo muž, to bojovník: keď zbádajú nepriateľa, vrhajú sa na korisť ako krdeľ dravých vtákov.

Stali sa nebezpeční najmä potom, keď sa ich vodcom v roku 206 stal Mode. Bol to náčelník syn a veliteľ 10000 jazdcov, ktorým vládol železnou rukou. Kam strelil, tam museli bez váhania vypustiť šíp aj všetci ostatní. Strelil na obľúbeného koňa a tí, čo sa ho neodvážili nasledovať, prišli o hlavu. Keď potom strelil po svojej žene, už sa nezdržali, bez váhania rozstrieľali aj otcovho koňa,

a potom i samého otca, macochu, mladšieho brata a všetkých, čo sa odmietli pokloniť novému vládcovi. Čínske letopisy nešetria nadávkami: desať rokov ich Mode zabíjal, páliť im domy, odnášal majetok a zotročoval ľudí.

Treba však povedať, že s Číňanmi sa Hunom nedarilo. Dvesto rokov sa ich pokúšali poraziť, a napokon pred nimi sami ušli na západ. Za sto rokov, keď vraj na koňoch jedli, pili a spali, prešli cez celú Strednú Áziu až ku Kaspickému a Čiernemu moru, kde sa vraj objavili ako uragán.

Je to isteže básnická metafora, ale už pomaly príznačná pre dejiny, ktoré sa čoraz väčšmi stávajú doménou spisovateľov. To treba mať na mysli, lebo metaforické dejiny treba brať, pravdaže, s rezervou, ale aj s vďakou, pretože sú zaujímavé.

Pri Čiernom mori sa isteže neobjavili Číňanmi preklínaní Siung-Nu, ale Huni, ako grécki a rímski letopisci už z našich končín nazvali mocný prúd nomádskych kmeňov. Po celej dĺžke dunajských brehov, od Čierneho mora až po sídla Markomanov, sa vraj objavili dovtedy neznáme národy, ktoré z ich sídel vypudil kočovný národ.

Významnú úlohu zohrali Góti. Pôvodne žili v Škandinávii, z pravlasti ich však vyhnali klimatické zmeny. V 1. storočí sa usadili na Visle a postupne sa rozšírili až po Čierne more a hranice Dácie. V polovici 3. storočia porazili Gepidov a rozdelili sa na západných Vizigótov na Dunaji a Dnestri a východných Ostrogótov na Dnepri a Done. Ostrogótov zahnal hunský nápor na Balkán, do Panónie a Talianska, kde si za kráľa Teodoricha vytvorili ríšu s centrom v Ravenne (po Teodorichovej smrti sa rozpadla). Aj Vizigóti tiahli do Karpát a cez Alpy do Talianska, kde im - ako sme si už povedali - neodolal ani Rím.

Hunský pochod pohol aj ďalším obrovským kmeňom - Longobardmi (svoje meno dostali podľa dlhých brád), ktorí tiež sídlili kdesi v Škandinávii, odkiaľ sa presťahovali do severozápadného Nemecka. Ich pohyb rozbúril hladinu pokojného života aj na Hunmi nedotknutom západe. Longobardi sa presunuli do Panónie, tam sa o niekoľko storočí stretli s Avarmi, obrátili sa do Talianska (dali svoje meno Lombardii), kde ich až v ôsmom storočí pokoril Karol Veľký.

Nápor Hunov pohol toľkou masou ľudí, že sa hovorí o „sťahovaní národov“. O tomto termíne sa už veľa diskutovalo, hovorilo sa o zveličení, obmedzenej platnosti, ale raz darmo, čas od polovice 4. prinajmenšom do polovice 6. storočia spôsobil prevratné zmeny aj na našom území, lebo jeho súčasťou bol aj pochod našich priamych predkov - Slovanov.

Kráľ Alarich (vpravo) na kolorovanom drevoreze z 19. storočia v dramatickej scéne zvrhnutia rímskeho cisára Priska Attala

Takto si dramatickú scénu Atilovej smrti predstavoval v roku 1893 maliar Ferenc Paczka. Mal rád historické scenérie. Bol pôvodom Maďar, ale podstatnú časť svojho života prežil v Ríme a v Berlíne, kde aj zomrel. Obraz Atilova smrt' namaloval v Ríme, dnes visí v andrášiovskej galérii v Krásnohorskom Podhradí

Je to všetko isteže veľmi nekonkrétne, síce plné mien, udalostí a dát, na reálnu predstavu však málo, na našom území aj z archeologického hľadiska chudobné. S istotou možno povedať len toľko, že u nás sa koncom 4. a začiatkom 5. storočia prestáva pochovávať na starých pohrebiskách a zmizli aj dovtedy obývané obce, čo zodpovedá informáciám písomných prameňov o príchode Hunov a odchode Kvádov. Lenže aj to platí len do istej miery, lebo napríklad na germánskych pohrebiskách v Abraháme a Bešeňove sa pochovávalo ešte v 5. storočí, pravda, už nie žiarovo, ale kostrovo a hroby nápadne schudobneli, čo je tiež výrečné historické svedectvo. Kvádi totiž stratili svoju silu už na konci 4. storočia a zakrátko celkom zmizli z našich dejín. No aj to treba brať s rezervou, lebo niekto musel odovzdať Slovanom germánske a staršie zemepisné názvy, ktoré sa užívajú dodnes, ako napríklad slovo Váh, ktoré pochádza z germánskeho „waag“, divý.

Huni našli svoj domov v dnešnom Maďarsku. V stepiach medzi Dunajom a Tisou sa objavili na začiatku 5. storočia. Tam sa ich vládcom, keď zabil vlastného brata, stal Atila, „Boží bič“, ktorý ovládal (a naplňoval strachom) obrovské územie od Rýna po severné Dánsko a na juhu až po Perziu.

Nám už dobre známy Ammianus Marcellinus akoby sa držal tónu čínskych letopiscov, opisuje Hunov ako dvojnohé zvieratá so silnými a pevnými kĺbmi, tučnými zátylkami, vraj nepoužívajú oheň, živia sa korenkami a surovým mäsom a obliekajú sa do handier, na ktoré sa rozpadol ich nikdy nevymieňaný odev. Nijaký Hun vraj nevie povedať, odkiaľ je, kde je jeho vlasť. K svojim nevzhľadným, ale nadmieru vytrvalým koníkom akoby prirástli, z ich chrbtov šírili hrôzu a strach. Nepoznali súcit ani zľutovanie, nič nectili, nič neušetřili. Atila je ukrutný, krvilačný, rozkošný, bezhranične túžiaci po moci, ale aj skromný, v odeve radového bojovníka, mierny v pití, nenáročný pri stolovaní, majster tajomného umenia získavať si priateľov.

Rimania si Hunov spočiatku kupovali, Atilovi stačilo, keď platili, a platili veľa. Najmä západní Rimania udržiavali styky na prijateľnej úrovni, Huni dokonca vstupovali do ich vojska bojujúceho proti Germánom. Potom sa však do politiky zamiešala Honoria, nám už známa z biňanskej mince. Zaplietla sa s komorníkom, za trest ju poslali do Konštantínopolu a prísne strážili. Vymyslela diabolský plán - svojho verného eunucha poslala za Atilom, aby mu odovzdal

snubný prsteň a tlmočil ponuku na sobáš. Zo sobáša však nebolo nič. Keď Atila požiadal o jej ruku, poslali ju do kláštora, kde aj zomrela. Atila na čele sedemstotisícového vojska vytiahol proti Rímu. Jeho hlavným plánom bolo založiť hunskú veľkoriašu na troskách impéria. Rimania sa však spojili s Germánmi a v už spomenutej „bitke národov“ na Katalaunských poliach ho v roku 451 za jediný deň porazili. Krv padlých (bolo ich údajne 165tisíc) rozvodnila Marnu, pri ktorej sa bili. Atila sa prichystal na samovraždu, ďalší deň by naisto všetko stratil. Prikázal postaviť z jazdeckých sediel hranicu, na ktorej sa chcel upáliť, ale Rimania mu umožnili odchod z bojiska. O rok sa vrátil, zničil Aquileiu, Veronu, Mantovu, Miláno sa vzdalo dobrovoľne, Rím ušetril len na prosbu pápeža Leva I. Veľkého. Jeho výpravu však napokon zastavil mor. Atila prisahal, že sa vráti a nenechá kameň na kameni. Nevrátil sa, podľa povesti si vzal na svadobné lôžko krásnu burgundskú princeznú Iliku a tá, keď zaspal, mu vrazila cez otvorené ústa do hrdla ihlicu. Pomstila tým svojich blízkych.

A to bol koniec, obrovská, ale nepevná ríša sa rozpadla. Zvyšky Hunov sa siahli kamsi do stepí pri Dnepri a tak postupom času vymreli.

Legenda však zostala a žije dodnes. Hunov preklínali aj oslavovali. Za svojich predkov ich považujú niektorí Bulhari, ale aj Maďari; mnohí z nich sú azda dodnes toho názoru, že vojvoda Arpád pochádzal z Atilovho rodu. Nešlo však len o historickú slávu, ale aj o peniaze, preto sa hľadal Atilov hrob, podľa povesti naplnený obrovským bohatstvom. Hľadali ho nielen v Maďarsku a niekdajšom Uhorsku, ale v rovnako aj dnes už nejestvujúcej Juhoslávii, vo Francúzsku, v Nemecku na početných hünenbettenoch, hünengräberoch, hünenbergoch a hünenringoch, a isteže aj na Slovensku. Zaujímavé, že celkom nelogicky v horách na slovensko-moravskom pohraničí na Javorníku a kysuckej Rochovici.

Najslávnejší pokus sa odohral v samom srdci Slovenska v doline Váhu v katastri obce Košúty (v literatúre sa často uvádza Priekopa) v bezprostrednej blízkosti Martina na vršku Hrádok.

„Jeho náhle vystúpenie z roviny, strmosť jeho bokov a nevelké rozmery budia domnienku, že ho postavila ľudská ruka. Košatý strom na vrchole, vekom nachýlený kríž vedľa trigonometrického signálu, to všetko dodáva vršku poéziu i zádumčivosť,“ napísal Štefan Janšák, ktorý Hrádok zameral (je vysoký 18

Strieborná, sčasti pozlátená
pracka opasku z Košíc

Huni priniesli do Európy čudný zvyk - deformovanie lebky, zrejme ako symbol krásy. Malým deťom pevne obväzovali lebku, čím zabránili, aby rástla prirodzene, guľovite - postupne nadobúdala zvláštny cylindrický tvar. Od Hunov túto obyčaj prevzali aj Germáni

metrov, 200 krokov dlhý a 80 široký), a pretože na temene našiel halštatské a laténske črepy, predpokladal, že súčasný cintorín nadviazal na tradíciu pohanského pohrebiska.

O Hrádku písal už Matej Bel a podľa povesti je dielom ľudskej ruky, obrovskou mohylou nad Atilovým hrobom. V roku 1935 si to za pomoci prútika overoval inžinier Štěpánek, a prútik mu vedľa vtedajšej márnice ohlásil kov. Dňa 25. júla za veľkej pozornosti novinárov začal kopat' priestrannú šachtu. Nemal šťastie, v hĺbke asi šesť metrov sa zemina začala zosúvať a robotníci odmietli pokračovať. O rok práce obnovili. Keď dosiahli desať metrovú hĺbku, noviny hlásili, že sa našli obetné kamene a lastúry mäkkýšov, ktoré vraj do hrobov ukladali Huni. Pod nimi vraj ležala obrovská železná truhla, takmer tri metre dlhá a pol druhá metra široká, lenže skôr, ako sa k nej mohli dostať, šachtu zaplavila voda. Vykopali teda štôľňu zboku. Opäť museli bojovať s vodou. Keď sa dostali asi do polovice kopca, v novinách sa písalo, že potrebujú už len niekoľko hodín, vraj sú od rakvy vari na šesť metrov. Dňa 27. júla dostali sa do bezprostrednej blízkosti hrobu (aspoň si to mysleli), ale o štyri dni sa všetko skončilo. Rozobrali koľajnice aj pumpy a zabetónovali šachtu. Pán Štěpánek ohlásil koniec, ale keď mu vraj pražskí špiritisti oznámili, že už mal na dosah rakvu popísanú hunskými nápismi, a keď on sám skorigoval svoje výpočty, prikázal obnoviť prácu. Vzápätí prišla katastrofa, premáčané íly sa začali borit', štôľňu zavalil betón a pán Štěpánek rezignoval. Pri kopaní prišiel údajne o všetky peniaze a navyše zaplatil vlastným zdravím.

Ťažko povedať, či to treba brať vážne, kde sa končí skutočný príbeh a začína sa novinárska kačica, ale je isté, že Hrádok nie je mohyla, ale obtočník, prírodný výšok vytvorený vodou, a traduje sa, že inžinier Štěpánek kopal v prirodzených, ľudskou rukou nikdy nedotknutých vrstvách.

Neviem, ale dôležitá je iná otázka: ako to všetko súvisí s pokladom v Bíni?

Veľmi úzko - mince z pokladu v Bíni jednoznačne ukazujú do čias sťahovania národov. Keď sa Huni usadili v Karpatskej kotline, jedno z ich centier bolo podľa archeológov v okolí Levíc (a pripomeňme si, že Biňa leží asi 35 kilometrov južnejšie, teda ešte bližšie k hunskému jadru medzi Dunajom a Tisou). V Leviciach sa našiel jazdecký hrob, v ktorom bolo železné zubadlo, zvyšky bičika, sedla, pozlátené kovanie konského postroja a strieborné ostrohy (dnes sú niektoré z týchto pamiatok uložené v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti), zaujímavý je hrob bojovníka s dlhým mečom, iný s krátkym jazdeckým

mečíkom, hrob so zlatým nákrčníkom a zlatou náušnicou a hrob asi päťdesiat-ročnej ženy prednoázijského typu, ktorá mala v ušiach zlaté náušnice, pri páse železný nôž, na kľúčnych kostiach dve strieborné spony, na jednej sa dokonca zachovali zvyšky ľanovej košele.

Aj na okolí evidujú archeológovia niekoľko obydli, no najmä bohatých kostrových hrobov, žiaľ, zväčša vykradnutých: vo Veľkom Peseku, Šarovciach (jeden z mŕtvych dostal ako milodar zrkadlá), Bešeňove (náčelnícky meč so zlatým kovaním, striebrom kovaná pošva, obuv zdobená zlatom), Kalnej nad Hronom (pracka zdobená zlatom a polodrahokamami), v bezprostrednej blízkosti Šurian v Lipovej, Kostolnom Seku, Nitrianskom Hrádku, o niečo ďalej v Hule, Dvoroch nad Žitavou, v Štúrove a pozoruhodné sú aj dve pozlátané prilbice s orientálnym vzorom z Dolných Semeroviec.

Nečudo, ak sa hroby z čias sťahovania národov vykrádali. V hrobách bojovníkov bolo nalúpené bohatstvo, v Bratislave sa už dávnejšie našiel zlatý prsteň a zlatá perla (uložené v múzeu v Göteborgu), zlatý nákrčný kruh a dve náušnice (dnes v pražskom Národnom múzeu).

Pravda, to všetko znie veľmi efektne, ale málo informatívne, lebo v zásade sa na Slovensku našli len jednotlivé hroby, menšie pohrebiská a trosky malých osád roztrúsené po celej krajine, napríklad v okolí Nitry (Lužianky a Výčapy-Opatovce), na Považí (Siladice, Veľké Kostol'any a zničený hrob s mongoloidnou lebku v Strážach), v okolí Košíc (Čaňa a Haniska) a za zmienku stoja aj zvyšky medeného liateho kotla objavené v Iži.

Poklad v Bíni je teda priamo spätý s Hunmi a nepriamo aj s Atilom. Možno šlo o zlato určené na pretavenie (v hunskej ríši sa peniazmi neplatilo, slúžili ako surovina), ktoré do zeme uložil niektorý z hunských bojovníkov, pravda, v rozpore so zákonmi tých čias, pravdepodobne v zmätkoch po Atilovej smrti, keď sa rozplynuli aj posledné trosky morálky, staré hodnoty sa rozpadli a nové sa ešte neupevnili.

Je však možné, že ide o zlato utečenca z niektorého donedávna kvitnúceho panónskeho mesta, ktorého k nám zahнала vojna.

Nech to bol ktokoľvek, skončil zle, ak sa už nikdy nevrátil po svoj poklad, zrejme mal smolu, že žil v časoch, keď Európu zachvátil chaos.

Pre nás je jeho osud už spomínanou metaforou, čo jednoducho patrí do histórie, ktorú síce berieme s rezervou, ale napriek tomu nás neprestáva vzrušovať.

Útok Hunov podľa predstavy umelca z 19. storočia

Vpád Hunov do Galie na stredovekej miniatúre

Neúplná slovanská nádoba - torzo akoby symbolizovalo naše poznanie

Dejiny ľudstva sú dejinami vzostupov a pádov. Vždy to tak bolo, je to jednoduché normálne, ale rozpad jedinečnej, nádhernej rímskej kultúry a primitívny život, ktorý ju vystriedal, to už ťažko možno považovať za normálne.

A je až hlúpe, že zo samého dna tejto skazy sme vzišli aj my.

Pravda, nielen my. V čase sťahovania národov Európa upadla, a navyše na územie, kam vošli Slovania - a to sa týka nielen Slovenska, ale aj Poľska, Moravy, Čiech, Rumunska a značnej časti Maďarska -, antická kultúra už dávno nedosiahla. Prešlo možno sto aj viac rokov odvtedy, čo jej odlesk (a viac z nej sa naše územie nikdy nedostalo) navždy zhasol.

Lenže ani história bez lesku nemusí byť nezaujímavá.

Krátko pred druhou svetovou vojnou začal český archeológ Ivan Borkovský v Jírovom múzeu na Hanspaulke v Prahe konzervovať črepy, ktoré tam uložili jeho predchodcovia: nevzhľadné, hrubé, iba niektoré prikrášené vlnovkou, a predsa ho zaujali. Zazdalo sa mu, že v nich objavil nový svet. Tušenie sa potvrdilo, keď na stredovekom cintoríne na Loretánskom námestí v Prahe našiel prastarú popolnicu. Zachránila sa len zázrakom, šachte mladšieho hrobu unikla vari o pol kroka. Bola asi dvadsať centimetrov vysoká, položená na popole starého ohniska, obložená kamením, naplnená spálenými kostičkami a uhlíkmi. Pazúrikové kresadlo opálené v pohrebnej vatre bolo jediným darom neznámemu mŕtvemu, a predsa Borkovskému otvorila oči. Po štyroch rokoch práce na Hanspaulke a v ďalších múzeách, no najmä po tom, ako sa zoznámil s objavmi Jana Eisnera z Devínskej Novej Vsi, vystúpil s revolučným záverom: všetky tie hrubé nevzhľadné črepy, či už s vlnovkou, alebo bez nej, svedčia o prvých Slovnoch, ktorí sa objavili na našom území.

A to bolo úžasné, začalo sa vyjasňovať v záležitosti, ktorá ľudí priťahovala od nepamäti.

Už pred takmer 900 rokmi sa tajomstvo pôvodu našich predkov pokúsil vyriešiť dekan pražskej kapituly, kronikár Kosmas. A neurobil to zle:

Staroslovanská popolnica s nedohorenými kostičkami niektorého z našich predkov

Typická slovanská vlnovka, pravda, z čias o niečo mladších

Príchod praotca Čecha na vrch Říp a jeho pohreb v romantickej predstave ilustrátora Jirákových Starých pověstí českých Věnceslava Černého

Podľa starších predstáv prišli Slovania do pustej a nikým neobývanej krajiny plnej divjej zveri (kresba V. Černého)

„Povrch této země tenkrát zaujímali širé lesní pustiny bez lidského obyvatel, zněly však hlasně bzukotem rojů včel a zpěvem rozličného ptactva. Zvěře bylo ve hvozdu bez počtu jako písku v moři nebo jako hvězd na nebi a nikým neplašena těkala cestou necestou. A když do těch pustin vstoupil člověk, ať to byl kdokoli - neznámo s kolika lidmi - hledaje příhodných míst k lidským příbytkům, přehlédli bystrým zrakem hory a doly, pláně a stráně, a radostně na zemi postavil bůžky, jež sebou na ramenou přinesl.“

Čech Kosmas myslel na Čechov. O celoslovenský pohľad sa pokúsil až o sedemsto rokov neskôr Slovak Pavol Jozef Šafárik, ktorý svoje monumentálne dielo nazval Slovenské starožitnosti. Zhromaždil v ňom prakticky všetko, čo v tých časoch poznala história, etnografia, jazykoveda a ďalšie vedy, a to v takej úplnosti, že sa nedá obísť ani dnes, po viac ako pol druhu storočí. Treba pripomenúť, že Slovenské starožitnosti sú apologetikou, obranou Slovanov, v Šafárikových časoch neslobodných a zaznávaných.

„Mnozí spisovatelé novější, zvláště jinonárodní, ve starých dějinách Slovanův nehrubě zběhlí, pokládali Slovany za národ docela nový, teprve v pátém století ve společnosti Hunův, Avarův a jiných asiatických jinojazyčníkův v Evropě se zjevivší.“

Šafárik staval na autochtónnosti, na predstave, že Slovania u nás žili od najstarších čias, že sa tu sformovali, vznikli. Tento názor sa pokladá zväčša už za prekonaný, ale niektorí ľudia (a medzi nimi aj vedci) sa ho pridŕžajú dodnes.

O storočie neskôr prišiel iný veľduch, autor nových mnohozväzkových Slovenských starožitností Lubor Niederle. Bol to veľduch nesentimentálny a kritický, a čo je najdôležitejšie, vystúpil v čase, keď už sa nebolo treba báť o národnú existenciu. Vrátil sa k predstave o kolonizácii, príchode Slovanov do novej vlasti, pravda, videl to trochu inak ako romantický Kosmas. Zriekol sa všetkých ilúzií:

„Základním rysem praslovanské kultury byla velká chudoba," napísal vo svojom diele Rukověť slovanské archeologie.

No nielen to; ak už dospel k názoru, že Slovania k nám odkiaľsi prišli, pokúsil sa pohľadať ich pravosť. Našiel ju v divých, nehostinných, močaristých krajinách ďaleko na východe na obrovskej ploche od Odry po Dneper a od Karpát po Pripiatske močiare. A práve v nich zazrel hĺbku priepasti, z ktorej sme vzišli.

„Teritorium kolébky je původom ještě jedné význačné stránky slovanského bytu. Celá poloha a přírodní povaha jeho nesla s sebou dále, že kultura slo-

vanská v celku zůstala za jinými pozadu, nejen za římskou a řeckou, nýbrž i za germánskou, iránskou a turkotatarskou."

A tak už to zostalo: jednoduchý primitívny národ, ktorý všade, kde sa objavil, vyvolal úpadok. Nepriatelia Slovanov by mohli byť spokojní.

Neboli.

Neprešlo veľa času a politika sa do vedy zasa vrátila. Aj nemeckí historici hľadali pravlasť, pravda, nie tak ako Niederle. Hľadanie pravlasti Germánov malo poslúžiť ako jeden z argumentov pre územné nároky nacistov, ktorí napríklad aj Česko, Moravu a Slovensko považovali za pôvodne germánske územie. Tak sa stalo, že keď Borkovský uverejnil v časoch Protektorátu Böhmen und Mähren svoju knihu Staroslovanská keramika ve střední Evropě, zničili ju ako protištátnu a veľa nechýbalo, aby v koncentráku neskončil aj jej autor. Raz darmo, pekné-nepekné, hrubé-nehrubé, išlo o pôvod, ale aj o to, kto skôr, teda o nároky, ktoré sa ťažko dokazujú, lebo nie každý hrubý črep z čias po páde Ríma je slovanský, Germáni po sebe zanechali podobné.

Takéto problémy máme už, našťastie, za sebou, ale ešte vždy ide o veľa, nielen o historickú pravdu, ale prinajmenšom o národnú hrdosť. Každý národ túži po veľkej minulosti. A náznaky veľkej minulosti Slovanov sa občas objavajú aj medzi nevzhľadnými črepami. Také sú napríklad zvyšky brnenia z Devínskej Novej Vsi, miska z jemne plavenej hliny zo Žiliny alebo nádherné prilby z Dolných Semeroviec. Žiaľ, brnenie je zrejme mladšie, miska staršia a zdá sa, že aj prilby patria do iných čias ako naše rozprávania. A čo je najhoršie, celá tá nádhiera akosi nezapadá do obrazu doby, ktorý načrtol Borkovský. Najstaršiu slovanskú keramiku nazval celkom jednoducho podľa miesta nálezu pražským typom. A tým sa vlastne postavil proti veľkým koncepciám, pretože až do jeho čias sa taká keramika interpretovala ako „římská hradištního rázu",

Zvyšky brnenia z Devínskej Novej Vsi

Gabriel Fusek

Niederleho predstava o slovanskej pravlasti

Ostrý kontrast antického sveta
a sveta našich najstarších
predkov vidno aj na kanviciach
objavených v Strážach

čím sa dokumentovala vtedajšia predstava, že aspoň časť veľkolepej kultúry v rímskych provinciách vytvorili Slovania.

Keramiku pražského typu evidujú dnes na obrovskom území od Ukrajiny (tam sa označuje ako typ Peňkovka) cez Rumunsko a Bulharsko až do Grécka, od Dnepra cez južné Poľsko, Sliezsko, Čechy až do stredného Nemecka, na Slovensku, v Maďarsku, na Morave i v Dolnom Rakúsku. Predpokladá sa, že ju vytvorili Sklavíni, známi z dobových písomných pamiatok. Pravda, Sklavíni a ich kultúra mali svoj vývoj, menili sa od starobylých foriem v pravlasti na lesostepnej Ukrajine až po ustálenú podobu mladších pamiatok v strednej Európe, a teda aj na Slovensku.

Bližšie okolnosti ich najstaršej histórie nepoznáme. Slovania bývali ďaleko od antického sveta, vlastné písmo nemali, čo vysvetľuje absenciu písomných prameňov, žili teda v akomsi dejinnom vákuu, ale zopár riadkov o nich predsa len jestvuje; bude dobre, ak sa s nimi zoznámime.

Slávny je opis cesty byzantského diplomata Priska za Atilom, vojvodcom Hunov. V polovici 5. storočia počul medzi Skýtmi (myslel na Hunov) niekoľko jazykov, okrem „skýtskeho“ aj germánsky, latinský a domáci dialekt národa, ktorý ho ponúkol medovinou, medos. Tí istí používali aj slovo strava. Takmer bez výhrad sa predpokladá, že prišiel na územie Sklavínov.

O Sklavínoch píše aj byzantské pramene, keď v rokoch 491 až 518 Slovania útočili na dolnom Dunaji - najprv sa sťažujú na krutosť Antov, o desať rokov nazývajú zrejme tých istých útočníkov Sklavínmi.

O niečo neskôr sa Sklavíni spomínajú aj v strednej Európe. Uvádza sa na náhrobku biskupa Martina z Tours medzi národmi, ktoré biskup obracal na kresťanstvo. Martin z Tours mal sídlo v Savarii v dnešnom Maďarsku neďaleko rakúskych hraníc, zomrel roku 397 a jeho epitaf je o dve storočia mladší.

Ešte presvedčivejší je ďalší doklad o prítomnosti Sklavínov na strednom Dunaji. Prokopios z Cesarey v diele O vojne gótskej spomína akéhosi Hildigisa, ktorý okolo roku 539 po neúspešnom pokuse získať longobardský trón ušiel ku germánskym Varnom a od nich ku Sklavínom. Asi po desiatich rokoch sa pridala aj s veľkým oddielom Sklavínov ku Gepidom, ktorí bojovali proti Longobardom, v nádeji, že mu pomôžu získať trón, lenže súperili sa zmierili a Hildigis musel znovu ujsť, najprv ku Gótom, potom zasa k Sklavínom.

Taká anabáza, to už je zemepis, a keďže vtedajšie sídla Varnov, Gepidov a Longobardov poznáme, vieme, že Hildigis sa usadil medzi západnými Slo-

vanmi, ktorí žili na sever od stredného Dunaja, teda na Slovensku a na Morave, a nazývajú sa aj Sclavi alebo Slovieni.

A to je prakticky všetko. Písomných správ je málo, aj tie sú neisté, a čo je najhoršie, nové už nepribudnú. Ďalšími prameňmi môže prispieť už len archeológia. Netreba však čakať, že objaví niečo veľkolepé, úžasné koncepcie, budúcnosť má, ako sa obrazne povie, mravčia práca, skúmanie toho, čo už je na svete, hľadanie nového, analýzy, grafy, štatistiky, nové syntézy.

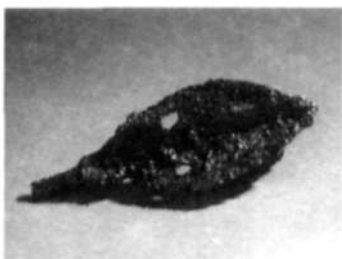
Všetko, čo poznáme o začiatkoch slovanských dejín na Slovensku, zozbieral Gabriel Fusek. V jeho knihe Slovensko vo včasnėslovanskom období z roku 1994 sa uvádza, že pamiatky na prvých Slovanov sa na Slovensku dosiaľ našli na 104 miestach: na 32 sídliskách, 28 pohrebiskách, zvyšok na lokalitách známych len z povrchového zberu. Tento počet odvtedy azda trochu narástol, ale nič prevratné sa určite neobjavilo.

Roku 1935 sa našli pri kopaní vinohradu v Dolných Semerovciach dve prilby zo striebra a pozláteného bronzu. Obe nádherné - jedna väčšia, druhá o čosi menšia - žiaľ, celkom bez ďalších nálezov, ktoré by nám pomohli pochopiť ich pôvod a váhu svedectva

Kostená ihla

Železná strelka

Kamenné žarnovy

Všetky spomínané pamiatky ležali na výhodných miestach, na nevysokých svahoch v údoliach riek, na úrodnej, nie veľmi mokrej pôde, v zázemí dubových, hrabových alebo lužných lesov. S jedinou výnimkou - a tou je starobylé sídlisko v Žiline, vysunuté ďaleko na severe. Je to dôležitá výnimka, pretože podobné, ale staršie pamiatky ako v Žiline, sa našli v Malopoľsku, prikarpatskej Ukrajine a v Rumunsku. Predpokladá sa, že určujú smer postupu Slovanov, ktorí na Slovensko prenikli na začiatku 6. storočia (možno o niečo skôr) cez horské priesmyky Karpát.

Veľa o nich nevieme a rýchlosť ich postupu je úplná záhada. Boli to roľníci, ktorí si budovali neveliké neopevnené osady. Bývali v malých štvorcových domcoch, sčasti zahĺbených do zeme (polozemnice), vykurovaných kamenným kozubom, ktorý stál v rohu miestnosti. Svojich mŕtvych spaľovali, popol sypali do jamiek v zemi alebo ho ukladali do urien, ktoré potom zakopali do plytkých hrobov (ich hĺbka len zriedka presahuje meter). Ako milodary priložili zopár nádob, niekedy kamenné kresadlo alebo železný nôž.

Hrubú keramiku spočiatku robili len v rukách, neskôr na doske, čo sa zrejme naučili v prostredí neskorej antiky v niekdajších rímskych provinciách. Pravda, tam bol známy aj hrnčiarsky kruh, ale starí Slovania ho nepoužívali. Na kruhu vyrobená keramika je dokonalejšia a krajšia, ale treba ju robiť remeselnícky vo väčších sériách. Slovania to nepotrebovali, pre domácu potrebu by to bolo priveľa a trh na predaj a výmenu chýbal. To bol aj dôvod, prečo medzi starými Slovanmi spočiatku neboli špecializovaní remeselníci. Iba kde-tu sa našli stopy po domácom obrábaní kosti, kože, vlny, kameňa, železa, dokonca aj po výrobe skla a farebných kovov. Nepochybne boli majstrami vo využívaní a spracovaní dreva, to sa však v archeologických prameňoch zachovalo len výnimočne. A je to škoda, možno by sme sa na našich predkov pozerali s menším dešpektom.

Pravda, aj to treba povedať, že ak vieme tak málo o vlastných začiatkoch, nie je to náhoda, lebo na Slovensku sa ešte nekonal ani jediný dôkladný systematický výskum. Všetko bolo dielom náhody a úsilia zachrániť, čo sa dá. Neodborník ani netuší - a je to jedno, či pred výskumom, po ňom alebo počas neho -, že sa dostal na miesta prvých krokov našich predkov. Je len náhoda, ak sa niečo z tých čias nájde, ako napríklad pri výskume stredovekého kostolíka v Párovciach v Nitre, kde sa popri pamiatkach z historických čias našla aj hrst staroslovanských črepov a železný kosák. A ani to nik netušil, že na druhom konci Nitry v areáli dnešného Agrokomplexu stávala staroslovanská

dedina. Pri stavebných prácach sa z nej našlo niekoľko jám, spodných častí do zeme zahĺbených obydlií, ohnisk a zásobární. Neboli prázdne, okrem črepov sa v nich našli zvieracie kosti a zvyšky rastlín, ktoré naznačili všedný život slovanských roľníkov: sejbu pšenice, prosa, strukovín, pestovanie zeleniny a ovocia, chov kráv a ošípaných, zriedkavejšie oviec a kôz, vzácne koní, sliepok, lov jeleňov, zajacov, korytnačiek, rýb, ak sa utrafilo srncov a medveďov, zber slimákov a iných mäkkýšov, v dedine bolo aj zopár psov a mačiek.

Niekoľko kilometrov od Nitry v Čakajovciach býval veľký cintorín. Marie Rejholcová z neho preskúmala 900 hrobov, niekoľko aj z čias nášho rozprávania. Na pohrebisku, ktoré je najväčšie na Slovensku, sa pochovávalo takmer päť storočí (až do polovice 12. storočia), a to je azda najzaujímavejšie zistenie, doklad o kontinuite Sklavinov, Slávov, Slovienov (je v podstate jedno, ako ich nazveme) a Slovákov.

Asi najdôležitejšie je pohrebisko v Devínskej Novej Vsi, ktoré sme už spomínali (pomohlo pri určení keramiky pražského typu). V čase medzi dvoma vojnami ho preskúmal Jan Eisner; našiel 870 hrobov a stopy po ďalších, v jeho časoch už zničených. V Devínskej Novej Vsi pochovali prinajmenšom tisíc ľudí, a to od najstarších čias, čo dokladá 27 žiarových hrobov a ďalších 114 hrobov, v ktorých si prastarý zvyk pohrebného ohňa pripomenuli aspoň vatrou rozloženou nad hrobom.

Jestvujú, pravda, aj kuriozity. Už sme spomínali Dúbravku (v kapitole Lúka plná prekvapení), ako sa neďaleko rímskeho kúpeľa našli zvyšky staroslovanského obydli a v jednej z prilahlých jám rímska železná miska, z ktorej si neznámy Slovan vyrobil naberačku, a v tej istej jame aj železná sekerka, ktorú asi tiež vyrobili za Dunajom v niektorej z panónskych dielní. Pripomeňme si Ižu a Slovanov v troskách Leányváru (píše sa o tom v kapitole Dievčenský hrad) a aj to, ako sa stáročia po zániku Gerulaty v troskách rímskych stavieb usadili Slovania. Čo našli, to použili, napríklad rímske tehly na stavbu ohniska. Neďaleko dokonalejšie studne vykopali primitívnu polozemnicu a v nej ako nábytok, sedačky, použili dva rímske perfektne opracované kamenné kvádre...

A to už je viac ako história, skôr metafora, upozornenie, že dejiny ľudstva sú dejinami vzostupov a pádov, tak to bolo odjakživa, lebo je to jednoducho normálne, ale rozpad jedinečnej, vyspelejšej rímskej kultúry a primitívny život, ktorý ju vystriedal, to už ťažko možno považovať za normálne.

Je však naozaj hlúpe, že sme vzišli zo samého dna tejto skazy?

Že sme začínali na troskách krásneho sveta?

Jednoduchý spôsob drvenia obilia: plochá kamenná podložka a kamenná guľa

Doslova na troskách krásneho sveta, v kúte starovekej stavby neďaleko dokonalejšie studne stávala slovanská chata

Ľudmila Cvengrošová: Stavba dlhého valu

Dlhé valy sú jednou z najväčších záhad slovenských dejín. Vlastne nie iba slovenských. Naše valy akoby nadväzovali na zložitý, asi 200-kilometrový systém valov medzi Dunajom a Tisou, známy už v minulom storočí. A tie, ako sa zdá, nadväzujú na ďalšie valové systémy, ktoré sa ťahajú popri Dunaji v Rumunsku a merajú takmer 300 km. Vyskytujú sa aj ďalej od Dunaja, napríklad 60 kilometrov dlhý val v kyjevskej oblasti. Jestvujú valy určené aj historicky; Rimania postavili vyše stokilometrový Trajánov val v moldavsko-ukrajinskej Besarábii a ďalší na celkom opačnom konci sveta, 145 kilometrov dlhý Hadriánov val v Škótsku. Okrem nich jestvujú určite ešte iné valy, neznáme, neobjavené, stratené, pretože mnohé dnes už takmer alebo aj vôbec nevidno.

jednoducho, záhada v plnom slova zmysle: ohromujúce monumentálne stavby, o ktorých nevieme ani približne, kedy vznikli, či v praveku, staroveku, stredoveku, kto ich vyprojektoval, postavil, či ich dokončil, a už vôbec nie, kto ich zničil. Aj to je napokon otázne, či ich vôbec niekto zničil, či sa o ich skazu nezaslúžil iba čas.

Nemožno sa čudovať, ak vnímavých ľudí vzrušovali od nepamäti. Z literatúry sú známe prinajmenšom od prvej polovice 18. storočia, teda takmer tri storočia. Písal o nich Matej Bel, o sto rokov neskôr Imrich Henszlmann, po ňom Flóris Ferenc Rómer a ešte ďalší, mladší. A to je dôležité, pretože pred sto či dvesto rokmi videli možno to, čo dnes už zotrel čas. Napríklad na Slovensku sa v tom čase dali dlhé valy sledovať desiatky kilometrov pozdĺž západných brehov Hrona a Ipl'a. Val pri Ipli sa postupne oddelil od riečneho toku a na severe siahla až po Sitno, val popri Hrone šiel ešte ďalej: Andrej Kmeť ho vraj videl až pri Zvolene.

Pokiaľ ide o dlhé valy, je Andrej Kmeť viac ako autor; na vlastné oči videl, ako záhada prechádza zo storočia do storočia. Keď v roku 1900 vydal František Richard Osvald tretí zväzok „sborníku literárnych prác“ - Tovarišstvo -, Andrej Kmeť prispel štúdiou Sitno a čo s neho vidieť. Videl aj dlhý val, za

Ludmila Cvengrošová
vyrobila svoj reliéf pre potreby
televízneho filmu Záhada
dlhých valov

Andrej Kmeť

ktorým sa vybral v pekné jesenné ráno 9. októbra 1899 z Pečeníc dolinou Jabložovského potoka na vrch Ptáčnik, kde na kamenistom ostrohu dodnes stoja zvyšky hradiska, na východnej strane ohraničené valom:

„Kráčali sme k násypu. Na vrchu veľmi kamenistom Ptáčniku zdá sa mať násyp počiatok; približujúc sa ta, už po vrchu sbierali sme roztrúsené črepy z popolníc. Na povrchu červená spálená hlina; pod nohami duní. Začneme kopat' jedinou motykou, čo sme mali so sebou, vykopávame spálené črepy, trosky, v metrovej hĺbke popol, uhlie a začadené kamene."

Črepy ponúkajú zásadnú výpoveď; Kmeťom spomínané črepy už asi nejstávajú, ale asi by nám ani nepomohli, nezistili by sme, či to boli črepy staviteľov, alebo sa do valu dostali náhodou so zeminou, z ktorej ho postavili. To je zásadný problém podobných stavieb, nestačí črep, musí byť jasné, komu patril.

Dojem objaviteľov bol však rozhodne veľkolepý.

„Videl som, že stojíme na zbytkoch ‚spečeného valu‘ či ‚skleného zámku‘. Sklené zámky zaiste robili takto: vybudovali múry suché (tak voláme múry bez blata a malty okolo rolí, lúk, záhrad, vinogradov), obložili hranicami dreva z jednej i druhej strany, a páľou ohňa bol kameň, najmä žabica z čiastky roztopený tak, že jednotlivé kusy sliali sa v celok; pretože roztopený kameň bol podobný sklu, menujeme ich ‚sklenými zámkami‘. Aká pekelná páľivosť to musela byť, môžeme si predstaviť z toho, že hlina a kameň trachýťový bol premenený na trosku.

Vykopali sme i hĺbku črepov, ktoré dostaly sa medzi vrstvy v čas zakladania valu; i tieto sú na červeno vypálené a delia sa od iných ako uvarené raky od surových!

Boli aj takzvané ‚kamenné valy‘ z číreho kameňa, bez pálenia a spečenia; i takéhoto valu kus vidíme tu."

Kmeť navštívil aj neďaleké Súdovce, kde mu urodzený pán Žemberi v rodinnom parku ukázal svoju pýchu, antickú stavbu, lenže Kmeť s jeho posudkom nesúhlasil: „Nemá ‚rimanskú cestu‘, ale pôvodný samorostlý a samobytný slovenský niekoľko tisícročný ‚spečený val‘, na ktorý viac hrdý môže byť."

Kmeť sa pokúsil valy nad Ipľom odlíšiť od valov, aké sa stavali okolo hradísk.

„Tuto nemáme kruh, ale dlhú čiaru, ktorá na juhovýchod siaha až do Súdoviec; a jestli potvrdí sa, že ide na severozápad do Almáša, tak môže byť dlhá na míľu zeme. Ani malý čínsky múr."

Kmeť bol vzdelaný človek, od Niederleho vedel, že podobnými valmi bránili Rimania svoje provincie proti útokom barbarov, od Šafárika, že v Rusku je viacero valov dlhých až 80 vierst, od Vocela, že dlhý val stojí medzi Pornoranskom a Poľskom, že pohraničné valy sú v Anglicku a ani „čínska zeď“ nenie nič iného“, pridal on sám.

A sme pri jadre veci. Číňania svoj takmer päťtisíc kilometrov dlhý múr stavali bezmála dvetisíc rokov na obranu proti pustošivým kočovníckym nájazdom zo severu, z dnešného Mongolska. A postavili ho na svoj spôsob, úžasný a dokonalý, jedinu stavbu na Zemi, ktorú vidno z vesmíru...

Náš val dostal inú podobu, primeranú našim podmienkam, spečenú, kamennú alebo aj vôbec nijakú; v stržiach a roklinách horských potokov ho nebolo treba, neschodný terén stačil, aj tieto miesta sú však súčasťou valového systému. Čínsky múr i naše valy mali teda rovnaký cieľ: chrániť krajinu.

Lenže pred kým? O nomádskych nepriateľoch Číny sa píše v historických prameňoch, ale o tých, čo ohrozovali Slovensko a okolité krajiny, veľa nevieme; spočiatku nepoznáme ani ich mená, dozvedáme sa ich až oveľa neskôr z neistých starovekých správ.

Výpočet kočovníkov, ktorí k nám prišli, je preto len veľmi približný.

Za charakteristický znak nomádov sa považujú mohyly, ak je to pravda, prví nomádi sa objavili na našom území už na sklonku mladšej doby kamennej, ako dokladajú napríklad mohyly na hrebeňoch východoslovenských hôr.

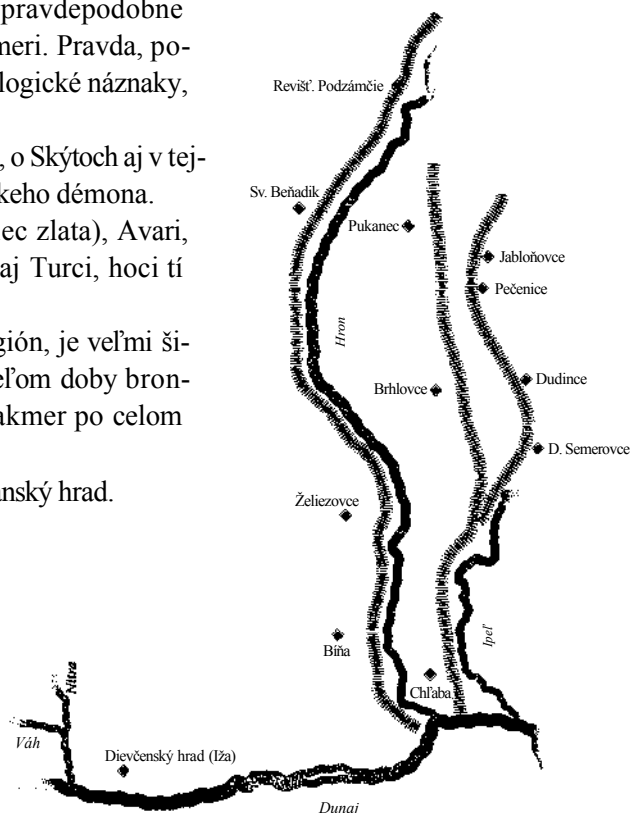
Kniežacie mohyly sa stavali v mladšej dobe bronzovej, tú pravdepodobne ukončil vpád nomádov, ktorých meno poznáme - boli to Kimeri. Pravda, poznáme ho z iných krajín, u nás o ich útoku jestvujú len archeologické náznaky, rovnako ako neskôr v staršej dobe železnej o útoku Skýtov.

Aj o tom sme už hovorili; o Kimeroch v prvom zväzku Stôp*, o Skýtoch aj v tejto knihe v kapitolách Diabol nad jazerom a Tajomstvo molpírskeho démona.

V historických časoch k nám prišli Huni (kapitola Hrneč z zlata), Avari, starí Maďari a Tatári. Do tejto kategórie by sa dali zaradiť aj Turci, hoci tí prestali kočovať dávno predtým, ako dobýjali Slovensko.

Ponuka kočovníkov, ktorí ohrozovali stredodunajský región, je veľmi široká, preto niektorí bádatelia pripisujú dlhé valy už obyvateľom doby bronzovej. Nie je to plané fantazírovanie, hradiská roztrúsené takmer po celom

Dlhé valy v časoch Andreja Kmeťa

* Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku), kapitola Pohanský hrad.

Podľa ľudovej predstavy sú spečené valy dielom čerta (kresba Edmunda Massányiho v knihe Jozefa Braneckého *Z tisícročia, Povesti a historické články*)

Film *Záhada dlhých valov* sa nakrúcal za treskúceho mrazu; zimná krajina sčasti pokrytá snehom ponúka jedinečnú možnosť rozpoznať zvyšky spečeného valu aj na takých miestach, kde ich živly znížili na úroveň terénu

Slovensku chránilo spolu asi 40 kilometrov valov - monumentálne dielo, ktoré dokladá, že už pravekí obyvatelia Slovenska boli schopní neuveriteľných výkonov. Názory sa líšia, hovorí sa aj o Keltoch, Dákoch, Rimanoch, Avaroch, Veľkomoravanoch, niekedy sa valy vykladajú ako hranica medzi Uhorskom a Poľskom, čo však ich severojužný smer takmer vylučuje.

Je ťažko robiť sudcu, keď nevieme ani to, či sú dlhé valy dokončené, či to nie sú len torzá, a teda ani to, čo s čím súvisí v priestore, ale aj v čase. Iba toľko je jasné, že predpokladajú obrovské množstvo práce, obrovské množstvo ľudí, dokonalú organizáciu práce, a teda aj dokonale organizovanú spoločnosť. Väčšina bádateľov sa preto prikláňa k názoru, že vznikli v 4. storočí ako súčasť obranného systému starých Rimanov. Ich základná línia sa pridržala Dunaja, ktorú na území spacificovaných barbarov - Kvádov a Sarmatov - na vhodných miestach dopĺňalo predsunuté opevnenie.

Po maďarsky sa dlhé valy volajú Ördögárok alebo skomolene Csersárok, čertove jarky, slovo Csersárok má slovanský koreň, starí Maďari ho zrejme prebrali od Slovákov a ich predkov, lenže aj Slovanom museli dlhé valy pripadať nadprirodzene, rozprávkovu, ak ich spájali s čertom. Ich minulosť je teda starobylá, možno naozaj rímska, čo napokon naznačuje aj nemecký termín Teufelsmauer, čertov múr, pre zvyšky kamenného opevnenia, ktoré kedysi chránilo rímske hranice, hornogermánsky limes.

Možné je čokoľvek; je nemálo takých, čo dlhé valy kladli do ríše povestí. Dve z nich zaznamenal Andrej Kmeť:

„Bola kiahňa, ktorá prenasledovala tak ľud, že išla popod zem, ako prešla popod Dunaj, udel hrom do nej a kade išla, všade za ňou horelo. Niektorí ju nazvali ‚krtičia‘ kňahyňa.“

„Istá štiavnická kňahyňa sa zapáčila bohatému pánovi peštianskemu. Len pod tou podmienkou sľúbila sa mu za ženu, jestli jej od Štiavnice po Pešť dá vykopať podzemnú chodbu, ktorou by k nemu išla, že by slnko na ňu nesvietilo. Ale na polceste ju hrom zabil a ona i s chodbou prepadla sa. Jarky vedľa valu sú tá prepadnutá chodba.“

Podzemné chodby sú medzi pospolitým ľudom veľmi obľúbené, a tak sa pod Štiavnickými vrchmi dodnes rozpráva, že pod valom viedla podzemná chodba na ochranu pred Turkami alebo, naopak, slúžila Turkom na odvoz lupu. Jestvuje tiež veľa takých, ktorí na vlastné uši počuli, ako sa z podzemia ozýva rinčanie reťazí.

Kmeť nazval dlhé valy spečenými, pretože si myslel, že ich spekali, spevňovali za pomoci ohňa. S predstavou o spekaní vystúpili už v 18. storočí Škóti, Kmeť ju však zrejme prebral od českých, prípadne od maďarských vedcov, ktorí sa k nej priklonili najmä potom, keď v roku 1896 Ľudovít Bella objavil v spečenom vale pri Šoproni kruhové kanáliky; podľa neho privádzali do ohňa kyslík.

Teóriu o zámernom spekaní prijali aj mladší bádatelia. Angličania - a medzi nimi aj slávny archeológ Gordon Childe - sa rozhodli, že ju overia pokusom. V marci 1934 vybudovali z banskej výstuže, starých tehál, čadičovej drviný a rašeliny model keltského múra asi štyri metre dlhý a dva metre široký, obložili ho 4 tonami odpadového dreva a zapálili. Lenže urobili to za snehovej fujavice a stavba sa po troch hodinách zrútila. Pokus potom zopakovali v júni 1937, a ajhľa, výsledkom bol dokonale spečený val.

Po druhej svetovej vojne sa o rekonštrukciu stavby valu pokúsili v Maďarsku. Vypálili hlinu, rozdrvili, zmiešali s vápnom, nasypali do pripravenej drevenej konštrukcie a udupali. Vzniklo čosi ako cement, ktorý pomalým hasením vápna ešte stvrdol. Pokus však nevyriešil problém, ako sa vypálená zmes prepravovala, a to nebola maličkosť, lebo išlo o obrovské množstvo materiálu.

Z našich vedcov sa problémom spečených valov zaoberal Štefan Janšák. Podľa jeho zistení mali impozantné rozmery: 16 metrov šírky, vyše 6 metrov výšky, ku ktorej treba prirátat' ešte priekopy z oboch strán a palisádu na vrchole. Keďže zo západnej strany valov našiel zuhoľňaténé trámy z ochodze pre obrancov, považoval to za dôkaz, že hrozba prichádzala z východu.

Janšák našiel v spečenej zemine kusy andezitu, veľkou žiarou roztavené, vypálené dočervena, vnútri so vzduchovými bublinkami. Na tavenie andezitu treba teplotu asi 1400 stupňov - považoval za nemožné, aby sa vyvinula pri náhodnom požiari: dá sa však doceliť dreveným uhlím, množstvom dreva a riadením ohňa. Nebolo to nad sily ľudí, ktorí mali tisícročné skúsenosti s výrobou keramiky. Janšák sa teda postavil za zámerné spekanie valu s touto výzvou k archeológom:

„Pre archeologickú vedu je skutočne zahanbujúce, že otázka spečených valov zostala nevysvetlená a musíme sa opierať na skúsenosti a názory staré už jedno celé storočie.“

Hodenú rukavicu zdvihol v roku 1976 Titus Kolník. Čakalo ho neprijemné prekvapenie, niekoľkometrové valy a hlboké priekopy, ktoré Janšák videl ešte

Na mnohých miestach možno ešte celkom jasne rozoznať val i s priekopou v predpolí

Filmovú expedíciu viedol Titus Kolník (v rozhovore s moderátom Pavlom Dvořákom)

Autorom námetu bol Miroslav Harman

Václav Furmánec, odborný poradca cyklu Stopy dávnej minulosti

nedávno, zväčša zmizli. Dali sa určiť len podľa odlišnej farby zelene, geofyzikálnymi metódami, niekde podľa miestnych názvov - Šance, Rímska cesta, Pohanský alebo Čertov jarok a podobne.

Pravda, aj pôvodný val sa na niektorých miestach zachoval v monumentálnej podobe, napríklad v Pečeniciach v Štiavnickom pohorí asi kilometer dlhý, vysoký vyše troch metrov a široký takmer 16 metrov. A aj to je zaujímavé, ako v stržiach mizne a za nimi sa zasa objavuje. Staviteľia zrejme nedbali, ak im niekde pomohla aj príroda.

Titus Kolník si vybral lokalitu Čriepeš východne od Žemberoviec, a dobre urobil, lebo o niekoľko rokov pri nezmyselnej úprave pasienkov val zrovnali so zemou. V čase výskumu bol v lese vysoký asi dva metre, na lúke z neho zostala ledva viditeľná terénna vlna. Titus Kolník ho dal na dvoch miestach prerezať sondou a potvrdil si, že Janšák odhadoval rozmery správne: val tvorila dvojité drevená hradba vyplnená zeminou, s palisádou a ochodzou, na východnej strane spevnená kamením a priekopou. V spekaní valu však Janšák pravdu nemal: zemina bola vypálená len v okolí drevených častí, drevo navyše zhorelo už sčasti spráchnivené, v čase požiaru mohlo byť vo vale možno už aj sto rokov.

A to je zaujímavá okolnosť. Naznačuje, že val poslúžil svojmu cieľu a neskôr zhorel za celkom iných historických okolností, možno vôbec nie katastrofických.

Valy poznačené ohňom sa našli aj na iných miestach, napríklad na hradisku z neskoršej doby bronzovej v Zemianskom Podhradí. Ako dokázal archeologický výskum, ktorý viedol Ladislav Veliačik, nikde sa zámerne nespekali, vždy ich zasiahol požiar, niekedy možno vyvolaný bojom, ale spáliť ich mohli aj staviteľia alebo ich potomci, keď sa sťahovali na iné miesto. Drevo zasypané hlinou mohlo horieť aj celé týždne.

Predstava o spekaní valov postupne strácala stúpcov. Dnes sa od nej už takmer celkom upustilo, keď sa napríklad ukázalo, že okrúhle otvory v šopronskom vale nie sú prieduchy, ale dutina po vyhorenom dreve.

Záhada však zostáva záhadou: nikto nevie s istotou povedať, či valy postavili Rimania, čerti alebo mimozemšťania. Nič na tom nezmenil ani nový výskum Titusa Kolníka v roku 1983 pri Novom Tekove. Našli sa síce črepy zo strednej doby bronzovej, ale tie sa dostali do valu spolu so zeminou počas stavby. Isté svedectvo ponúkal iba črep objavený v tesnej blízkosti drevenej

konštrukcie: zrejme k nej zapadol v čase stavby. Jeden jediný ťažko určiteľný črep s vyrytou vlnovkou. Pripomína Slovanov, lenže vlnovkou zdobili keramiku aj obyvatelia neskorej doby rímskej.

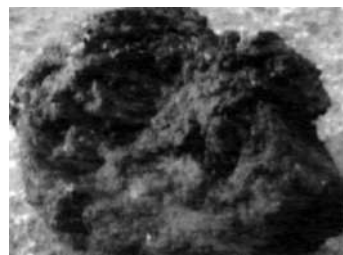
Ďaleko sme sa teda nedostali, dlhé valy prechádzajú z tisícročia do tisícročia stále obklopené aureolou záhadnosti.

Ešte vždy sa čaká na rozhodujúci črep.

Čaká sa dlho, už celé stáročia.

A ako inak v prípade jednej z najväčších záhad slovenských dejín.

Napokon, nielen slovenských.

V okolí valu sú kusy andezitu roztavené obrovským žiarom až do podoby skla

Strieborná strelka zo Stráží

- Die Akropolis. Atény 1978.
- Alien, P.: Atlas atlasov. Svet očami kartografov. Bratislava 1994.
- Antický Rím. Bratislava 1967.
- Anton Točík 1918 -1994. Bibliografia. Nitra 2000.
- Archäologisches Nationalmuseum. Atény, nedatované.
- Bahn, P. G.: Příběh archeologie. Sto velkých objevů. Praha 1996.
- Beninger, E.: Die germanische Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg - Leipzig 1937.
- Beninger, E.: Die Quaden: Vorgeschichte der deutschen Stämme. Berlin 1940, str. 669 - 743.
- Beňadik, B.: Obraz doby laténskej na Slovensku. Náčrt slovenského praveku a včasnej doby dejinnej. Slovenská archeológia 2,19/1971, str. 465-498.
- Borkovský, L.: Nej starší slovanská keramika ze středních Čech. Památky archeologické 1939.
- Borkovský, L.: Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury. Acta prehistorica. Praha 1940.
- Borkovský, L.: Keltská tvář z Čech. Obzor praehistorický 13,1946, str. 16 - 22.
- Buckland, R.: Velká učebnice čarodějnictví a magie. Praha 1998.
- Burian, J.: G. J. Caesar. Praha 1963.
- Buschor, E.: Griechische Vasenmalerei. Mnichov 1914.
- Caprino, C, Colini, A. M., Gatti, G., Pallottino, M., Romanelli, P.: La colonna de Marco Aurelio. Roma 1955.
- Colini, A. M.: pozri Caprino, C.
- Čaplovič, P.: Orava v praveku. Martin 1987.
- Dekan, J.: Novoobjavená Gerulata. Svet vedy 13,1966, str. 143-149.
- Dekan, J.: Apoteóza slobody na antickej mise zo Stráži. Bratislava 1979.
- Die Welt der Antike. Gotha 1958.
- Dobiáš, J.: Dva příspěvky k topografii válek markomanských a kvádských. Český časopis historický 27,1921, str. 135 - 156.
- Dobiáš, J.: Příspěvek k výkladu Ptolemaiovy mapy Veliké Germanie. Sborník Československé společnosti zeměpisné 27,1921.
- Dobiáš, J.: K Tacitově Germanii. Český časopis historický 34,1928, str. 343 - 348.
- Dobiáš, J.: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
- Dušek, M.: Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Archeologické rozhledy 14,1962, str. 610-625.
- Dušek, M.: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Náčrt slovenského praveku a včasnej doby dejinnej. Slovenská archeológia 19,1971 -1972, str. 423-464.
- Dušek, M.: K šesťdesiatym narodeninám Pavla Čaploviča. Slovenská archeológia 1, 25/1977, str. 221-222.
- Dušek, M., Dušek, S.: Smolenice - Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit I. Materialia Archeologica Slovaca Tomus VI. Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra 1983.
- Dušek, S.: pozri Dušek, M.
- Dvořák, P.: Odkryté dejiny (Dávnoveké Slovensko). Bratislava 1974.
- Dvořák, P.: Odkryté dejiny (Predveká Bratislava). Bratislava 1978.
- Dvořák, P.: Zázrak obilného zrnka. Bratislava 1985.
- Dvořák, P.: Podivný barón. Budmerice 1993.
- Dvořák, P.: Zlatá kniha Bratislavy. Bratislava 1993.
- Dvořák, P.: Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku). Budmerice 2002.
- Eisner, J.: Jozef Ľudovít Holuby. Nekrolog. Obzor prehistorický 2,1923, str. 77 - 78.
- Eisner, J.: Mince typu biatec, nálezene v Bratislavě roku 1923. Numismatický časopis československý 3-4, 1/1925, str. 87-120.
- Eisner, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952.
- Eisner, J.: Devínska Nová Ves. Slovenská archeológia 3, 1955, str. 302-316.
- Encyklopédia Slovenska I. - VI. Bratislava 1977-1982.

- Farkaš, Z.: Koleso a záprah v praveku Slovenska. Bratislava 1984.
- Fándly, J.: Zelinkár. Martin 1990.
- Filip, J.: Pravěké Československo. Úvod do studia dějin pravěku. Praha 1948.
- Filip, J.: Sedmdesát let akademika J. Eisnera. Archeologické rozhledy 7, 1955, str. 3-4.
- Filip, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- Filip, J.: Keltská civilisace a její dědictví. Nové obzory vědy 3, Praha 1959.
- Filip, J.: József Kostrzewski. Archeologické rozhledy 12, 1960, str. 435-437.
- Filip, J.: Enzyklopädisches Handbuch zu Ur- und Frühgeschichte Europas. 1 (a - k). Praha 1966.
- Filip, J.: Enzyklopädisches Handbuch zu Ur- und Frühgeschichte Europas. 2 (l - z). Praha 1969.
- Filip, J.: Zemřel profesor J. Kostrzewski. Archeologické rozhledy 22, 1970, str. 211.
- Furmánek, V., Pieta, K.: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.
- Furmánek, V., Ruttkay, A., Šiška, S.: Dejiny dávnovekého Slovenska. Bratislava 1991.
- Furmánek, V., Veliačik, L., Vladár, J.: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek, V.: Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. Praehistorische Zeitschrift 75/2000, str. 153-160.
- Fusek, G.: Slovensko vo včasnéslovanskom období. Nitra 1994.
- Gatti, G.: pozri Caprino, C.
- Hallstatt a Býčí skála (Průvodce výstavou významných nálezů z pravěkých sbírek vídeňského Přírodovědného muzea). Brno - Bratislava - Praha 1969.
- Hänsel, B.: Ein bronzenzeitliches Kuppelgrab außerhalb der mykenischen Welt im Norden der Adria. Praehistorische Zeitschrift 75/2000, str. 161-183.
- Herodotos: Dějiny. Přeložil J. Kvičala, profesor klasické filologie na vysokých školách Pražských. 1863 a 1864.
- Hľadanie Atilovho hrobu. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 31, 1937, str. 188-196.
- Hoening O'Carrol, E.: Púchovské starožitnosti. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 8, 1903, str. 1-23, 111-127, 9, 1904, str. 35-42, 10, 1905, str. 131-138.
- Hoening O'Carrol, E.: Atlas zu den Puchöer Ausgrabungen bei „Puchovsky skala".
- Holčík, Š.: pozri Turčan, V.
- Holuby, J. L.: Čarodejníctvo, ľudová viera. Národopisné práce, str. 274 - 386.
- Holuby, J. L.: Astrologické maličkosti ľudu bošáckeho v Trenčianskej. Národopisné práce, str. 369 - 371.
- Holuby, J. L.: Čarodejné zariekanie a kľatby u ľudu slovenského. Národopisné práce, str. 313 - 336.
- Holuby, J. L.: Čarodejníctvo pred duchovným súdom žilinského evanjelického kontubernia. Národopisné práce, str. 274 - 283.
- Holuby, J. L.: Magické recepty z Bošáckej doliny a okolia. Národopisné práce, str. 336 - 346.
- Holuby, J. L.: Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského. Národopisné práce, str. 288 - 303.
- Holuby, J. L.: Čary a povere. O mandragore. Vosk a voda v poverách a čaroch ľudu slovenského. Slovenské pohľady 3, 1883, str. 284 - 299.
- Holuby, J. L.: Čary a povere. Čarodejné zariekanie a kľatby ľudu slovenského. Slovenské pohľady 4, 1884, str. 29.
- Holuby, J. L.: Ze zvyků a obyčejů na Uherské Slovesko. Slovensko, sborník 1901.
- Holuby, J. L.: Národopisné práce. Obecné zastupiteľstvo v Zemianskom Podhradí 1993, reprint vydania Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1958.
- Homéros: Ílias. Preložil Miloslav Okál. Bratislava 1962.
- Homéros: Odysseia. Preložil, úvod napísal, poznámky a register vypracoval Miloslav Okál. Bratislava 1986.
- Horák, B.: Gallové v českých zemích. Brno 1923. Istanbul. Istanbul (nedatované).
- Janšák, Š.: Nález hrnčiarskej pece z pozdňého laténu v Bratislave. Archeologické rozhledy 5, 1953, str. 605-609.
- Janšák, Š.: Predveké cesty. Geografický časopis 5, 1953, str. 169-195.
- Janšák, Š.: Hrnčiarska studňa z neskorého laténu v Bratislave. Slovenská archeológia 3, 1955, str. 195-221.
- Janšák, Š.: K problematike predhistorických hradísk na Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 13. Sborník k šesťdesiatym narodeninám dr. Ľudmily Kraskovskej, CSc. (I. časť), Nitra 1964.
- Jirásek, A.: Staré pověsti české. Praha (nedatované).
- Kelemantia - Brigetio. Po stopách Rimanov na Dunaji. Sprievodca. Iža 2001.
- Klasické Atény. Bratislava 1970.
- Klčo, M., Krupa, V.: Germánske hroby z doby rímskej, Krakovany-Stráže. Piešťany 2003.
- Klenoty dávnej minulosti Slovenska. Bratislava - Hrad - Klenotnica. Bratislava 1988.
- Kmeť, A.: Sitno a čo s neho vidieť. Tovarišstvo 3, 1900.
- Kolník, T.: Germánske hroby zo staršej doby rímskej

- zo Zohora, Žlkovec a Kostolnej pri Dunaji. Slovenská archeológia 7, 1959, str. 143 - 162.
- Kolník, T.: Nové pohrebiskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Archeologické rozhledy 13, 1961, str. 822-854.
- Kolník, T.: Prehľad a stav bádania v dobe rímskej a sťahovania národov. Náčrt slovenského praveku a včasnej doby dejinnej. Slovenská archeológia 19, 1971-1972, str. 499-558.
- Kolník, T.: Sympóziium LAUGARICIO MDCCC. Rimania a barbari v strednom Podunajsku v 2. a 3. storočí. Slovenská archeológia 28, 1980, str. 440-445.
- Kolník, T.: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kolník, T.: Villa Rustica - nič mimoriadneho? Nové slovo 5, 30/1988, str. 6-7.
- Kolník, T.: Tzv. Spečené a dlhé valy na Slovensku v diele Štefana Janšáka a v súčasnosti. Prednáška, Smolenice 28.-30.1992.
- Kolníková, E.: Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 13, 1964, str. 195-203.
- Kolníková, E.: Nález solidov z Bíne. Numismatický zborník 10, 1967-1968.
- Kolníková, E.: Keltské mince na Slovensku. Bratislava 1978.
- Kolníková, E.: Rímske mince na Slovensku. Bratislava 1980.
- Korinth - Mykene - Argos - Tiryns - Nauplia - Epidauros. Atény (nedatované).
- Kos, Nisyros. Atény (nedatované).
- Kosmova kronika česká. Preložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha 1972.
- Kraskovská, L.: Hroby z doby sťahovania národov na Žitnom ostrove (Slovensko). Archeologické rozhledy 3, 1951, str. 320-321.
- Kraskovská, L.: Slované nálezy z Vysokéj pri Morave. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 2, 1957 - Janšakov zborník, str. 101-104.
- Kraskovská, L.: Hroby z doby rímskej v Zohore. Slovenská archeológia 1, 7/1959, str. 99-143.
- Kraskovská, L.: Nález železných nástrojov v hrnčiarskej peci v Bratislave. Archeologické rozhledy 14, 1962, str. 340-343, 370.
- Kraskovská, L.: Výskum rímskej stanice v Rusovciach v rokoch 1961-1964. Zborník Slovenského národného múzea, História 7, 61/1967, str. 37-72.
- Kraskovská, L.: Gerulata - Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974.
- Kraskovská, L.: Objekty z doby rímskej pri kostole v Rusovciach - Bratislava. Zborník Slovenského národného múzea, História 17, 71/1977, str. 59.
- Kraskovská, L.: Revízný výskum rímskej stanice v Stupave v rokoch 1978-1979. Zborník Slovenského národného múzea, História 22, 76/1982, str. 51-73.
- Kronika ľudstva. Bratislava 1992.
- Krupa, V.: pozri Klčo, M.
- Křížek, E.: Ke carnuntskému reliedu v Městském museu v Bratislave. Slovenská archeológia 1, 6/1958, str. 239-240.
- Lichardus, J., Vladár, J.: Karpatenbecken - Sintaša - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historische Epoche. (Karpatská kotlina - Sintaša - Mykény. Príspevok k definovaniu doby bronzovej ako historickej epochy.) Slovenská archeológia 44/1996, str. 25-35.
- Marcus Aurelius: Hovory k sebe samému (preklad Miloslava Okála z roku 1943).
- Matthews, J.: pozri Stewart, B.
- Museum von Kos (nedatované).
- Náplava, M.: pozri Přichystal, A.
- Niederle, L.: Lidstvo v době předhistorické. Se zvláštním zřetelem na země slovanské. Praha 1893.
- Niederle, L.: Starověké zprávy o zeměpisu východní Evropy se zřetelem na země slovanské. Praha 1899.
- Niederle, L.: Slovanské starožitnosti. Díl I. Původ a počátky národa slovanského. Svazek I. Praha 1902. Díl II. Původ a počátky Slovanů jižních. Svazek I. Praha 1906. Svazek II. Praha 1910. Díl III. Původ a počátky Slovanů západních. Praha 1919. Původ a počátky Slovanů východních. Praha 1924.
- Niederle, L.: Pič, J. L. Starožitnosti země české. Díl II. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Svazek 2. Český časopis historický 11, 1905, str. 199-201.
- Niederle, L.: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1931.
- Novotný, B. a kol.: Encyklopédia archeologie. Bratislava 1986.
- Olympia. Atény 1982.
- Ondrouch, V.: K lokalizaci království Vanniova. Lidové noviny 563, 41/1933, (10.11.1933), str. 7.
- Ondrouch, V.: Království Vanniovo. (Kritický rozbor historických zpráv) Bratislava 8, 1934, str. 281-303.
- Ondrouch, V.: O Tacitově a Ptolemaiově východní hranici Velké Germanie. Bratislava 8, 1934, str. 13-36.
- Ondrouch, V.: Z nej novějších nálezů barbarských a římských mincí na Slovensku. Sborník Matice

- slovenskej pre jazykovedu, literárnu históriu, dejepis a národopis 13, 1935, str. 321 - 341.
- Ondrouch, V.: Rímska stanica na Slovensku? Lidové noviny 406, 44/1936 (14.8.1936), str. 9.
- Ondrouch, V.: Limes romanus na Slovensku. Bratislava 1938.
- Ondrouch, V.: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. Historica slovaca 2, 1940 - 1941, Acta Erudite Societatis Slovaca III.
- Ondrouch, V.: Rímska stanica v Stupave a v Pajštúne (dokončenie výkopu). Historia slovaca 3 - 4, 1945 - 1946, str. 62 - 119.
- Ondrouch, V.: K polohe a dejinám rimanskej Gerulaty. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 43-44, 1949, 1950, str. 93-99.
- Ondrouch, V.: Najstaršia bratislavská mincovňa. Naša veda 4, 1957, str. 349 - 354.
- Ondrouch, V.: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- Ondrouch, V.: Keltské mince typu biatec z Bratislavy. Bratislava 1958.
- Ondrouch, V.: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku I. Bratislava 1964.
- Ovidius N. P.: Premeny. Preložil Viliam Turčány. Bratislava 1970.
- Pallottino, M.: pozri Caprino, C.
- Panis, B.: Nález denára cisára Gordiana II. v Stupave. Zborník Slovenského národného múzea, História 42, 96/2002, str. 133-136.
- Paulík, J.: Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slovenská archeológia 2, 4/1956, str. 177-212.
- Paulík, J., Zachar, L.: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slovenská archeológia 23, 1975, str. 283 - 340.
- Paulík, J.: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
- Paulík, J.: Výskum protitureckej opevnenej polohy v Palárikove. Zborník Slovenského národného múzea, História 30, 84/1990, str. 85 - 107.
- Pelikán, O.: Rímania na Slovensku a africký nápis. Naša veda 4, 1957, str. 448 - 450.
- Pelikán, O.: Slovensko a rímske impérium. Praha 1960.
- Pieta, K.: Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965 - 1968. Liptov I. Martin 1970.
- Pieta, K.: Osídlenie severného Slovenska na zlome letopočtu. Časť I. Nitra 1978.
- Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Studia archaeologica slovaca Instituti archaeologici Academiae scientiarum Slovaca, Nitra 1982.
- Pieta, K.: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Pieta, K.: pozri Furmánek, V.
- Pichlerová, M.: Geografické vymedzenie oblasti mladohalštatských mohýl nad Stredným Dunajom. Zborník Slovenského národného múzea, História 7, 61/1967, str. 3 - 36.
- Pichlerová, M.: Bratislava v dobe rímskej. Bratislava 5, 1969, str. 7-22.
- Pichlerová, M.: Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej. Bratislava 1969.
- Pichlerová, M.: Gerulata - Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981.
- Pichlerová, M.: Postavenie Gerulaty na stredodunajskom Limes Romanus. Zborník Slovenského národného múzea, História 23, 77/1983, str. 63-94.
- Pichlerová, M.: Antická Gerulata. Výstava Slovenského národného múzea. Bratislava 1984, 1985.
- Pijoan, J.: Dejiny umenia II. Bratislava 1987.
- Pijoan, J.: Dejiny umenia III. Bratislava 1988.
- Pijoan, J.: Dejiny umenia VIII. Bratislava 1990.
- Plachá, V.: pozri Vallašek, A.
- Prichystal, A., Náplava, M.: Záhada Býčí skály aneb jeskyně plná překvapení. Třebíč 1995.
- Rexa, D.: pozri Zachar, L.
- Rizner, E. V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900. Šesť zväzkov. Martin 1929, 1931, 1932, 1933, 1934.
- Romanelli, R.: pozri Caprino, C.
- Ruttkay, A.: pozri Furmánek, V.
- Sallman, J. M.: Bosorky, nevesty satanove. Bratislava 1994.
- Sklenář, K.: Archeologie a pohanský věk. Praha 2000.
- Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Nitra 2000.
- Slovenský biografický slovník. (Od roku 833 do roku 1990.) I. - VI. Martin 1986 - 1994.
- Slovník antické kultury. Praha 1974.
- Snopko, L.: Nález prilby rímskeho vojenského hodnostára v Rusovciach. Archeologické výskumy a náleziská na Slovensku 1978, str. 249-250.
- Stárek, E.: Wit'azstvo Marca Aurelia na prosbu kresťanov obdržané. Katolícké noviny 10.6.1854.
- Stewart, B., Matthews, J.: Keltští vojevůdci. Brno 1996.
- Studeníková, E.: Neue Ausgrabungen hallstattzeitlicher Hügelgräber in der Südwestslowakei. Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10. - 14. Mai 1994, str. 497-506.

- Studeníková, E.: Záchranný výskum halštatskej mohyly v Novej Dedinke. Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia 4, 88/1994, str. 25-50.
- Studeníková, E.: Halštatská mohyla II. v Janíchoch, okres Dunajská Streda (predbežné výsledky výskumu). Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia 6, 89/1995, str. 49 - 75.
- Studeníková, E.: Motív stromu na halštatskej keramike. Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, M 4, 1999, str. 207 - 222.
- Svoboda, B.: Neuerworbene römische Mettalgefässe aus Stráze bei Piešťany. Bratislava 1972.
- Šafárik, P. J.: Slovanské starožitnosti. Praha 1862.
- Šimek, E.: Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Praha, Brno 1930, 1935, 1949, 1953.
- Šimek, E.: Keltové a Germáni. Spisy Filosofické fakulty Masarykovy Univerzity 38, Brno 1934.
- Šiška, S.: pozri Furmánek, V.
- Štefanovičová, T.: Mladohalštatské sídlisko na bratislavskom hrade. Zborník Slovenského národného múzea, História 14, 68/1974, str. 45-53.
- Teržan, B.: pozri Hänsel, B.
- Točík, A.: Niekoľko vážnych pripomienok k záchrane náleзов vykradnutých „kniežacích“ hrobov v Trebaticiach-Strážoch (hrob č. 2) v roku 1939. Xerox originálneho strojopisu je uložený v archíve Balneologického múzea v Piešťanoch, škatuľa č. 112, heslo Krakovany-Stráže.
- Točík, A.: pozri Anton Točík.
- Troja. Istanbul 1981.
- Turčan, V.: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. Zborník Slovenského národného múzea, História 25, 79/1985.
- Turčan, V., Holčík, Š.: Rukoväť lanxu z Krakovian-Stráží. Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia 8, 92/1998.
- Turčan, V.: Rukoväť k antickému lanxu z Krakovian-Stráží. Pamiatky a múzea 3, 2000, str. 52.
- Umění Thráků. Z pokladů bulharských muzeí. Praha 1978.
- Valachovič, P. a kol.: Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Bratislava 1998.
- Vallašek, A., Plachá, V.: Zisťovací archeologický prieskum na Leningradskej ulici v Bratislave. Bratislava 1, 1965, str. 91 - 110.
- Vallašek, A.: Stručný náčrt doterajších výsledkov archeologického výskumu areálu Academie Istropolitany. Vlastivedný časopis 2, 16/1967, str. 72-74.
- Vallašek, A., Plachá, V.: Príspevok k osídleniu bratislavského Podhradia. Bratislava 7, 1971, str. 5-37.
- Vallašek, A.: K starším dejinám Bratislavy. Vlastivedný časopis 2, 21/1972, str. 89 - 91.
- Vallašek, A.: Výsledky výskumu Academie Istropolitany v Bratislave. Archeologické rozhledy 2, 24/1972, str. 148-154.
- Vallašek, A.: Poznámka k najstaršej kamennej architektúre v Bratislave. Pamiatky a príroda 2, 1973, str. 12-15.
- Veliačik, L.: pozri Furmánek, V.
- Veľký atlas sveta. Praha 1995.
- Vladár, J.: Vysoké Tatry v dávnomvekom Slovensku. Nové slovo 51, 24/1982, (23.12.1982), str. 8-9.
- Vladár, J.: pozri Lichardus, J.
- Vladár, J.: pozri Furmánek, V.
- Zachar, L.: Neskoroláténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. Zborník Slovenského národného múzea, História 21, 75/1981, str. 35 - 57.
- Zachar, L.: Príspevok k problematike bratislavského oppida. Zborník Slovenského národného múzea, História 22, 76/1981, str. 31 - 49.
- Zachar, L., Rexa, D.: Beitrag zur Problematik der Spätlaténezeitlichen siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zborník Slovenského národného múzea, História 28, 82/1988.
- Zachar, L.: pozri Paulík, J.
- Zajaczkowski, W.: Biskupin, przewodnik. Żnin 1993.
- Zamarovský, V.: Bohové a hrdinové antických báj. Praha 1985.
- Zamarovský, V.: Grécky zázrak. Bratislava 1990.
- Záhada Býčí skály, pozri Přichystal, A.
- Zelinkár, z velikých zelinkárských knih witáhnutí. Trnava 1793.
- Archívne materiály:
Štátny oblastný archív Bratislava, súdny spis Vojtecha Budinského-Kričku 3 TS III 119/51.
Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, spisy T 7392/53, NO 5368/54, T 7392/53, 3688, 5976, 6924, 7542.
Archív Univerzity Komenského. Fond: Učitelia FIF UK, kart. 5, cerv.
Paulík, J.: Palárikovo, okr. Nové Zámky, poloha Kopcová remíza, výskum 1972 (aj 1973). Nálezová správa. Archeologické múzeum Slovenského národného múzea v Bratislave.

Strieborné sčasti pozlátené spony z čias sťahovania národov z Levíc

- Abrahám 38,171,244
 Ad Flexum 156
 Ad Mures 156
 Ad Statuas 156
 Adamov 73
 AeliaEudoxia 241
 Aesculapius - pozri Asklepios
 Agamemnón 33
 Agathysos 51
 Achilles 16
 Aietes 24,27,28
 Aktaión 14
 Alarich 241,242,243
 Alexander 196
 Alexander Severus 225
 Alexander Veľký 32, 102
 Alexandria 22, 197, 209
 Alézia 112
 Almás 258
 Alpy 59,96,97,99,152,194,
 214,243
 Altinum 194
 Ambigatus 99
 Ammianus Marcellinus 229,
 230, 233, 242, 244
 Antoninus Pius 136, 174, 196,
 197, 198
 AntoniusAugustus 210
 Anubis 13
 ApollóniosRodský 24,26,27,32
 Apolón 13, 22, 23
 Aquileia 154, 194, 245
 Aquincum 153, 165, 194, 229
 argonauti 23, 24, 25, 26, 28, 31,
 32,33
 Argo 21,24,33
 Ariogais 197
 Arcadius 241
 Arnufis 206
 Arpád 245
 Arruns 97
 Artemis 14, 32
 Asklepieion 9,21,22,23
 Asklepios 21,22,23,24,26
 Athaulf 242
 Atila 239, 242, 244, 245, 246,
 247, 252
 Aténa 13,23
 Atény 12
 Atlantický oceán 32, 47
 Augustín, sv. 183
 Augustus, Gaius
 Octavianus 154, 173, 198,
 214,217
 Aurelius Antoninus,
 Marcus 189,190,191,192,
 194,195,197,198,199,202,
 203,204,206,207,208,210,
 211,215,232,233
 Aurelius Verus, Lucius 194
 Avenarius, Alexander 203
 Balkakra 32
 Baltské more 32,41,43,46
 Barca 29
 Bardejov 102
 Bastet 13
 Batizovce 106
 Baxa, Peter 154,160
 Bazovský, Igor 160
 Bebrava 41
 Bel, Matej 157,208,211,213,
 215,221,246,257
 Bella, Ľudovít 261
 Belloves 99
 Benátky 154
 Beninger, Eduard 142,149
 Benka, Martin 174
 Beňadik, Blažej 95,109
 Bergl 132,156,157,158,161,
 164,165
 Berlín 15,62,244
 Bernhardtová, Sarah 26
 Beroun 111
 Berounka, rieka 111
 Berta, L 144
 Bešeňov 247
 Biatec 102,121,122,124,126,
 132,134
 Biskupin 43,47,48,49,50,53,58
 Biskupinské jazero 47,48
 Biňa 239,240,241,242,244,
 246,247
 Blegen, C.W. 14
 Bodva 43
 Bogdajewicz,Edmund 47
 Bohumel 240
 Bojnice 179,181,182
 Bonn 187
 Borkovský, Ivan 249,251
 Bospor 25,99
 Böhm, Jaroslav 112,113,119,
 177,190
 Branecký, Jozef 260
 Bratislava 77,78,79,101,102,
 105,109,114,115,118,121,
 122,123,124,125,126,127,
 129,130,132,133,134,135,
 136,137,151,152,154,158,
 160,163,165,176,178,180,
 189,196,207,213,215,223,
 247
 Braunsberg 214
 Breunus 107
 Brigetio 137,153,154,156,189,
 190,192,194,202,229
 Brno 108,176
 Brutus, Lucius Iunius (ajeho
 synovia) 166,168,184,185,
 186
 Brutus, Marcus Iunius 185
 Bučany 106
 Budapešť 143,153,208,246
 Budinský-Krička, Vojtech 167,
 174,176,177,178,179,180,
 181,182,183,186
 Buková 117
 Burebista 131,132,134,136
 Burchbrich 14,15,17
 Burian, Zdeněk 242
 Byzanc 240
 Byzantion 240
 Býči skála 72,73,76,77
 Cabaj-Čápor 87
 Caesar, Gaius Iulius 58,96,100,
 101,105,108,111,112,114,
 125,126,134,136,172,185,
 186,196
 Carihrad (Istanbul) 240
 Carnuntum 152,153,154,156,
 161,165,174,194,213,214,
 215,216,221,230,232
 Cincinnati 14
 Commodus 195,196,197,198,
 199,202,203,211,216
 Constans 209,211
 Constantinopolis -
 Konštantínopol 225,240,
 244
 Constantius II. 237
 Cusus, rieka 173
 Cvengrošová, Ľudmila 99,256,
 257
 Cyril 233
 Čakajovce 255
 Čaňa 247
 Čaplovič, Pavol 35,36,37,39,
 40,43,148
 Čepan, Oskár 223
 Černý, Věnceslav 250

Výberový register

Ab-Če

Výberový register

Če-He

- České Lhotice 113
Český Krumlov 113
Český les 100
Čierne more 12,25,30,31,52,
57,63,131,154,231,243
Čukárska Paka 79
Čunovo 156,157
Daidalos 164
Dardanely 25
Debora 72,83,85
Deceneus 132
Dedinka 72,83,85
Dedinka pri Dunaji (Nová
Dedinka) 79
Dekan, Ján 158,160,167,184,
185,186,217,218
Delfy 16,19
Demokritos 196
Detva 106
Devín 115,118,123,127,136,
137,153,154,171,172,198,
203,233
Devínska Nová Ves 123,129,
171,249,251,255
Dievčenský hrad 189,203,216,
233,255
Dikté, vrch 12,14
Diodoros Sicilsky 96
Dión, Casius 192,206,232
Dionýzos 179
Dioskurovia 161
Divín 203
Dneper 46,243,245,250,252
Dnester 243
Dobiáš, Josef 189,209,210,211
Dolicejský, Jupiter 164
Dolná Lužica 45
Dolná Moesia 210
Dolné Janíky 79
Dolné Semerovce 247,251,253
Dolný Kubín 42,43,146
Dolný Smokovec 19
Domicián 153,191
Don 243
Dražúvky u Ždánic 101
Drábek 181
Dunaj 24,25,26,30,31,33,62,
79,96,99,106,114,131,132,
133,136,143,151,152,153,
154,156,157,158,163,164,
165,172,173,189,190,191,
192,194,195,197,198,199,
200,202,203,207,210,211,
213,214,215,216,217,221,
225,230,231,233,234,235,
236,243,244,246,252,253,
255,257,260,261
Dunajská Lužná 79
Dušek, Mikuláš 55,56,57,60,
61,62,63
Dušeková, Sigrid 55,56
Dúbravka 129,223,224,226,
227,236,255
Dvory nad Žitavou 108,247
Dvořák, Pavel 8,31,121,142,
224,262
Edirne 231
Egejské more 26,47,63
Eisner, Jan 121,132,137,142,
177,234,249,255
Elschek, Kristián 224,226
Engels, Fridrich 67
Engl, Isidor 68,71,75
Epidauros 23
Equitius 230
Es 145
Eskulap - pozri Asklepios
Európa 13
Faustina 189,198
Fándly, Juraj 91,92
Feješ, Ján 174
Fellini, Federico 167
Fenkl, Arnošt 75
Fenkl, Gustáv 75
Ferdinand I. 89
Ferus, Viktor 160
Filip, Jan 136,177
Filip II. Macedónsky 101,102,
146
Flavius Attius 161
Först 157
František Jozef I. 205
Frixos 28
Furtius 195,197
Furmánek, Václav 8,18,21,31,
33,144,262
Fusek, Gabriel 251,253
Gabinus 230
Gabréta 100
Galia Placidia 241,242
Gallienus, Publius Licinius
Egnatius 225
Ganymedes 13
Gardské jazero 33
Gasawka, rieka 48,53
Gánovce 16,18,19,28
Gelonos 51
Gerulata 117,151,154,156,157,
158,160,161,163,164,165,
189,190,233,255
Geržová, Jana 160
Gibraltársky prieliv 26,32
Gniezdno 47
Gnirs, Anton 214,215,221
Gomolčák, P. 133
Gond, Ignác 214,221
Gordíán II. 219
Gosiorovský, Miloš 218,219
Gottwald, Klement 176,177
Goy 90
Göteborg 247
Gran - pozri Hron
Granua - pozri Hron
Greisinger, Michael 18,19
Grodzicha - pozri Biskupin
Grolich, A. 73
Groller, von 157
Gruzínsko - pozri Kolchida
Habovštiak, Alojz 121
Hadrianopol - pozri Edirne
Hadrián 136,153,257
Halagan, Juraj 160
Halaša, Pavol 140
Hallstatt 59,64,65,67,68,69,
71,72,75,76,77,79
Hallstattské jazero 68
Hampel József 208
Haniska 247
Hannibal 101,191
Harman, Miroslav 8,31,262
Hasfalva 32
Havelka, J. 76
Havránok 104,139,140,143,
144,145,146,148,149
Hádes 16,17,19
Hekataios z Miléty 96
Hekate 28
Hektor 16
Helena 25
Helios 13
Hellé 28
Henckelová 157
Henszlmann, Imrich 257
Herakles 24,50,51,52
Hercýnsky les 99,100,107
Herennia Etruscilla 197
Hermes 206
Herodotos 50,52,63,96
Herzog, R. 23

- Hébé 12
 Héfaistos 12,14,19
 Héra 19
 Hérakleitos 196
 Hildigis 252
 Hindenburg, Paul 46
 Hippokrates 9,21,22,32,
 33,196
 Hlohovec 106
 Hodál, Florián 181,182
 Hoening O'Carroll, Emil
 Friedrich Johannes 139,
 140,141,142
 Hochdorf 99,100,104
 Hochmichel 96,97
 Holčík, Štefan 187
 Holiare 62
 Holuby, Jozef Ľudovít 90,91,
 92,93
 Homér 11,12,13,16,17,18,
 19,24,28,64,67,68,80,81,
 82,83
 Honorius 241,242,244,245
 Honz 213,214
 Horná Moesia 210
 Hošek, Radoslav 160
 Hradiště, vrch 111,112
 Hradiště (Zbraslav) 113
 Hradiště pri Českých
 Lhoticiach 113
 Hradzany 106
 Hrádku Manětína 108
 Hromada, Jozef 224
 Hron 41,43,96,108,143,191,
 207,239,257
 Hronský Beňadik 239
 Hul 247
 Humenné 102
 Hunderingen 96
 Huňáček 93
 Chaloupecký, Václav 122
 Cháron 160,165
 Chammurapi 18
 Cheirón 22,27
 Chertobaldos 156
 Childe, Vere Gordon 261
 Choč 41
 Chočské vrchy 37
 Chorvátsky Grob
 (Triblavina) 51,66,74,79
 Chotín 60,62,63
 Chropovský, Bohuslav 83
 Iason 23,24,26,27,28,31,
 32,33
 Ifigénia 32
 Ikaros 164
 Ilava 174,176,178
 Ildiko 245
 Inocent VIII. 92
 Iolk - pozri Volos
 Ipeľ 43,96,108,257
 Istebné 35,36,37,39,40,41,
 42,43,148
 Istros 131
 Istvánffy, Mikuláš 207
 Izdebnó 53
 Iža 188,189,190,192,196,
 200,202,203,233,247,255
 Ílias 12
 Ivanka pri Dunaji 171
 Jaborek, Štefan 161,163
 Jadranské more 25,26
 Janíky 80,82,83
 Janšák, Štefan 57,86,115,
 154,218,234,245,261,262
 Jarovce 123,156,157
 Jasenová 43
 Jatov 202
 Javorník 245
 Jelen, Jur 93
 Jeruzalem 163
 Jirásek, Alois 92,250
 Kalifornia 131
 Kalinka, Joachim 93
 Kalná nad Hronom 247
 Karlova Ves 129
 Karol Veľký 243
 Karpatská kotlina 31,52,56,
 57,63,106,121,152
 Kartágo 191
 Kaspické more 243
 Kassel 45
 Kastor 24
 Katalaunské polia 242,245
 Katrenčík 35
 Katvald 173
 Kaukaz 23,25,30,31
 Kelemantia 189
 Kelermes 64
 Kelheime 113
 Kendy, Gejza 8,12,32
 Kežmarok 19
 Kmeť, Andrej 257,258,259,
 260,261
 Kolchida (Gruzínsko) 23,24,
 25,28
 Kolář, Antonín 220
 Kollár, Ján 39
 Kolník, Titus 8,130,176,177,
 223,224,226,233,235,236,
 237,261
 Kolníková, Eva 121,122,240
 Kolumbus, Krištof 32
 Komárno 55,137,161,163,
 213
 Komárom 153,189
 Komenský, Jan Amos 112
 Komjatná 43
 Konstantínus 242
 Konštantín Veľký 240,241
 Korint 33
 Kosmas 249,250
 Kossina, Gustaf 45,46,47,
 142
 Kostolná pri Dunaji 171
 Kostolný Sek 247
 Kostrzewski, József 46,47,48
 Košice 31,245,247
 Košúty 245
 Kós 8,9,21,22,23,24
 Krakovany-Stráže 159,162,
 166,167,168,170,171,176,
 178,179,181,182,183,184,
 185,186,187,193,217,219,
 231,235,237,247,252,264
 Kraskovská, Ľudmila 157,
 158
 Králik, J. 179,181
 Králik, Štefan 179,181
 Kráľovič, Viliam 234
 Krásna Hôrka 43
 Krásnohorské Podhradie 244
 Krekovič, Eduard 160
 Kréta 12,13,26,43
 Kritasir 132
 Krkonoše 100,210
 Krman, Daniel 93
 Kronos 12,13
 Krušné hory 100,210
 Kubáň 64
 Kubínyi, Mikuláš 36,42,138
 Kuffern 69
 Kuľ-Oba 52,64
 Kurima 102
 Kuzma, Ivan 200
 Kvetoslavov 79
 Kvičala, Jan 50
 La Tène 95
 Lamanšský prieliv 26,47

Výberový register

Hé—La

Výberový register

La—Pe

- Lamiová-Schmiedlová,
 Mária 190
 Lancre, de 92
 Lands End 32
 Laugaritio 209,210,211
 Leányvár 189,190,192,198,
 199,201,202,203,207,255
 Legnago 33
 Lemnos 25
 Leningrad 63
 Leukaristos - pozri Laugaritio
 Lev I. Veľký 245
 Levice 106,246,269
 Liberec 142
 Lichtenštejn, Jan 75,77
 Lietavec, J. 182
 Limes Romanus 151,153,154,
 217
 Liptov 41,148
 Liptovská Mara 142,144,148,149
 Livius, Titus 96,97,99
 Loubal, Antonín 57
 Loverd 26,27,32
 Lucius Aurelius Verus 194,
 197,199
 Lučivná 19
 Ludvíkovský, Jaroslav 220
 Luna 100
 Lužianky 247
 Magin, Baltazár 208
 Magyaróvár - pozri
 Mosonmagyaróvár
 Maiden Castle 113
 Malá Lateršarna - pozri Molpír
 Manching 113,114
 Mantova 245
 Marcellianus 230
 Marmarské more 25
 Marobud 111,172,173,198,214
 Marseille (Massalia) 32
 Martin 42,176,178,182,245
 Martin z Tours 252
 Marus, rieka 173
 Marx, Karl 11,67
 Massalia - pozri Marseille
 Massányi, Edmund 260
 Matthews, J. 96
 Matuška, Waldemar 36
 Maxentius, Marcus Aurelius
 Valerius 241
 Maximianus, Marcus Aurelius
 Valerius 136,153,205,210,
 211
 Maximinus (prefekt) 230
 Medea 24,26,28,33
 Medvedzie 43
 Medzihradné 42
 Medziskálie 37
 Merkúr 171
 Merobaudes 229
 Metod 233
 Mikolaj 48
 Milanovce - pozri Veľký Kýr
 Miláno 241,245
 Milles, Jeremiah 157,189,190
 Mincio, rieka 33
 Minotauros 13,18
 Minos 13
 Mode 242,243
 Modrany pri Komárne 44
 Moháč 89
 Molpír 53,55,56,57,58,59,60,
 61,63,64,65,71,77,79
 Mommsen, Theodor 207,208,
 211
 Monkondja pri Rovinji 33
 Mopsos 24
 Morava, rieka 43,115,154,173,
 213,216
 Moravský kras 73
 Morgan, Lewis Henri 67,68
 Mościcki, Ignac 48
 Mosonmagyaróvár 156,157
 Most na Ostrove 79
 Mšecké Žehrovice 105
 Mucha, Alfons 26
 Mursa 146
 Mužla 202
 Myjava 106,181
 Mykény 13,15,16,19,30,31,
 33,72
 Myšia hôrka 15,16,28,31,33,
 109
 Mýtna Nová Ves 28
 Nefela 28
 Nemčiňany 202
 Neptún 152
 Nero, Claudius Caesar 186
 Neustupný, Jiří 167,169
 New York 187
 Niederle, Lubor 203,250,251,
 259
 Nitra 36,87,102,106,158,178,
 181,190,200,223,234,247,
 254,255
 Nitra, rieka 11,43,96,143
 Nižná 43
 Nižná Myšľa 28,31
 Nonnos 126
 Novák 177
 Nové Hradisko 112
 Nové Košariská 34,70,76,79,
 80,81,82,83,172
 Novotný, Bohuslav 130
 Nový Tekov 262
 Obišovce 27,30
 Očová 213
 Očkov 170,171,184,234
 Odra 250
 Olymp 12,13,14,15,18,19
 Olympia 14,19,216
 Ondrouch, Vojtěch 107,125,
 126,136,137,157,167,168,
 169,170,171,174,182,186,
 214,215,216,217,218,219,
 220,221,235,237
 Opitergium (Benátsko) 194
 Opluštil, Ernest (Arnošt) 167,
 168,169,170,182,197
 Orastijské hory 132
 Orava, rieka 35,36
 Oravská vrchovina 37
 Orel, Dobroslav 220
 Orfeus 24,28
 Ortvar, Tivadar 154
 Osádka 43
 Osijek 146
 Ostrá skala - pozri Vyšný Kubín
 Ostrovany 208
 Oswald, František Richard 257
 Ovídius Naso, Publius 67,71
 Ókeanos 13
 Paczka, Ferenc 244
 Palárikovo 84,85,87,88,89,
 90,91,93,95,96,98,103,108,
 109,128
 Pan 13
 Paríž 72,157
 Patroklos 16,54,67,81,172
 Paulík, Jozef 85,86,88,117,118,
 239,240,241
 Pavelka, Jozef 174
 Pavlovské vrchy 100
 Pác 211,228,229,234,235,
 236,237
 Pád 26,32,33
 Pečenice 258,262
 Pelías 23,26
 Peschiere 33

- Pešť 92,260
 Petronellum 156
 Petržalka 123,151,152
 Pezinok 93
 Piešťany 43,169,170,182
 Pieta, Karol 142,144,149
 Pichlerová, Magda 80,158
 Pilsudski, József Klemens 48
 Plachá, Veronika 137
 Plavecký hrad 115,119
 Plavecký Mikuláš 79
 Plínius Mladší, Gaius 192
 Plínius Starší, Gaius 96,100
 Pobedim 43,170
 Pococke, Richard 157,189
 Podbiel 36,43
 Podunajská nížina 79
 Poetovio 210
 Pohanská (Plavecké Podhradie) 102,110,111, 115,117,118,119,122
 Polabie 173
 Polux 24
 Pomoravie 170
 Pompeius, Gnaeus Magnus 134,196
 Ponitrie 41,106,234
 Popper, Armin 207
 Poprad-Kvetnica 19
 Poprad-Veľká 19
 Poseidónius 104
 Poulik, Josef 176
 Považie 41,170,234,247
 Poznaň 47,48
 Požitavie 106
 Praha 108,113,177,178, 215,249
 Priamos 16
 Priapos 222,223
 Priekopa 245
 Prievidza 182
 Pripiatske močiare 41,250
 Priskos 252
 PriskosAttalos 243
 Prokopios z Cesarey 252
 Prostějov 112
 Ptáčnik 258
 Ptičie 102
 Ptolemaios, Klaudios 136, 189,208,209,210
 Pula 214
 Pusté Úľany 79
 Púchov 139,140,141,142
 Púchovská skala 139,141, 142
 Pytheas 32
 Quadrata 156
 Rajček, J. 233
 Rajewski, Zdzislaw Adam 48, 49
 Rajtár, Ján 189,190,203
 Rajtárová, Zuzana 55,56
 Rakovník 105
 Ramsauer, Johann Georg 68, 71
 Ravenna 232,241,243
 Reca 79,83
 Remus 59
 Rhône 26,33
 Rím 11,59,86,87,99,107,125, 131, 154,172,182,183, 184, 185, 186,191, 194,196,197, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 221, 229, 233, 237, 241,242,243,244,245,251
 Rijecký záliv 26
 Rochovica 245
 Romulus 59
 Roscher, A. 60
 Rómer, Floriš 257
 Rusovce 78,127,137,151, 156,157,158,160,161,163, 164,165,233
 Ružomberok 178
 Ryzd-Smigly, Edward 48
 Rýn 26,96,160,172,237
 Říp 250
 Sabinov 208
 Salzberg 68,69
 Salzburg 68
 Savaria - pozri Szombathely
 Sála 41
 Sándorfi, Nándor 57
 Sáva 26
 Sebastianus 229
 Segedin 93
 Segoves 99
 Seina 46,97
 Septimus Severus, Lucius 153,158,165
 Severné more 32,46
 Severný ľadový oceán 32
 Schazmann, P. 23
 Schindler, Ján 93
 Schmidtová, Jaroslava 158, 160
 Schweizersbild 141
 Sicília 43,97
 Sido 173
 Siladice 247
 Sintašta 30
 Sirmium 196
 Sitno 257
 Sitňanský, P. 158
 Skalica 215
 Slaná, rieka 12
 Slavkov u Brna 101
 Sládkovičovo 171
 Slivka, Michal 160
 Slovenské Pravno 106
 Slovenský kras 28
 Smetana, Martin 176,178, 181
 Smolenice 55,56,58,79
 Smolenický hrad 56
 Smuszewo 53
 Snopko, Ladislav 160,163
 Sobiejuchy 53
 Sokrates 196
 Soutice 11
 Sötér, Agost 157,160
 Spiš 31,148
 Spišská Belá 18,19
 Spišská Teplica 19
 Spišský Štvrtok 10,15,19,20, 25,28,31,109
 Stara Zagora 61
 Staré Hradisko 112,119
 Staré Město 197
 Stárek, Ľudovít 205,207
 Stein 143
 Stewart, B. 96
 Stillfried 154
 Strabón 96,100
 Stradonice 111,112,119,173
 Stráže - pozri Krakovany
 Stredozemné more 25,26, 28,97
 Studeníková, Etela 82
 Stupava 94,106,213,214, 215,216,217,219,220,221, 233,236
 Styx 160
 Sudeta 100,210
 Suchohrad 202
 Súdovce 258
 Svantovít 73
 Svoboda, Bedřich 167,182, 183,184,185,186,190

Výberový register

Pe—Sv

Výberový register

Sz—Ži

- Szászová, Helena 207
 Szikáncs 241
 Szombathely 229,252
 Szwajcer, Walenty 48,53
 Šafárik, Pavol Jozef 250,259
 Šamorín 79
 Šarovce 247
 Šchedroňová, Zuzana 93
 Široký, Viliam 218
 Škvarek, Andrej 174
 Šoproň 261,262
 Špania Dolina 31
 Štefanovičová, Tatiana 78
 Štěpánek 246
 Štiavnica 260
 Štiavnické vrchy 260,262
 Štúrovo 247
 Šumava 96,100
 Šurany - Nitriansky
 Hrádok 31,115,233,247
 Tacitus, Publius Cornelius 96
 Tanatos 22
 Thurzo, Milan 82
 Taranis 145
 Tarquinius 185
 Taurida 32
 Temis (Themis) 13
 Teodorich 243
 Teodosius Veľký 241
 Terentius 208,211
 Tesálie 23,24,26
 Teseus 24,25
 Teutates 145
 Tiber 99
 Tiberius, Claudius Nero 173,
 214
 Tisa 241,244,246,257
 Točík, Anton 179,181,182
 Tomis 131
 Topoľčany 181
 Tours 252
 Tóth-Kurucz, Ján 190,191
 Traján (Marcus Ulpius
 Traianus) 131,153,192,
 257
 Trenčín 195,205,207,208,
 210,211,236
 Trnava 91,106,180,208,234
 Trnavská nížina 57
 Trnovec nad Váhom 108
 Trója 12,13,14,15,16,19,25,
 31,68,72,86
 Trstín 117
 Trísov 113
 Tudrus 172
 Tupá skala - pozri Vyšný Kubín
 Turčan, Vladimír 187,220,
 221
 Turčiansky Svätý Martin 176
 Turiec 41,106
 Turňa 79
 Vajnory 123,129
 Valaón 210,211
 Valens Flavius 231
 Valentinianus I. Flavius 153,
 164,229,230,231,232,233,
 235,236,237
 Valentinianus III. 242
 Vallašek, Adrián 129,130,
 134
 Vangio 173
 Vannius 173,174
 Vardar, rieka 26
 Varsik, Vladimír 160
 Váh 96,106,108,139,143,
 153,173,205,234,244,245
 Včelince 12,31
 Veličák, Ladislav 263
 Veličná 36
 Veľká Lomnica 14,19
 Veľká Maňa 131
 Veľká Studená dolina 14,19
 Veľké Kostoľany 247
 Veľký Bysterec 138,146
 Veľký Kýr 202,233,234,235,
 236
 Veľký Pesek 247
 Vercingetorix 112
 Verne, Jules 55
 Verona 245
 Vespazián 218
 Vetttersfeld - pozri Witaszkowo
 Viedeň 72,77,89,153,208
 Viktória 152
 Vindobona 153,196,215,216
 Virchow, Rudolf Ludwig
 Karl 45,47
 Visia 32,243
 Vix, vrch 97,104
 Vítek, Ján 123
 Vladár, Jozef 15
 Vlársky priesmyk 43
 Vlk, Václav 167,169,170
 Vocel, Jan Erazim 123,259
 Volga 46
 Volos(Iolk) 24,25,26,27
 Vrbové 39
 Vrchhľadok 143
 Vysoká pri Morave 171,217
 Vysoké Tatry 12,13,14,15,
 19,28
 Vyšný Kubín 35,37,40,41,
 42,43,53,148
 Výčapy-Opatovce 247
 Východoslovenská
 nížina 143
 Wagner 174
 Wankel, Jindřich 72,73,75,
 76,77
 Wankelová, Vlasta 76
 Watŭv, Matiaš 93
 Wenecja 48,53
 Wiener, M. 187
 Winter, Imrich 174,177
 Witaszkowo 62
 Yorkshire 152
 Zachar, Karol L. 132,133
 Zachar, Lev 118,121,122,
 132,133,134
 Zamarovský, Vojtech 11,12,
 21,24,26,27
 Zana 210
 Zaráftis, Iakovos 23
 Záhorie 56,106,129
 Záhorská Bystrica 129
 Záhorská nížina 117
 Záhorská Ves 202
 Zápotocký, Antonín 177,178
 Zbraslav 113
 Zeiller, Martin 208
 Zemianske Podhradie 262
 Zemplín 115,118
 Zeus 12,13,14,22,102
 Zlatá Idka 31
 Zobor 65
 Zohor 150,170,171,217
 Zvolen 181,182,257
 Žaškov 43
 Žákavec, František 220
 Žehra - Dreveník 19
 Žemberi 258
 Žemberovce 262
 Žilina 148,251,254
 Žitava 202
 Žitný ostrov 80,152

Nádoba z keramiky, jediný originálny germánsky predmet v strážskom poklade - bola úplne rozbitá a črepy sa zväčša postrácali, nálezcov nezaujali, jej rekonštrukcia bola zložitá

Pod'akovanie

Musím sa opakovať, lebo aj teraz platí to, čo som napísal v Stopách dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku): „Tak ako text, aj fotografická príloha tejto knihy vznikala tridsať rokov. Za ten nekonečný čas mi pomohli desiatky jednotlivcov (aj inštitúcií) a ja som im veľmi vďačný, hoci mnohí z nich sa už vytratili z môjho okolia. Na niektorých som azda aj zabudol. Ak sa to stalo, ospravedlňujem sa im. Veľa reportážnych obrázkov som dostal od účastníkov televíznych štábov, dali mi ich od srdca, z vlastnej iniciatívy, na fotografiách neuviedli svoje meno a ja sa už naozaj neviem rozpamätať, komu vďačím za peknú spomienku.“

To všetko je pravda, ale do zoznamu z prechádzajúceho zväzku pribudli aj nové mená, bez ktorých by som si neporadil. Sú to:

Slovenské národné múzeum v Bratislave (menovite generálny riaditeľ Dr. Peter Maráky, ktorý nám umožnil fotografovať v expozícii Klenoty dávnej minulosti Slovenska), Archeologické múzeum Slovenského národného múzea v Bratislave, Historické múzeum Slovenského národného múzea v Bratislave, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, pracovisko Košice, Balneologické múzeum v Piešťanoch (nezanedbateľná časť obrazovej prílohy sa zrodila v Piešťanoch na výstave Strážsky poklad), Ponitrianske múzeum v Nitre (v knihe je viacero fotografií z expozície Skvosty dávnovkeého Slovenska), Oravské múzeum v Oravskom Podzámku, Východoslovenské múzeum Košice, Hornonitrianske múzeum Prievidza, Slovenská národná galéria v Bratislave, Slovenská národná knižnica v Martine, obec Iža, osobitne mi pomohli Martin Bartík, Viliam Csáder, L. Gniterová, D. Ivanová, Gejza Kendy, Jozef Krátky, Ivan Kuzma, Alica Marková, Marta Novotná, Zora Ondrejčeková, Dana Ondrouchová, Anton Števko, Mária Tóth-Kuruczová, Peter Sabov, Terézia Válekova a Adrián Vallašek.

Pod'akovať za ochotu a pomoc mi prichodí aj pracovníkom Archívu prezidentskej kancelárie v Prahe, Archívu Univerzity Komenského v Bratislave a Spoločnosti Božieho Slova v Nitre.

Radou mi pomohli Eva Kolníková, Anton Gúth, Jiří Jánošík a Branislav Panis, vďaka nim som sa vyvaroval viacerých omylov.

Bádatelia (a umelci), ktorí stáli priamo pri vzniku jednotlivých kapitol, sú uvedení v príslušnom texte.

Všetkým ďakujem.

Vydavateľstvo Rak a nadácia Osudy predkov ďakujú všetkým,
ktorí sa zaslúžili o vydanie tejto knihy. Sú to:

279

Ministerstvo kultúry SR

Duslo, a. s., Šaľa

AITEN

Aiten, a. s., Trnava

VOLKSWAGEN FINANČNÉ SLUŽBY

Všetchno v jediné ruky pro Škodu, Seat, VW, Audi a Porsche

Volkswagen, finančné služby, s. r. o., Bratislava

Merck, spol. s r. o.

Aeolus
cestovná kancelária Aeolus

Mediálni partneri

Slovenský rozhlas

Pravda

denník Pravda

Malé vedro bolo prázdne, druhé kamsi zmizlo,
vraj bolo plné zlatých mincí

Zlatá lúčikovitá
spona

Obetná miska s liatym
uchom v tvare barana

Archeologické lokality, miesta príbehov v tejto knihe

1 Abrahám	29 Haniska	57 Lučivná	87 Prievidza	114 Trnava
2 Bardejov	30 Hlohovec	58 Lužianky	88 Ptičie	115 Trnovec nad Váhom
3 Batizovce	31 Holiare	59 Martin	89 Púchov	116 Trstín
4 Bešeňov	32 Hronský Beňadik	60 Most na Ostrove	90 Pusté Úľany	117 Turňa
5 Biňa	33 Hul	61 Mužla	91 Reca	118 Tvrdošín-Medvedzie
6 Bratislava	34 Humenné	62 Myjava	92 Rimavská Sobota	119 Včelince
7 Bratislava-Čunovo	35 Chorvátsky Grob	63 Mýtna Nová Ves	93 Ružomberok	120 Veličná
8 Bratislava-Devín	36 Chotín	61 Nemčiňany	94 Šiladice	121 Veľká Lomnica
9 Bratislava-Jarovce	37 Ilava	65 Nitra	95 Skalica	122 Veľká Maňa
10 Bratislava- Rusovce	38 Ilija-Sitno	66 Nižná Myšľa	96 Sládkovičovo	123 Veľké Kosťoľany
11 Bučany	39 Istebné	67 Nižná	97 Slovenské Pravno	124 Veľký Kýr
12 Buková	40 Ivanka pri Dunaji	68 Nová Dedinka	98 Smolenice	125 Veľký Pesek
13 Cabaj-Čápor	41 Iža	69 Nové Košariská	99 Spišská Belá	126 Vrbové
14 Cífer-Pác	42 Janíky	70 Nový Tekov	100 Spišská Teplica	127 Výčapy-Opatovce
15 Čakajovce	43 Jasenová	71 Obišovce	101 Spišský Štvrtok	128 Vyšný Kubín-Medzi-
skálie
16 Čaňa	44 Jatov	72 Očkov	102 Starý Smokovec-
Veľká Studená
dolina	129 Vysoká pri Morave
17 Čukárska Paka	45 Kalná nad Hronom	73 Očová	103 Stupava	130 Vyšný Kubín
18 Dedinka	46 Kežmarok	74 Osádka	104 Súdo vce	131 Zemianske
Podhradie
19 Detva	47 Komárno	75 Ostrovany	105 Suchohrad	132 Zemplín
20 Divín	48 Komjatná	76 Palárikovo	106 Šamorín	133 Zlatá Idka
21 Dolné Semerovce	49 Kostolná pri Dunaji	77 Pečenice	107 Šarovce	134 Zobor
22 Dolný Kubín	50 Košice	78 Pezinok	108 Spania Dolina	135 Zohor
23 Dolný Kubín-Medzi-
hradné	51 Krakovany	79 Piešťany	109 Štúrovo	136 Zvolen
24 Dolný Kubín-Veľký
Bysterec	52 Krásnohorské
Podhradie	80 Plavecké Podhradie	110 Šurany-Nitriansky
Hrádok	137 Žaškov
25 Dolný Smokovec	53 Kurima	81 Plavecký Mikuláš	111 Šurany-Kostolný Sek	138 Žehra-Dreveník
26 Dunajská Lužná	54 Kvetoslavov	82 Pobedim	112 Topoľčany	139 Žembovec
27 Dvory nad Žitavou	55 Levice	83 Podbiel	113 Trenčín	140 Žilina
28 Hájske	56 Liptovská Mara
(Havránok)	84 Poprad		141 Žitava
		85 Poprad-Gánovce		
		86 Priekopa		

Stopy dávnej minulosti 2 (Slovensko v staroveku)

Rozprávanie o dejinách Slovenska od čias najstarších písomných správ až po príchod prvých Slovanov. Príbehy zo života Keltov, Rimanov, Germánov, ale aj Hunov a ďalších národov, ktoré kedysi žili na území našej dnešnej vlasti.

Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku)

Rozprávanie o najstarších dejinách Slovenska. Knižné vydanie z roku 2002 sa stretlo s veľkým čitateľským ohlasom, získalo Cenu ministra kultúry za najkrajšiu knihu roka, cenu Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a prémie Literárneho fondu.

Pripravujeme: Stopy dávnej minulosti 3

(Zrod národa - etnogenéza Slovákov)

Rozprávanie o najstarších dejinách Slovákov, o príchode prvých Slovanov, avarskej nadvláde, víťazstvách franského kupca Sama, o Pribinovom kostole, Mojmirovom víťazstve a spojení moravských a nitrianskych Slovanov, o prijatí kresťanstva, príchode starých Maďarov a páde Veľkej Moravy, ale aj o tom, ako sa Slováci podieľali na vzniku Uhorského kráľovstva a ako po prvý raz pod svojím menom vošli do písanej histórie.

Mince dali slovenským dejinám nový rozmer, ale aj prvých podľa tváre známych hrdinov

Kniha z Vydavateľstva Rak - Kronika anonymného notára kráľa Bela získala Mimoriadnu cenu UNESCO v súťaži Najkrajšie knihy sveta. Cena UNESCO dokumentuje dôraz, ktorý Vydavateľstvo Rak v spolupráci s grafickým štúdiom PERGAMEN prikladá dizajnu svojich kníh.

Nijaká pamiatka slovenského praveku nezasiahla tak hlboko môj osobný život ako strážsky poklad. Azda aj preto, že mi o ňom rozprávali veľkí vedci a nezabudnuteľní, vzácní ľudia - Vojtěch Ondrouch, Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, koniec koncov aj nadšený múzejník Ernest Opluštil a český bádateľ Bedřich Svoboda. Niektorých som stretával roky, a celý ten čas sa stále čosi dialo, menilo, vyvíjalo, vyjasňovalo, lenže práve o tom je tento príbeh - o tom, ako strážsky poklad vošiel medzi ľudí, ako zvlášť sa to odohralo a aké to bolo dobrodružstvo, kým sa dostal do múzejných vitrín. Mal som dvadsať rokov a sedel som medzi poslucháčmi histórie na filozofickej fakulte v Bratislave, ktorým profesor Vojtěch Ondrouch rozprával o stratenom strážskom poklade. Mohol vraj napísať novú, veľkolepú kapitolu slovenských dejín o prvých kráľoch a ich moci, žiaľ, stalo sa to iba sčasti, ľudská chamtivosť všetko pokazila. Profesor Ondrouch hovoril so smútkom v hlase. Počujem to dodnes ako výzvu vydať sa za niečím tajomným a zvláštnym.

Stopy dávnej minulosti

sú literárnou paralelou rovnomenného televízneho cyklu. Nadväzujú na staršie knihy Pavla Dvořáka, najmä na štvorzväzkové Odkryté dejiny a Zlatú knihu Bratislavy, na rozhlasový seriál Príbehy z vitrín, starší televízny cyklus Múzeum života, na Dvořákov štúdie, novinové články - Stopy dávnej minulosti sú výsledkom viac ako tridsaťročnej práce.

Zlatá motýľovitá spona
(typ Stráže) - spony sa nosili v páre,
druhá, žiaľ, kamsi zmizla